

ZGODOVINSKI ČASOPIS

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
HISTORICAL REVIEW

I. — ŠT. 1—4.

1947

IZDAJA
ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
LJUBLJANA

Uredniški odbor:
Dr. Bogo Grafenauer, Jože Hainz, dr. Jože Kastelic, dr. Fr. Zwitter.

31. XII. 1949 / 400

Zalaga Državna založba Slovenije v Ljubljani.
Tiskala Tiskarna »Ljudske pravice« v Ljubljani.

KAZALO

Obračun in program	7
Grafenauer B., Problemi in naloge slovenskega zgodovinarja v našem času	11
Zwitter Fr., Narodnost in politika pri Slovencih	51
Melik V., Volitve v Trstu 1907—1913	70
Korošec J., Butmirska keramika	123

Zapiski:

Škerl Fr., Zgodovinarji v novi dobi	151
---	-----

Zgodovinske ustanove:

Golia M., Stanje naših arhivov	155
Maček J., Osrednji drž. arhiv Slovenije in njegovi problemi	160
Škerl Fr., Poročilo o arhivskem gradivu za slovensko zgodovino v dobi narodnoosvobodilne borbe	162
Fabijančič V., Ljubljanski mestni arhiv	174

Zborovanja in društveno življenje:

Golia M., III. zborovanje slovenskih zgodovinarjev	184
Golia M., Tajniško poročilo	186

Knjižna poročila in bibliografija:

Kos M., Naša zapadna meja v novejši italijanski zgodovinski literaturi	187
Grafenauer B., Statistika o Julijski krajini	192
Zwitter Fr., Koroški zbornik	195
Potrč J., Lenin, Imperializem kot najvišji stadij kapitalizma	199
Škerl Fr., Publikacije Dušana Kvedra o partizanskih borbah na Slovenskem	201
Jarc J., Publikacije virov za zgodovino narodnoosvobodilne borbe in kvizlinških organizacij	205
Baš A., Korošec J., Staroslovenska grobišča na Slovenskem	206
Grafenauer B., Binter B., Južni Slovani v srednjem veku	212
M. Pivec-Stele, Slovenska zgodovinska bibliografija od 6. IV. 1941 do 9. V. 1945	218
Baš Fr., Okupatorska historiografija o Slovenskem Štajerskem	222

ОГЛАВЛЕНИЕ

Отчет и программа	7
Графенауер Б.: Проблемы и задачи словенской историографии в наше время	11 (26)
Цвиттер Фр.: Народность и политика у словенцев	31 (61)
Мелик В.: Выборы в Триесте в 1907—1913 г.г.	70 (113)
Корошец И.: Бутмирская керамика	123 (146)

Записки:

Шкерль Фр.: Историк в новое время	151
---	-----

Учреждения по изучению истории:

Голиа М.: Состояние наших архивов	155
Мачек И.: Центральный государственный архив Словении и его проблемы	160
Шкерль Фр.: Сообщение об архивном материале по словенской истории в период народно-освободительной борьбы	162
Фабианчич В.: Люблянский городской архив	174

Собрания и деятельность обществ:

Голиа М.: III собрание словенских историков	184
Голиа М.: Отчет секретаря	186

Сообщения о книгах и библиография:

Кос М.: Наша западная граница в новейшей итальянской истори- ческой литературе	187
Графенауер Б.: Статистика о Юлийской Крайне	192
Цвиттер Фр.: Каринтийский сборник	195
Петрч И.: Ленин: Империализм, как высшая стадия капитализма Шкерль Фр.: Публикации Душана Кведра о борьбах партизан в Словении	199 201
Ярц И.: Публикации источников по истории народно-освободитель- ной борьбы и квислинговских организаций	203
Баш А.: Корошец И.: Древне-славянские кладбища в Словении	206
Графенауер Б.: Бинтер Б.: Южные славяне в средневековье	212
М. Пивец - Стеле: Словенская историческая библиография с 6. IV. 1941 до 9. V. 1945 г.	218
Баш Фр.: Оккупантская историография Словенской Штирии	222

CONTENTS

Retrospect and Programme	7
Grafenauer B., Problèmes et tâches de l'historiographie slovène à notre époque	11 (28)
Zwitter Fr., La nationalité et la politique chez les Slovènes	31 (66)
Melik V., The Elections in Trst-Trieste, 1907—1013	70 (118)
Korošec J., The Ceramics of Butmir	125 (148)

Record:

Škerl Fr., The Historians in our Era	151
--	-----

Historical Institutions:

Golia M., The State of our Archives	155
Maček J., The Central State Archives of Slovenia and their Problems	160
Škerl Fr., The Report of the Archive Material for the Slovene Hi- story during the Period of the National Liberation Struggle	162
Fabijančič V., The City Archives of Ljubljana	175

Meetings and Activities of the Societies:

Golia M., III Gathering of the Slovene Historians	184
Golia M., The Secretary's Report	186

The Book Reports and Bibliography:

Kos M., Our Western Confines in the Recent Italian Historical lite- rature	187
Grafenauer B., Statistics about the Julian March	192
Zwitter Fr., The Book on Carinthia	195
Potrč J., Lenin, Imperialism, the Final Stage of Capitalism	199
Škerl Fr., The Publications of Dušan Kveder about the Partisan Struggle in Slovenia	201
Jarc J., The Publications of Documents for the History of the Natio- nal Liberation Struggle and the Quisling Organisations	205
Baš A., Korošec J., Ancient Slovene Burying-places in Slovenia	206
Grafenauer B., Binter B., The South Slavs in the Middle Ages	212
M. Pivec-Stebe, The Slovene Historical Bibliography from 6. IV. 1941 to 9. V. 1945	218
Baš Fr., The Occupier's Historiography about the Slovene Styria	222

Obračun in program

Slovenski zgodovinar je danes dolžan, da si odgovori na vprašanje: kakšna je bila pot, ki jo je hodilo slovensko zgodovinopisje v preteklosti, kaj je bilo v tem zgodovinopisju veljavnega in kaj je treba zavreči. Imeti mora pa tudi jasno zavest o tem, kakšno naj bo njegovo delo v novi državi in novi družbi.

Slovenski historiki XIX. stoletja in njihovi epigoni še v našem stoletju niso šli po poti, ki jim jo je označil prvi slovenski historik Anton Tomaž Linhart. Začetnik slovenske historiografije je hotel pisati zgodovino civilizacije in ne zgodovino vladarjev, bil je slobodomislec, sovražil je fevdalizem in nemško nadoblast, kot goreč, a nikdar nekritičen slovenski preroditelj je odkril Karantanijo in s tem postavil osnovo za opredelitev Slovencev kot posebne etnične individualnosti v okviru slovenskih narodov, a tudi za premaganje vseh koncepcij, ki so ostajale v okviru pokrajin, na katere je fevdalna doba razkosala slovensko zemljo. Slovenska historiografija sto let po Linhartovi smrti in deloma še pozneje pa obstoji še vedno v obdelovanju detajlnih vprašanj iz politične in cerkvene zgodovine, o življenju našega ljudstva dobimo nekaj podatkov samo v »kulturnozgodovinskih«
priveskih takih publikacij in v lokalnih študijah, snov je grupirana po letnicah vladanja posameznih vladarjev, okvir zgodovinskih knjig in revij je provincialen in ne vseslovenski, njihova kritičnost majhna. Klerikalni in liberalni historiki so v bistvu dobri Avstrijci, njihovo delo predstavlja prav za prav provincialen odtenek avstrijske historiografije s slovenskim predznakom. Za nemško-avstrijsko historiografijo te dobe je pa značilno na eni strani veliko delo na zbiranju in obdelovanju zgodovinskih virov, na drugi strani pa majhna sila pri vprašanih zgodovinskih sinteze, predosem pa — v soglasju z reakcionarno miselnostjo nemško-avstrijske inteligence — topo nerazumevanje in odbijanje stremljenj, ki so študirala v zgodovini predosem razvoj civilizacije, iskala zakone zgodovinskega razvoja in verovala v napredek v zgodovini.

Treba je priznati, da so se v našem stoletju pojavila nova stremljenja in nova dela, prežeta drugačnega duha, ki so za nas tudi danes dragocena in pomembna oporišča. Vseslovenska koncepcija se je uveljavila najprej v izdajanju *Gradiva*, potem pa tudi v drugih publikacijah in v organizaciji historičnega dela, tako da se je nekdanji provincializem popolnoma umaknil potrebnim in koristnim regionalnim študijam in organizacijam. Slovenski historični koncept je privedel logično do tega, da so se študije koncentrirale na eni strani

okrog začetkov naše zgodovine in s tem povezale s problemi zgodnje južnoslovanske in slovanske zgodovine sploh, za kasnejšo dobo tujega gospodstva pa okrog gospodarske in socialne zgodovine in pričele klesati s tem temeljne kamne za bodočo zgodovino slovenskega ljudstva. Za novejšo dobo je pričela naša literarna in v manjši meri politična zgodovina odkrivati progresivnost glavnih kulturnih tvorcev naše preteklosti in bedno klavrnost kulturnih in političnih nazorov njihovih konservativnih nasprotnikov. Univerza v Ljubljani je dvignila kritično raven našega znanstvenega dela, nekateri njeni predstavniki so vodili na kulturnem polju izrazito progresivno borbo proti velesrbskemu hegemonizmu, a nesoglasje med njeno funkcijo znanstvenega središča za slovensko ozemlje in trpko politično realnostjo politične razkovanosti tega ozemlja je moralo vzbujati odpor proti versajskemu sistemu in iskanje poti za drugačno rešitev slovenskega narodnega problema. Od začetka stoletja dalje so spoznanje resnično tvornih sil Rusije, vpliv Masaryka, kontakt s progresivnejšimi francoskimi strujami, kontakt s srbsko inteligenco, ki je v principu že davno prekinila z reakcionarno mentaliteto, prispevali k temu, da smo se na osnovi novega gospodarsko-socialnega razvoja po vsem svojem gledanju vedno bolj odtujevali reakcionarni mentaliteti avstro-nemške inteligence in njene univerzitetne znanosti.

Vse to pa predstavlja le majhen del naloge, ki bi jo slovenska znanost morala izvršiti pred usodno preizkušnjo l. 1941. Gospodarske publikacije se niso lotile naloge marksistične analize kapitalistične eksploatacije slovenskega ljudstva, ki je po njej klicala socialno-gospodarska resničnost. Univerzitetna znanost ni naredila prav nič ali le zelo malo za pogumno analizo demokracije in fašizma, jugoslovanskega vprašanja, slovenskega narodnega vprašanja — samih problemov, ki so bili med najbolj žgočimi ves čas obstanka stare Jugoslavije. In če je udobni in oportunistični laskajoči beg pred aktualnostjo v izolirane ali namišljeno izolirane specialne probleme označeval strokovno delo večine naših znanstvenikov, je bilo pri njih seveda še manj mogoče govoriti o povezanosti znanosti z življenjem, njihovega dela z gibanji ljudskih mas. Naziranje o izoliranosti znanstvenih strok in vprašanj je že samo po sebi izraz negacije enotnosti zgodovinskega procesa; s stališča centralnih problemov našega časa ne more biti noben važnejši, problem, zlasti v socialnih vedah, indiferenten. Tako se je ves napor za reševanje najosnovnejših vprašanj, napor, kjer je bilo vendar toliko znanstveno pomembnega, osredotočil drugod, v naprednih revijah, legalnih in ilegalnih publikacijah, v prevodih in razpravljanju o marksistično-leninistični literaturi; v tem delu borcev proti gnili resničnosti stare Jugoslavije so v neprestani borbi z ovirami s strani oblasti zorele ideje, ki so postale odločilne v času narodnoosvobodilne borbe.

Slavna leta narodnoosvobodilne vojne so predstavljala težko miselno in moralno preizkušnjo tudi za naše znanstvenike, privedla so do razbistritve tudi v njihovih vrstah. Nekateri od njih so do kraja spoznali smisel borbe in se pridružili borcem za ohranitev obstoja

slovenskega naroda in za boljše življenje našega delovnega človeka. Posebej se je treba spomniti onih, ki so svojo zvestobo in ljubezen do domovine in napredka zapečatili s svojo krojo. Na drugi strani je bila samo logična pot onih, ki so jih njihove reakcionarne in oportunistične teorije privedle na pozicije odkritega narodnega izdajstva; izločitev teh maloštevilnih posameznikov ne predstavlja v nikakem oziru izgube za slovensko znanost. Posebej pa je treba omeniti tiste, ki so se zatekali pred kravo, a slavno resničnostjo v zaklonišče specialnih znanstvenih raziskavanj in hoteli na ta način ostati nevtralni. Tako izključno posvečanje podrobnemu delu in podrobnim raziskavanjem brez zavesti njihove včlenjenosti v širša vprašanja ima pri Slovencih posebno močno tradicijo zaradi avstrijske šole, iz katere smo izšli in za katero je prav ta poteza tipična; v času, ko je šlo za vse in ko je bilo potrebno jasno spoznanje o enotnosti vsega zgodovinskega dogajanja, ko je mogel imeti tudi znanstvenik svoje mesto v borbi, je bilo tako oportunistično in udobno gledanje in delo še prav posebno objektivno škodljivo in je slabilo silo narodnoosvobodilne borbe.

Narodnoosvobodilna borba in končna zmaga nam nista prinesli samo nacionalne osvoboditve, ampak je bil z njima storjen že tudi odločilni korak na poti k socialistični družbi, državi in kulturi. Ne more biti govora o tem, da bi se naše življenje nadaljevalo tam, kjer je zastalo leta 1941. Slovenski zgodovinar prevzema v novi dobi nalogo, pri kateri more računati na mnogo interesa in razumevanja, ki pa ni lahka in je polna odgovornosti. On je dolžan, da se seznanj temeljito s teorijami Marxa, Engelsa, Lenina in Stalina, ki so vodile in vodijo borbe za novo družbo, državo in kulturo. Dolžan je, da se na novi osnovi znanstvene metode dialektičnega in historignega materializma pribori do slike slovenske zgodovine, da sodeluje pri novi historigni problematiki južnoslovanskih narodov, da se seznanja in po možnosti aktivno prispeva k poznavanju zgodovine slovanskih in drugih narodov. Pri tem ne sme zanemarjati ničesar, kar je veljavno v dosedanjih raziskavanjih, in njegovo delo ne sme biti nikdar nekritično. Njegovo delo je vedno aktualno v višjem smislu te besede, saj med znanstvenim proučevanjem preteklosti in sedanjosti ni nikake principieline razlike; more pa postati aktualno tudi v navadnem smislu besede, saj je zgodovinar dolžan objasniti predosem vprašanja nedavne preteklosti, narodnoosvobodilne borbe in sedanjosti. Zaradi geografskega položaja slovenskega ozemlja v današnji mednarodni situaciji, naše borbe za meje, ki tudi danes ni končana, in naših odnosov do sosedov v preteklosti in sedanjosti nastajajo prav za slovenske zgodovinarje v vseh teh ozirih še prav posebno odgovorne naloge.

Osvoboditi se moramo naziranja, ki vidi v individualnem, medsebojno nepovezanem iskanju edino pravilno obliko znanstvenega dela. Današnje naloge slovenskega zgodovinarja so take, da nujno kličejo po organizaciji, načrtu in diskusiji, pri čemer je treba seveda upoštevati individualno zanimanje in sposobnosti in morejo biti tudi

mnenja o mnogih vprašanjih različna. To velja za znanstveno delo samo, velja za vprašanja naših bibliotek, muzejev, arhivov in spomenikov, kjer nam prav naša prelomna doba postavlja nove naloge, in velja tudi za vprašanja zgodovinskega pouka na vseh stopnjah in popularizacije zgodovinske znanosti. Na področju pouka in popularizacije se moramo osvoboditi vseh starih predsodkov in vsi sodelovati tam, kjer gre za to, da se na vprašanja naše preteklosti in sedanosti odgovarja na enostavnejši, a vendar pravilen, zanimiv, lokalno-nazoren način. Zgodovinarji se danes ne smejo izolirati v kabinetih, oni so dolžni sodelovati pri delu za izgradnjo nove domovine in oblikovanje novega človeka.

UREDNIŠTVO.

Bogo Grafenauer:

Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja v našem času

1. Razvoj slovenskega zgodovinopisja.

V skladu s socialnim položajem slovenskega naroda je slovenska zgodovinska znanost še zelo mlada. V srednjem veku je nastalo na slovenskih tleh le nekaj zgodovinskih del v latinščini in nemščini, ki so jih napisali duhovniki in vitezi, trije od šestih priseljenci iz tujine. Tri od teh del izvirajo iz 13. stoletja, dve iz 14. stoletja in tri iz 15. stoletja. V teh delih so sicer tudi vesti o Slovencih (zlasti v *Unrestovi kroniki*), a kot po svoji obliki so ta dela tudi po svojem konceptu tuja našemu narodu. So pač izraz značilnega srednjeveškega mišljenja, ki je v preteklosti iskalo le zanimive dogodke in ki se ni nikjer stikalo z nacionalnimi vprašanji in težnjami.

Zaradi posebnih slovenskih razmer pa tudi še po nastopu humanizma, ki je pri tzv. zgodovinskih narodih vnesel v historiografijo že jasne nacionalne koncepte, do druge polovice 18. stol., do začetka socialnega preporoda slovenskega naroda, pri nas ni nastalo nobeno zgodovinsko delo te vrste, ampak le posamezne beležke v raznih delih, kjer se avtorji s ponosom prištevajo k Slovanom in govore o njih. Vsa tri najpomembnejša zgodovinska dela, ki so v tem času nastala pri nas (*Megiserjevi Annales Carinthiae*, 1612; *Schönlebnova Carniola antiqua et nova*, 1681, in *Vallvasorjeva Die Ehre des Herzogthums Krain*, 1689), so pisana v tujem jeziku. Karakterizirata jih pokrajinsko patriotični koncept (koroški, kranjski) in nemška tendenca: ker so bile slovenske pokrajine v tem času sestavni del nemške države, je bila njihova zgodovina zanje nemška zgodovina. V metodičnem oziru boljša so nekatera dela iz srede 18. stol., ki so nastala pod vplivom mavrinske kritike virov, a tudi zanje je še vedno značilen pokrajinski koncept različnih zgodovinskih enot, cerkvenih ali svetnih, ali genealoški koncept glede na različne plemiške rodbine na Slovenskem.

Prvi zgodovinski spis v slovenščini je *Pohlinov* izpisek iz *Schönlebnova »Kraynska kronika«*, ki pa v vsem drugem ne pomeni nobenega napredka. Začetek prave slovenske zgodovine pa pomeni *Linhartovo* delo *»Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Oesterreichs«* (1788, 1791). Prvo koncepcijo slovenske zgodovine nam je torej dalo s socialno regene-

racijo našega naroda tesno povezano njegovo kulturno prebujenje. Linhart, izrazit meščanski prosvetljenec, je težišče svojega dela, ki sega do karolinške dobe, prenesel na zgodovino civilizacije. Osnova njegove periodizacije je razvoj dežele same (po ljudeh, ki so živela v njej), zavestno je pisal že slovensko zgodovino. Kot prvi je premagal pokrajinski koncept dotedanjega zgodovinopisja in utrl pot vseslovenskemu pojmovanju. Uporabljal je že predvsem vire, seveda še ne s poznejšo kritično metodo. V resnici je njegova zgodovina največje idejno delo slovenskega preporeda v 18. stoletju. Vodnikovi zgodovinski spisi so deloma le izvleček Linhartovega dela in po svoji vrednosti mnogo nižji.

Doba romantike je močno poživila zgodovinsko delo pri nas. Izživljalo se je pa to zgodovinopisje v iskanju stare slave, v kolikor je bilo slovenskega izvora v dokazovanju avtoktosti in prvotnega slovenskega značaja vzhodnih Alp ali še mnogo večjega ozemlja; sicer pa je tudi še pri večini tega časa še močan vpliv fevdalnih in pokrajinskih zgodovinskih konceptov. Najznačilnejši slovenski zastopniki te smeri, ki je po svoji metodi in izobrazbi hudo diletantska, so Urban Jarnik, Anton Krempl in že nekoliko zakasneli fantastični spisi Davorina Trstenjaka. Najboljši od takratnih zgodovinsko šolanih delavcev pri nas v tem času pa je brez dvoma ljubljanski profesor Franc Richter, ki pa se je pečal pretežno s fevdalno zgodovino.

Pospešeno zanimanje za zgodovino v tem času pa je rodilo vrsto zgodovinskih časopisov in zgodovinskih društev pri nas. Za vsoto organizacijo zgodovinskega dela je v tem času še vedno osnova koncept zgodovinskih pokrajin. Isto velja za znanstvene institucije (muzeje in arhive). Vso dobo do 70ih let 19. stoletja karakterizirata v metodičnem oziru še precejšen diletantizem in močan Trstenjakov vpliv. Edini res kritični duh v tem času je bil Dežman, ki je ostro polemiziral proti Trstenjakovim člankom in publikacijam Muzejskega društva. Glavno pozitivno delo te dobe je zbiranje gradiva in proučevanje pokrajinske in krajevne zgodovine. Vse slovenske zgodovinske pokrajine so dobile takrat od nemške strani svoje zgodovinske orise. Velika večina naše zgodovinske produkcije je izhajala še v nemščini. Kot avtorje slovenskih del je treba omeniti Krempla, Kociančiča, Ignaca Orožna in zlasti Janeza Parapata. V tem času je izšla prva časovno popolna, dasi seveda v premladih letih (1848) napisana in zato nedozorela in nekritična Zgodovina slovenskega naroda, tiskana 1866 že brez odobrenja svojega avtorja, Janeza Trdine. Od nemških del naših avtorjev je vsekakor treba kljub nemškemu konceptu še posebej omeniti Dimitzevo Geschichte Krains (1874—1876), ki se precej ozira zlasti na slovenski kulturni razvoj.

Mejo med diletantizmom in znanostjo je slovensko zgodovinopisje dokončno premagalo šele v 70ih letih 19. stoletja, torej v tistem času, ko so Slovenci v narodnostnem pogledu znatno utrdili svojo meščansko plast, ko se je precej povečalo tudi število slo-

venske inteligence in so bili s tem dani nujno potrebni materialni in družbeni pogoji za po konceptiji in jeziku res slovensko zgodovinske. Odtlej dalje gre nepretrgana vrsta slovenskih splošnih in strokovnih periodičnih publikacij, v katerih so mogli zgodovinarji objavljati svoje razprave. Zlasti za prvi čas, deloma pa tudi še pozneje, so pomembni splošni časopisi, še bolj seveda taki z znanstvenim namenom. Koniec stoletja je ustanovil Anton Koblar prvi slovenski zgodovinski časopis, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko (1891—1909), ki je izhajal poleg nemškega zgodovinskega časopisa Mitteilungen des Musealvereins für Krain (1889—1907) oz. Carniole I (1908—1909). Leta 1910 sta se oba časopisa združila v pretežno slovensko Carniole (1910—1918), ki ji je sledil leta 1919. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo (1919—1945). Mariborsko Zgodovinsko društvo je v začetku 20. stoletja začelo izdajati Časopis za zgodovino in narodopisje (1904—1941), ki je posegal v svojem delu daleč preko mej slovenske Štajerske, leta 1918. pa je nastal prvi strokovni časopis, ki je tudi po svoji zasnovi odločno premagal pokrajinski koncept in ga zamenjal z narodnostnim, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino (1918—1931). Slovenski zgodovinarji so seveda sodelovali tudi pri skupnem jugoslovanskem strokovnem glasilu, Jugoslovanskem istoriskem časopisu (1935 do 1939). Seveda kaže že pregled teh časopisov, še bolj pa razvoj zgodovinskih in muzejskih društev, da je bil pokrajinski patriotizem sicer premagan v stari Jugoslaviji v konceptiji preteklosti, da je pa še vedno živel v organizaciji zgodovinarskega dela kot njegov zadnji ostanek. Šele v zadnjih letih pred drugo svetovno vojsko se je v organizatoričnem pogledu položaj izboljšal z začetkom skupnih zborovanj slovenskih zgodovinarjev, ki jih je vodil poseben odbor, sestavljen iz zastopnikov vseh zgodovinskih društev.

V 70ih letih je začela z znanstvenim delom večja skupina na avstrijskih univerzah strokovno izšolanih slovenskih zgodovinarjev, ki je pomedla z dilentatizmom in prav za prav šele utemeljila slovensko zgodovinsko znanost. Največji med njimi je brez dvoma Franc Kos (1855—1924). Že od početka je sistematično zbiral in obdeloval gradivo za znanstveno zgodovino Slovencev v srednjem veku. Cela vrsta razprav priča o tem njegovem pripravljalnem delu. Ko je Slovenska Matica odbila publikacijo Kosovega dela o slovenski zgodovini od leta 500. do 1269. kot preveč znanstveno ter nadomestila načrt skupne slovenske zgodovine z zemljepisnim in zgodovinskim opisom slovenskih zgodovinskih pokrajin — to je bilo zadnjič, da je pri nas pokrajinski koncept zgodovine premagal narodnega — se je lotil objavljanja Gradiva za zgodovino slovenskega naroda. To ni le njegovo osebno največje delo, marveč tudi po obsegu in pomenu doslej največje delo slovenskega zgodovinskega sploh, ki bo še dolgo nujno izhodišče za samostojno znanstveno delo za velik del slovenske zgodovine. Poleg tega poglobljenega dela, čigar uvodi kažejo že tudi obrise marsikaterih strani

slovenske zgodovine, je Franc Kos napisal še vrsto del, posvečenih manjšim okolišem na Slovenskem.

Simon Rutar je obdeloval poleg arheoloških vprašanj — v tem je bil prvi slovenski strokovnjak — predvsem zgodovino slovenskega Primorja, Anton Kaspret pa na podlagi arhivskega gradiva predvsem slovensko-kulturno in gospodarsko-socialno zgodovino od 15.—17. stoletja; lotil se je tudi vprašanj v zvezi z našimi kmečkimi panti, njegovo delo je tudi zemljevid sodišč na Kranjskem v zgodovinskem atlasu avstrijskih alpskih dežel. Tudi Ivan Vrhovec se je pečal predvsem s kulturno in zgodovinsko-socialno zgodovino od 16.—18. stoletja; zlasti je obravnaval zgodovino Ljubljane in Novega mesta. Josip Apih je obravnaval podobne probleme v slovenski zgodovini 18. in 19. stoletja, njegovo največje delo pa je posvečeno marčni revoluciji na Slovenskem. Fran Šuklje je sicer posvetil večino svojega življenja politiki, a tudi on nam je dal nekaj dobrih del, predvsem iz srednjeveške politične zgodovine.

Poleg teh poklicnih zgodovinarjev je obdelovalo zgodovinske probleme (zlasti s področja cerkvene zgodovine) še več duhovnikov. Ignac Orožen je opisal lavantinsko škofijo, Koblar in Vrhovnik sta delala na zgodovini fara ljubljanske škofije, Josip Gruden se je podrobneje pečal z našo cerkveno in kulturno zgodovino v času humanizma, reformacije, protireformacije in janzenizma, Ivan Vrhovnik in Fran Kovačič pa sta obravnavala poleg tega tudi dolgo vrsto problemov iz posvetne zgodovine. Njuno delo je najraznovrstnejše in najobsežnejše od vseh teh nestrokovnih zgodovinarjev. Ob teh domačih delavcih ne smemo pozabiti tudi na diplomatarije za zgodovinske pokrajine, ki so v tem času nastajali pri naših sosedih, v katerih je pa seveda obilo gradiva tudi za našo zgodovino.

Konec 19. in v začetku 20. stoletja do 1918 je iz avstrijskih univerz izšla že cela nova generacija, ki pa je s svojim delom takrat šele pričela, dala pa je glavne predstavnike slovenske zgodovine v času med obema svetovnima vojskama. Povsem v čas pred svetovno vojsko spada le delo marljivega arhivskega delavca Franca Komatarja. Ves čas do razsula Avstro-Ogrske prevladujejo v našem zgodovinpisju pokrajinsko-historični prikazi, življenjepisi, topografsko-genealoško, arhivsko-kulturno in gospodarsko-socialno preiskovanje. Šele v zadnjem času so začela nastajati večja sintetična dela, od katerih pa je bilo res pomembno le Kosovo Gradivo. Lončarjeva Socijalna zgodovina Slovencev je le kratek očrt, Pivkova Zgodovina Slovencev kratek, pomanjkljiv poljuden prikaz, Grudnova Zgodovina slovenskega naroda razen v razdobjih, s katerimi se je posebej pečal, sicer obsežno, a vendar zgolj kompilatorično delo, večinoma le izpis ali prepis uporabljenih del, marsikje nekritično in pomanjkljivo.

Leta 1918. je bila ustanovljena univerza v Ljubljani. S tem je v zgodovinskem, umetnostno-zgodovinskem in arheološkem semi-

narju, pa tudi v slovanskem inštitutu dobila slovenska zgodovina nova, močna središča svojega proučevanja. Po svojih novih odkritjih je v času med obema svetovnima vojskama največji slovenski zgodovinar Ljudmil Hauptmann. V svojih delih, pisanih jasno in prepričljivo, le da so njihovi delni konkretni rezultati posplošeni večkrat v neopravičene enačbe, je obravnaval predvsem prva tri stoletja slovenske zgodovine v novi domovini, preiskoval strukturo srednjeveške družbe na Slovenskem, pa tudi upravni in politični razvoj slovenskih pokrajin v tem času. Večkrat se je lotil tudi širših zgodovinskih problemov. Milko Kos se je v svojih delih posvečal posebno pogosto problemom najstarejše slovenske politične zgodovine, problemom v zvezi s pomožnimi zgodovinskimi vedami in raznim ožje omejenim vprašanjem, objavil je vrsto virov za slovensko zgodovino, ogromno pa je delal na kolonizacijski zgodovini slovenskega ozemlja. Posebna njegova zasluga pa je, da je napisal prvo znanstveno zgodovino slovenskega naroda do konca 15. stoletja. To delo ne sloni le na kritičnem pretresu vseh dotodanjih ugotovitev v podrobnih obravnavah, marveč marsikje na lastnem podrobnem delu. S tem je ustvaril trdno podlago za vse nadaljnje delo. Fran Zwitter je prvi slovenski zgodovinar, ki se metodično ni učil predvsem pri Nemcih, marveč je uporabil v svojih delih novo, sociološko metodo, ki se je učil pri marksističnih klasikih in francoskih zgodovinarjih (prim. zlasti Prebivalstvo na Slovenskem od 18. stoletja do današnjih dni). V svojih razpravah je obravnaval razvoj naših mest v srednjem veku, predvsem pa nekaj najvažnejših problemov zadnjih dveh stoletij naše zgodovine. V zadnjih letih je njegovo delo posvečeno zlasti vprašanjem naše zahodne meje.

Poleg teh treh vodilnih naših zgodovinarjev je treba od starejše generacije omeniti še Lončarjeve razprave o slovenskem političnem življenju v zadnjem stoletju ter Malove arhivske študije o 19.-stoletju, na katerih sloni deloma tudi njegova Zgodovina slovenskega naroda, pa tudi njegove razprave o prvih stoletjih slovenske zgodovine ter o ustoličevanju koroških vojvod. Od zgodovinarjev, ki so izšli iz historičnega seminarja na ljubljanski univerzi, pa je treba omeniti zlasti Josipa Žontarja, čigar Zgodovina mesta Kranja in razprave iz srednjeveške gospodarske in pravne zgodovine so izredno bogata dela, Frana Baša, ki je posvetil svoje mnogostransko delo zgodovini Slovenske Štajerske, Pavla Blaznika, ki je podrobno preiskal kolonizacijsko zgodovino škofjeloškega okoliša, Maksa Miklavčiča, Stanka Juga, Franceta Škerla in Metoda Mikuža.

Le majhen del strokovnega zgodovinopisja je rasel v neposrednem stiku z življenjem. Velika večina dela strokovnih zgodovinarjev je bila posvečena antiki in srednjemu veku. Močno zane-marjeni so bili vsi problemi novejšje zgodovine, n. pr. formiranje slovenskega naroda, problemi razrednega boja (n. pr. kmečki puniti, delavsko gibanje, razvoj kapitalizma), skratka vsa vprašanja, na

katerih znanstveni obravnavi bi morala sloneti trdna, resnično slovenska politika. Slovenski zgodovinarji nikakor niso izpolnjevali tega, kar so bili dolžni svojemu narodu. Vzrok temu je jasen: nova delovna metoda, ki je rodila tako bogate sadove v sovjetski in tudi francoski historiografiji, jim je bila skoraj neznan. Njihovo delo sledi v metodičnem pogledu skoraj brez izjeme metodi nemškega zgodovinopisja, sloneči na pogledih nemške idealistične filozofije (najjasnejši primer je polemika med Hauptmannom in Malom o začetkih slovenske zgodovine).

V času med obema svetovnima vojskama zaradi tega izredno zraste pomen zgodovinskega dela ljudi, ki sicer niso prešli strokovne šole na univerzi, zato pa so bili do potankosti podkovani v novih metodičnih prijemih historičnega materializma, ki je šele zaključil razvoj zgodovine v resnično znanost. V tem času je močno zraslo število slovenskega proletariata in, kar je še pomembnejše, njegov velik del se je strnil v komunistično partijo. Eno od bistvenih načel vsake komunistične partije pa je, »da praktična dejavnost partije proletariata ne sme temeljiti niti na dobrih željah, znamenitih osebnosti, niti na zahtevah, razuma, splošne morale in podobnega, temveč na zakonitostih družbenega razvoja, na proučevanju teh zakonitosti« (Stalin). Zlasti v času tako jasnega uvoda v zgodovinski prelom, kot je bilo to v stari Jugoslaviji, je KPJ in KPS zaradi očitne odpovedi strokovnega zgodovinopisja morala poseči po samopomoči. Tako je iz njenih krogov zrasla vrsta zgodovinskih delavcev, ki po pomenu svojega dela v marsikaterem pogledu daleč presegajo strokovnjake.

Med njimi je na prvem mestu Edvard Kardelj — Sperans, čigar knjiga *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (1939), najgloblja idejna priprava Osvobodilne fronte, pomeni tudi globoko obdelavo slovenskega narodnega razvoja v zadnjih dveh stoletjih, brez dvoma daleč najboljšo od vseh dosedanjih sintetičnih del o tem razdobju. To je sploh prvi poskus resnične razlage slovenske zgodovine, ugotovitve njenih resničnih gonilnih sil. Na manjših razdobjih in posameznih vprašanjih sta delala Boris Kidrič in Boris Zihnerl, ki sta v zvezi s tem ponovno pretresala zanesljivost rezultatov strokovnega zgodovinopisja, dočim so nekateri drugi pretresali metodične podlage zgodovinske vede. V vrsti teh zgodovinarjev je treba omeniti še Dušana Kermaunerja, ki se je pečal z zadnjega pol stoletja slovenskega političnega življenja, zlasti z razvojem socializma na Slovenskem in delom njegovih poglavitnih voditeljev.

Poleg teh zgodovinskih delavcev, ki so v slovensko zgodovinopisje prinesli bistveno nove momente, je treba omeniti še nekaj nestrokovnjakov stare vrste, katerih delo se po načinu obdelave ali po problematiki ni bistveno razlikovalo od dela poklicnih historikov. Franc Grivec je preiskoval drugo polovico 9. stoletja, Anton Kristan in Franc Erjavec sta nekritično pisala o zgodovini političnih strank. To vrsto bi lahko še podaljšali.

V tem pregledu razvoja slovenskega zgodovinarja tudi ni mogoče obiti velikega deleža, ki ga imajo za spoznavanje naše preteklosti literarni zgodovinarji. France Kidrič je dolgo vrsto razprav posvetil slovenski protestantski književnosti, slovenskemu narodnemu prebujenju in posebej Prešernovi dobi. Njegova Zgodovina slovenskega slovstva pa ima za našo kulturno zgodovino podoben pomen kot Kosovo Gradivo za srednjeveško zgodovino. V njej se ni lotil le literarno-zgodovinske problematike, marveč je na široko oral ledino tudi v marsikaterem kulturno-zgodovinskem vprašanju. Ivan Prijatelj je v svojih delih posvečal skoraj večjo pozornost problemom politične kot literarne zgodovine. Njegova tehnična metoda v tem pogledu sicer ni neoporečna, a zato ni nič manjša njegova zasluga, da je napravil prvi pregled političnih razprav po naših časopisih in v privatni korespondenci. Posebno težo pa imajo njegove razprave o nekaterih ožje omejenih vprašanjih, ki so v vsakem pogledu na višini. Ivan Grafenauer je sprva delal na novejši slovenski literarni zgodovini od Vodnika dalje, pozneje pa se je posvetil pretežno srednjeveškemu slovenskemu pismenstvu, zlasti pa zgodovini slovenske narodne pesmi. Od literarnih zgodovinarjev, ki so izšli že iz ljubljanske univerze, je treba omeniti Mirka Rupla in njegovo delo o slovenski protestantski književnosti, Antona Slodnjaka, Antona Ocvirka in Janeza Logarja ter njihove razprave o Levstiku, Frana Petreta (ilirizem) in Marjo Boršnikovo (Aškerc).

Od pravnih zgodovinarjev je treba omeniti predvsem na arhivskem gradivu sloneče razprave Janka Polca o vprašanjih slovenskega kmeta v novem veku in o problemih upravne organizacije. Metoda Dolenc, ki je poleg pravne zgodovine za slovensko ozemlje napisal vrsto razprav o naših ljudskih sodiščih v novem veku, predvsem na podlagi Gorskih bukev, in Josipa Žontarja. S pravno-zgodovinskimi problemi se je pečal tudi Jakob Kelemina.

2. Karakterizacija opravljenega dela in pregled pglavitnih obravnavanih problemov.

Lastnih izdaj virov za našo zgodovino imamo razmeroma malo. Prvi sistematični korak na tem področju predstavlja Kosovo Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, ki sega od leta 500. do 1246. Delo, ki je nujen prđhđdnik našega diplomatarija, še ni zaključeno. Z znanstveno popolnimi izdajami virov za našo zgodovino je začelo Znanstveno društvo za humanistične vede, Akademija znanosti in umetnosti pa si je postavila prav to za eno od osnovnih točk svojega delovnega programa, ki ga je začela izvajati že pred začetkom druge svetovne vojske. Več gradiva, zlasti arhivskega izvora, je bilo objavljenega nesistematično v naših strokovnih časopisih. Zlasti zaslužno delo je v tem pogledu opravil Komatar. Vendar niti še nimamo registriranih vseh arhivov kot celot, kaj šele

da bi imeli, če tudi le rokopisno, vsaj približno registrirano njihovo vsebino. Najbolje je glede izdaje virov še s korespondencami kulturno-političnih delavcev iz zadnjega poldruega stoletja, kjer so pa poglavitno delo opravili slavisti in ne zgodovinarji. Spričo takega stanja mora slovenski zgodovinar uporabljati veliko večino virov v tujih, največ nemških, pokrajinsko zasnovanih zbirkah, pripovedne vire za srednjeveško zgodovino pa v veliki nemški zbirki Monumenta Germaniae historica. Isto velja glede registracije arheoloških najdb in glede uporabe arheološkega gradiva.

Tudi znanstvene zgodovine slovenskega naroda doslej še nimamo. Le do konca 15. stoletja seže namreč prvo zadovoljujoče delo v tej smeri, Kosova Zgodovina Slovencev. Vsi drugi tovrstni poskusi so ali v znanstvenem pogledu pomanjkljivi in le v posameznih oddelkih res zanesljivi in izčrpnjivi glede obravnavanih problemov, ali pa so skopi, kratki pregledi. Med temi kratkimi pregledi sta vsebinsko najbogatejša in najbolj zasidrana v domači zemlji Hauptmannov in zlasti Zwittrov. Tudi na tem področju si moramo spričo orisanega stanja često pomagati s tujimi, pokrajinsko zasnovanimi priročniki, ki seveda še malo ne gledajo na slovensko zgodovino s slovenskim konceptom in zaradi tega niti ne čutijo niti ne rešujejo najglobljih in najzanimivejših problemov naše poti v preteklosti.

Prav tako nimamo še svoje historične bibliografije, ki se je sicer v zadnjem času pred drugo svetovno vojsko že začela pripravljati, pa doslej še ni izdelana. Namesto enega bibliografskega priročnika jih mora slovenski zgodovinar zaradi tega uporabljati še vedno celo šumo, pri tem pa še ni gotov, ali bo res našel vse, kar išče. Velik del teh delnih bibliografij je namreč tudi bistveno vezan na zgodovinske pokrajine in je izdelan od tujcev.

V teh splošnih potezah se torej jasno pokaže mladost slovenske zgodovinske vede, posebno mladost organiziranega, sistematičnega raziskovanja preteklosti slovenskega naroda, ki se je v času med obema svetovnima vojskama šele pričenovalo. Klaje pa se tudi še vedno močna dediščina tujega, pokrajinskega koncepta naše zgodovine, ki je slovensko zgodovinopisje še daleč ni nadomestilo in odpravilo njene aktualnosti.

Oglejmo si še na kratko poglavitne probleme iz slovenske zgodovine, ki so bili podrobneje obravnavani in dopolnimo karakterizacijo slovenskega zgodovinopisja še s te strani. Pri tem se moramo omejiti seveda le na najvažnejša vprašanja.

Razmeroma precej je obdelan okvirni problem, kakšen pomen je imel zemljepisni položaj Slovenije na zgodovinski razvoj slovenskega naroda. Ta vpliv je bil večkrat, večinoma od strani tujcev, pa tudi pri nas, celo pretirano podčrtovan, a v celoti vendarle omejen na pravilno mero s tem, da se je opozarjalo na sodelovanje geografskih činiteljev pri nastajanju krajin oz. mark v srednjem veku in na vpliv slovenskega položaja na prehodu iz Sredozemlja

v Srednjo Evropo in Podonavje pri nastanku posameznih političnih formacij v Sloveniji in njeni okolici.

Raziskovanje prazgodovinskih kultur pri nas je še zelo pomanjkljivo. Pri publikacijah s tega področja gre v ogromni večini le za poročila o posameznih izkopavanjih in za formalno obdelavo in opis izkopanin. Le delno so registrirana izkopavanja v domačih časopisih in publikacijah, delno so celo sploh neobjavljena. Tako nimamo danes niti rokopisnega registra najdb, niti arheološke karte, niti sintetičnega dela o Sloveniji v prazgodovinskem času, ki bi vsaj načenjalo probleme gospodarskega, družbenega in kulturnega razvoja v tem dolgem času. Ta zaostanek pri delu, ki je v veliki meri posledica uporabe zastarelih delovnih metod pri študiju izkopanin, ni brez pomena tudi za težave, s katerimi se mora boriti zgodovinar zlasti pri študiju kolonizacijske zgodovine našega ozemlja, tudi že v slovenski dobi.

Tudi za antiko je stanje podobno. Tudi tu je gradivo le delno objavljeno v domačih publikacijah, obdelano je po formalističnih vidikih. Ti dve potezi sta značilni tudi za kratke pregledne, objavljene v enciklopedijah, ob posebnih prilikah ali v vodnikih po muzejih, pa tudi za nekatere večje monografije, predvsem o posameznih krajih. Gospodarska, družbena in kulturna zgodovina je tudi za to dobo tako rekoč nenačeta, sintetična dela z nakazovanjem posameznih poglavitnih problemov se pečajo le s politično in zlasti vojaško zgodovino, poleg tega še z zunanjim razvojem verstev. Še bolj kot za prazgodovino velja za antiko, da ta pomanjkljiva obdelava povzroča resne težave pri študiju zgodovine slovenskega naroda, tokrat že ne več samo pri študiju kolonizacije. Saj zgodovinskega razvoja ni mogoče presekati v samostojne dele brez medsebojne zveze, marveč se vsaka nova doba rojeva že v nedrjih stare. To velja celo za tako velik prelom, kot se je izvršil v Sloveniji v pozni antiki in zgodnjem srednjem veku.

Razmeroma malo je bilo obravnavano razdobje neposredno pred slovenskim prihodom. To je tudi zelo olajšalo imperialistični nemški laži-znanosti delo, ki je dokazovala kontinuiteto germanskega življa v Sloveniji od pozne antike do karolinške dobe. Pri tem so našli delno oporo celo pri nekaterih slovenskih obravnavah kranjskega grobišča iz 6. stoletja. Kljub kratkim odgovorom še vedno manjka podrobna obravnava zgodovine Slovenije v tem času, predvsem podroben razbor arheološkega gradiva.

O prehodu iz antike v staroslovensko dobo sta bila obravnavana v naši historiografiji predvsem dva problema: kronološka vprašanja v zvezi s prihodom Slovencev v novo domovino in obseg prvotne slovenske kolonizacije.

Že omenjeno vprašanje kontinuitete je v najožjem stiku s problemom gospodarstva in družbene strukture Slovencev po prihodu v novo domovino. Hipoteze dvornih historiografov nemškega imperializma namreč predpostavljajo v vzhodnih Alpah politično situacijo, kakršna bi mogla biti le v slučaju že dozorele fevdalne družbe.

Tudi to je bilo omogočeno le s popolnoma napačnim naziranjem o razmerju političnega življenja in družbenega reda, zelo značilnim za vse moderno nemško zgodovinopisje od Rankeja naprej, na drugi strani pa s pomanjkljivim reševanjem teh vprašanj tudi pri nas. Vsa starejša dela so se zadovoljila, v kolikor so se problema slovenske družbe v tem času sploh dotikala, le s prenašanjem docela nezadovoljivih formulacij meščanske historiografije o patriarhalni slovanski družbi v slovensko zgodovino, skoraj brez kakršnih koli konkretnih analiz. Peisker, Iavec in Puntchart, ki so prvi konkretneje načeli problem slovenske družbe po prihodu v vzhodne Alpe, so ga reševali le s splošnimi političnimi momentii. Hauptmann je po ponovni podrobni analizi virov prišel do tehtnih rezultatov, a v celoti tudi njegova rešitev ne zadovoljuje, ker je delne rezultate posploševal v splošno veljavne enačbe in ker je gledal v socialnem razvoju predvsem rezultat političnega in vojaškega razvoja. Prvo napako je popravil že Milko Kos, celotne kritike Hauptmannovih del so bile pa po svoji osnovi glede razmerja družbe in države prav tako napačne, v večini konkretnih rezultatov pa so pomenile korak nazaj, ne naprej.

Čas države karantanskih Slovencev je razdobje, ki je bilo pri nas prilično mnogokrat obdelano. V glavnem pa so bili seveda obravnavani predvsem kronološki in politično-zgodovinski problemi v zvezi s podrobno kritiko virov, le nekaj redkih razprav je seglo širše. Za podrobne preiskave gospodarskih in družbenih problemov pa velja pravkar povedano.

Obilokrat je bilo že obdelano tudi pokristjanjevanje Slovencev v 8. stoletju. Obravnavano pa je bilo večinoma le zunanje širjenje krščanstva iz oglejske in salzburske strani, nekoliko manj tudi še cerkvena organizacija in misijonska metoda, nikjer pa ni pokristjanjevanje povezano z gospodarskim in družbenim razvojem v tem času, dasi je bilo v njem osnovno gonilo vseh verskih in političnih bojov v 8. in 9. stoletju pri nas.

Tudi politični razvoj v 9. stoletju je bil razmeroma mnogokrat obravnavan. Dela Franca in Milka Kosa ter Hauptmanna so do podrobnosti razkrila upravni in politični razvoj od Ljudevita Posavskega preko Kocljeve države do Arnulfa. Gospodarski in družbeni preobrat, ki ga pomeni to razdobje za nas, je pa ostal še do danes skoraj popolnoma neobdelan.

Iz zgodnjega srednjega veka so glede nastajanja krajin slovanski zgodovinarji obravnavali skoraj izključno problem Kranjske, Hauptmann pa je poleg tega analiziral strukturo prvotnega nemškega plemstva v Sloveniji in dokazal silovite spremembe v posestnem stanju, ki jih je povzročil boj med državo in cerkvijo. Za razvoj kolonizacije imamo nekaj podrobnih razprav o posameznih okoliših, poleg tega pa obsežno Kosovó rokopisno delo o vsej Sloveniji. Gospodarskih in družbenih vprašanj naša historiografija z izjemo problema »slovenskih kmetij« skoraj ni načejala,

pač pa je obravnavala tudi vprašanja cerkvene organizacije, zlasti lastniških cerkva.

Mnogo bolje je obdelan visoki in pozni srednji vek. Poleg kranjskega problema, ki je seveda še vedno v središču, imamo tudi podrobnejša dela o boju za dinastične teritorije v Primorju, predvsem pa tudi o bojih za politično prevlado v vzhodnih Alpah med Otokarjem II. in Rudolfom Habsburškim ter pozneje med Celjani in Habsburžani, o rasti habsburške sile in njenem prodiranju k Jadraniu. O kolonizaciji, o ustalitvi slovenskih narodnih meja, o zemljiških gospodstvih, o problemu županov in posameznih delih socialnih plasti, o plemiških pravicah, o cerkveni organizaciji in samostanih, zlasti o nastanku ljubljanske škofije, o nekaterih problemih v zvezi z nastopajočim denarnim gospodarstvom, o trgovini in nastanku mest ter njihovi upravi in gospodarskem življenju, je v naših publikacijah dolga vrsta razprav. In vendar je v celoti še mnogo zelo pomembnih vprašanj nerešenih. Tako razkroj pridvornega gospodarstva in njegove posledice za položaj slovenskega kmeta, formiranje podložniškega razreda in momenti, ki so sodelovali pri tem razvoju, narodnostna in socialna struktura prebivalstva naših mest, zgodovina zemljiških gospodstev, premnogo vprašanj iz kolonizacijske zgodovine, vse to še čaka slovenskega zgodovinarja. Precej časa bo tudi še minilo, preden bomo začasno skico kmečke zgodovine v poznem srednjem veku mogli zamenjati s pravo zgodovino.

V razdobju od 16. do 18. stol. je v naši historiografiji 16. stoletje mnogo bolje preiskano kot poznejši čas. To stoletje kmečkih puntov in verskih bojov, ki je rodilo prve slovenske knjige, je zaradi svojega pomena vedno zelo zanimalo slovenske zgodovinarje. Predvsem pa so seveda obdelani verski in kulturni problemi, zlasti šolski in literarno-zgodovinski. Mnogo več vemo o organizaciji slovenske protestantske cerkve, o sektantskih sporih med našimi protestanti, o nastajanju slovenske knjige, o deželno-kmežji zakonodaji v verskih vprašanjih, o tem, kaj je protestantizem pomenil za meščana in plemiča pri nas, kot pa kaj je pomenil za kmeta in v koliko je bil res slovenski množični pojav. Prav to velja tudi za protireformacijo. Kmečki položaj v tem času poznamo le v nekaterih okoliših nekaj podrobneje, predvsem v zvezi s posameznimi kmečkimi punkti. Daleč pa smo še od tega, da bi mogli opisati razvojno pot slovenskega podložnika od poznega srednjega veka do položaja, v katerem ga najdemo v času terezijanskih in jožefinskih reform. Celo kmečki punkti so obdelani le prvi do leta 1525., naprej je pa napravljen, razen nekaj redkih, delnih razprav, komaj register, ki kaže, koliko dela še čaka. Šele za drugo polovico 18. stol. imamo nekaj odličnih razprav o kmečkem položaju, pa tudi v tem času so obdelani bolj zakonodajni ukrepi, do danes pa je ostala neobdelana agrarna revolucija, ki se je takrat izvedla v agrarni proizvodnji pod vodstvom fiziokratov. Struktura slovenskih mest, naraščanje slovenskega meščanstva, rast industrije na Slovenskem, sprememba

ustave slovenskih mest, vse to so nerešena vprašanja, ki jih je nujno treba obdelati, da bomo mogli postaviti že temeljito obdelano kulturno, narodno prebujenje v pravi okvir, ki ga bo šele pojasnil.

19. in 20. stoletje lahko združimo v celoto. Tudi v tem stoletju imamo obdelano predvsem kulturno, literarno in poleg nje še strankarsko-politično zgodovino. Če izvzamemo Kardeljevo knjigo o slovenskem narodnem vprašanju, pa ta politični razvoj ni nikjer povezan z gospodarskim in družbenim razvojem. Osnova kulturnega in političnega razvoja, socialni prerod in osvojitev mest na Slovenskem, gospodarski razvoj, dolgotrajna slovenska kriza od industrijske revolucije naprej, vsa ta osnovna vprašanja so ostala do danes skoraj nedotaknjena. Zwitter jih je nekaj načel v svojem delu o prebivalstvu na Slovenskem, podrobno pa je bil obdelan samo problem zemljiške odveze. Politična zgodovina pa je obdelana samo glede bojev prvakov, razvoja programov slovenskih političnih strank, skoraj brez globljih posegov v celo problematiko dobe, ki se je javljala v teh političnih bojih.

3. Naloge našega časa.

S tem moremo preiti na zaključno poglavje. Domalega pri vseh poglavjih zgodovine slovenskega naroda trčimo v naši historiografiji na isto značilnost. Mnogo bolj so preiskane zunanje manifestacije življenja slovenskega naroda kot to življenje samo. O političnih in upravnih spremembah, o političnih in kulturnih delavcih ter o strankarskih programih, o pravnih oblikah in okvirni državni zakonodaji, o tujem plemstvu in o bojih, ki so se vršili na naši zemlji in za njo med temi tujci, o razvoju vse te zgodovinske nadstavbe smo po dosedanjih delih mnogo bolj poučeni, kakor o njenem vsakokratnem gospodarskem in družbenem temelju, o vsakdanjem življenju slovenskih ljudskih množic. To je pač posledica neizogibnega dejstva, da je naše zgodovinopisje raslo skoraj izključno v okrilju nemškega zgodovinopisja in njegove metode, ki daleč preveč precenjuje vlogo države in političnega življenja v celotnem zgodovinskem razvoju, in da je bilo spričo tega tudi delo našega zgodovinopisja v veliki meri le odsev tujega, samo prenešenega koncepta, ne pa da bi v vsem zrastle iz domače problematike, ne da bi bilo v resnici v vsakem pogledu naša lastna, domača veda.

Zgodovinski materializem je dejansko prvi metodični prijem v zgodovinopisju, ki prelaga težišče zgodovinskega razvoja v gospodarstvo in družbeni ustroj in s tem na široke ljudske množice. Prav zaradi tega zgodovinski materializem za nas ni važen le kot nov, brez dvoma od vseh dosedanjih najboljši metodični prijem za proučevanje zgodovine, brez katerega so rezultati znanstvenega dela bistveno pomanjkljivi in celo napačni. Prav tako je pomemben za nas še v drugem pogledu. Zgodovinski materializem namreč izpodbija temelje razlikovanja med takozv. zgodovinskimi in nezmogovinskimi narodi s tem, ko prenaša težišče zgodovinskega razvoja

iz njegovih obodnih manifestacij, kulturnega, državnega, političnega, upravnega razvoja, v njegovo srčiko, gospodarski in družbeni razvoj širokih ljudskih množic. Ker niso predmet zgodovinarjevega študija več predvsem države in vladarji, marveč široke ljudske množice, so zanj vsi narodi enako zgodovinski, ne glede na to, ali se je za oblast nad podložniki ter njihovo zemljo trgalo domače ali tuje plemstvo, domač ali tuj kapital.

Prav v zvezi s tem novim postavljanjem vprašanj bo treba izvršiti še marsikatero preocnitev v slovenskem zgodovinskem razvoju. Dve stvari bi s tem v zvezi rad posebno podčrtal. Težišče dela slovenskih zgodovinarjev se bo moralo premakniti na gospodarski in družbeni razvoj. S tem se bo samo po sebi premaknilo na proučevanje širokih slovenskih ljudskih množic. Obilo vprašanj, ki so bila v središču preiskav, pa se bo umaknilo v okvir tega domačega, slovenskega razvoja. Na ta način se bo zgodovina slovenskega ozemlja, obravnavana doslej kljub ogromnim naporom slovenskih zgodovinarjev vendarle večinoma na zelo podoben način kot zgodovina katere koli avstrijskih alpskih dežel, spremenila končno v resnici v zgodovino slovenskega naroda. Saj je zgodovina slovenskega naroda skozi vse tisočletje omejena skoraj izključno na probleme družbenega razvoja. Razredni boj slovenskih podložnikov proti tujim gospodom je bila obenem naša notranja in zunanja politika.

Najjasneje nam pokaže to kratek pregled nove koncepcije slovenske zgodovine, povezane z novo periodizacijo, ki skoraj nujno izhaja iz prenosa težišča zgodovinskega razvoja v življenje slovenskega ljudstva.

Od prihoda Slovencev v novo domovino do začetka 9. stoletja sega čas predfevdalne družbe. Kljub temu, da se v političnem oziru deli ta čas na obrsko-slovensko, karantansko in frankovsko-slovensko razdobje, sta se vendar gospodarstvo in družbeni ustroj razvijala v bistvu še nemotena po tujih posegih. Slovensko gospodarstvo v tem času označuje sistem letelih njiv, družbo pa mešanica elementov prvobitnega občinskega reda (rod, zadruga), nekaterih elementov sužnjeposestniškega reda (položaj romanskih staroselcev) in razvijajočega se fevdalnega družbenega reda (stopnjujoče se premoženjske razlike med »prvaki«, svobodniki in podložniki, nastajanje zemljiških posestev itd.). Ves ta čas temelji slovenski razvoj na domačih silah, njegov večji del zavzema samostojna slovenska država. V drugi polovici 8. stol. se je razvoj fevdalnih oblik še pospešil, v ozki zvezi z njim je tudi nastop krščanstva pri nas; vendar pa fevdalizem na Slovenskem ni rezultat dovršenega domačega razvoja, marveč je vnešen iz tujine kot že dovršena oblika.

Drugo razdobje je čas pravega fevdalizma od začetka 9. do konca 15. stoletja. Njegov začetek označujejo štirje, v zgodovinskem razvoju slovenskega naroda izredno pomembni momenti: uvedba fevdalnega reda v zvezi z razdelitvijo slovenske zemlje med

tuje zemljiške gospode, v gospodarstvu razdelitev zemlje na kmetije in obdelava polja s kolobarjenjem, začetek nemške kolonizacije in dovršitev pokristjanjevanja, ki je utrjevalo nemške politične pridobitve. Vse te osnovne zgodovinske spremembe so za tisoč let omejile slovenski narod skoraj izključno le na podložniški kmečki razred. Slovenska zgodovina postane tako v prvi vrsti kmečka zgodovina. Ne da bi ves drugi razvoj za njo ne bil važen, toda zanima nas vendarle predvsem kot razvoj neločljivega okvira, ne kot naš lastni narodni razvoj.

Vse razdobje pravega fevdalizma lahko ločimo v dve manjši dobi. Prva sega do srede 12. stoletja, druga od 12. do konca 15. stoletja. Za prvi pododdelek je značilno pridvorno gospodarstvo z veliko tlako in v zvezi s tem zelo močna družbena razbitost kmečkega razreda, zelo močna notranja kolonizacija in v zvezi s tem priseljevanje nemških kolonistov, naturalno gospodarstvo in skoraj popolno pomanjkanje mest, razmeroma precejšen vpliv krone na pokrajinske oblastnike, katerih položaj se postopoma fevdalizira, izgradnja cerkvene organizacije. Za drugi pododdelek so značilne poteze postopno napredovanje denarnega gospodarstva, razkroj pridvornega gospodarstva, olajšanje kmečkih bremen in preraščanja raznih oblik podložništva v razmeroma enoten podložniški razred, popust nemškega priseljevanja in ustalitev slovenskih narodnih mej, nastanek in razvoj mest, trgovine in obrti in v zvezi s tem tzv. mestnega gospodarstva, nastanek nižjega plemstva in deželnih stanov, boj za dinastične teritorije (fevdalni partikularizem) in za politično oblast nad Slovenijo, v kateri zmagajo Habsburžani, zaključuje pa se ta čas s hudo gospodarsko, notranjo in zunanjo politično in versko krizo v 15. stoletju.

Sledeče razdobje od konca 15. do srede 19. stoletja predstavlja doba poznega fevdalizma, v kateri se pripravlja že nova, meščansko-kapitalistična družba. Obenem pa se začno že jasni pojavi zavestnega slovenskega narodnega življenja, tako na kulturnem polju kot v razrednih bojih, ki so stvarno pomenili boj za socialni prerod slovenskega naroda. Za prvi pododdelek tega razdobja, ki sega do srede 18. stoletja, so značilni vedno ponavljajoči se kmečki pulti, začetki slovenskega meščanstva, verski boji in zlasti rojstvo prve slovenske knjige. Drugi pododdelek pa označuje pospešen socialni prerod slovenskega naroda pod vplivom terezijanskih in jožefijskih reform, ki so kljub temu, da so bile namenjene predvsem v korist nastajajoči buržoaziji, vendarle ustregle nekaterim zahtevam kmečkih puntarjev, fiziokratska revolucija v poljedelski proizvodnji, pospešeno slovensko kulturno prebujanje. Za vso dobo pa so značilni še fevdalni odnosi, rast sprva založniških in manufakturnih, kasneje industrijskih obratov, rast mest in naraščanje slovenskega deleža prebivalstva v njih, v državnem okviru pa propad fevdalnega partikularizma, postopno naraščanje centralne vladarjeve oblasti, naslonjene na vedno širši uradniški aparat, in njeno preraščanje v absolutizem, zadnji branik propadajočega fevdalizma,

obenem pa že podpornik napredujočih bogatih meščanskih slojev, zlasti na gospodarskem področju. Zaključí se ta doba z meščansko revolucijo 1848 in z zemljiško odvezo.

Zadnja doba je čas meščansko-kapitalistične družbe od marčne revolucije do narodno-osvobodilne borbe. Ta doba se da sicer po zunanjem okviru deliti v avstrijski in jugoslovanski pododdelek, njuna karakteristika pa je vendarle enotna. Slovenijo je zajela po industrijski revoluciji, ki je ubila manufakturna podjetja in prevozníštvo, ne da bi nadomestila te življenjske viire z novimi, kronična gospodarska kríza, ki se izraža v izseljevanju podeželskega prebivalstva v tujino. Slovenci v tem času narodnostno osvoje mesta, izgrade narodno kulturo, izoblikuje se tudi slovenski narodni program — Zedinjena Slovenija, a tako konservativno kot liberalno politično vodstvo, odtrgano od širokih ljudskih množic, vodi zgolj drobtinčarsko politiko — boj za posamezne jezikovne pravice in podobno. Slovenci ne le da nimajo nikake možnosti odločati o svoji usodi, marveč prihajajo vedno bolj v suženjstvo tujega kapitala in v razdobju imperializma pod obnovljen udar pangermanskega prístiska, ki si hoče preko slovenskih tal izkrcíti pot do Sredozemlja. V zvezi s formiranjem domačega kapitala se je vedno bolj ostril razredni boj, z njim vred pa tudi politični boj in strankarski razkol, ki je slonel na razrednih nasprotjih. Nastanek Jugoslavije ni rešil narodnostnega vprašanja niti za Slovence. v Jugoslaviji, celotno slovensko vprašanje pa je preraslo z razdelitvijo slovenskega naroda med štiri države v Parízu 1919 iz notranjega vprašanja državne ureditve v mednarodno vprašanje, rešljivo le še s propadom imperializma v tem delu Evrope. V vsem tem času se v zvezi z razrednim bojem vedno krepkeje uveljavlja tudi številčno krepko napredujoči delavski razred, v avstro-ogrski monarhiji v okviru socialistične stranke, v Jugoslaviji pa strnjen v veliki meri v krepko udarno pest pod smotrnim in požrtvovalnim vodstvom Komunistične partije Jugoslavije in pozneje Komunistične partije Slovenije.

Narodno-osvobodilna borba, najbolj herojski in najslavnejši del doseganje slovenske zgodovine, pa je odprla vrata v novo, socialistično dobo; z njo si je slovensko ljudstvo spet priborilo resnično svobodo, vzelo svojo usodo v lastne roke, premagalo vse strankarske ločnice, ki so ga delile s pomočjo razrednih nasprotij in se osvobodilo iz okovov tujega in domačega kapitala. Slovenci smo končno dozoreli v resnici v narod.

Prav v analizi te velike linije slovenske narodne zgodovine, v liniji dosledne borbe majhnega proletarskega naroda proti zunanjim in notranjim sovražnikom za gospodarski in družbeni napredek, ki so ga z neizogibno zakonitostjo pribori, ta uspeh mu pa prinese tudi narodno prebujenje, v analizi te velike linije je najboljše orožje, ki ga more in mora dajati slovenski zgodovinar svojemu ljudstvu v njegovih današnjih borbah. Saj zgodovina mnogo manj kot marsikatera druga znanost sme stati izven te borbe, marveč ji mora

dajati vsak dan trdne, znanstvene temelje. V tem je prav za prav poglavitni namen zgodovinarjevega iskanja resnice.

Opomba: Nastopno predavanje 7. decembra 1946. Kot je bilo govoreno, naj ostane tudi tu brez kritičnega aparata. Navajam samo poglavitna dela, kjer si bralec lahko poišče bibliografske in biografske podatke, na katerih deloma sloni predavanje: za razvoj slovenskega zgodovinarstva primerjaj Milko Kos, Slovenska historiografija, Jugoslovenski istoriski časopis I, 1935; za biografije in bibliografije posameznih avtorjev primerjaj Slovenski biografski leksikon, Narodno enciklopedijo in Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani I, 1942; za bibliografijo sploh je zbrala podatke Melita Pivec-Stele (Časopis za zgodovino in narodopisje 1940; dodaj še Jugovo bibliografijo za leta 1938/39 v Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo, 1940); za srednji vek primerjaj tudi o posameznih razdobjih zbrane bibliografske podatke v Kosovi Zgodovini Slovencev, 1933.

Проблемы и задачи словенской историографии в наше время

Краткое содержание.

1. Развитие словенской историографии до начала второй мировой войны является предметом первой части настоящей статьи, воспроизводящей вступительную лекцию автора на философском факультете в Любляне, 7 декабря 1946 года. Автор перечисляет и кратко характеризует отдельных словенских историков и их труды и одновременно излагает развитие организации словенской историографии. Словенская историография — молодая наука. О зачатках подлинной словенской истории можно говорить лишь со времени Лингарта (Linhart) (Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Oesterreichs, 1788, 1791), который первый сделал попытку представить историю всего словенского народа, независимо от границ исторических областей, его разделявших, а центр тяжести исторического развития усматривал в развитии цивилизации. Но и через сто лет по выходе его труда в словенской историографии областная легитимистическая концепция все еще преобладала над словенской народной концепцией, а в связи с этим наблюдался и определенный диллетантизм в отношении техники научной работы.

Границу между диллетантизмом и наукой словенская историография преодолела только в 70-ых годах 19 столетия, а словенская концепция начала вновь утверждаться в ней только

в начале 20 столетия. В связи с этим возник целый ряд специальных исторических журналов (*Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* 1891—1909; *Carniola* 1910—1918; *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 1914—1945; *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1904—1941; *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 1918—1951).

В период Австро-Венгрии, которая, естественно, не обнаруживала никакого интереса к развитию словенской науки, все это было проявлением частного почина и содействия некоторых словенских издательств. Главными работниками в области историографии в это время были Франц Кос (1853—1924), Симон Рутар, Антон Каспрет, Иван Врховец, Иосиф Апих, Драготин Лончар, Иосиф Груден и Фран Ковачич. Почти все они получили образование только в австрийских университетах. После 1918 года словенская историография получила новые сильные организационные центры в форме исторического и славистического семинариев и семинария по истории искусства в новом словенском университете в Любляне. Главными представителями словенской исторической науки в это время были Людмил Гауптманн, Милько Кос и Фран Цвиттер. Наряду с этими специалистами исключительно значительной является научная деятельность прогрессивных авторов, внесших в историографию существенно новые методические приемы. Виднейшим из них является Эдуард Кардель, который в своем труде «Развитие словенского национального вопроса» (1939 г.) дал доныне непревзойденный синтез словенской истории с середины 18 столетия до новейшего времени.

Автор статьи перечисляет и характеризует и труды историков литературы (Франце Кидрич, Иван Приятель, Иван Графенауер) и историков права (Янко Полец, Метод Доленц, Иосиф Жонтар) этого периода.

2. Характеристика выполненного труда и обзор словенских проблем, подвергнутых изучению, составляет содержание второй части статьи. Итоги работы в полной мере соответствуют молодости словенской историографии. Собственные издания исторических источников представляют пока только фрагменты. Научной истории словенского народа до сих пор не существует (только до конца 15 столетия: *Milko Kos, Zgodovina Slovencev*, 1933); равным образом, нет и исторической библиографии, рассеянной во множестве публикаций. Ту же картину подтверждает и подробный, распределенный по историческим периодам, обзор проблем как подвергавшихся изучению, так и не изученных и все еще остающихся открытыми. Повсюду еще видны явные следы наследия австрийской концепции словенской истории. Вместе с тем, ясно выступает и влияние австрийской исторической школы, которая терялась в подробностях и не проявляла понимания зна-

чения синтеза и изучения хозяйственного и общественного развития, сосредоточиваясь преимущественно на политической истории.

3. Задачи нашего времени. Дав краткую обобщающую характеристику состояния словенской историографии до последнего времени, автор подчеркивает значение новых точек зрения исторического материализма в частности для словенской истории. В связи с этим он делает попытку наметить новую периодизацию словенской истории на основе общественного развития: I. Период до-феодалного общества, от заселения до начала 9 столетия. II. Период подлинного феодализма: 1. период придворного хозяйства, немецкой колонизации и феодального партикуляризма с начала 9 до середины 12 столетия; 2. период образования крепостного класса, утверждения национальной границы, зачатков денежного хозяйства и политического соединения словенских областей с середины 12 до конца 15 столетия. III. Период распада феодализма: 1. период крупных крестьянских восстаний, религиозной борьбы и образование абсолютизма с конца 15 до начала 18 столетия; 2. период физиократизма, зачатков капитализма и национального пробуждения с начала 18 до середины 19 столетия. IV. Период хозяйственной депрессии, конституционной борьбы и политической дифференциации в эпоху буржуазно-капиталистического строя с середины 19 столетия до начала второй мировой войны. — В заключительной части своей статьи автор подчеркивает великие задачи, возлагаемые на историка в повседневной жизни и в борьбе собственного народа за лучшее будущее.

Problèmes et tâches de l'historigraphie slovène à notre époque (Résumé)

1. Le développement de l'historigraphie slovène jusqu'au début de la deuxième guerre mondiale est le sujet de la première partie de l'étude (conférence d'habilitation à la Faculté des Lettres de l'Université de Ljubljana, le 7 décembre 1946). L'auteur dénombre et caractérise brièvement les divers historiens et leur oeuvre et montre en même temps l'évolution de l'organisation de l'historigraphie slovène. L'historigraphie slovène est une science jeune. Les débuts de la véritable historigraphie slovène ne remontent qu'à Linhart (*Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Oesterreichs*, 1788, 1791) qui, le premier, a essayé de présenter l'histoire du peuple slovène tout entier sans égard aux frontières des provinces historiques qui le divisaient; il a vu le centre de l'évolution historique dans l'évolution de la civilisation.

Cependant, plus de cent ans encore après son oeuvre, la conception légitimiste provinciale prévalait encore sur la conception nationale slovène dans l'historiographie slovène; en outre, le dilettantisme prévalait quant à la méthode du travail scientifique.

L'historiographie slovène ne franchit définitivement la limite qui sépare le dilettantisme de la science que dans la huitième décennie du XIXème siècle et la conception slovène ne s'y est affirmée de nouveau qu'au début du XXème siècle. C'est alors que toute une série de revues historiques apparaissent (Bulletin de la Société du Musée pour la Carniole 1891—1909, Carniola 1910—1918, Bulletin de la Société du Musée de Slovénie 1919—1945, Revue d'histoire et d'ethnographie 1904—1941, Revue de langue, de littérature et d'histoire slovènes 1918—1931).

A l'époque de l'Autriche-Hongrie qui ne s'intéressait nullement au progrès de la science slovène, tout ce travail était le fruit de l'activité individuelle et de l'aide de quelques maisons d'édition slovènes. Les principaux noms à mentionner à cette époque dans le domaine de l'historiographie sont ceux de Franc Kos (1853—1924), Simon Rutar, Anton Kaspret, Ivan Vrhovec, Josip Apih, Ivan Vrhovnik, Dragotin Lončar, Josip Gruden et Franc Kovačić; presque tous avaient étudié exclusivement dans les universités autrichiennes. Après 1918, les instituts d'histoire, de slavistique et d'histoire de l'art de la nouvelle Université de Ljubljana devinrent des centres d'organisation considérables pour l'historiographie slovène. Les principaux représentants de la science historique à cette époque sont Ljudmil Hauptmann, Milko Kos et Fran Zwitter. A côté de ceux-là et de leurs travaux il faut signaler à cette même époque, surtout pour l'étude de l'époque contemporaine, l'important travail scientifique des auteurs progressifs qui ont introduit dans l'historiographie des vues méthodiques essentiellement nouvelles. Le plus en vue parmi eux est Edvard Kardelj qui dans son ouvrage »Evolution de la question nationale slovène« (1939) a donné la meilleure synthèse que nous avons jusqu'à présent de l'histoire slovène à partir du milieu du XVIIIème siècle. L'auteur mentionne et caractérise également l'oeuvre des historiens de la littérature (France Kidrič, Ivan Prijatelj, Ivan Grafenauer), des historiens du droit (Janko Polec, Metod Dolenc, Josip Žontar) de cette époque.

2. La caractérisation de l'oeuvre accomplie et la revue des principaux problèmes étudiés font l'objet de la deuxième partie. Le bilan de l'oeuvre correspond parfaitement à la jeunesse de l'historiographie slovène. Ses propres publications de sources historiques ne représentent que des fragments. Jusqu'à présent il n'y a pas d'histoire scientifique du peuple slovène (jusqu'à la fin du XVème siècle seulement: M. Kos, Histoire des Slovènes, 1933), pas plus que de bibliographie historique, éparse dans d'innombrables publications. Pour les diverses périodes historiques, un examen détaillé des questions traitées ou non et des questions encore ouvertes nous présente le même tableau. On voit partout les traces encore fortes

d'un héritage légué par la conception étrangère (autrichienne) de l'histoire slovène. On voit aussi très clairement les influences de l'école historique autrichienne qui se perd dans les détails et n'a pas le sens de la synthèse pas plus que de l'évolution économique et sociale et s'attache surtout à l'histoire politique et administrative.

3. Tâches de notre époque. Après une brève caractérisation d'ensemble de l'historiographie slovène jusqu'à nos jours, l'auteur souligne la portée des nouveaux points de vue du matérialisme historique justement pour l'histoire slovène. A ce propos, il essaie de donner une nouvelle division en périodes de l'histoire slovène en se basant sur l'évolution sociale: I. période de la société pré-féodale, depuis l'immigration jusqu'au début du IXème siècle; II. période féodale proprement dite: 1. époque de la Gutsherrschaft, de la colonisation allemande et du particularisme féodal, du début du IXème siècle au milieu du XIIème siècle; 2. période de la formation d'une classe unique des »sujets« (paysans), stabilisation des frontières ethniques, début de l'économie d'argent et de la réunion politique des provinces slovènes sous la domination autrichienne, du milieu du XIIème siècle, à la fin du XVème siècle; III.: période de la désagrégation du régime féodal: 1. période des grandes révoltes paysannes et des luttes religieuses et formation de l'absolutisme de la fin du XVème siècle au début du XVIIIème siècle; 2. période du physiocratisme, début du capitalisme et du réveil national, du commencement du XVIIIème siècle au milieu du XIXème siècle; IV. période de dépression économique, luttes constitutionnelles et différenciations politiques à l'époque de l'ordre bourgeois-capitaliste, du milieu du XIXème siècle à la deuxième guerre mondiale. Comme conclusion, l'auteur a encore souligné les grandes tâches qui incombent à l'historien dans la vie quotidienne et les luttes de son peuple.

Fran Zwitter:

Narodnost in politika pri Slovencih

Ta razprava je bila napisana februarja in marca 1944 v Znanstvenem inštitutu pri Predsedstvu SNOS-a za projektirani Slovenski zbornik 1944. Objavljamo jo vsebinsko popolnoma nespremenjeno ne le kot dokument slovenskega znanstvenega dela med narodno-osvobodilno borbo, marveč tudi kot tehten prispevek k študiju slovenske zgodovine v zadnjem stoletju. Avtor je ob pisanju imel sicer na razpolago zelo skromne vire in literaturo in smatra rešitev nekaterih problemov kot provizorno, v poznejši podrobnejši in obsežnejši obdelavi hoče njihovi obravnavi dati dognanejšo obliko, a že ta provizorna oblika naše znanje toliko pogloblja, da se smatra uredništvo obvezano k tisku te razprave že v tej formi.

I.

Odnosa slovenskega človeka do narodnosti in politike v sedanjosti in bližnji preteklosti ni mogoče razumeti, če ne upoštevamo najglobljih tokov, ki so v istem razdobju v tem oziru usmerjali razvoj evropske civilizacije sploh. Res je, da je bila Slovenija v splošnem le provinca in da tudi pri naših mislecih le redko najdemo formulacije, ki so na višini sodobnega evropskega intelektualnega razvoja. A velike misli ne žive samo v najbolj dognani obliki v glavah maloštevilnih mislecev, ampak postanejo v bolj preprosti, popularni obliki življenjska vprašanja sodobnikov sploh. In tako moremo tudi našo zgodovino resnično razumeti samo, če se poglobimo najprej v razvojne tendence sodobnega evropskega človeštva, ki so se izražale tudi pri nas, sicer v preprosti, a vendar življenjsko pristni in iskreni obliki.*

Naziranje, da je narod enota politične volje, ki ima sama pravico odločati o svoji usodi in si ustvariti svojo državo, naziranje o samoodločbi narodov, ki tvori teoretično osnovo tudi naši osvobodilni borbi, je našlo na evropskem kontinentu svoj prvi svetovno

* Glavna literatura: I. Prijatelj, Janko Kersnik, Njega delo in doba, I—III, Lj. 1910—14; isti, Duševni profili slovenskih preporoditeljev, Ljubljanski Zvon, 1921, posebej Ljubljana 1935; isti, Kulturna in politična zgodovina Slovencev, 1848—1895, I—V, Ljubljana 1938—41; Drag. Lončar, Dr. Janez Bleiweis in njegova doba, Zbornik Matice Slovenske XI, 1909; isti, Politično življenje Slovencev, Ljubljana, 1921; Lj. Hauptmann, Slovenci, historija, Narodna enciklopedija IV, 1929; Sperans, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1939. Članek sloni deloma na študiju o istem predmetu, ki sem jo pripravljaj pred vojno; dokazov za trditve, ki sem jih povzel iz nje, tu ne navajam.

zgodovinski izraz v veliki francoski revoluciji. Tedaj se ni samo proglašalo načelo, da izhaja vsa oblast iz naroda, ampak so se tudi vršile posebne proslave združitve Francozov v en sam narod. Pojma narod in domovina (la nation, la patrie) postaneta nasprotje pojmu kralj in pristaši revolucije se imenujejo s skupnim imenom »les patriotes«, patrioti. Naj nikočar pri tem ne moti dejstvo, da se je francoski narod formiral v enoto v okviru že obstoječe državne enote in ne v mejah jezikovne enote, da mu pripadajo po prepričanju Francozov tudi Alzačani in Bretonci, ne pa francosko govoreči Belgijci in Švicarji. Za zapadno Evropo je sploh značilno, da so se tudi po meščanskih revolucijah narodi navadno formirali v okviru že obstoječih držav in tudi tam, kjer to ne velja (Katalonci, Baski, Flamci), se je to formiranje — z izjemo Ircev — pričelo primeroma kasno in pod vplivom zgledov iz srednje in vzhodne Evrope. Ne smemo vsega meriti s svojimi merili in misliti, da je jezik v vsakem primeru kriterij za razlikovanje med narodi. A kljub vsem tem razlikam je resnica, da ima tudi proces formiranja narodov in narodnih držav v srednji in vzhodni Evropi, ki se ni zadovoljil z notranjimi izpremembami v okviru že obstoječih državnih tvorb, ampak je razrušil in ustvaril toliko držav in izpremenil tako temeljito politični zemljevid, svoje izhodišče v veliki francoski revoluciji. Ta razvoj seveda ni nikak osamljen proces, ampak organičen sestavni del celotne borbe in zmagoslavja meščanske družbe in države. Socialni razredi, ki ga predstavljajo, podpirajo ali pa mu nasprotujejo, so v glavnem isti, kakor se pojavljajo kot pristaši ali kot nasprotniki že v francoski revoluciji. Seveda to soglasje ni povsod stoddostno in posamezni narodi kažejo v tem oziru individualne nianse, a zaradi tega ne smemo prezreti notranje zveze, ki jo dokazuje glavna linija celotnega razvoja.

V zvezi s tem je tudi odgovor na vprašanje, v kakšnem odnosu je francoska revolucija s postankom nacionalizma. Postanek modernih narodov je seveda dolgotrajen proces in gotovo je, da so razlike med narodi, zavest o teh razlikah in nacionalni spori obstajali že pred revolucijo. Netočno bi bilo trditi, da so vojne med državami pred revolucijo interesirale samo vladarje, saj je gotovo, da so bili na njih navadno interesirani vladajoči razredi sploh, ponekod tudi meščanstvo in v nekaterih izjemnih primerih celo vse ljudstvo. Individualnost nekaterih narodov, ki nimajo samostojnih držav, se izživlja v pokrajinskih avtonomijah, ki so na njih zainteresirani in jih ljubosumno branijo njihovi privilegirani razredi (n. pr. Ogrska, Hrvatska). A celo narodna zavest, ki se ne opira na kako obstoječo politično tvorbo, ampak samo n. pr. na samo skupnost ali podobnost jezika, kakor italijanska narodna zavest ali vseslovenska ideja, eksistira že prej. Novost francoske revolucije in vsega orjaškega gibanja za meščansko družbo in državo, ki ima v njej svoj začetek, je samo v tem, da začno narodi zahtevati pravico samoodločbe, do odločanja o svoji politični usodi, kar se pred revolucijo pojavlja le izjemoma in kot epizoda. S tem je pa pridobljeno

dragoceno izhodišče ne samo za razumevanje dobe pred revolucijo, ampak tudi po njej, važno posebej za Slovence. Revolucija namreč za njej sledeče stoletje evropske civilizacije ne predstavlja dejstva, ki ga priznavajo vsi, ampak znamenje, po katerem so se duhovi ločili v pristaše in nasprotnike raznih nians. Zato pa je treba pri nacionalnem problemu upoštevati ne samo tendence njenih pristašev, ampak tudi nekatere glavne namere tistih, ki so ji bili nasprotni ali do nje vsaj več ali manj indiferentni.

Pri mnogih narodih srednje in vzhodne Evrope, posebno pri tistih, ki nimajo svojih držav, obstoji že pred revolucijo močno gibanje, ki ga moremo označiti kot kulturni nacionalizem. Izraža se pri narodih, ki so v svojem razvoju zaostali, v študiranju narodnega jezika, sestavljanju gramatik in slovarjev, študiranju narodne zgodovine in narodopisja, nastajanju književnosti, posebno pesništva, v narodnem jeziku, pri narodih, ki so ta vprašanja že rešili (Nemci, Italijani), pa se poudarja lastna kulturna individualnost sploh proti tedaj še zelo pomembni vlogi dveh internacionalnih jezikov, stare latinščine in nove francoščine. To gibanje je utemeljeno v strukturi tedanje družbe, bilo bi pa napačno, če bi mu pripisovali prvenstveno političen značaj in videli v njem n. pr. posledico francoske revolucije. Mnogim tedanjim kulturnim delavcem, ki žive v dobi absolutizma, je bila politika sploh tuja, včasih naravnost antipatična. Danes se nam zdi zelo čudno, ali vendar je resnica, da je tedanja nemška inteligenca v času, ko je Nemčija gospodarsko zelo zaostajala za Francijo in Anglijo in kazala v politiki v primeri s tema dvema velesilama sliko malodržavne razcepljenosti, a v kulturi doživljala v dobi Kanta, Goetheja in Beethovna svoj najvišji vzpon, videla misijo svojega naroda v ujetovem kulturnem poslanstvu, podobnem nekdanjim Atenam in Firenzi, poslanstvu v kraljestvu duha, ki se more uresničevati v malih državicah (Weimar!), ker ga ne zaposlujejo preveč politični in gospodarski problemi.

Tak politično indiferenten značaj ima kulturni nacionalizem deloma še v dobi po revoluciji, ali sčasoma se je bilo vendar treba odločiti. Pri naprednejših duhovih dobi ta kulturni nacionalizem političen značaj in se dopolni v zahtevo po narodni samoodločbi, v odkrito zahtevo po lastni državnosti ali vsaj po političnem uveljavljanju svojega naroda. Drugi predstavniki kulturnega nacionalizma pa vztrajajo pri stališču, da ima njihovo delo le kulturni značaj, a to njihovo stališče navadno ni več izraz apolitične usmerjenosti, ampak ima prav določen politični značaj in pomen. Medtem ko vodi pojmovanje naroda kot enote politične volje v politično borbo s silami reakcije, so imeli tisti, ki so iz prepričanja ali oportunistično videli njegov smisel le v kulturnem delu, možnost, da dosežejo z njo kompromis, saj je bila reakcija tedaj še pripravljena tolerirati v neki meri kulturna nacionalna gibanja, če se ji niso zdela politično nevarna. In tako dobi prav razlikovanje med kulturnim in političnim nacionalizmom pri mnogih narodih važno vlogo

v velikem razkolu med reakcijo in napredkom, ki predstavlja tedaj centralni problem evropske civilizacije.

Nasprotniki revolucije so po dunajskem kongresu proti načelu suverenosti in samoodločbe narodov proglasili geslo legitimizma, ohranitve na dunajskem kongresu ustvarjenih držav in njihovih državnih oblik, in legitimisti so večinoma trdili, da je državna oblast božjega izvora. Velik del teh državnih tvorb in meja je nastal sicer v novejšem času in v vojnah pred revolucijo je bila državnikom tuja misel, da bi spoštovali legitimnost pravic drugih držav, če je razmerje političnih moči dopuščalo njihovo kršitev, a zdaj nastane zaradi strahu pred revolucijo celo nekaka solidarnost med reakcionarnimi državami, ki se izraža v Sveti aliansi. Moči legitimizma nikakor ne smemo podcenjevati, kakor je delala liberalna literatura, ki je govorila o nasprotju med absolutnimi vladarji na eni in med narodi na drugi strani. V resnici je imel legitimizem oporo v vseh tistih razredih, ki so se borili proti revoluciji. Celo po zmagi meščanskih revolucij živi v nekoliko spremenjeni obliki v konservativnih političnih strankah in glavna opora za existenco Avstro-Ogrske je bil do njenega propada prav legitimizem, ki je imel svoje pristaše pri raznih njenih narodih.

Drugo bojno geslo reakcije je bila obramba tradicije proti razdiralnemu vplivu modernega razumarstva. Ko se je to bojno geslo, ki ga je prvi proglasil že 1790 Anglež Burke, začetnik politične romantike, razširilo v srednjo Evropo, se je začelo vezati tudi s svojevrstnim pojmovanjem narodnosti. Po tem naziranju je pristno nacionalno to, kar je konservativno, jezik, vera, običaji, noša in uredbe preteklosti, kar je vse treba obvarovati pred kozmopolitskimi in revolucionarnimi strujami modernega sveta. Pojem različnega značaja raznih narodov je poznala že prejšnja doba (Herder) in on ima neko pravilno jedro, če narodnega značaja ne pojmuje kot nekaj mističnega, nespremenljivega, ampak kot produkt različnih vplivov, ki so izoblikovali narode. A romantična panteistična filozofija (Schelling) je pojmovala ves svet kot božanstvo, kot vesoljni duh, poleg njega pa eksistirajo manjša mistična bitja, med njimi tudi »narodna duša«. Iz tega nauka so konservativci — nekateri sicer z rezervami do takega panteizma — povzeli naziranje o narodni duši, ki ima pri njih popolnoma reakcionaren značaj in ki ga oni zoperstavijo kot svoj program liberalni zahtevi po narodni suverenosti, kakor to dobro opozarja nemški zgodovinar F. Meinecke. To naziranje je nastalo v nemški romantiki, poseben pomen je dobilo v Rusiji, kjer so slavjanofili videli ideal prave Rusije v dobi pred Petrom Velikim, ko Rusija še ni stala pod vplivom zapada, imelo pa je velik pomen tudi za konservativce nekaterih drugih narodov.

Oméjevanje nacionalizma na kulturno področje in naziranje, da je prava služba narodu v borbi za ohranitev vsega starega, tradicionalnega, omogočajo konservativcem, da povežejo svoj na tak svojevrsten način pojmovan nacionalizem z legitimizmom. Pri tem

so mogli v mnogih primerih v svojo korist izrabiti tudi način, kako so meščanske revolucije pojmovale in izvajale načelo samoodločbe narodov. Francoska revolucija se v začetku odpoveduje pravici do osvojitve tujih dežel, priznava drugim narodom pravico do samoodločbe in snujejo se načrti o bodoči svetovni federaciji svobodnih narodov, ki se bo uresničila, ko bodo drugi narodi sledili francoskemu zgledu. A ko se to ni zgodilo takoj, ko ostane Francija v času vojne sil reakcije proti njej osamljena, začne v revoluciji kmalu prevladovati drugačne tendence in njena politika postane politika francoske hegemonije v Evropi, pri čemer sledi revolucija tradicijam starega francoskega kraljestva. Isto pot so šle meščanske revolucije tudi pri drugih narodih. Res je sicer, da se pojavljajo posebno v začetnih fazah tudi drugačne tendence, da je Mazzini osnoval Mlado Evropo s ciljem federacije demokratičnih republik posameznih enakopravnih narodov, in celo v Avstriji se je zgodilo v revoluciji 1848—49 prvič in poslednjič v zgodovini, da so se meščanske stranke raznih narodov sporazumele o državni ureditvi. V nekaterih izjemnih primerih so se nacionalna vprašanja v resnici uredila. Vendar pa se opazi že zelo zgodaj, da poskuša n. pr. nemško in madžarsko meščanstvo v odnosu do prej zapostavljenih narodov obdržati vse predpravice iz časa fevdalizma in absolutizma. Še bolj velja to za kasnejšo dobo »iztreznjenja« meščanstva in seveda še bolj za dobo imperializma. Zato smemo postaviti kot splošno pravilo, da so meščanski režimi sicer proklamirali načelo samoodločbe za svoj lastni narod, druge narode so pa pri tem podpirali, ovirali ali ostali indiferentni, kakor so pač velevali lastni interesi. V meščanskem svetu se v odnosih med državami in med narodi na nekoliko drugačen način nadaljuje tradicionalna politika egoizma državnih interesov. Vsak narod se more zanašati le na lastne sile in na zaveznike, ki imajo iste interese. Mednarodna solidarnost meščanskega sveta se omejuje na bolj platonične simpatije liberalne javnosti, kadar lastna država ni zainteresirana, in nima niti tolikšnega političnega pomena, kakor ga je imela v času strahu pred revolucijo solidarnost reakcionarnega tabora, politika Svete alianse.

II.

Slovenci so že v zgodnjem srednjem veku izgubili svojo politično samostojnost. Njihova Karantanija se ni ohranila niti kot odvisna državna tvorba, ampak je bila razdeljena kmalu v več teritorijev, fevdov nemškega cesarstva, ki so jih do konca srednjega veka združili v svojih rokah Habsburžami. Tako v političnih uredbah fevdalne dobe pri Slovencih — v razliki n. pr. od Hrvatov — ni bilo prav ničesar, kar bi moglo služiti kot opora in argument kasnejšemu narodnemu gibanju. Višji socialni razredi na Slovenskem so sestavljeni iz Nemcev ali ponemčencev; to pravilo velja za mnogo stoletij, in sicer tako za uglednejši del fevdalcev kakor tudi duhovščine in meščanstva, v novejših stoletjih tudi za nastajajočo birokracijo in laično inteligenco; nekaj malih fevdalcev, del malih

meščanov predvsem v manjših mestih in trgih in predvsem del nižje duhovščine, ki jih moremo prištevati k Slovincem, tega položaja bistveno ne spremene. Glavni nosilec slovenstva je kmet, ki označuje svoj jezik kot »slovenski«, na Kranjskem tudi kot »kranjski«, a se seveda ne more uveljaviti niti kulturno niti politično, ker so morali ostati kmečki upori, ki bi edini mogli napraviti iz slovenskega kmeta političen faktor, v tedanji družbi brezuspešni. Ker so bili pisani spomeniki tekom stoletij delo višjih socialnih razredov in namenjeni njim samim, nas ne preseneča dejstvo, da so bili večinoma latinski in nemški, slovenščina pa se pojavlja redko in sporadično, a tudi slovenski protestanti, ki so ustvarili slovensko književnost, pišejo slovensko, kadar so njihovi spisi namenjeni preprostemu ljudstvu, nemško pa, kadar pišejo za višje socialne razrede in o stvareh višje kulture, in tako — kljub vsem zaslugam, ki jim jih moramo priznati — nimajo namena spremeniti te značilne jezikovne in literarne prakse na Slovenskem.

Drugačen je značaj gibanja narodnega preporoda, preroda ali prebujenja, ki se začne v drugi polovici XVIII. stol. Njegov najboljši poznavalec dr. Franc Kidrič ga označuje kot gibanje, ki hoče uvesti slovenščino na vseh področjih slovenskega življenja, torej tudi na področjih višje kulture in v interesnih sferah višjih socialnih razredov, in s tem začinja spreminjati dotedanji položaj v jezikovnem in kulturnem oziru. Njegovo sliko bi bilo treba po mojem mnenju dopolniti s sliko tedanjega družbenega razvoja na Slovenskem. Gotovo pa je pravilno njegovo mnenje, da vsega gibanja ne gre enostavno izvajati iz francoske revolucije, saj se je začelo še pred njo, ima med svojimi predstavniki poleg prosvetlencev tudi janzeniste in celo menihe in ima dolgo časa kulturno značaj, ni pa politično, kar velja tudi za druga kulturno-nacionalna gibanja pri tedanjih narodih. A pozneje je razvoj dogodkov sam privedel do tega, da se je bilo treba opredeliti tudi v politiki, pri čemer se je pri preporediteljih začel razlikovati v zvezi s splošno orientacijo tudi nazor o narodnosti; zgled francoske revolucije 1789 je dal v tem oziru prvo pobudo, z avstrijsko meščansko revolucijo 1848 je pa postalo to že skoraj nujnost.

A tu opazamo že zgodaj značilne razlike. Največje število slovenskih preporediteljev izhaja iz vrst duhovščine, čeprav se interesira tudi pri njej za nacionalno gibanje le manjšina; od duhovščine je pač večina slovenskega rodu, razen tega se pa ona od vseh izobrazenih stanov najbolj živahno udejstvuje med kmetskim prebivalstvom. Med seboj se sicer duhovščina deli v menihe in janzeniste, jozefince in ultramontance, a simpatij za francosko revolucijo in kasnejše revolucionarno gibanje ne moremo pričakovati pri nobenih od teh struj; izjemo tvorijo samo maloštevilni prosvetlenci in svobodomislec v duhovniški suknji (Kuralt, pozneje Fuster) in »katoliški liberalci«, ki poskušajo spraviti katoličanstvo v soglasje s tendencami modernega liberalizma. Poleg duhovnikov pravi fevdalci nimajo v tem oziru skoraj nikakega pomena, pač pa preporo-

ditelji iz vrst meščanstva, in sicer deloma iz pridobitniških krogov (Zois), največ pa iz vrst laičnih inteligenčnih poklicev. Med meščanstvom je odstotek tujcev, ponemčencev in nacionalno indiferentnih večji kakor med duhovščino, preporoditeljev iz njegovih vrst je po številu manj, a med njimi so najpomembnejše osebnosti vsega gibanja: Zois in Linhart, Kopitar in Miklošič, Čop in Prešeren. V krogih meščanstva je treba iskati prve predstavnike svobodomiselstva in tudi prve simpatizerje z revolucijo na Slovenskem. Jasno je seveda, da to ne velja niti za vse meščanstvo, niti za vse meščanske preporoditelje, saj je bil n. pr. Kopitar prepričan pristaš Metternicha, ki mu obstoji slovenstvo le v kulturnem delu, Miklošič že v mladosti v svojih političnih nazorih zelo zmeren Slovenec in lojalen Avstrijec, a med popularizatorji Bleiweis političen konservativec ali vsaj oportunist. Kljub temu moramo iskati v meščanskih krogih in v krogih opozicionalnih duhovnikov prve pojave političnega pojmovanja slovenstva: Linhartovo antifevdalno in protinemško usmerjenost in idejo, da bi morala biti Avstrija slovanska država, nazore njegovega toliko preganjanega prijatelja Kuralta, razmeroma nesamostojno in omahljivo frankofilstvo Vodnikovo, najbolj pa popolnoma v duhu Mazzinijeve »Mlade Evrope« napisano »Zdravljico« Prešernovo. Po svojem vplivu v širino slovenskega življenja se pa te tendence niso mogle primerjati z vplivom konservativcev, v času revolucije 1848 zlasti Slomška in Bleiweisa.

Za Slomška (1800—1862) je znano, da je že kot bogoslovec svoje kolege poučeval in navduševal za slovenščino in da je v istem smislu delal tudi kasneje, tako da je n. pr. njegova pridiga o ljubezni do materinskega jezika v Možberku 1838 bila v Jugoslaviji sprejeta celo v slovenske čitanke; kot škof je dosegel prenos sedeža lavantinske škofije v Maribor in dodelitev skoraj vseh štajerskih Slovencev tej škofiji, kar je bilo za štajerske Slovence v narodnem oziru brez dvoma pozitivno dejanje; pisal je mnogo v slovenščini, pospeševal razvoj slovenskega slovstva, a veliko število njegovih izjav priča o njegovi ljubezni do slovenskega materinskega jezika. Na drugi strani je znano, da je Slomšek v dobi revolucije nasprotoval tako ideji Zedinjene Slovenije kakor tudi ideji zedinjenja Jugoslovanov, čeprav v okviru avstrijske države.

To nasprotje nam postane jasno, če upoštevamo Slomškov odnos do revolucije v celoti. V samem letu revolucije je pisal članek; po katerem se borita v sodobnem svetu med seboj dve naziranji o državi; po enem naziranju izhaja vsa oblast od Boga, po drugem pa od naroda. Slomšek je seveda pristaš prvega nazora, a v konkretnem avstrijskem primeru mu to pomeni, da je pravi predstavnik oblasti samo avstrijski cesar; ki se mu je treba pokoravati v smislu od Slomška tolikokrat citiranega mesta iz pisma apostola Pavla Rimljanom, da je vsaka oblast od Boga in da ji moramo biti pokorni. Kakor za relativnost političnega reda manjka Slomšku tudi smisel za historično relativnost socialnega reda; takoj po izbruhu marčne

revolucije je zavzel v svojem velikonočnem pastirskem pismu o vprašanju zemljiške odveze, ki je seveda interesiralo tudi cerkev, tako konservativno stališče, da so kmetje ponekod preprečili čitanje tega pastirskega lista. Kmetijske upore v evropski in naši zgodovini je Slomšek vedno obsojal kot zločinska in pregrešna dejanja. Najbolj ga je pa seveda interesiral položaj katoliške cerkve same. Od Jožefa II. dalje so bile druge konfesije sicer tolerirane, a nikakor ne enakopravne, in katoliška cerkev je ostala privilegirana državna cerkev. V dobi revolucije se pojavijo celo na Slovenskem in Hrvatskem zahteve po slovanskem bogoslužju, po odpravi celibata in samostanov, po konfiskaciji cerkvenega premoženja. A projekti osnovnih zakonov državnega zbora v Kroměřížu predvideva enakopravnost vseh cerkva, svobodo veroizpovedanja in znanosti, odtegnitev javnega pouka cerkvenemu nadzorstvu in civilni zakon. Ko pa je vlada razgnala državni zbor in postopoma uvedla absolutizem, se uvede tudi nova verska politika, ki kulminira v znanem konkordatu 1855: odpravi se jožefinski sistem in katoliška cerkev se osvopodi od državnega nadzorstva, obenem pa ohrani svoj privilegirani položaj pred drugimi konfesijami, ima nadzorstvo nad osnovnimi in srednjimi šolami, tako da so škofje, dekani in župniki obenem šolski nadzorniki za svoja področja, in država se obveže, da bo konfiscirala izvode in kaznovala avtorje knjig, ki jih bo cerkev označila kot nevarne. Ko pa se je zopet obnovilo ustavno življenje in se je Slomšek pritoževal, da se kot poslanec-virilist v graškem deželnem zboru slabo počuti med ateisti, za poslanca v dunajskem državnem zboru pa se je bal, da jih je zapustil sveti duh in se jih polastil hudobni duh, ki prihaja iz pekla, se pa zopet pojavljajo tendence, ki so nekaj let po njegovi smrti zrušile konkordat in privedle do proglasitve enakopravnosti konfesij, svobode vere in znanosti ter odprave cerkvenega nadzorstva nad šolami z izjemo verskega pouka. Moremo si misliti, s kakšnimi čuvstvi je Slomšek spremljal te peripetije v verski politiki in kakšno je bilo njegovo stališče.

Če se Slomšek v kasnejši dobi svojega življenja zavzema za pravo ljubezen do naroda, obenem pa obsoja poganski nacionalizem, je treba oba pojma pravilno razumeti. Poganski nacionalizem zanj ni samo naziranje, ki mu je interes lastnega naroda edini kriterij in ki je pripravljeno temu interesu žrtvovati vse pravice drugih narodov, stremljenje po posebni nacionalni cerkvi itd., torej naziranje, ki ga danes označujemo kot integralni nacionalizem in ki vsebuje že mnoge elemente fašizma, ampak obenem tudi stremljenje narodov po samoodločbi brez ozira na pravice legitimnih vladarjev in držav, kakor se je javljalo v njegovem času v gibanju za zedinjeno Italijo, zedinjeno Nemčijo, neodvisno Madžarsko in tudi že v nekaterih gibanjih slovanskih narodov. Slomšek med obojim ni razlikoval, čeprav je jasno, da se je n. pr. že v Mazzinijevem nazoru družil ideal samoodločbe narodov z idealom humanitete. Gotovo pa je, da je obsojal oboje, da njegovi in od njega inspirirani spisi

slikajo francosko revolucijo v najbolj temnih barvah, v vprašanju revolucij 1848 pa stoje odločno na strani avstrijske in drugih legitimističnih državnih oblasti proti ideji samoodločbe poedinih narodov.

Na drugi strani dobi pa tudi Slomškova ljubezen do materinega jezika, ki je bila v početku povsem spontana, nekatere nove poteze. Slomšek je v revoluciji kmalu spoznal, da so revolucionarna strem-ljenja pri Nemcih tudi relativno bolj močna kot pri Slovencih in da jih na Slovenskem zastopajo v precejšnji meri Nemci in ponemčenci; to je bilo tudi razumljivo, saj je bilo meščanstvo, njihov prirodni predstavnik, na Nemškem mnogo bolj razvito, a tudi na Slovenskem sestavljeno deloma iz Nemcev in germaniziranih Slovencev. Že prej se je Slomšek zavzel za verski pouk v materinem jeziku, ker je na ta način mogoče vplivati tudi na srce in ne samo na razum učencev; zdaj mu postane obramba jezika in tradicije sploh važno sredstvo tudi za ohranitev vere. Dr. Jamžekovič je trdil pred nekaj leti, da je narodno renegatstvo po katoliškem nauku smrten greh; ta trditvev se nahaja izrečno že pri Slomšku. Za njim povzema Luka Jeran misel, da trpi tudi vera, če se jezik, šege in navade naroda zatirajo. Slomšek je sicer podpisal znamenito pastirsko pismo avstrijskih škofov iz l. 1849., kjer se obsoja pretirani nacionalizem in trdi, da so razlike med jeziki posledica greha (v zvezi z biblijsko tradicijo o babilonskem stolpu) in Jeran je to trditvev ponavljal v svoji »Zgodnji Danici«. Praktično je ta misel pri nekaterih cerkvenih dostojanstvenikih morda pomenila bagateliziranje narodnega jezika sploh, pri Slomšku in Jeranu se je pa po mojem mnenju izražala bolj v nastopanju proti »poganskemu nacionalizmu« v zgoraj omenjenem smislu besede, za njun odnos do slovenskega jezika samega se mi zdi pa važnejša Jeranova misel, da je imel ta greh tudi dobre posledice, ker različnost jezikov stavlja meje napuhu; to pomeni v konkretnem slovenskem primeru, da naj ohranitev lastnega jezika slovensko kmetiško ljudstvo obvaruje in izolira od novih idej, ki se jih je ta struja bala. Že v času revolucije so »Celjske Slovenske Novine«, ki se jim je očitalo, da izražajo svoje »svobodomiselnne ideje v slovenskem jeziku, odgovarjale: »Ali bi ravno slovenski narod moral najdalje ječati v temi?« A pri Slomšku se že veže borba za ohranitev vere, jezika, starih šeg in navad, ki jih je kot kmečki sin dobro poznal, v en sam program in l. Prijatelj trdi pravilno, da prihaja pri rodoljubnih izjavah slovenske duhovščine do izraza glas krvi in stalni dotik z domačo kulturo, a mogočen impulz je bil tudi v tem, da se je slovenski jezik proglašal za »varha vere« (Prijatelj, Kulturna in politična zgodovina Slovencev, III, str. 54). Odklanjanje političnega nacionalizma in pojmovanje narodnosti v smislu obrambe jezika v zvezi z vero in tradicijami ljudstva, pri čemer je glavna vrednota seveda vera, more psihološko pojasniti sicer nesmiselno Jeranovo formulacijo, da je glavni znak narodnosti — vera. Jasno je, da iz tega kroga pozneje izhaja romantično, a do danes obstoječe naziranje, ki vidi bistvo slovenstva v

ohranitvi vsega konservativnega, kakor tudi še nedavno izraženo mnenje, da more biti pravi Slovenec le — katoličan.

S tem je bila postavljena osnova miselnosti, ki se izraža v znamenem geslu: vse za vero, dom, cesarja, miselnosti, ki jo je polagoma sprejela večina slovenske duhovščine in ki se je širila predvsem s popularno literaturo, n. pr. s Slomškoviimi »Drobtinicami« in z izdajami Mohorjeve družbe. Ta literatura vidi bistvo narodnosti v jeziku, pri čemer se postavljajo včasih precej dalekosežne ideje o enotnem ilirskem ali celo vseslovanskem jeziku, dalje v razvoju literature, zlasti popularne, pri čemer se strogo pazi, da se ne bi uveljavile kake »napačne« moderne ideje, in v povezanosti z vero in tradicionalno domačnostjo sploh. V politiki je pa strogo avstrijsko-legitimistična, goji se kult Habsburžanov in Radeckega, v temnih barvah se slikajo francoska revolucija, laški in drugi »prekucuhi« revolucionarnega leta in še kasnejšega časa. Staroslovenska struja je na svoj način mnogo prispevala zlasti k razvoju popularne slovenske književnosti in kasneje k ustvaritvi njej ustrezajočega tipa slovenske politične zavesti; na drugi strani je pa tudi dušila razvoj slovenske sodobnejše in višje literature, napredna stremljenja dobe, pa tudi vsako radikalnejše postavljanje nacionalnega vprašanja.

Tej struji pripada tudi dr. Bleiweis, čeprav bolj kot oportunist in ne kot načelen politik. Za njen značaj je značilno Bleiweisovo stališče do revolucije 1848 in posebej do nacionalnega vprašanja v njej. V začetku poudarja zmernost, svari pred vsakim radikalizmom, čeprav revolucije ne negira načelno tako kot Slomšek, v narodnem oziru je pa rezerviran tako do programa Zedinjene Slovenije kakor tudi do jugoslovanskega programa in hoče dati vsemu slovenskemu gibanju literarno-kulturni značaj. Šele kasneje, ko že vlada izrablja nacionalizem slovanskih narodov proti revoluciji na Dunaju, na Ogrskem in drugod, se začne navduševati za politiko slovanskih narodov. Zato mislim, da osnovni motiv te struje ni bila obramba lastne narodnosti, ampak avstrijski legitimizem in stvar evropske reakcije sploh. Res je, da tak legitimizem ne eksistira samo pri Slovencih, ampak tudi pri drugih avstrijskih narodih, in da je treba poraz revolucije pripisati ne toliko borbi med narodi kakor smotrni akciji reakcionarnih sil vsega cesarstva, ki seveda za svoje namene izigravajo tudi konflikte, ki nastanejo med nacionalnimi gibanji posameznih narodov.

Bachov absolutizem je sicer le prav malo izboljšal položaj slovensčine v primeri s predmarčno dobo, prepovedal pa vsako razpravljanje o Zedinjeni Sloveniji in preganjal avtorja prvega zemljevida slovenskega ozemlja Petra Kozlerja zaradi veleizdaje, zato pa je podelil duhovščini privilegiran položaj. Iz teh razlogov načelnim staroslovincem ni bil nesimpatičen, posebno ne v primeri z dobo revolucije. Ko pa se je obnovilo ustavno življenje, so zavzeli ne samo oportunisti (Bleiweis), ampak tudi načelni staroslovenci isto stališče, kakor so ga imeli v podobnih situacijah konservativci

srednje Evrope sploh: treba je izrabiti možnosti, ki jih nudijo nove uredbe, za katere se prej niso borili, abstinenca je neumestna, treba se je udeleževati političnega življenja. V Avstriji sta se formirali najprej politična stranka »kapitala in inteligence« z birokracijo vred, ki se je zavzemala za centralizem, sicer pa je v politiki in kulturi zastopala tendenco zmernega liberalizma, in stranka konservativnih fevdalcev in večine duhovščine, ki se je zavzemala za izgraditev deželnih avtonomij, nekako modernizacijo nekdanjih fevdalnih stanovskih ustav, v kulturni politiki je pa zastopala klerikalna načela. V narodnostnem oziru favorizira prva stranka nemštvo, a druga stranka vidi svoj ideal v izoblikovanju politične individualnosti posameznih zgodovinskih dežel, nikakor pa ne v formiranju na podlagi narodnega načela ustvarjenih avtonomnih pokrajin, in če priznava nenemškimi jezikom nekaj več pravic, je to bolj taktična poteza, da zadovolji Slovence, ki jo podpirajo. Staroslovenci podpirajo avstrijsko federalistično stranko nad tri desetletja prav do zadnjih let XIX. stoletja, njihovi poslanci pripadajo nad dve desetletji Hohenwartovemu klubu in še v osemdesetih letih pošiljajo slovenski volilni okraji kot svoje poslance na Dunaj nemške fevdalce. To je bilo razumljivo predvsem zaradi solidarnosti v konfesionalni politiki, v nacionalnem oziru pa so dosegli Slovenci malo in Taaffejeva doba (1879—93), ko je bila politična situacija za Slovence v Avstriji najbolj ugodna, dokazuje, kako daleč so bili od ravnopravnosti. Staroslovenci poskušajo prilagoditi svoj program nazorom avstrijskih federalistov, govore o avtonomnih skupinah historičnih dežel (mariborski program 1865) ali o narodni enakopravnosti v okviru avtonomije posameznih historičnih dežel, v katerih so mogli računati na večino le v kranjskem deželnem zboru (program avstrijske pravne stranke 1872). Ko so se v dobi taborov pridružili taborskemu gibanju in zahtevi pa Zedinjeni Sloveniji ter pristali na jugoslovanski program 1870, je bil položaj podoben kakor v letu revolucije: iniciativa je prišla od mladoslovencev, staroslovenci so se samo pridružili, a že po nekaj letih zopet odstopili in prešli na program avstrijske pravne stranke. Ta politika se navadno utemeljuje s taktičnimi argumenti: bilo je treba izbirati manjše zlo, iskati zaveznikov in stremeti za cilji, ki so bili dosegljivi, in voditi politiko drobtinic. A v resnici obstoje poleg taktičnih tudi načelni razlogi za tako politiko. Zahteva po Sloveniji in Jugoslaviji, čeprav v avstrijskem okviru, je preradikalna, ker pomeni preveliko popuščanje onemu nacionalnemu principu, ki ga staroslovenci ne priznavajo v mednarodni politiki in vidijo v njem v avstrijski notranji politiki nevarnost za načelo legitimizma.

O obnovitelju slovenskega klerikalizma Antonu Mahničju se venomer samo ponavlja trditev, da mu je narodnost poganstvo, ni pa še bila podana kritična analiza njegovega stališča do narodnosti (tu se opiram na izdajo njegovih izbranih člankov iz Rimskega Katolika 1888/9—1896, ki jo je priredil dr. A. Ušeničnik pod na-

slovom Več luči!, Lj. 1912, posebno na članek Naša narodnostna izpoved; v tej knjigi so zbrani vsi bistveni Mahničevi članki). Po Mahničju so narodi nastali iz družin, razlika v jezikih je pa sicer posledica greha, ko je Bog zaradi zidanja babilonskega stolpa zmedel jezike, vendar pa zato narod še ni nujno kaj slabega. Ljubzen do naroda mu je povsem prirodna stvar in jo utemeljuje tudi z mesti iz biblije. Odklanja pa »absolutno narodnost«, ki je značilna za XIX. stoletje in ki je izšla po njegovem mnenju iz panteistične Heglove filozofije. Če analiziramo ta pojem, vidimo zopet kakor pri Slomšku, da vsebuje elemente, ki predstavljajo zelo različne zgodovinske struje in imajo zelo različne posledice. Na eni strani mu pomeni naziranje, ki vidi v narodu božanstvo, ki na primer ne priznava nad narodi stoječih moralnih načel in stremi za nacionalno cerkvijo; Mahnič take tendence integralnega nacionalizma seveda odklanja s stališča univerzalnosti katolicizma. Na drugi strani vidi pa predstavnika absolutne narodnosti n. pr. v Mazziniju in njen izraz v vsakem poskusu, da se v imenu narodne volje brez ozira na veljavno prirodno in zgodovinsko pravo zruši legitimna državna oblast. Mahnič ima tu posebej pred očmi zedinjenje Italije preko zrušenja legitimnih oblasti, ki ga po njegovem mnenju pred vero in krščanstvom ni mogoče zagovarjati, in njegova polemika proti katoliškemu liberalizmu je naperjena predvsem proti onim italijanskim katolikom, ki so hoteli najti kompromis med svojim verskim in nacionalnim prepričanjem. Najbolj pa obsoja uničenje papeške države v imenu narodnega načela, kar imenuje »najhujši javni greh, ki ga je zagrešila Evropa«; zahteva po obnovi papeške države je bila sploh na dnevnem redu razpravljanja v slovenskem klerikalizmu v Avstriji in prvi katoliški shod l. 1892. jo je izrecno postavil. Kar se tiče države je Mahnič popoln legitimist: oblast je od Boga, vladar je zastopnik božji in odgovoren le Bogu, podložniki nimajo pravice odrekati mu pokorščino; ta pravilni nauk je bil nekaj najtrdnjše opora prestolov, z njim je cerkev branila vsako postavno avtoriteto, a zdaj se širi po Syllabusu 1864 obsojeno zmotno mnenje, da je avtoriteta le vsota števil in materialnih sil in zato se pojavljajo revolucije. Mahnič ne muči nikaka misel na historično relativnost državnih oblik, na dosti recentni izvor absolutne monarhije, za njega je vse jasno, celo dejstvo, da že dolgo obstoji ustavna monarhija, ga ne moti: »V ustavni državi se klanjamo le monarhu: kar on naredi, tega mi ne sodimo, sodil bo Bog. Vsi drugi (tu misli na poslance itd.) so odgovorni nam« (Več luči, str. 153). Revoluciji 1789 in 1848 sta mu zlo, a vse njihove posledice niso slabe, treba je izrabiti možnost za politično udejstvovanje katoličanov, ki jo nudijo v teh revolucijah nastale uredbe. — Kot nasprotnik načela o narodni suverenosti je Mahnič seveda tudi nasprotnik načela narodne samodločbe in pristaš avstrijskega legitimizma, zato zahteva razpust društev, ki goje »absolutno narodnost«, n. pr. Sokola, kot veleizdajalskih. — Po vseh teh omejitvah s strani katoliškega univerzalizma ostane

narodom le še pravica, »da se narodno, t. j. na podlagi narodnega jezika, izomikajo in napredujejo«; to pravico in pravico ohraniti svoj značaj in »svojine« narodi imajo, ker je različnost narodov božja volja. Neopravičena pa je zahteva po popolni enakopravnosti narodov, in sicer zato, ker imajo narodi neenake sposobnosti; med temi sposobnostmi navaja Mahnič tudi, da so nekateri narodi politično bolj nadarjeni in zato zavladajo drugim; nadalje pa morejo narodi tudi zaradi vojn, nenravstvenosti, prostovoljne predaje itd. priti pod tujo oblast in niso več politično enakopravni. Tu pride do izraza pesimistična in pasivna poteza, ki se pojavlja v krščanstvu v odnosu do mnogih optimističnih stremeljenj moderne dobe: zaradi izvirnega greha je Bog preklel človeški rod, zato je raj na tem svetu nemogoč in Bog dopušča takè »silne dogodke«, a človek razmerij neravnopravnosti, ki izhajajo iz njih, ne sme rušiti, ampak jih mora prenašati; neenakost je boljša za pokvarjeno človeštvo. Mahnič navaja v zvezi s tem značilno misel: »Absolutno, v vsakem oziru vse ljudi, oba spola, vse stanove in vse narode poenakopraviti, hočejo prav tisti, ki namerjajo prevreči ves družabni red — socialisti.« (Več luči, str. 181.)

Slovenska klerikalna politika je stala na legitimističnem stališču prav do zadnjih mesecev obstoja Avstro-Ogrske. Konkretni programi v tem okviru se pa spreminjajo. Program Zedinjene Slovenije ne zveni več revolucionarno in ga zato sprejme medstrankarski vseslovenski shod 1897 in drugi slovenski katoliški shod 1900. Najbolj značilno je pa, da se slovenski klerikalizem po padcu Badenija 1897 začne odvracati od programa deželnih avtonomij avstrijske federalistične stranke in prevzemati državnopravni program hrvaške pravaške stranke najprej že na Trsatu 1898, nato pa kot eno glavnih točk svojega programa od časa aneksijske krize 1908 dalje. Ideja posebne velikohrvatske enote v okviru habsburške monarhije je imela pri Hrvatih že dvestoletno tradicijo in je nastopala včasih tudi pod ilirskim imenom; zdaj jo sprejema slovenska klerikalna stranka, ki proglašá narodno edinstvo Slovencev in Hrvatov in se zavzema za trialistično reorganizacijo monarhije na osnovi hrvatskega državnega prava. Poudariti je treba, da je za program bistveno važen avstrijski okvir in da so njegovi avtorji videli v njem antitezo načrtu zedinjenja Jugoslovanov okrog Srbije in sploh izven Avstrije; ki je bil zanje delo pravoslavnih in framazonskih intrig proti obstoju starodavne katoliške monarhije; to se je posebno pokazalo ob dr. Šušteršičevi denunciantski kampanji po sarajevskem atentatu 1914. Avstrijski okvir in sklicevanje na hrvatsko državno pravo, ne pa na načelo narodne samoodločbe, sta dajala temu programu nerevolucionaren značaj. Avstrijstvo trialističnega programa in sploh slovenske konservativne politike se poskuša včasih opravičevati z argumentom, da je bilo to taktično sredstvo, ker je Avstrija predstavljala manjše zlo v primeri z nevarnostmi od strani Italije in Nemčije v primeru propada Avstrije; taki motivi — izraz nezaupanja v napredne sile lastnega

naroda in zatekanja pred novimi nevarnostmi k silam preteklosti, ki so z gotovostjo obsojene na pogin — so igrali neko vlogo, poleg njih pa je vendar bistveno važen tudi legitimizem. O izvedljivosti trializma, posebej pa še misli o priključitvi Slovencev veliko-hrvatsko-jugoslovanski enoti v Avstriji, je dal pravilen odgovor že pred prvo svetovno vojno »Preporod«, ko je sodil o programih te vrste, da je realno razmerje političnih sil v monarhiji tako, da na njihovo mirno, nerevolucionarno izvedbo ni misliti, če se pa postavimo na stališče vojne in revolucije, ni jasno, čemu bi še ostali v okviru Avstrije. Kljub temu se je za trializem zavzemal ne le dr. Šušteršič, ki se je za njegovo izvedbo neutemeljeno zanašal na Franca Ferdinanda, ampak tudi dr. Krek, ki je javno nastopal zanj še l. 1916 in 1917, medtem ko je še odprto vprašanje, če je privatno v poslednjih mesecih svojega življenja obupal nad Avstrijo; ob podpisu majmiške deklaracije je velik del poslancev vzela habsburški okvir iskreno, ne kot taktično sredstvo, in še v času deklaracijskega gibanja ga resno zastopata dr. Ušeničnik in škof dr. Jeglič. Razvoj dogodkov in dinamika revolucionarnega razpoloženja sta dala v poslednjem letu vojne deklaracijskemu gibanju protiavstrijski značaj, ki ni bil v prvotnih namenih njegovih predstavnikov; a škof Jeglič je preživel še v dnevih pred razpadom monarhije krizo vesti in mnogi šušteršičijanci niso mogli pozabiti Avstrije niti po njenem propadu. Tako močna je bila v slovenskem klerikalnem taboru tradicija legitimizma.

III.

»Vsa naša slovstvena zgodovina živo pripoveduje, kako se bojujeta dve najmočnejši socialni sili za to, katera bo vodila tudi v kulturnem življenju: cerkev in meščansko izobraženstvo« (A. Slodnjak, Pregled slovenskega slovstva, 1934, str. 311). Ista trditev velja tudi za politično življenje sploh in za narodnostno politiko posebej. Če je bila duhovščina sociološko konservativen element in je to predstavljalo odločujočo oviro, da tudi v nacionalnem vprašanju ni mogla zastopati radikalnega programa, nujnega pri narodu, ki ga je obstoječi red tako zapostavljal, je pripadla ta naloga nujno meščanstvu. A tak razvoj ovirata dve mogočni konstanti naše zgodovine: na eni strani gospodarski razvoj slovenskih pokrajin zaostaja za sosednjimi predeli in zato dopušča razvoj meščanstva le v skromnih dimenzijah, razen tega pa velja tudi za velik del meščanstva isto kakor za višje socialne razrede na Slovenskem sploh: predstavljajo ga deloma tujci, deloma pa rojeni Slovenci, ki podlegajo nemškemu režimu, okolju in kulturni sugestiji ter mislijo, da se morajo zaradi svojega socialnega položaja ponemčiti. Kljub temu pa dokazujejo imena, ki sem jih že navedel, da je igralo meščanstvo važno vlogo v slovenskem narodnem gibanju že v času, ko je imelo to gibanje kulturn in ne še političen značaj, ne sicer po številu svojih preporoditeljev, pač pa po kvaliteti njihovega dela.

V letu revolucije je peščica slovenskih dunajskih in graških visokošolcev skupaj z maloštevilnimi liberalneje usmerjenimi starejšimi slovenskimi preporoditelji, med njimi tudi nekaterimi liberalno-katoliško usmerjenimi duhovniki, ustvarila programe Zedinjene Slovenije, zedinjenja Slovencev z ostalimi avstrijskimi Jugoslovani in enakopravnosti slovenščine ter izdala geslo, da Slovenci ne spadajo v snujočo se nemško državo in ne volijo poslancev za Frankfurt. Kot pozitivno dejstvo je treba omeniti tudi, da so nekateri tedanji poslanci na Dunaju tudi v vprašanju zemljiške odveze in odnosa do dunajske oktobrske revolucije zavzemali bolj radikalno stališče kakor n. pr. Čehi, in dobro zastopali zahteve slovenskega narodnega programa.

Vendar je tedanja slovenska liberalna politika naredila dvoje velikih napak. Predvsem ni znala povezati slovenskega narodnega gibanja s kmetiskim gibanjem. Slovenski kmet je bil tedaj zelo radikalen, zahteval je odpravo vseh obveznosti brez odškodnine, odklanjal politično vodstvo duhovščine, a imel seveda smisel le za vprašanje zemljiške odveze, kar je prirodno, in so tozadevni očitki kasnejših zgodovinarjev neupravičeni. Nekateri slovenski poslanci so sicer sami zavzemali v tem vprašanju precej radikalno stališče, niso pa znali ustvariti med kmečkim ljudstvom gibanja, ki bi zahtevalo radikalno rešitev agrarnega vprašanja in obenem približalo slovenskemu kmetu narodni program z opozarjanjem na dejstva, da je njegov socialni tlačitelj obenem njegov nacionalni tlačitelj. Avstrijski reakciji je nato uspelo ločiti vprašanje zemljiške odveze od ostalih vprašanj, ga rešiti hitro, čeprav ne na radikalen način, in s tem doseči, da se je kmet desinteresiral na ostalih vprašanjih revolucije; to je pripomoglo k zmagi reakcije, a po obnovi ustavnega življenja je nekdanje kmetovo nezaupanje do duhovščine polagoma izginilo in dvajset let po revoluciji postaja kmet v mnogih avstrijskih pokrajinah, med njimi tudi na Slovenskem, glavna opora klerikalizma.

Druga velika napaka je bila, da se je dalo slovensko nacionalno gibanje podobno kakor gibanje mnogih drugih Slovanov izigrati reakciji kot sredstvo za borbo proti revolucionarjem drugih narodov, za zmago reakcije, ki je končno pokopala tudi nacionalne zahteve slovanskih narodov samih. Tu je sicer res, da je še danes razširjeno mnenje, ki vidi v tedanji avstrijski revoluciji samo borbo med narodi, napačno. Popolne homogenosti ni niti pri Italijanih in Madžarih, kjer so posebne razmere olajševale skupen nastop. Pri avstrijskih Nemcih ne obstoje samo dunajski revolucionarji in demokrati v nekaterih drugih večjih krajih, ampak tudi mnogo manj radikalne struje in končno tudi faktorji, ki so direktno podpirali reakcijo. Pri Slovanih so bili sociološki pogoji za razvoj revolucionarnega gibanja seveda mnogo slabši kot pri Nemcih, kljub temu pa ne smemo prezreti, da je bila na praškem slovanskem kongresu močna struja — in to ne samo Poljakov in Rusov — za uničenje Avstrije, da je prišlo tedaj tudi v Pragi do poskusa de-

mokratske revolucije in da obstoji tudi pri Srbih in Hrvatih v času revolucije in že več let pred njo struja, inspirirana od poljske emigracije, ki hoče usmeriti nacionalno gibanje k cilju Jugoslavije, ki jo je treba ustvariti izven Avstrije in proti njej. Liberalni Slovenci in večina liberalnih Slovanov sploh seveda ne mislijo na razpad Avstrije, ampak na njeno preosnovo iz legitimistične monarhije v federacijo narodov. Na drugi strani obstoje pa seveda pri Slovanih — a ne samo pri Slovanih — reakcionarji, ki jim je glavna stvar avstrijski legitimizem; slovanska gesla so jim bolj taktično sredstvo za doseg tega cilja. Njihove načrte olajšuje dejstvo, da nemška in madžarska buržoazija prevzema tradicijo fevdalnega reda v tem, da si zedinjenja Nemčije oziroma samostojne Madžarske ne predstavlja v etnografskih mejah, ampak prvo na celotnem teritoriju nekdanjega nemškega Reicha in kasnejšega nemškega Bunda s češkimi in slovenskimi deželami ter z dostopom k Sredozemskemu morju pri Trstu vred, drugo pa v historičnem okviru celotnega teritorija dežel svetoštefanske krone. V tej situaciji so imeli napredni Slovenci in sploh napredni Slovani pred seboj zelo težko nalogo, da si ustvarijo svojo eksekutivo in da se potem z dobro politiko poskušajo zavarovati tako proti reakciji kakor tudi proti načrtom nemške in madžarske imperialistične buržoazije. Namesto tega so se omejevali na snovanje lepih teoretičnih načrtov, istočasno so pa pomagali ali vsaj dopustili, da je reakcija, ki se je posluževala za svoje cilje tudi slovanskih gesel, postajala vedno močnejša, dokler ni zmagala in pokopala tudi njihove načrte.

V dobi Bachovega absolutizma, ki je poskušal pridobiti kmete s hitro izvedbo zemljiške odveze, duhovščino s konkordatom in laično inteligenco z uradniškimi službami, zlasti na Hrvatskem (Hauptmann), je ostalo vendar še nekaj Slovencev, ki so ostali verni idealom svobode in narodnosti, posebno v krogih laične inteligence in dijaštva. Danes se čudimo sodobnosti himne »Naprej, zastava Slave«, ki je bila prvič peta 1860 in vendar ne, razodeva nič legitimističnega duha, značilnega za tradicionalno slovensko politiko. A Simon Jenko je napisal že 1855 v »Vajah« značilno pesem »Na zbiranje«:

Za boga se žgafi daj i klati,
Raj v plačilo da ti cerkev mati,
pozno še kak doktor bo učil,
kdaj, kako, zakaj si kri prelil:

Daj se v bojih klati za cesarja,
Vsak dan da dvojačo ti denarja,
In če boš za vekomaj zaspal,
V slami te bo pokopati dal:

Bij se za prostost, za domovino,
Prišel ne boš v raj, ne v groba tmino,
Ne stal, ne ležal, ne sedel, —
Malo nad zemljo boš dom imel.

Po obnovi ustavnega življenja si na Slovenskem v skladu s splošno avstrijsko situacijo in s posebno slovensko strukturo stajata nasproti nemški liberalizem in konservativizem staroslovencev. Nemški liberalizem prevzema vedno bolj centralistične in germanizatorične tradicije avstrijskega absolutizma in se opira na strukturo in značaj mest in meščanstva na Slovenskem. Mnogo so nemštvu koristili na Slovenskem tedaj kakor vedno tudi nacionalno indiferentni meščani, zlasti uradniki. Kozmopolit, ki vidi v jeziku le tehnično sredstvo in so mu nacionalna vprašanja na sebi indiferentna, navadno koristi stvari privilegiranih narodov in tako je delal že iz komodnosti tudi meščan in posebej birokrat, ki se je nemščine naučil že v šoli, slovenskega književnega in uradnega jezika bi se moral pa naučiti kot samouk ali ga celo šele ustvarjati. Razen tega pa nastopa stranka »kapitala in inteligence« z geslom liberalizma, ki je nad narodnostjo, gospodarskega in kulturnega napredka, ki je pa dostopen zaostalemu slovenskemu ljudstvu le preko nemštva. Proti nemškemu liberalizmu se bori slovensko politično gibanje, ki ima že popolnoma konservativno vodstvo in značaj. Doseglo je svoj največji politični uspeh, ko je zajelo večino Slovencev, tako da je mogel po deželnozborskih volitvah 1867 dr. Zarnik zapisati: »Zdaj šele moremo prosto dihati, zdaj šele smemo reči, da je slovenski narod v resnici na svetu, da živi, da se zrelo političsko giblje in da nismo samo narodopisen pojem« (Priatelj, Kulturna in politična zgodovina, III, str. 112). A ta tabor razodeva ne samo veliko kulturno in politično ožino in zaostalost, ampak se more gibati že po svoji naravi tudi v svojih nacionalnih ciljih le v zelo skromnih mejah. Kljub temu je del slovenske liberalne inteligence sodeloval v tem gibanju, ker mu je trenutno narodnost najvažnejša, važnejša kakor svoboda, in se zadovoljil s tem, da se je včasih oglasil v listih z idejo Zedinjene Slovenije ali drugimi bolj naprednimi kulturnimi in političnimi pogledi. Drugi pa so obupali nad slovensko reakcionarnostjo in prešli v nemški tabor. Že v letu revolucije je to storil dr. Fuster, najbolj revolucionarni duh med tedanjimi Slovenci. Trinajst let kasneje mu je sledil Dežman, in sicer ne iz sebičnih razlogov, ampak zato, ker ga je odbila politična in kulturna reakcionarnost ter za znanstveno-kritične in estetske kriterije nedostopno rodoljubno frazerstvo tedanjih slovenskih odločujočih krogov. Njegovo politično delo v nemškem taboru je doživelo neuspeh kljub njegovim velikim sposobnostim in marljivosti; slovenski liberalizem, ki je nastopil le nekaj let po njegovem odpadu, je dokazal, da se morejo tudi liberalne ideje med Slovenci v splošnem uveljaviti le, če se postavi liberalizem na slovensko osnovo; kljub temu pa »Dežmanov problem« ni osamljen primer, ampak ima velik pomen posebno za severne slovenske pokrajine, kjer nam je mnogo škodoval, pri čemer nosi mnogo krivde tudi nedoslednost in neodločnost slovenskega liberalizma.

Slovenski liberalizem je končno vendar tvegalo samostojen nastop v času zborovanj slovenskih visokošolcev 1868 in 1869, ustanovitve »Slovenskega Naroda« 1868 in političnega razkola v slovenskem taboru, ki je privedel do tega, da sta 1873 pri državno-zbornskih volitvah obe stranki nastopali ločeno in da je mladoslovenska stranka nato še nekaj let vodila samostojno politiko. Kot glavne značilnosti mladoslovenskega gibanja se označujejo navadno svobodomiselstvo v kulturnem oziru, ki ga gibanje izpoveduje kljub temu, da mu pripadajo tudi nekateri liberalno-katoliški duhovniki, kateri bi hoteli doseči soglasje med cerkvijo in tendencami moderne sveta in nočejo, da bi se politične stranke formirale na verski podlagi in da bi se cerkev za uveljavljanje svojega nauka posluževala državnega političnega pritiska, nadalje boj za uveljavljanje estetske kvalitete v literaturi, ki ga vodita Levstik in Stritar s svojo borbo za Prešerna proti Koseskemu in ki pomeni obenem borbo za odpravo cerkvene kontrole nad literaturo, in končno v politiki boj za načelno politiko proti klavrnemu in nepoštenemu oportunističnemu, ki so ga pokazali slovenski poslanci v debatah o dualizmu leta 1867. Vse to je res, a mladoslovensko gibanje ima še druge značilnosti. Mladoslovenci so proti naslanjanju na historične programe zopet oživili program Zedinjene Slovenije in začeli s taborskim gibanjem, medtem ko so bili staroslovenci, zlasti Costa, vsemu temu najprej nasprotni, se nato za nekaj časa pridružili, a se kmalu zopet vrnilo v naročje avstrijske pravne stranke, kar so mladoslovenci s stališča programa Zedinjene Slovenije ostro kritizirali. Staroslovenci morejo biti v vprašanjih jezika in književnosti pristaši slovenskega, jugoslovanskega ali vseslovanskega književnega jezika, a značilno zanje je, da je to pri njih le kulturno vprašanje, politično pa hočejo biti Avstrijci. Bleiweis se je leta 1861., ko so mu Nemci očitali panslavizem, izjavil za literarni panslavizem, medtem ko spada politični panslavizem pod »kriminal« (Priatelj, prav tam, III, stran 49). Mladoslovenci izrečno obsojajo naziranje, ki vidi v narodnosti le kulturno in ne političnega vprašanja. Prav tako obsojajo legitimizem in v času, ko se je ves klerikalni svet zgražal zaradi italijanske okupacije Rima in uničenja papeške države, piše dr. Zarnik s simpatijo o Mazziniju in o zedinjenju Italije. »Slovenski Narod« pa kaže v času Jurčičevega uredništva simpatije za republikanstvo. Zdelo se je, da so te ideje že zelo aktualne zaradi tedanjega mednarodnega položaja. Po izgubljeni vojni 1866 sta Franc Jožef in Beust pripravljala revanžo proti Prusiji in prav zaradi tega tako hitela z uvedbo dualizma, da bi prej zadovoljila Madžare. Od te vojne so mnogi pričakovali propad Avstro-Ogrske. Med njimi je tudi »Ujedinjena Omladina Srpska«, ki si ta propad želi, saj so prišli vojvodinski Srbi, ki so 1848/49 krvaveli za Avstrijo, pravkar pod madžarsko oblast, in ga hoče izrabiti za to, da v borbi z Madžari zedini s Srbijo srbske in hrvatske dežele monarhije, ne pa slovenskih, ker misli, da bi jih Bismarck po zmagi nad Avstrijo s

Trstom vred priključil Veliki Nemčiji, in noče priti zaradi njih v spor z Nemci; Slovenci — in Čehi — naj si trenutno pomagajo, kakor pač znajo, v bodočnosti jih more rešiti le vseslovanstvo, t. j. velika vojna med Nemčijo in Rusijo, medtem ko je Srbija sama za to preslaba. Na tej podlagi ni moglo priti do soglasja med sicer tako sorodnima mladinskima gibanjima Srbov in Slovencev; le navidezen sporazum predstavlja ljubljanski jugoslovanski program 1870, ki proglašča načelo edinstva in vzajemnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov habsburške monarhije na književnem, gospodarskem in političnem polju. Vendar so srbski udeleženci ljubljanskega sestanka spoznali, da je med Slovenci mnogo manj avstrijskega legitimizma, kakor so prej pričakovali. Tedanji mladoslovenci se v strahu pred sosedi niso zatekali pod varstvo Avstrije; medtem ko se na Goriškem, kjer je vodil slovenske liberalce dr. Lavrič, pojavlja ideja zedinjenja Slovencev okoli Srbije, prevladuje drugod upanje na rešitev od strani Rusije, kamor je odšel med drugimi Slovenci dr. Celestin, a se vrnil razočaran zaradi reakcionarnosti carizma. Ločitev nazorov je krog zavednih pripadnikov slovenstva razširila. »Slovenski Narod« od 31. avgusta 1875 je pisal: »Pridobil smo že v kratkem času mnogo življev, ki so že bili odpadli, ker so mislili, da naša narodnost in mazadnjaštvo — je identično.« (Priatelj, J. Kersnik, II, str. 33.) Najbolj važno pa je, da se je pri narodu, ki je bil tako zapostavljen, začel formirati tabor, ki ni bil zakoreninjen v konservativnem svetu, »vsaj ubogi Slovenec nima česa obdržavati«, kakor je pisal Božidar Raič v »Slovenskem Narodu« že 1871 (prav tam, I, str. 186).

A pot slovenskega liberalizma je bila drugačna. Vzroki so različni. Meščanski liberalizem, posebno v srednji Evropi, od desetletja do desetletja vedno bolj izgublja svoj revolucionarni značaj in postaja konservativen element. Slovenski liberalizem se je v svojem političnem, društvenem in kulturnem delu omejeval na meščanstvo, medtem ko na maso kmeškega prebivalstva, na delavce in deloma celo na malomeščanstvo v začetku ni mislil, kasneje ga je pa klerikalna stranka, ki je po dr. Kreku sistematično izrabila možnosti, katere je nudil tedanjim strankam prevrat v kreditnem sistemu in ustvarila mrežo gospodarskih in paralelno tudi kulturnih organizacij, prehitela. Zato se liberalizem odtuja od vsakega demokratičnega čuvstvovanja in končno celo nasprotuje uvedbi splošne in enake volilne pravice. A tudi evropski politični razvoj je bil drugačen, kakor so si mladoslovenci ob svojem nastopu predstavljali. Avstrija še ni propadla, ampak si je za nekaj desetletij podaljšala svoje življenje in namesto prejšnjih ostrih kriz stopi doba počasnega zorenja krize socialno-gospodarskega in političnega sistema, ki napravi na površnega sodobnika in opazovalca vtis stabilizacije. V poštev pride končno še banalna »sacra mandati fames«, kakor jo imenuje Priatelj, pohlep liberalnih politikov po mandatih, ki so pa bili odvisni od pristanka konservativcev, kateri v začetku še niso imeli dovolj lastnih sposobnih politikov. In tako je prišlo do

prvega popuščanja že 1870 zaradi mandata dr. Zarnika, kar je povzročilo konflikt med mladoslovenci in Levstikom ter Levstikov umik iz politike, nato pa pride po nekaj letih borbe do politike »sloge«, ki traja celih 15 let vse dotlej, dokler ni Mahnič s svojo nepopustljivostjo prisilil liberalcev, da so nastopili samostojno, medtem ko je prišlo na Štajerskem do razkola šele leta 1906., na Koroškem pa do prave organizacije slovenske liberalne stranke sploh ni prišlo. Znano je, da je bil položaj obeh taborov na Slovenskem v kulturnem oziru v dobi slogaštva — z izjemo Primorske — zelo neenak: konservativci so zase vztrajali na svojem programu, liberalcem pa so dopuščali le privatno in kvečjemu še literarno izpovedovanje lastnega nazora, in še to samo do Mahniča, medtem ko so liberalci tem zahtevam zelo popuščali in je trajalo dolgo časa, preden so našli pogum, da so javno izpovedali to, kar so v resnici bili. A ista trditev velja za njihovo narodnostno politiko. Slovenski liberalni poslanci so člani Hohenwartovega kluba avstrijskih konservativcev, njihova najmočnejša osebnost Fran Šuklje je klasičen politik oportunitizma, ki podpira Taaffejevo vlado za ceno drobtinčarskih pridobitev, in tudi opozicija proti tej politiki (»Slovan«, »Slovanski svet«) se izčrpava v zahtevah po slovanskem bogoslužju in v meglenem panslavizmu. V času po »ločitvi duhov« slovenski liberalci v podrobnem delu izgrajujejo sokolsko organizacijo in Ciril-Methodovo družbo, a sicer njihova narodnostna politika ne kaže bistveno drugačnega značaja od politike njihovih klerikalnih nasprotnikov in to v času, ko pri drugih avstrijskih narodih že eksistirajo meščanske stranke, ki izpodkopujejo avstrijski legitimizem in vodijo tudi temu primerno zunanjo politiko.

Prijatelj obžaluje, da se je slovenski liberalizem predal oportunitizmu in ni ostal zvest svoji zgodovinski misiji: načelni politiki brez kompromisov in organizaciji slovenskega meščanstva, čeprav bi mu taka politika ne prinesla mandatov. Politični razkol bi — po Prijatelju — ne škodoval; Slovenci pač niso poznali političnega gesla bolj zrelih narodov: getrennt marschieren, vereint schlagen. Posledice politike sloge v narodnem oziru so se poznale po mestih in trgih. V zvezi s tem se obžaluje, da je tako zgodaj zapustil slovensko politično areno Fran Levstik, ki bi mogel postati, če že ne politični voditelj, pa vsaj politični ideolog in kritik na podlagi programa načelne liberalne politike. — Gotovo je, da bi liberalna stranka, ki bi ostala zvesta svojemu kulturnemu in narodnemu programu, mogla preprečiti identificiranje slovenstva in konservativizma in vsaj deloma tudi narodni odpad nekonservativnih elementov, ki ostane še dolgo časa, deloma do naših dni, značilen za naše severne pokrajine, njihova mesta in trge, letoviške kraje in pomeščanjene kroge na podeželju. Razumljivo je, da je slovenski učitelj na Koroškem, ki mu je nemški liberalizem uredil gmotni položaj, da se ni moral več preživljati kot cerkovnik in godec, dvignil stopnjo njegove izobrazbe in ga osvobodil od cerkvenega nadzorstva, in ki ima politično izbirati samo med nemškim liberalnim

in slovenskim klerikalnim taborom, postal glavni eksponent germanizacije. — Zastal pa je ne samo razvoj slovenskega narodnega gibanja v širino, ampak tudi v globino. V času, ko se med avstrijskimi Nemci že širi velenemško gibanje in ko je primorski italijanski liberalizem v srcu vseskozi iredentističen, ko zorijo tudi med Hrvati radikalnejše koncepcije v gibanjih, prekaljenih v dolgotrajni opoziciji, vztraja slovenski liberalizem na avstrijskem stališču, nima izdelanega narodnega programa in kljub raznim vseslovanskim kongresom ne vodi nikake smotrne zunanje politike. To se je pokazalo v letih pred vojno, ko je tako stara liberalna struja kakor tudi narodno-radikalna mladinska struja orientirana avstrijsko, a brez jasnega programa. Položaj je rešilo gibanje »Preporodašev«, ki se je postavilo odkrito na stališče jugoslovanskega revolucionarnega programa, a to gibanje so predstavljali do izbruha vojne razen dijakov le maloštevilni starejši izobraženci. V času vojne se je liberalna stranka nato sicer lažje preorientirala kakor klerikalna stranka, a vsega zamujenega ni bilo več mogoče nadoknaditi in Slovenci smo bili v odločilnem času premalo pripravljeni. Ozko politično obzorje slovenskega liberalizma je seveda v zvezi z ekonomsko šibkostjo slovenskega meščanstva.

IV.

Adjutant Franca Jožefa pl. Babarczy je pisal 1850. v knjigi »Bekanntnisse eines Soldaten«, da so nauki o enakopravnosti narodov in stanov sadovi komunizma (Prijatelj, Staroslovenci I, str. 22). Videli smo, da je imel podobno mnenje tudi Mahnič. Misel, da je mogoče narodno vprašanje posebno pri tako zapostavljenem narodu kakor je bil slovenski rešiti popolnoma samo v zvezi z radikalno družbeno revolucijo, je tako enostavna, da bi mogli pričakovati, da je nastala zelo zgodaj. In vendar slovenska socialna demokracija in sploh avstrijska socialna demokracija v stari monarhiji kljub svojemu teoretičnemu obsojanju vsakega narodnega zatiranja ni bila tega mnenja. Oficielni teoretik »avstromarksizma« za narodna vprašanja je bil Rudolf Springer (psévdonom za dr. Karla Rennerja) in njeno stališče je bilo izraženo v brnskem programu od 1898. Narodno vprašanje se hoče rešiti preko kulturne avtonomije narodov: kulturne zadeve naj se ločijo od drugih državnih poslov in o njih naj odločajo avtonomne korporacije za vsak narod posebej. Za ta program, ki zahteva manj od programov teritorialne avtonomije posameznih narodov bodisi po deželah, formiranih po narodnem načelu, ali pa vsaj po okrožjih v okviru posameznih dežel, in zahteva sestavo narodnih katastrof, je značilno dvojje: narodno vprašanje se smatra za samo jezikovno in kulturno vprašanje, politična in ekonomska stran uveljavljanja naroda in možnosti zatiranja naroda po narodu se ignorira. Obenem pa hoče rešiti ta program narodno vprašanje na legalen način in v meščanski družbi, brez revolucije in brez povezanosti tega vprašanja s socialnim vprašanjem, saj ima

po tej teoriji priti zmaga socializma šele kasneje. — Zdi se mi pa, da bi bilo treba seči še globlje in raziskavati, ali ne živi v tedanjem avstrijskem in slovenskem socializmu — kakor prej v liberalizmu — stara kozmopolitska miselnost, tako različna od internacionalizma, gradečega mednarodno vzajemnost na polnem priznanju individualnosti vseh narodov. Ta »socialistični« kozmopolitizem smatra narodna vprašanja za malo pomembna; smatra jih za zadevo meščanstva in treba jih je čimprej rešiti, da ne bodo odvrčala pozornosti od socialnega vprašanja in da bo s tem ustvarjena prosta pot borbi za socialistično družbo; poudarja se prednost gospodarskih vprašanj pred nacionalnimi v tem smislu, da se proti sredobežnim tendencam posameznih narodov zagovarja Avstrija kot enotno gospodarsko področje, saj je Renner izrazil pristaš ohranitve Avstrije. Morda živi v tem »socializmu«, ki ni nikdar našel poti do kmeta, tudi nekaj naziranja, ki vidi v jezikih narodov, ki so v svojem razvoju zaostali in imajo pretežno agraren značaj, medtem ko je meščanstvo in delavstvo deloma tujega izvora, deloma pa živi vsaj v takem okolju, da razume tuj jezik, oviro napredku; na vsak način je pa res, da se socialistična agitacija sicer poslužuje slovenskega jezika tam, kjer nastopa v popolnoma slovenskem okolju, da pa ne čuti dolžnosti, da ga sistematično goji tudi tam, kjer preti rojenim Slovencem nevarnost potujčenja, in da tako bagateliziranje narodnega vprašanja kljub poudarjanju internacionalizma ohranjuje privilegirane pozicije in možnosti germanizacije, ki si jih je nemščina pridobila zaradi stoletnega nemškega gospodstva. Ni dvoma, da stoji narodnostna politika avstromarksizma pod vplivom nemškega nacionalnega imperializma, predstavlja njegovo rafinirano obliko in se mu ne upira, ampak mu nehote služi (Sperans, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, str. 26, 186—87). Treba bi pa bilo izčrpno pojasniti, koliko se je od teh pogledov razlikovala slovenska socialna demokracija, ki je bila od 1896 organizirana kot posebna stranka pod imenom Jugoslovanska socialna demokratska stranka, kakšno je bilo načelno stališče in praksa njenega vodstva in članov in kakšen njen organizatoričen odnos do nemške in italijanske stranke na narodno spornem teritoriju. Gotovo je bil vpliv avstromarksizma zelo velik, na drugi strani je pa res, da je bil že pri slovenskih intelektualcih, ki so postali socialisti v zadnjih letih preteklega stoletja, eden od glavnih motivov pristopa prepričanje, da more le socializem rešiti slovensko narodno vprašanje. — Razen tega ne smemo pozabiti, da je socialna demokracija zajela v svojo organizacijo v glavnem le delavstvo in da je bila ideološko in taktično zelo neprožna, da je torej »zveza strokovnih organizacij v idejnih načelih nekakšna verska sekta«, kakor je rekel Ivan Cankar že 1918. Zato moremo ob vsem priznanju za pionirsko delo, ki ga je izvršila, razumeti, da ni mogla zbrati okoli sebe mogočnega narodnega gibanja.

To se je pokazalo pred in med novo evropsko krizo. Oficielno stališče socialne demokracije se le malo oddalji od brnskega pro-

grama; v tivolski resoluciji 1909, ki se njen pomen navadno pojmuje napačno, se v bistvu dodaja le program kulturnega edinstva Jugoslovanov, pozneje v času vojne se hoče izpopolniti program kulturne avtonomije še s teritorialno avtonomijo. Kakor Renner sta zaverovana v gospodarsko enotnost in veliki gospodarski prostor Avstrije tudi dr. Tuma in polsocialist dr. Knaflič, ki s posebnega slovenskega stališča dodajata še pomen Trsta in njegovega velikega zaledja za Slovence. Res je, da dr. Tumi lebdi pred očmi demokratična Avstrija, bistveno različna od obstoječe, a pri tem se ne zaveda jasno, da je treba najprej priznati posameznim narodom njihovo individualnost v vseh ozirih in ne samo v kulturnem, razen tega pa kaže zgodovina vseh poskusov, da se ustvari Avstrija kot federacija svobodnih narodov in ne kot legitimistična državna tvorba, prav od revolucije 1848 dalje, da obstoji med tem načrtom in med obstoječo državno tvorbo in njenimi predstavniki globok prepad, in da bi bilo morda mogoče ustvariti tako federacijo le, če se prej z revolucijo odstrani ves obstoječi red. Razen tega dr. Tuma podcenjuje silo velenemškega gibanja. — Jasno je, da pod takimi pogoji socialna demokracija ni mogla voditi nacionalnega gibanja, ampak je stala bolj ob strani. Pri majniški deklaraciji je kritizirala habsburški okvir in sklicevanje na hrvatsko državno pravo, namesto da bi sodelovala pri deklaracijskem gibanju in mu poskušala dati drugačen značaj. Kljub temu je pa res, da so najbolj zrele formulacije prišle prav iz njenih vrst. Že 1910 se je v Beogradu na kongresu balkanskih socialnodemokratskih strank, ki se ga je udeležil tudi dr. Tuma, sklepalo o balkanski federativni republiki. Ivan Cankar je 1913 v svojem predavanju »Slovenci in Jugoslovani« na klasičen način postavil zahtevo po južnoslovanski federativni republiki in 1918 v predavanju »Očiščenje in pomlajenje« obsodil narodnostno politiko oficijelne stranke. Etbin Kristan je vodil »Slovensko republikansko združenje« v Chicagu, ki je 1917 zahtevalo ustanovitev južnoslovanske federativne republike. Tudi v krogu okoli »Demokracije« (1918-19) so imeli o narodnem vprašanju bolj pravilne pojme kakor oficijelna stranka, ko so zahtevali, da se stranka pridruži deklaracijskemu gibanju, obenem pa postavili zahtevo po federativni organizaciji Jugoslavije.

O slovenskem narodnem značaju se večkrat postavljajo splošne trditve, kakor n. pr. da so Slovenci klerikalen narod, da so bili vedno zvesti Avstriji; da so hlapčevski narod itd. Že iz teh izvajanj bi bilo mogoče zaključiti, da so take trditve historično zelo relativne. Ne verjamem, da bi bil slovenski klerikalizem utemeljen v izredni religioznosti Slovencev. Ne zdi se mi verjetno, da bi bil slovenski narod bolj religiozen ali manj religiozen kakor njegovi sosedje. Vzrok je v tem, da je bil slovenski narod tekom stoletij predvsem narod kmetov, ki je prišel v 19. stoletju v določenih momentih poč odločujoč vpliv svoje duhovščine, poslužujoče se pri tem verskega vpliva, popularne književnosti in kulture domačnosti (Slomšek) ter gospodarskih organizacij (Krek), medtem ko so bili socialni razredi

in politične struje, ki bi bili pokličani usmeriti Slovence v naprednejšo in revolucionarnejšo smer, v nekaterih primerih organizirani od neslovenske strani, sicer so pa bili ti socialni razredi prešibki, oz. politične struje imele preozko bazo aktivnosti, predvsem pa bile premalo dosledne, da bi mogle konsekventno izrabiti vse revolucionarne energije, živeče v slovenskem ljudstvu. Značilno je, da tvori že v avstrijski dobi v pretežno klerikalni politični orientaciji Slovencev izjemo Trst in Gorica, ker se je v Trstu izredno razvilo slovensko meščanstvo in delavstvo in ker odnosi med Slovenci in Italijani v teh dveh pokrajinah — le deloma in za nekaj časa z izjemo mest Trsta in Gorice — ne poznajo pojava, da bi bili predstavniki višjih socialnih razredov na slovenskem ozemlju Italijani in da bi se Slovenci z vstopom v meščanski in delavski razred potujčili. Proti trditvi o hlapčevstvu Slovencev govori že zgodovina naših kmetijskih uporov. Avstrija ni imela vernih podanikov samo med Slovenci; legitimizem, ki je bil duša te države, je bil močan tudi pri drugih narodih, razen tega je pa njihovo liberalno meščanstvo kasneje mnogo bolj nagnjeno h kompromisom z obstoječim stanjem kakor 1848, nacionalizem nekaterih narodov izrablja eksistenco monarhije kot taktično sredstvo za svoje cilje, pojavljajo se upanja na mirno preoblikovanje monarhije v federacijo svobodnih narodov, tako da je umiranje Avstrije izredno kompliciran proces. Za Slovence posebej pa velja, da najmočnejši politični tabor po svoji notranji strukturi ni mogel biti revolucionaren v nobenem in tako tudi ne v nacionalnem oziru, medtem ko so druga gibanja, ki bi mogla postati revolucionarna, ali preveč kozmopolitska ali prešibka ali pa premalo dosledna za tako nalogo. Pri tako zapostavljenem narodu, kakor je bil slovenski, je bil to političen paradoks, a dokler ta paradoks ni bil razrešen, je mogla veljati trditev o Slovencih kot lojalnem in ponižnem narodu.

V.

V poslednjih dveh letih prve svetovne vojne in v prvih letih po njej je vladalo med Slovenci zelo revolucionarno razpoloženje; deklaracijsko gibanje, upori slovenskih vojakov in mnogi dogodki po zaključku vojne, med njimi tudi prve jugoslovanske volitve, so dokaz za to. Vzroki so bili socialni in nacionalni. Inflacija, vojne dobave, špekulacija, po njih povzročene spremembe v premoženjskih razmerah in načinu življenja, ki se izražajo v potenciranem razsipavanju pri nekaterih in še v večjem pomanjkanju pri drugih, doživetja na bojiščih, ruska revolucija, Wilsonova gesla, deklaracijsko gibanje — vse to je ustvarilo razpoloženje, ki je klicalo po revolucionarni stranki, ki naj ga usmeri k svojim ciljem. A take stranke med tedanjimi vodilnimi slovenskimi strankami ni bilo. V socialnem oziru so meščanske stranke skrbno pazile, da se v novi državi v nobeni važni stvari ne krši nedotakljivost družbenega reda; tudi v narodnem oziru je važno, da so zaradi tega Nemci, ki so v Jugoslaviji izgubili svoje politične pozicije, ostali pomembni zaradi

svojega močnega kapitala in da je tuji fevdalni veleposesti koristilo vsako kompromisarstvo in zavlačevanje v vprašanju agrarne reforme. Tem strankam se je posrečilo, da so zajezele prvi revolucionarni val, ko je bila komunistična partija proglašena za ilegalno, medtem ko socialna demokracija po vojni ni več predstavljala nevarnosti za meščanski družbeni red, ostala pa je kriza kapitalističnega sistema in z njo nezadovoljstvo s socialnim redom. Vsekakor je bilo tudi 1918 naše ljudstvo razočarano v pričakovanju, da bo z narodnim osvobojenjem v zvezi tudi socialno osvobojenje od stoletne podrejenosti.

V narodnem ozieu je znano, da je bil prevrat vojaško nepripravljen, da je bilo vojakov malo in da so bili deloma nedisciplinirani, da nismo hoteli in pozneje nismo mogli zasesti naše severne meje, da smo v prevratnih dneh napravili veliko napako v Trstu, da smo v pogajanjih za zapadno mejo zamudili trenutek, ko bi mogli doseči boljše pogoje kakor v Rapallu in da smo bili nepripravljeni v vprašanjih notranje organizacije Jugoslavije. Vse te napake niso slučajne, ampak so nastale zato, ker politične stranke in voditelji niso bili pripravljeni na razpad Avstrije in na naloge, ki na nje nekaj let prej še niso mislili in ki so jim pripadle zaradi razvoja dogodkov in narodnega gibanja, in pa ker niso uživali pri ljudstvu tistega zaupanja, ki ga more imeti samo v posledni borbi prekaljeno politično vodstvo. Koroški plebiscit smo izgubili največ zaradi dediščine preteklosti, ko smo znali politično organizirati zase le konservativnega kmeta, ne pa meščanstva in proletariata; razen tega pa v času pred plebiscitom nismo znali tega stanja stvari spremeniti, posebno še zaradi razlike med tedanjo Jugoslavijo in Avstrijo v ustavnem in socialnem oziru. Po plebiscitu je bilo na Koroškem še težje spremeniti položaj. Tako smemo reči, da smo bili pri povojnem razkosanju slovenskega ozemlja na več držav in pri podrejenosti Slovencev v Jugoslaviji sokrivi Slovenci sami, čeprav je seveda res, da hrvatsko-srbskih sporov, ki so škodovali našim interesom v vprašanju meja že pred ustanovitvijo Jugoslavije, in tudi razkosa slovenskega ozemlja, čeprav v manjšem obsegu, ne bi mogli preprečiti, ker je bila taka mednarodna politična konstelacija zaradi Italije in duh, po katerem so se odločala na mednarodni konferenci narodna vprašanja kljub vsem teoretskim geslom Wilsona in Ženeve, ki jih ni bilo mogoče izvesti v okviru obstoječega družbenega in političnega reda. Slovensko narodno vprašanje dobi zdaj dvojen značaj: notranjepolitičen za Jugoslavijo in mednarodni kot vprašanje naših manjšin in odnosov s sosedi in celotnim evropskim političnim sistemom.

Vprašanje slovenstva, jugoslovanstva in slovanstva je bilo v slovenski zgodovini najprej vprašanje govornega in književnega jezika, jezika popularne, leposlovne in znanstvene književnosti. Naša literarna zgodovina dokazuje, da se je pojavilo v dobi reformacije in nato ponovno v času francoske Ilirije in v dobi ilirizma ter potem vedno znova zlasti v dobah večjih političnih kriz. Vsi

naši veliki kulturni predstavniki so nanj vedno odgovarjali z obrambo slovenske individualnosti in ta njihov odgovor pravilno izraža stanje, ki ga je ustvarila zgodovina sama. Danes, ko je vprašanje rešeno, smemo že bolj prizanesljivo soditi prizadevanje vsaj starejših zagovornikov enotnega jugoslovanskega in vseslovanskega jezika in videti v njih zablode, ki so nastale zaradi napačne aplikacije pravilne misli, da moramo Slovenci iskati v svojem ogroženem položaju oporo pri drugih južnih Slovanih in sploh Slovanih, ter ideje jugoslovanske in sploh slovanske solidarnosti, ki nas je subjektivno vendar krepila v naši narodni borbi, čeprav je objektivno le zelo malo ustrezala dejanskemu položaju. A tu se mi zdi predvsem važno ugotoviti dejstvo, da se razlike v tem oziru nikakor ne ujemajo niti z razlikami v svetovnem nazoru med katoličani in svobodomisleci niti s političnimi razlikami med konservativnimi legitimisti in med bolj ali manj doslednimi zastopniki načela narodne samoodločbe, niti z razlikami med socialnimi razredi, glavno osnovo teh svetovnonazorskih in političnih razlik. Za jugoslovanski in vseslovanski književni jezik se zavzemajo mnogi verni katoliki in pristaši avstrijskega legitimizma poleg svobodomislecev in pristašev, pri katerih je imela ta ideja tudi političen pomen; največji zagovorniki slovenske individualnosti so bili svobodomisleci in odločni politični nasprotniki avstrijskega legitimizma in je torej nikakor ne zagovarjajo samo verni katoliki ali dobri Avstrijci, kakor se je včasih trdilo. Zato je jasno, da v času, ko postane nekaj let pred ustanovitvijo Jugoslavije, najbolj pa po njeni ustanovitvi vprašanje slovenstva in jugoslovanstva politično vprašanje in ko se začne klerikalni tabor orientirati v slovenskem, liberalni pa v jugoslovanskem smislu, vzrokov tem različnim orientacijam ni iskati v kaki globlji povezanosti z družbeno strukturo, politično in kulturno usmerjenostjo, ampak čisto drugod. Slovenskega političnega avtonomizma v Jugoslaviji niso prvi formulirali klerikalci; kakor smo videli, so ga že prej postavili kot program nekateri socialisti, v Jugoslaviji ga pa formulirajo nato neki disidenti socialno-demokratske stranke. Razlogi za orientacijo klerikalne in liberalne stranke v tem oziru so bili različni, v poštev pride pač tudi nerazpoloženje klerikalnih agrarcev zaradi konkurence drugih pokrajin Jugoslavije in težnja liberalne buržoazije po tržiščih in investicijah kapitala v teh pokrajinah, a glavni razlog je izrazito političen: klerikalna stranka računa s tem, da bo imela v avtonomni Sloveniji večino in oblast, liberalna stranka, ki nima upanja na tako večino, pa hoče priti do oblasti preko zvez s srbskimi strankami in se zato zavzema za unitarizem. Pri klerikalni stranki je pa odločala taktika in se je zato večkrat izneverila svojemu avtonomističnemu programu, kadar ji je bilo mogoče pod sicer ugodnimi pogoji priti do oblasti v Sloveniji. Narodne borbe v Jugoslaviji so paralizirale vse politično življenje in tudi med Slovenci je vedno bolj raslo prepričanje, da je hegemonija velesrbske buržoazije pod etiketo jugoslovanskega unitarizma nevzdržna, a oficialna politika tedanje naj-

močnejše slovenske politične stranke v tem usodnem vprašanju je dobila po pravici oznako breznačelnega oportunizma.

Poleg političnega obstoji pri Slovencih v Jugoslaviji tudi poseben kulturni avtonomizem. Ko je Ivan Cankar v predavanju »Slovenci in Jugoslovani« 1913 izrekel stavek, da je kulturno Slovenec, politično pa Jugoslovan, je hotel s tem na eni strani izraziti svoje revolucionarno prepričanje o potrebi ustanovitve Jugoslavije izven Avstrije in proti njej, na drugi strani pa obsoditi tendence, ki so hotele žrtvovati na oltarju jugoslovanstva individualnost slovenskega književnega jezika in slovenske kulture, nikakor pa se ni hotel izraziti za unitaristično Jugoslavijo, saj je imel pred očmi jugoslovansko federalistično republiko. Kljub temu pa je s to formulacijo pripomogel k temu, da so se njegova izvajanja interpretirala po črki in ne po duhu. Pri Slovencih je vloga jezika in književnosti ter njihovega izrednega razvoja pri formiranju narodne zavesti zelo pomembna, pomembnejša kakor skoraj pri vseh drugih narodih. Zato je razumljivo, da se je pri njih posebno razvilo naziranje, ki vidi bistvo narodnosti v jeziku, v kulturi, v stvaritvah duha. Še v Jugoslaviji je zastopalo to naziranje mnogo vodilnih intelektualcev, ki so bili daleč od reakcionarnosti in oportunizma, delala se je razlika med narodom kot kulturno in med državci kot politično in gospodarsko organizacijo in slovenski izobraženci so kazali izredno, v osnovi seveda upravičeno občutljivost v vprašanjih ohranitve samobitnosti slovenskega književnega jezika in slovenskih kulturnih institucij, n. pr. univerze. In vendar je tako naziranje o popolni samostojnosti kulture nesociološko, pri današnji tesni povezanosti kulture s politiko in gospodarstvom v svetu, v katerem živimo mi, pa tudi politično trajno nemogoče. Kulturna narodna individualnost je nemogoča brez politične, politična federacija brez kulturnega sodelovanja. Res pa je, da tako postavljeno vprašanje slovenske narodne individualnosti za jugoslovansko centralistično politiko ni bilo tako aktualno kakor vprašanje hrvatske narodne individualnosti, ki se je historično sklicevala predvsem na hrvatske avtonomne politične institucije, in da je mogla zato v tem primeru odložiti svoje končne odločitve. To je ustvarilo enemu delu slovenskih kulturnih avtonomistov možnost, da je zavzel v politiki oportunistično stališče, češ da slovenska kulturna individualnost ni ogrožena, obenem je pa omogočilo klerikalni stranki politiko, ki si je s koncesijami slovenskim kulturnim zahtevam ustvarjala videz zaščitnika slovenstva, istočasno pa je računala s tem, da v politiki in gospodarstvu manj izobraženi Slovenci ne bodo spoznali, kako centralistični sistem na teh področjih ogroža njihovo narodno individualnost. Slovenski kulturni odpor proti hegemoniji velesrbske buržoazije na kulturnem polju, t. j. proti »integralnemu jugoslovenstvu« je bil za bodočnost pomemben, a dokler se ni po ideologiji in organizaciji včlanil v veliko masovno gibanje s ciljem nove družbe in nove države, je bil le zadeva malih grup intelektualcev brez prave politične sile.

Hegemonija velesrbske buržoazije v Jugoslaviji eksistira že od postanka države in je ni bilo mogoče zlomiti, dokler je imela v zunanji politiki oporo v versajskem političnem sistemu. Ta politični sistem, ki ga karakterizirajo hegemonija zapadnih velesil, zlasti Francije, relativna šibkost Italije in posebno Nemčije, zveze Francije z najmočnejšimi državami v pasu, ki se razprostira med Italijo in Nemčijo na eni in Sovjetsko Zvezo na drugi strani, in izločitev Sovjetske Zveze iz evropske politike, hoče v politiki ohraniti stanje, ustvarjeno z mirovnimi pogodbami, v socialnem oziru pa ohraniti kapitalistični družbeni red. Za Slovence je bil njegov pomen tudi v narodnem oziru problematičen, saj jim v Jugoslaviji ni zagotavljal niti enakopravnosti niti neodvisnosti od tujega kapitala, predvsem je pa hotel samo ohraniti in ne spremeniti mednarodne pogodbe, ki so izročile stotisoče naših rojakov Italiji in Avstriji; njegova pozitivna stran je bila edino v tem, da je nudil Slovincem v Jugoslaviji začasno sigurnost pred aspiracijami njihovih sosedov. To stanje pa označuje le kratko razdobje. Kriza kapitalizma je privedla najprej v Italiji in nato v Nemčiji do režimov, ki hočejo ohraniti kapitalistični red, obenem pa usmerjajo vse sile na imperialistično ekspanzijo. Nacionalizem se popolnoma loči od nekdanje povezanosti z liberalnimi in demokratičnimi idejami in metode narodnega zatiranja postanejo take, da začne groziti podjarmljenim narodom nevarnost razselitve ali celo fizičnega iztrebljenja. Pri tem je pa neenakost v realnih odnosih med velikimi industrijskimi in malimi agrarnimi državami še mnogo večja, kakor bi se dalo sklepati iz razmerja med številkami prebivalstva; neenaka produktivnost dela povzroča ogromne razlike v nacionalnem dohodku in s tem tudi tistem njegovem delu, ki ga more država angažirati za vojne namene, ogromne so razlike, ki nastanejo v produkcijah, katere so za vojno najbolj potrebne in zato so zelo neenaki tudi tehnični pogoji bojevanja, ki v moderni vojni največ odločajo. Ker so bile male agrarne države večinoma tudi notranje nekonsolidirane in med seboj nesložne, je razumljivo, da je nastala imperialistična teza o velikih gospodarskih in političnih prostorih, o imperijih, ki imajo edini pravico do obstanka. Razen tega se je pa že 1938 in kasneje pokazalo, da zapadne velesile deloma nočejo, a tudi ne morejo braniti malih srednje- in vzhodnoevropskih držav pred nevarnostmi, ki jim prete od Nemčije. Zato je moralo biti tudi vsakemu realnemu politiku jasno, da morejo ogroženi mali narodi, med njimi tudi Slovenci, pričakovati pomoči samo od Sovjetske Zveze (prim. moj članek »Zunanjepolitična orientacija Slovencev« v »Slovenskem Zborniku 1942«).

S tako orientacijo se pa nista strinjali obe tedaj še vodilni slovenski politični stranki, ker je pri obeh pač odločala buržoazija. V klerikalni stranki je dr. Krek gotovo mislil iskreno, ko je propagiral združništvo kot orožje v borbi proti kapitalizmu, čeprav je jasno, da je tako orožje nezadostno; a po njegovi smrti postane prav združništvo glavna osnova za razvoj klerikalnega kapitalizma. Iz

tega razloga in morda tudi pod vplivom direktiv od vodstva cerkve, kjer ima, kakor se zdi, Quadragesimo anno od 1931 za krščanski socializem iste posledice, kakor »enciklika« in Syllabus od 1864 za katoliški liberalizem, vidi klerikalna stranka že več let prej v Sovjetski Zvezi svojega glavnega zunanjepolitičnega nasprotnika. Jasnno je, da pri tem ne izhaja s stališča interesov slovenskega naroda. Ona nima niti volje niti moralne sile, da bi organizirala narodni odpor v tem kritičnem razdobju slovenske zgodovine. Vodila je v odnosu do imperialističnih sosedov najprej politiko oportunitizma, nato po njihovi okupaciji politiko kapitulantstva in končno, potem ko je bil organiziran narodni odpor od druge strani, politiko odkritega narodnega izdajstva v sodelovanju najprej z italijanskim in nato še z nemškimi okupatorjem. To razpoloženje slovenske buržoazije, vodilnih političnih strank, zlasti klerikalne, in cerkvenih krogov, je bilo seveda važna postavka v načrtih, ki so jih imeli naši imperialistični sosede z našim ozemljem še pred izbruhom krize. Druga važna postavka je socialno in nacionalno nezadovoljstvo širokih ljudskih mas z režimom v predaprilski Jugoslaviji. Poznali pa so tudi tipično slovensko naziranje, da je bistvo narodnosti samo v jeziku in kulturi. Njihova taktika je bila seveda različna. Italijanski režim polaga važnost na sodelovanje s predstavniki prejšnjih režimov in s cerkvenimi krogi ter zatrjuje, da hoče ohraniti slovenski jezik in slovensko kulturo, računajoč s tem, da so Slovenci v Ljubljanski pokrajini pozabili primer Primorske in da ne poznajo nujnosti povezanosti med kulturo in politiko. Nemško mnenje o položaju na Slovenskem, ki sem ga našel v več knjigah, publiciranih nekaj let pred vojno, razlikuje med »deutsche Oberschicht«, t. j. nemškemu fevdalci in kapitalisti, »windische, deutschfreundliche Unterschicht«, t. j. maso slovenskega prebivalstva, in »slowenische Intelligenzschicht«, pripadnike inteligenčnih poklicev, ki so pravi predstavniki slovenskega nacionalizma. Zaradi te analize je bilo mogoče predvidevati, da bodo Nemci poskušali odstraniti tretjo plast, da morejo nato drugo plast pod vodstvom prve pridobiti za nemštvo. Njihova analiza je zelo netočna, je karikatura resničnosti, ki pa obstoji kakor vsaka karikatura v pretiravanju potez, ki jih nudi resničnost sama. V njej moremo videti poleg znane resnice, da so fevdalci in kapitalisti na Slovenskem deloma Nemci, tudi konstatacijo dejstva, da je ostal lepi razvoj slovenske kulture vse preveč zadeva tenkih socialnih plasti, da obstoji pri slovenskih intelektualcih velika zaverovanost v čisto kulturo, neodvisno od politike in družbe, in da so slovenski intelektualci zaradi svojega socialnega položaja politično lahko ranljivi; končno moremo videti v njej ugotovitev, da je ljudstvo razočarano zaradi razmer v Jugoslaviji, da se odvrča od svojih dotedanjih meščanskih političnih voditeljev in da je dostopno demagoško propagandi hitlerjevcev, kar je bilo ponekod res, zlasti po zlomu predaprilske Jugoslavije, ko so pesimisti že obupavali nad bodočnostjo slovenskega naroda. A kmalu se je položaj popolnoma izpremenil.

VI.

Že 1912 je postavil Stalin v polemiki z avstromarksizmom osnove svojega naziranja o nacionalnem vprašanju. Za nas najvažnejša točka je, da narodi nimajo pravice samo do kulturne avtonomije, ampak do popolne samoodločbe, torej do izgraditve svoje individualnosti tudi na gospodarskem in političnem polju, do svoje državnosti, pri čemer se morejo združiti z drugimi narodi v federacije, pridržati si pa pravico do odcepitve, ki se je morejo poslužiti, niso pa dolžni to storiti. Pravica do vsestranske izgraditve svoje individualnosti pripada vsem narodom, tudi tistim, ki so v svojem razvoju zaostali, pri čemer jim morajo drugi narodi pomagati. Narodno vprašanje ni vprašanje zase, ki bi ga bilo mogoče rešiti samostojno, ampak se smatra najprej za sestavni del splošnega vprašanja meščansko-demokratske revolucije, že na predvečer oktobrske revolucije pa za sestavni del proletarske revolucije. Proletarska revolucija more uspeli le, če se revolucionarna akcija ne omejuje na pridobivanje proletariata, ampak poskuša pridobiti zase predvsem srednje sloje in pri tem pripada ena najvažnejših vlog prav nacionalnemu vprašanju. Na tej osnovi se je nato v dobi revolucije radikalno prekinilo s tradicijo rusifikacije, revolucija se opira na nacionalne težnje neruskih narodov in ustanovile so se najprej samostojne nacionalne sovjetske republike, nato pa 1922 Sovjetska Zveza kot zveza enakopravnih nacionalnih republik, ki ohranijo pravico do odcepitve, ki se je pa faktično ni poslužila nobena od republik, kjer je socialna revolucija zmagala. S tem je socialistična revolucija rešila problem, ki so ga meščanske revolucije vehementno postavile na dnevni red, a ga niso rešile. Stalin je nato 1925 še posebej posegel v debato o nacionalnem vprašanju v Jugoslaviji in v polemiki s Simičem (Simo Markovičem) postavil tezo, da to vprašanje ni interno vprašanje meščanske družbe, ki bi ga bilo mogoče v njej rešiti na legalni način, ampak je povezano z vprašanjem socialne revolucije in v zvezi z mednarodnim položajem ter se ne sme bagatelizirati, čeprav tendence za odcepitvijo momentamo morda niso aktualne.

Na osnovi teh idej je nastal nacionalni program Komunistične Partije Jugoslavije in Slovenije. On priznava slovenskemu narodu ne samo kulturne pravice, ampak popolno pravico do samoodločbe in to brez ozira na meje, s katerimi so slovensko ozemlje razkosale mirovne pogodbe po prvi svetovni vojni. Konsekventno priznavana individualnost in pravica do samoodločbe vsem narodom Jugoslavije, zastopana od politične organizacije, ki se razširi med vsemi temi narodi, ustvari dejansko že tudi bazo za novo ureditev odnosov med narodi Jugoslavije v smislu načel federacije in enakopravnosti, ki so jo v meščanskem svetu zastopali le posamezni teoretiki, a zanjo v meščanski družbi ni bilo nikakih možnosti za uresničenje. Paralelno z zaostritvijo nove evropske krize je rastlo tudi med Slovenci zaupanje, da jim bo Sovjetska Zveza rešila nacionalni obstanek.

Takoj po zlomu stare Jugoslavije so se še v aprilu 1941 na iniciativo Komunistične Partije vse skupine, ki so hotele postaviti nacionalno borbo slovenskega naroda na novo osnovo, združile v Osvobodilno Fronto. V borbi, ki so jo izzvale strahotne izkušnje z okupatorji in ki je imela značaj partizanske vojne, ki je bila pri danem razmerju sil edino mogoča in uspešna, delež posameznih narodov Jugoslavije na žrtvah in zaslugah ni bil več tako neenak kakor v prejšnji vojni, in njihov medsebojni odnos se je postavil na nove osnove. Prvič v slovenski zgodovini je bil uspešen poskus, da se poveže nacionalno gibanje s socialnim, in zgodovina drugih narodov dokazuje, kakšne posledice za bodočnost more to imeti. V slovenskem narodu se je prebudil duh kmetjskih puntov in Slovenci so dokazali, da niso več hlapčevski narod in da se znajo boriti za svojo svobodo ne samo z orožjem kulture in s političnimi sredstvi, ki jim jih je dajala na razpolago doba parlamentarizma, pokazali so, da znajo potrditi slovenstvo tudi s krvjo. Razvoj dogodkov je pa radikalno demantiral nemško tezo, da je slovenska narodna zavest samo stvar inteligence in da so mase slovenskega naroda do nje indiferentne.

Ko je Ivan Cankar pisal svojo »Belo krizantemo«, je imel pred očmi odnos umetnosti do naroda in hotel je povedati, da umetnost ne sme biti bledolično bitje, ki živi svoje esoterično življenje, ampak mora biti zakoreninjena v polnem življenju naroda. A njegove besede morejo veljati tudi za pravičen odnos med življenjem naroda in med njegovo narodno zavestjo.

»Prijetelj, globlje poglej! Ali ne vidiš, od kod te nove sile? Življenje se drami v nižavah, ki so spale. Oči se odpirajo, iščejo luči, roke se iztegajo, iščejo ciljev. Kaj zato, če prihaja pomlad v viharju in povodnji! Iz te črne naplavine bo vzknila bujna rast. Njih misel je bila prava: ne bele krizanteme na ogoljen frak — rdeč nagelj na kamizolo! Ne boj se, narod se ne da oslepariti, ne da si zavezati oči! Naj ga vodijo po stranpotih, po močvirju, po temi — sam bo našel pot do sonca! Plevel so sejali, vzrasla pa bo pšenica.«

Народность и политика у Словенцев

Краткое содержание.

В этой статье, написанной в 1944 году, в бытность автора партизаном, он делает попытку анализа понимания народности в словенской политике, начиная с революции 1848 года.

В феодальном периоде словенская территория была раздроблена на несколько частей, ставших позднее провинциями австрийского государства. Словенцы представляли почти исключительно крестьянское население, тогда как остальные общественные классы были немецкими. Поэтому немецкий

язык был и главным языком письменных источников и литературы на словенской территории. Реформаторы 16 столетия, бывшие зачинателями словенского литературного языка, писали по-словенски, когда они обращались к широким народным массам, но не создали ни более высокой литературы на словенском языке, ни политической национальной программы. Только словенское национальное пробуждение во второй половине 18 и в первой половине 19 столетия создало более высокую словенскую литературу и науку о словенском языке и истории. Хотя движение словенского национального пробуждения было несомненно связано с общественным развитием этого времени, все же оно имело преимущественно культурный, а не политический характер. Самые видные представители пробуждения выходят из рядов буржуазии и светской интеллигенции, а численно среди деятелей этого периода более всего представлены лица духовного звания. Деятели пробуждения не были согласны между собой ни в философских, ни в политических взглядах. Для большинства из них национальное возрождение представляло только культурную, а не политическую программу. Политические взгляды о национальном вопросе выкристаллизовались только со времени революции 1848 года.

Главным идеологом консерваторов был епископ Антон Мартин Сломшек (1800—1862), много сделавший для развития словенской популярной литературы в консервативном духе. В 1848 году Сломшек выступает как противник религиозной политики революции, как противник освобождения крестьян и сторонник легитимизма. Власть, по его мнению, божественного происхождения, а в конкретной политической обстановке это значит, что она находится в руках австрийского императора и других легитимных государей. Поэтому Сломшек признает национальный принцип только в сфере работы по охране и развитию народного языка, веры и народных обычаев. У него, как и у консерваторов немецкой романтики или у русских славянофилов, это обозначает заботу о сохранении всего консервативного вопреки тенденциям нового времени. Он выступает против «языческого национализма», под которым понимает не только национальный шовинизм, но и начало самоопределения народов, независимое от прав легитимных государей, начало, проявлявшееся в движении за объединение Италии и Германии, у венгров, а также уже и у славянских народов. На основании этих идей Сломшека развивалась национальная политика словенского консерватизма. Последний хотя и боролся за права словенского языка, но в виду своего легитимизма противился всякой более радикальной национальной программе. Те же идеи, как и Сломшек, защищает и главный идеолог словенского клерикализма Антон Махнич (1850—1920); но эти идеи приобретают у него еще более реакционный характер; так, Махнич выступает в пользу обновления папской

державы. В австрийской политике словенские консерваторы связываются в 19 столетии с австрийским феодально-клерикальным лагерем, который, в противоположность централистическому немецкому либерализму, борется за большую автономию исторических областей. Такая политика могла принести лишь незначительные успехи, но не могла ни обеспечить равноправности, ни решить словенского национального вопроса. В начале 20 столетия словенский клерикализм становится на точку зрения триализма, т. е. преобразования дуалистической монархии в триалистическую, с третьей югославской единицей. Но и это политически неосуществимое решение имело своей целью помешать вне-австрийскому решению югославского вопроса. Таким образом, словенский клерикализм до последних месяцев существования Австро-Венгрии упорно остается на австрийской позиции. Во всем этом, разумеется, не было ничего типически словенского; и у других народов легитимизм консервативных общественных классов был главной опорой существования монархии.

Развитию словенского либерализма препятствовало несколько моментов. По экономическим причинам буржуазия в словенских землях развивалась медленнее, чем в соседних землях. В начале буржуазия была немецкой или онемеченной, и только постепенно формировалась словенская буржуазия. Уже в 1848 году немецкая буржуазия не проявила никакого понимания национальных прав словенцев, а позднее немецкая и итальянская буржуазия были главными представителями национального шовинизма у этих народов. Поэтому было невозможно и сотрудничество с ними словенской буржуазии. Однако, в 1848 году именно в кругах малочисленных словенских либералов возникла программа Объединенной Словении. До и после революции 1848 года словенские свободомыслящие (например, поэты Прешерен и Енко) делали весьма революционные заявления. А через двадцать лет либеральные «младословенцы» на основе начала самоопределения формулировали программу Объединенной Словении и югославскую программу. Консерваторы присоединялись к ним всегда только позднее и лишь на короткое время. Но словенские либералы в 1848 году не сумели привлечь к себе крестьян с помощью радикальной программы их освобождения. Через двадцать лет словенский крестьянин вновь подпал под влияние духовенства. Это принуждало словенскую либеральную партию к компромиссам с клерикализмом, что только ослабило ее силу. До последних лет Австро-Венгрии словенских либерализм не умел вести собственной национальной политики, которая существенно отличалась бы от клерикальной.

И социал-демократия не сумела выполнить исторической миссии, которую она могла бы принять на себя в отношении

словенского народа. В своей деятельности она ограничивалась почти исключительно еще мало развитым рабочим классом, а в национальном вопросе находилась под влиянием взглядов др. Реннера. Национальный вопрос, по Реннеру, это внутренний вопрос буржуазного общества, который можно разрешить с помощью культурной автономии, сохраняя при этом единство австрийского государства. Тем не менее, именно в среде самой словенской социал-демократии возникла оппозиция против этих взглядов, из которой вышли наиболее зрелые взгляды на решение национального вопроса в Словении до 1918 года. Виднейший словенский писатель Иван Цанкар уже в 1913 году публично защищал идею югославской федеративной республики.

Преобладающее влияние духовенства на крестьянское большинство словенского народа, непоследовательность и космополитизм либералов и социалистов были причиной того, что национальная борьба словенцев в Австро-Венгрии была строго-легальной борьбой за мелкие вопросы и оставалась в австрийских рамках. В 1914 году только небольшие группы стояли на противоавстрийской точке зрения. Революционное настроение словенских народных масс вынудило словенские политические партии занять противоавстрийскую позицию. — После крушения Австро-Венгрии эти партии в новом югославском государстве старались защищать угрожаемые основы капиталистического общественного строя, но не могли воспрепятствовать дальнейшему углублению кризиса капиталистической системы.

В 1918 году национальный вопрос у словенцев получил двойной аспект: характер международного вопроса в связи с разделением словенской территории между Югославией, Италией и Австрией на основании мирных договоров, и характер внутренне-политического вопроса в самой Югославии в связи с неразрешенной национальной проблемой в этом государстве.

В словенской истории, начиная с 16 столетия, существует непрерывная традиция самостоятельного словенского литературного языка, а с 1848 года — программа сплочения словенской территории в Объединенную Словению. Равным образом, у словенцев все это время было живо сознание солидарности с другими южными славянами и со славянами вообще. В критические моменты словенской истории периодически появляются тенденции пожертвовать словенским литературным языком в пользу какого-либо уже существующего или искусственного югославского или общеславянского языка. Споры по поводу этих тенденций, не имевшие характера споров между общественными классами или политическими воззрениями (например, между легитимизмом и началом самоопределения народов), неизменно заканчивались признанием само-

стоятельного словенского языка и особой национальной индивидуальности словенцев. Гегемония велико-сербской буржуазии, под прикрытием идеи о едином югославском народе в Югославии после 1918 года, и борьба против этой гегемонии создали в этом отношении новую ситуацию. Обе официальные словенские политические партии, клерикальная и либеральная, вели оппортунистическую политику. Они связывали себя с политикой велико-сербской буржуазии, когда они добивались в благоприятных условиях власти в Словении, и противились ей, когда они были не у власти. Группа принципиальной оппозиции в буржуазном лагере, т. е. интеллигенты, ограничивавшиеся преимущественно борьбой на культурном поприще, и некоторые менее значительные политические группировки не сумели организовать сильного сопротивления против власти велико-сербской буржуазии и превратили его в крупное политическое движение. В области внешней политики, даже после 1938 года, когда словенцы вне границ Югославии были уже под властью двух фашистских государств и когда было ясно, что, опираясь на западные государства, нельзя защитить словенцев и Югославию, обе официальные партии противились политике искания опоры в Советском Союзе, ибо в обеих партиях решающими были классовые интересы буржуазии.

Сталин уже в 1912 году, в полемике с австро-марксизмом, подчеркивал, что все народы имеют право на самоопределение, а не только на культурную автономию; предусматривал возможность объединения народов в федерации; обращал внимание на то, что национальный вопрос это не вопрос, который можно было бы решить самостоятельно, и признавал его составной частью общего вопроса буржуазно-демократической, а позднее и пролетарской революции. Сталин указывал на национальный вопрос как на связь, могущую связать пролетариат с другими классами. На основании идей, которые Сталин в 1925 году еще более конкретизировал в полемике о национальном вопросе в Югославии, возникла программа Коммунистической партии Югославии. По ее почину в 1941 году был образован Освободительный Фронт словенского народа. Своими принципами вооруженной борьбы против оккупантов за объединение всего словенского народа независимо от государственных границ, созданных мирными договорами после первой мировой войны, лозунгом создания новой Югославии как федерации равноправных народов и тем, что он связывал национальный вопрос с социальным вопросом, Освободительный фронт преобразовал словенский национальный характер и создал основу для решения словенского национального вопроса.

La nationalité et la politique chez les Slovènes (Résumé)

Dans cette étude qu'il a écrite en 1944 alors qu'il était partisan, l'auteur essaie d'analyser les conceptions de la nationalité dans la politique slovène à partir de la révolution de 1848.

A l'époque féodale le territoire slovène était morcelé en plusieurs parties qui devinrent plus tard des provinces de l'Etat autrichien. Les Slovènes constituaient presque exclusivement la population paysanne, tandis que les autres classes sociales étaient allemandes; c'est pour cette raison que la langue allemande était aussi la principale langue des sources écrites et de la littérature sur le territoire slovène. Les réformateurs du XVIème siècle qui ont créé la langue littéraire slovène écrivaient en cette langue quand ils s'adressaient aux larges masses populaires; cependant ils ne créèrent pas de haute littérature en langue slovène et moins encore de programme politique national. Ce n'est que la renaissance nationale slovène de la seconde moitié du XVIIIème siècle et de la première moitié du XIXème siècle qui créa la haute littérature slovène et la science de la langue et de l'histoire slovène. Le mouvement de renaissance nationale slovène est sans nul doute lié à l'évolution sociale de cette époque; mais il a surtout un caractère culturel et non pas politique. Les représentants les plus importants de cette renaissance sortent des rangs de la bourgeoisie et des classes instruites laïques, mais, par le nombre, le clergé y est le mieux représenté. Ces hommes ne sont d'accord ni dans leurs vues philosophiques ni dans leurs opinions politiques et, pour la plupart d'entre eux, la renaissance nationale ne représente qu'un programme culturel et non pas politique. Ce n'est qu'à partir de la révolution de 1848 que se sont cristallisées les vues politiques sur la question nationale.

Le principal idéologue des conservateurs était l'évêque Anton Martin Slomšek (1800—1862) qui a surtout travaillé au développement de la littérature populaire dans un esprit conservatif. En 1848, Slomšek se montra hostile à la politique religieuse de la révolution et à l'affranchissement des paysans. Il est légitimiste. D'après lui, tout pouvoir est d'origine divine, ce qui, dans la situation politique concrète d'alors, signifie que ce pouvoir est entre les mains de l'empereur d'Autriche et des autres souverains légitimes. C'est pourquoi Slomšek ne reconnaît le principe national que comme devant servir à la conservation et au développement de la langue nationale, de la religion et des coutumes nationales; chez lui comme chez les romantiques conservateurs allemands ou les slavophiles russes, cela s'identifie au souci de sauvegarder tout ce qui a un caractère conservatif contre les tendances de l'époque moderne. Il est hostile au «nationalisme païen»; chez lui cette épithète ne désigne pas seulement le chauvinisme national mais encore le principe du droit des peuples à disposer d'eux-mêmes sans tenir compte des droits des princes légitimes, principe qui avait fait son apparition dans le

mouvement pour l'unité de l'Italie et de l'Allemagne, chez les Hongrois et même chez les peuples slaves. C'est sur la base de ces idées de Slomšek que s'est développée la politique nationale du conservatisme slovène qui, s'il lutte pour les droits de la langue slovène, s'oppose cependant, parce qu'il est légitimiste, à tout programme national plus radical. Le principal idéologue du cléricalisme slovène, Anton Mahnič (1850—1920), partage les vues de Slomšek avec la seule différence qu'elles prennent avec lui un caractère encore plus réactionnaire: Mahnič ne parle-t-il pas en effet d'une restauration de l'État pontifical? Dans la politique autrichienne au XIXème siècle, les conservateurs slovènes se rattachent au camp féodal-clérical autrichien qui, adversaire du libéralisme centraliste allemand, lutte pour une plus grande autonomie des provinces historiques. Une pareille politique ne pouvait conduire qu'à des résultats de médiocre importance mais elle ne pouvait ni assurer l'égalité en droits ni résoudre la question nationale slovène. Au début du XXème siècle le cléricalisme slovène prend position pour le trialisme, c'est-à-dire pour la transformation de la monarchie dualiste en monarchie trialiste avec une troisième unité, l'unité yougoslave. Cette idée, irréalisable du point de vue politique, avait elle aussi pour but d'empêcher toute solution de la question yougoslave en dehors du cadre de l'Autriche. Et c'est ainsi que le cléricalisme slovène resta fidèle au point de vue autrichien jusqu'aux derniers mois de l'existence de l'Autriche-Hongrie. Tout cela n'est évidemment pas particulier aux Slovènes car, chez les autres peuples de l'Autriche-Hongrie également, le légitimisme des classes sociales conservatrices était le principal soutien de la monarchie.

Plusieurs facteurs entravèrent le développement du libéralisme slovène. Pour des raisons économiques la bourgeoisie se développa plus lentement dans les pays slovènes que dans les pays voisins. Au début, la bourgeoisie était allemande ou germanisée et ce n'est que petit à petit que se forma une bourgeoisie slovène. Même en 1848 la bourgeoisie allemande ne montra aucune compréhension pour les droits nationaux des Slovènes; plus tard la bourgeoisie italienne et la bourgeoisie allemande furent chez ces peuples le principal représentant du chauvinisme national et par conséquent il ne fut pas possible à la bourgeoisie slovène de collaborer avec elles. — Cependant en 1848 ce fut justement dans le groupe peu nombreux des libéraux slovènes que naquit le programme de la Slovénie Unie; avant et après la révolution, les libre-penseurs slovènes firent des déclarations fort révolutionnaires (p. ex. les poètes Prešeren et Jenko); vingt ans plus tard ce furent les » Jeunes Slovènes« libéraux qui, sur la base du principe du droit des peuples à disposer d'eux-mêmes, posèrent le programme de la Slovénie Unie et le programme yougoslave; chaque fois, les conservateurs ne se joignirent à eux qu'après coup et pour peu de temps. Mais en 1848 les libéraux slovènes ne surent pas gagner le paysan slovène sur la base d'un programme radical de l'affranchissement des paysans; vingt ans

plus tard, le paysan slovène retomba sous l'influence du clergé, ce qui poussa le parti libéral slovène à des compromis avec le cléricisme, compromis qui ne firent que l'affaiblir. Jusqu'aux dernières années de l'existence de l'Autriche-Hongrie, le libéralisme slovène ne sut pas mener une politique nationale particulière qui se différenciât essentiellement de celle du cléricisme.

La social-démocratie, elle aussi, fut incapable de remplir la mission historique qui aurait pu être la sienne auprès du peuple slovène; elle borna son activité à la classe ouvrière, peu nombreuse encore, et, au point de vue national, elle resta sous l'influence des idées du dr. Renner qui considérait la question nationale comme une question interne de la société bourgeoise, question qu'il faut résoudre par l'autonomie culturelle tout en conservant l'unité de l'Etat autrichien. Cependant c'est justement dans les rangs de la socialdémocratie slovène que s'éleva une opposition à ces vues, opposition d'où sont venues les propositions les plus mûres pour la solution de la question nationale chez les Slovènes avant 1918. Dès 1915, le plus grand écrivain slovène, Ivan Cankar, se prononçait publiquement pour l'idée d'une république yougoslave fédérative.

L'influence prédominante du clergé sur la majorité paysanne du peuple slovène, la faiblesse, l'inconséquence ou le cosmopolitisme des libéraux et des socialistes firent que la lutte nationale des Slovènes en Autriche-Hongrie eut le caractère d'une lutte rigoureusement légale pour des questions de moindre importance et qu'elle resta dans le cadre autrichien. En 1914, seuls de petits groupes se placèrent à un point de vue anti-autrichien. L'état d'esprit révolutionnaire des masses populaires slovènes obligea les partis politiques slovènes d'adopter une attitude anti-autrichienne dans la dernière phase de la guerre. Après la débâcle de l'Autriche-Hongrie, ces partis s'efforcèrent de défendre les bases menacées de l'ordre social capitaliste; ils réussirent à endiguer la première vague révolutionnaire, mais ils ne purent empêcher que la crise du système capitaliste continuât à suivre son cours.

Après 1918 la question nationale chez les Slovènes présente un double aspect: c'est une question internationale par le fait du partage du territoire slovène entre la Yougoslavie, l'Italie et l'Autriche d'après les traités de paix et c'est une question de politique intérieure en Yougoslavie même, par le fait que la question nationale n'y est pas résolue. Dans l'histoire des Slovènes il existe depuis le XVIème siècle une tradition ininterrompue d'une langue littéraire slovène propre et, depuis 1848, il existe le programme politique de l'union de tous les territoires slovènes en une Slovénie Unie. De même, la conscience de la solidarité des Slovènes avec les autres Slaves du Sud et les Slaves en général a toujours été très vive. Aux époques critiques de l'histoire slovène apparaissent périodiquement des tendances à sacrifier la langue littéraire slovène au profit de quelque langue yougoslave ou panslave existant déjà ou artificielle. Les conflits provoqués par ces tendances ne présen-

tent pas le caractère de conflits entre des classes sociales ou des opinions politiques (p. ex. entre le légitimisme et le droit des peuples à disposer d'eux-mêmes). Ils se sont toujours terminés par l'affirmation d'une langue littéraire slovène propre et de l'individualité nationale des Slovènes. Après 1918, l'hégémonie de la bourgeoisie pan-serbe sous le masque de l'idée d'un peuple yougoslave unique et la lutte contre cette hégémonie ont créé à cet égard une nouvelle situation. Les deux partis slovènes officiels, le parti clérical et le parti libéral, ont pratiqué une politique d'opportunisme, soutenant la politique de la bourgeoisie pan-serbe lorsque, dans des conditions favorables, ils arrivaient au pouvoir en Slovénie, et lui faisant opposition quand ils étaient exclus du pouvoir. Les groupes constituant l'opposition de principe, c'est-à-dire les intellectuels, qui se bornaient trop à une lutte dans le domaine culturel, et quelques groupes politiques de moindre importance, ne surent pas organiser un mouvement politique de grande envergure. En politique extérieure, même après 1938, alors que en dehors des frontières de la Yougoslavie, les Slovènes se trouvaient déjà sous le joug de deux États fascistes et qu'il était clair que l'appui des États occidentaux ne peut protéger ni les Slovènes ni la Yougoslavie, les deux partis officiels continuèrent à s'opposer à une politique de rapprochement avec l'URSS, car, dans l'un comme dans l'autre, c'étaient les intérêts de classe de la bourgeoisie qui faisaient loi. En 1941, après la capitulation de l'ancienne Yougoslavie, les représentants des deux partis se décidèrent à collaborer d'abord avec l'occupant italien et, à partir de 1943, avec l'occupant allemand.

Déjà en 1912, dans sa polémique avec l'austromarxisme, Staline avait insisté sur le fait que les peuples ont le droit de disposer d'eux-mêmes et non pas seulement le droit à une autonomie culturelle; il prévoyait la possibilité d'une union des peuples en fédérations; il faisait remarquer que la question nationale n'est pas une question à part qu'on peut résoudre séparément, mais qu'elle représente une partie intégrante de la question générale de la révolution démocratique bourgeoise et plus tard de la révolution prolétarienne; il montrait la question nationale comme un lien pouvant servir de trait-d'union entre le prolétariat et les autres classes. Sur la base de ces idées que Staline concrétisait dès 1925 dans une polémique sur la question nationale en Yougoslavie, s'est formé le programme national du Parti Communiste de Yougoslavie. C'est sur l'initiative de ce dernier que s'est formé en 1941 le Front de la Libération du peuple slovène qui, par ses principes de lutte armée contre l'occupant, d'union de tous les Slovènes sans égard aux frontières politiques établies par les traités de paix consécutifs à la première guerre mondiale, de création d'une nouvelle Yougoslavie, fédération de peuples égaux en droits, et surtout par la manière dont il a uni la question nationale et la question sociale, a transformé le caractère national slovène et posé les bases pour la solution de la question nationale slovène.

Vasilij Melik:

Volitve v Trstu 1907—1913

Zgodovinarji se v novejšem času vedno bolj poslužujejo volivne statistike kot važnega gradiva za proučevanje gospodarskega, socialnega, političnega ali narodnostnega razvoja.

Na rezultate državnozborskih in občinskih volitev v zadnji dobi avstrijskega Trsta so že zgodaj opozarjali, ker postavljajo na laž podatke avstrijskega uradnega narodnostnega štetja¹. Iz državnozborskih volitev leta 1911. moremo povzeti, da je živel tedaj v Trstu vsaj 83.000 Jugoslovanov², medtem ko jih je štetje leta 1910. naštel le 59.000. O volitvah v Trstu konec 19. stoletja in v času pred prvo svetovno vojno se je torej v naši predvojni in sedanji literaturi precej pisalo³. Na podlagi volivnih rezultatov je bilo jasno dokazano, da je bila večina ljudstva na ozemlju nekdanjega »državnega neposrednega mesta Trsta« odločno usmerjena proti italijanskemu nacionalnemu šovinizmu, kakor ga je predstavljala italijanska liberalna nacionalistična stranka. Pričujoča razprava se dotika tržaških volitev z druge strani: na podlagi volivnih rezultatov skuša podati socialno strukturo volivcev tedanjih treh največjih tržaških strank in njih geografsko razporeditev na ozemlju tržaške občine. V ta namen so upoštevane volitve iz let 1907. do 1913.; v tem času je dosegla stara avstrijska »demokracija« svoj višek, ko je prišlo pod pritiskom politično vedno bolj se prebujajočih ljudskih množic do uvedbe splošne in enake volivne pravice za volitve v državni zbor (1907) in do manj temeljitih, a vendarle važnih reform deželnozborskih volivnih zakonov (v Trstu 1908): To so bile zadnje volitve v avstrijski dobi tržaške zgodovine. Volitve po prvi svetovni vojni, začeni z občinskimi in parlamentarnimi leta 1921., pa so bile že vse v znamenju predfašističnega in fašističnega terorja.

O volitvah v državni zbor moremo govoriti prav za prav šele od leta 1873. dalje, ker so do tega leta volili poslance v dunajski parlament deželni zbori. Slonele so v začetku na načelih omejene in neenake volivne pravice: volivci so bili razdeljeni v volivne razrede, tako za veleposestvo, za mesta in trge in za kmetsko prebivalstvo posebej. Trst je volil štiri poslance: enega je izbrala trgovska in

¹ Prim. n. pr. A. Vivante: *Irredentismo adriatico*, Firenze 1912, s. 130.

² J. Roglič: *Le recensement de 1910*, Sušak 1946, s. 44.

³ Med najnovejšimi deli glej n. pr. *Oko Trsta*, Beograd 1945, s. 124—127; *La Marche Julienne*, Sušak 1945, s. 195—201; I. Mihovilović: *Trst*, Zagreb 1946, s. 62—73.

obrtniška zbornica (okrog 40 ljudi), za ostale tri pa so bili volivni razredi razdeljeni po premoženju, kakor pri občinskih volitvah po statutu iz leta 1850 (o katerem bo govora pozneje). Prvi občinski volivni razred je volil enega, drugi in tretji skupaj enega, četrti in tržaška okolica skupaj pa tudi po enega⁴. Skupno število volivnih upravičencev je znašalo leta 1873. 6121, torej 5 % prebivalstva. Ti upravičenci pa so bili takole razdeljeni⁵:

I. volivni razred	219
II. in III. volivni razred	2164
IV. volivni razred in okolica	3738

Volivni sistem iz leta 1873., podoben volivnim sistemom v celi vrsti držav tedanje liberalne Evrope, je bil večkrat izpomenjen. Najvažnejša je bila reforma leta 1896., ko je bilo število poslancev povečano (za Trst na pet) in uvedena tako imenovana »splošna kurija«, nov volivni razred, v katerem so imeli volivno pravico nad 24 let stari moški avstrijski državljani, tisti, ki so volili že v prejšnjih volivnih razredih, in tisti, ki dotlej niso imeli volivne pravice⁶. S tem je proletariat prvič prišel do volišča in v Trstu je leta 1897. prvič nastopila socialistična stranka v volivnem boju. Splošna kurija je imela tedaj v Trstu 36.318 volivnih upravičencev in je volila enega poslanca, privilegirani razredi pa so s 7.529 volivci poslali v parlament 4 zastopnike⁷. Nadaljeval se je torej boj za enako volivno pravico; na čelu tega boja je stalo delavstvo. Prva ruska revolucija je znatno pripomogla h končni zmagi⁸. 26. I. 1907 je izšel zakon, s katerim so bili odpravljeni volivni razredi in uvedena v Avstriji splošna in enaka volivna pravica. Seveda ni pod to oznako razumeti nikake prave demokracije v današnjem smislu besede, saj je imel volivno pravico le vsak moški avstrijski državljan, ki je dopolnil 24. leto ter je na dan razpisa volitev bival že vsaj leto dni v dotični občini, pa pri tem ni bil izvzet ali izključen od volivne pravice po državnozborskem volivnem redu (sem so spadali ljudje pod varstvom in skrbstvom, ubožci, ki so jih vzdrževala občine, osebe v konkurzu, obsojenci, slaboumni i. pod.). Volivne pravice niso imeli tudi trajno ali začasno aktivno službujoči častniki, vojaški duhovniki, gažisti brez činovnega razreda, moštvo oborožene sile in orožništva⁹. Z zahtevo po enoletnem bivanju v volivni občini je bil najbolj prizadet proletariat, delavstvo, ki je najčešče spreminjalo svoje bivališče — saj pa je to točko zakona tudi narekoval strah pred socializmom. Računano od celotnega prebivalstva je imel

⁴ Reichsgesetzblatt 1873, Nr. 40.

⁵ Statistische Monatschrift, III. Jhrg, Wien 1877, s. 249—273.

⁶ Reichsgesetzblatt 1896, Nr. 168.

⁷ Osterreichische Statistik, XLIX.

⁸ Prim. V. I. Lenin: Predavanje o revoluciji 1905. godine, Beograd 1947, s. 26. — Glej tudi R. Charmatz: Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907, II, Leipzig 1909, s. 163 ss.

⁹ Reichsgesetzblatt 1907, Nr. 15 in 17.

Trst po novem volivnem zakonu približno 20% volivnih upravičencev — ali, s točnimi številkami¹⁰:

prebivalcev 31. 12. 1906: 196.952 — v. upr. 1907: 39.821 = 20.2 %
prebivalcev 31. 12. 1910: 229.510 — v. upr. 1911: 45.246 = 19.7 %

Za volitve leta 1911. primerjamo zaradi bližine štetja lahko še podrobneje: avstrijskih državljanov je bilo 31. 12. 1910 v Trstu 190.956: od teh je bilo volivnih upravičencev 23.7%. Moških avstrijskih državljanov v starosti nad 24 let pa je bilo 49.277¹¹: od teh jih je imelo volivno pravico 91.8%.

Za Trst je bilo po novem volivnem zakonu določenih 5 poslanskih mest, torej en poslanec na 39.390 (1907) oziroma 45.902 (1911) prebivalcev. Volivni okraji so bili takole razdeljeni¹²:

- I: Staro mesto in Sv. Jakob (2. in 6. mestni okraj)
- II: Novo mesto in Nova mitnica (3. in 4. mestni okraj) ter predmestji Greta in Škorklja
- III: Stara mitnica (5. mestni okraj) ter predmestje Kjadin
- IV: Sv. Vid (1. mestni okraj) ter predmestje Zgornja Čarbola
- V: ostala predmestja ter okolica.

Razmerje med velikostjo posameznih volivnih okrajev je bilo sledeče¹³:

	preb. 1900	preb. 1910	avstr. drž. 1910	vol. upr. 1907	vol. upr. 1911	vol. uprav. od preb. 1910	od avstr. drž. 1910
II:	46.247	59.596	49.057	11.049	11.899	20.0%	24.3%
III:	37.342	48.218	38.129	8.031	9.362	19.4%	24.6%
V:	35.818	47.091	43.746	8.603	9.935	21.1%	22.7%
I:	40.768	44.595	34.222	7.699	8.264	18.5%	24.1%
IV:	18.424	27.818	24.048	4.439	5.788	20.8%	24.1%

Daleko konservativnejši od državnoborskega je bil tržaški občinski volivni red. Občinski (mestni) svet tržaške občine je bil obenem deželni zbor za državno neposredno mestô Trst, zato se izraza »občinske« in »deželnozbornske« volitve za Trst krijeta. Občinski volivni red iz leta 1850., ki je veljal vse do leta 1908., je določal občinskemu svetu 54 članov, od teh 48 mestu v ožjem smislu, 6 pa okolici. V mestu so obstojali 4 volivni razredi, od katerih je volil vsak 12 članov občinskega sveta. Za volivno pravico v prvem razredu je bilo treba plačevati nad 300 goldinarjev letnega davka, v drugem od 100—300, v tretjem od 25—100 goldinarjev, v četrtem razredu pa so bili ostali volivni upravičenci, ki pa so morali biti vsaj posestniki nepremičnin (uradništvo je volilo v tretjem

¹⁰ Število prebivalstva 1906 po Österreichische Statistik, LXXXIV.

¹¹ Izračunano po podatkih v Öst. Statistik, Neue Folge I, Heft 3.

¹² Reichsgesetzblatt 1907, Nr. 17.

¹³ Podatki štetja 1900 po A. Frühbauer: Cenni sommari sul censimento della popolazione a Trieste al 31. dic. 1900, Trieste 1903. — Podatki štetja 1910 (tudi pri drugih navedbah) po Spezialortsrepertorium für das öst.-ill. Küstenland, bearb. auf Grund d. Ergebnisse d. Volkszählung v. 31. Dez. 1910, Wien 1918.

razredu)¹⁴. Koliko ljudi je zajemal ta volivni red, smo videli že zgoraj iz številke za leto 1873.; pa jim pridajmo tukaj še podatke o volivnih upravičencih leta 1903¹⁵:

razred	upravičencev
I	500
II	387
III	3078
IV	2631
okolica	2530
skupaj	9126

Ob takem volivnem sistemu so mogle imeti svoje zastopnike v občinskem svetu v mestih samo italijanske meščanske stranke (t. j. konservativci in liberalci, ki so prve konec 19. stoletja popolnoma izpodrinili) in so mogli zmagati Slovenci samo v povsem slovenski okolici, ki je tvorila poseben volivni razred (volili so lahko samo posestniki). Socialistom je bilo seveda vsako zastopstvo onemogočeno. Tako je sedelo v občinskem svetu navadno 48 italijanskih liberalcev in 6 Slovencev, zastopnikov okolice.

V začetku 20. stoletja je postajalo vedno bolj jasno, da se stari volivni sistem ne bo mogel obdržati; toda italijanski nacionalisti-liberalci, ki so bili v občinskem svetu prav zaradi takega volivnega mehanizma absolutni gospodarji, so se borili z vsemi silami, da bi preprečili kakršne koli večje demokratične izpremembe. Po večletni borbi in pogajanjih je končno prišlo do kompromisa in je bil po sporazumu med avstrijsko vlado pa italijansko nacionalistično večino in slovensko manjšino v občinskem svetu sprejet leta 1908. nov občinski volivni red¹⁶. Po njem je imel občinski svet 80 članov, ki so bili voljeni v neposrednih volitvah na štiri leta (prej na tri). Volivna pravica pa ni postala enaka: ostali so nekoliko predrugačeni volivni razredi, ki so še nadalje dajali premožnejšim in maloštevilnejšim velikansko premoč. Za mesto v ožjem smislu (z nekaterimi predmestji) so bili določeni štirje volivni razredi, za okolico pa dva. Po določbah volivnega reda so imeli aktivno volivno pravico:

v I. mestnem volivnem razredu: od avstrijskih državljanov moškega spola, ki so dovršili 24. leto in imajo redno bivališče v Trstu, tisti, ki so plačevali v tržaški občini že vsaj eno leto letno nad 400 kron splošnega obrtnega davka, osebne dohodarine, davka na večje plače ali rentnega davka, ali pa nad 200 kron direktnih zemljiških davkov (ne všteti občinske doklade), ter tržaški častni meščani;

v II. mestnem volivnem razredu: od avstrijskih državljanov moškega spola, ki so dovršili 24. leto in imajo redno bivališče v

¹⁴ Reichsgesetzblatt 1850, N. 139.

¹⁵ Österreichisches Städtebuch, XI. Band, Wien 1906, s. 323—325.

¹⁶ Prim. Edinost junija 1908, s fašistične strani A. Tamaro: Storia di Trieste, vol. II, Roma 1924, s. 552.

Trstu, tisti, ki so plačevali v tržaški občini že vsaj eno leto letno nad 100 kron splošnega obrtnega davka, osebne dohodarine, davka na višje plače ali rentnega davka, ali pa nad 50 kron direktnih zemljiških davkov (ne všteti občinske doklade), poleg teh pa: dušni pastirji krščanskih veroizpovedi in rabini, stalni dvorni, državni in občinski uradniki, stalni uradniki javnih ustanov ter državnih in občinskih industrijskih podjetij, aktivni ali upokojeni, toda izvzemši poduradnike in državne slugé; upokojeni častniki in vojaški kurati, aktivni ali upokojeni vojaški uradniki, aktivni ali upokojeni profesorji in učitelji javnih srednjih in z njimi izenačenih šol, odvetniki in notarji, doktorji, lekarji, živinozdravniki, agronomi, gozdarski ekonomi, zemljemerci in inženirji raznih strok, ladijski stavbeniki, kapitani dolge vožnje, aktivni ali upokojeni ravnatelji in učitelji javnih ljudskih in meščanskih šol, pa privatnih šol s pravico javnosti na območju občine, lastniki avstrijskih ladij dolge vožnje, ki imajo najmanj 300 ton registra, in lastniki temu enakih deležev, da so le plačevali že vsaj eno leto v Trstu kak obrtni davek;

v III. mestnem volivnem razredu: od avstrijskih državljanov moškega spola, ki so dovršili 24. leto in imajo redno bivališče v Trstu, tisti, ki so plačevali v tržaški občini že vsaj eno leto letno nad 20 kron splošnega obrtnega davka, osebne dohodarine ali rentnega davka, ali pa nad 10 kron direktnih zemljiških davkov (ne všteti občinske doklade), poleg teh pa: lastniki avstrijskih ladij, ki imajo 150—300 ton registra, in lastniki temu enakih deležev, da so le plačevali že vsaj eno leto v Trstu kak obrtni davek; in tržaški meščani (cittadini), ki jim je bilo podeljeno meščanstvo pred 1. 1. 1908;

v IV. mestnem volivnem razredu: tisti avstrijski državljani moškega spola, ki so dovršili 24. leto in so stanovali na dan razpisa volitev vsaj že 3 leta v Trstu, pa niso imeli volivne pravice v nobenem od prvih treh volivnih razredov;

v I. okoliškem volivnem razredu: oni, ki bi imeli volivno pravico v I., II. ali III. mestnem volivnem razredu;

v II. okoliškem volivnem razredu: oni, ki bi imeli volivno pravico v IV. mestnem volivnem razredu.

Poleg teh je obstajal še volivni razred trgovske in obrtniške zbornice, kjer so imeli volivno pravico vsi efektivni člani zbornice, ki so avstrijski državljani¹⁷.

Na kratko bi torej označili volivne razrede takole: v prvem je volila velika buržoazija in veleposestvo, v drugem srednja buržoazija in uradništvo, v tretjem malomeščanstvo in v četrtem proletariat¹⁸. Prejšnjemu prvemu in drugemu razredu je približno odgovarjal novi prvi, prejšnjemu tretjemu novi drugi, prejšnjemu četrtemu novi tretji. Novi četrti razred pa je predstavljal glavno

¹⁷ Edinost 14.—20. VI. 1908.

¹⁸ Mihovilović: Trst, s. 61—62; Oko Trsta, s. 126.

reformno volivnega sistema. Zahteva po triletnem bivanju v Trstu za volivce IV. razreda, postavljena iz istega razloga kakor podobna določba za državnoborske volivce, je povzročila, da je bilo pri občinskih volitvah še manj volivnih upravičencev kakor pri parlamentarnih.

Številke¹⁹ :

prebivalcev 31. 12. 1908: 217.129 — v. upr. 1909: 41.035 = 18.9%,
prebivalcev 31. 12. 1912: 242.601 — v. upr. 1913: 42.906 = 17.7%.

Vsakemu mestnemu volivnemu razredu je pripadlo 16 članov občinskega sveta; prvemu okoliškemu 8, drugemu okoliškemu 4, trgovski in obrtniški zbornici pa tudi 4. Vsi volivni razredi (seveda razen razreda trgovsko-obrtniške zbornice) so bili razdeljeni na posamezne volivne okraje, 6 mestnih in 3 okoliške. Ti okraji so bili takole razmejeni:

mesto

- I: Sv. Vid (1. mestni okraj)
- II: Staro mesto (2. mestni okraj)
- III: Novo mesto (3. mestni okraj)
- IV: Nova mitnica (4. mestni okraj) in predmestje Škorklja
- V: Stara mitnica (5. mestni okraj) in predmestje Kjadin
- VI: Sv. Jakob (6. mestni okraj) in predmestje Zgornja Čarbola okolica

I: predmestja Škedenj, Spodnja in Zgornja Sv. Marija Magdalena

II: predmestja Rocol, Lonjer, Vrdela in Kolonja

III: predmestja Barkovlje, Rojan in Greta ter vsa okolica.

Razdelitve mandatov po posameznih volivnih okrajih zakon iz leta 1908 ni določal; izvršila naj bi se za vsake volitve posebej na podlagi razmerja med številom volivcev, vendar tako, da pripada v vsakem volivnem okraju vsakemu volivnemu razredu vsaj en mandat²⁰. Pri volitvah 1909 in 1913 so bili mandati enako dodeljeni — in sicer takole:

vol. okr.	mand.	I. razred		mand.	II. razred		mand.	III. razred		mand.	IV. razred		
		vol. upr. 1909	1913		vol. upr. 1909	1913		vol. upr. 1909	1913		vol. upr. 1909	1913	
I	3	177	214	3	723	783	2	463	708	1	1809	1871	
II	1	79	89	1	248	270	1	316	460	2	2618	2097	
III	4	290	389	4	1041	1078	3	819	1044	2	2670	1963	
IV	4	259	328	4	1105	1348	4	1007	1376	3	3615	3364	
V	3	203	220	3	860	1045	4	1106	1863	4	6129	5296	
VI	1	69	79	1	175	254	2	580	1309	4	5145	4873	
		16	1068	1319	16	4134	4778	16	4298	6760	16	21967	19464

¹⁹ Število prebivalstva 1908 po P. Luzzatto Fegiz: La popolazione di Trieste, Trieste 1929, s. 87. — 1912 po Öst. Städtebuch, XV. Band, Wien 1918, s. 2.

²⁰ Edinost 14.—20. VI. 1908.

vol. okr.	mand.	skupaj vol. upr.		/	preb. 1910	avstr. drž. 1910
		1909	1913			
I	9	3172	3576		21523	18918
II	5	3261	2916		19488	13842
III	13	4820	4474		23798	19584
IV	15	5986	6416		32309	26369
V	14	8298	8424		48218	38129
VI	8	5969	6515		31402	25510
		64	31467	32321	176738	142352

okolica:

v. ok.	mand.	I. razred		II. razred		mand.	skupaj vol. upr.		preb. 1910	av. dr. 1910		
		1909	1913	1909	1913		1909	1913				
I	2	415	572	1	2097	2184	3	2512	2756	13573	12448	
II	2	416	692	1	2705	3375	3	3121	4067	18077	16324	
III	4	680	795	2	3250	2967	6	3930	3762	19430	18078	
		8	1516	2059	4	8052	8526	12	9568	10585	51080	46850

65% (1913) oziroma 75% (1909) vseh volivnih upravičencev je bilo iz IV. mestnega in II. okoliškega volivnega razreda — torej nad dve tretjini; toda v občinskem svetu je bila ta ogromna večina zastopana le z eno četrtino, s 25% občinskih odbornikov. Naslednja razpredelnica kaže, na koliko volivnih upravičencev po posameznih volivnih okrajih in razredih je prišel en član občinskega sveta:

vol. okr.	1909 razred				1913 razred				
	I	II	III	IV	I	II	III	IV	
I	59	241	231	1809	71	261	354	1871	
II	79	248	316	1309	89	270	460	1048	
III	72	260	273	1335	97	269	348	981	
IV	65	276	252	1205	82	337	344	1121	
V	68	287	276	1532	73	348	466	1324	
VI	69	175	290	1286	79	254	654	1218	
				I	II			I	II
ok. I			207	2097			286	2184	
ok. II			208	2705			346	3375	
ok. III			170	1625			199	1483	

Volivni zakon iz leta 1908. je uvedel tudi volivno dolžnost, ki je bila v veljavi v več avstrijskih deželah. Kdor bi iz neopravičenih razlogov ne prišel k volitvam, plača globo od 1 do 50 kron. Uvedba volivne dolžnosti je bila prav tako, kakor ves volivni red, v korist

gospodujoče italijanske nacionalistične stranke: njen namen je bil, spraviti na volišče politično »indiferentno«, nezavedne volivne upravičence, ki bi glasovali le zato, da se izognejo kazni, ter za tistega, ki razpolaga z največjo propagando in največjim pritiskom — to je, prav za italijansko liberalno stranko.

Po opisanem občinskem in državnozborskem volivnem sistemu so se vršile volitve v Trstu štirikrat: najprej 14. maja 1907 (ožje volitve 22. 5.) v dunajski parlament, potem od 13. do 25. junija 1909 v občinski svet, tretjič 15. junija 1911 (ožje volitve 20. 6.) znova v državni zbor in končno od 8. do 30. junija 1913 druge volitve v občinski svet. V vseh teh volitvah so si bili glavni nasprotniki tri velike tržaške politične stranke, kakor so se bile izoblikovale konec 19. in v prvih letih 20. stoletja: italijanska nacionalistična liberalna stranka, slovenska nacionalistična stranka (politično društvo Edinost) in socialno-demokratska stranka (italijanska in slovenska). Razne druge stranke in stranci, gibanja in kandidature, ki so se pojavljale, lahko označimo kot malopomembne. Tako so leta 1907. nastopili na volitvah krščanski socialisti, ki so bili začeli nastopati samostojno v prvih letih stoletja²¹. Zbrali so 4.9% od števila volivnih upravičencev in se pri naslednjih volitvah niso več pojavili. Leta 1909. je nastopilo pri občinskih volitvah še več različnih kandidatov: nemški nacionalisti, mazziniani (nekaki italijanski nacionalni socialisti), neodvisni kandidat dr. Depangher in še razni tako imenovani »uradniški« kandidati — vsi skupaj so dosegli 5.8% od števila vseh volivnih upravičencev: najmanj v IV. mestnem in II. okoliškem volivnem razredu, v zgornjih volivnih razredih pa več (v II. mestnem 14.5%, v I. mestnem 13.5%). L. 1911. so od vseh teh nastopili v borbi pri parlamentarnih volitvah le še Nemci; zanje je glasovalo 1.9% vseh volivnih upravičencev. Leta 1913. so končno ostale v borbi samo tri velike stranke. Treba je upoštevati, da so te male skupine, kadar niso samostojno nastopile, glasovale za italijanske nacionaliste: to so bila gibanja, ki so nastala z odcepitvijo od italijanske nacionalistične stranke in ki so se vanjo tudi povrnila, ali pa stranke, ki so večinoma pri volitvah nastopale skupno z italijansko (Nemci). Edino za krščanske socialiste l. 1907. lahko rečemo, da je bilo med njihovimi volivci poleg Italijanov tudi veliko število Slovencev²². V svojih razpravljanjih bomo govorili samo o razmerju med tremi velikimi strankami kot edino pomembnimi.

Avstrijski volivni sistem je določal, tako pri občinskih kakor pri državnozborskih volitvah, da je izvoljen tisti kandidat, ki dobi nadpolovično (absolutno) večino vseh oddanih veljavnih glasov. Če

²¹ O njih glej Mihovilović: Trst, s. 69, z italijanskega nacionalno-šovinističnega stališča Tamaro; Storia di Trieste II, s. 521, 534, 547 in S. Benco: »Il Piccolo« di Trieste, Milano 1931, s. 126. — Pri istih išči tudi podatke za ostale stranke.

²² Prim. Edinost maja 1907.

je noben kandidat ne doseže, so potrebne ožje volitve med kandidatom oz. kandidati (pri občinskih volitvah), ki so dobili največ glasov. Politična pripadnost izvoljenih poslancev seveda ni odgovarjala dejanskemu razmerju moči političnih strank. V avstrijskem volivnem sistemu, kakor smo ga opisali, je bilo mogoče, da je isti Trst v istem času predstavljalo na Dunaju pet poslancev, med katerimi so bili 4 socialisti, pa nobenega italijanskega liberalca; v domačem občinskem svetu pa so imeli italijanski liberalci absolutno večino, dočim je bilo socialistov le ena osmina. V dunajski parlament so prišli leta 1907. 4 socialisti in 1 slovenski nacionalist; leta 1911. pa sta bila izvoljena 2 socialisti, 2 italijanska nacionalista in 1 slovenski nacionalist. V občinskem svetu je bilo leta 1909. 57 italijanskih nacionalistov, 12 slovenskih nacionalistov, 10 socialistov in 1 italijanski konservativec. Leta 1913. je bilo razmerje: 60 italijanskih nacionalistov, 12 slovenskih nacionalistov, 7 socialistov in 1 italijanski konservativec. Na ta način je dobila italijanska liberalna stranka leta 1909., ko je glasovalo zanjo 28% volivnih upravičencev, 71% članov občinskega sveta; leta 1913. pa za 36% volilnih upravičencev 75% svetovalcev. Za enega izvoljenega občinskega svetnika je bilo potrebno italijanskim nacionalistom 215 (1909) oz. 275 (1913) glasovalcev, socialistom 714 (1909) oz. 1088 (1913), slovenskim nacionalistom pa 752 (1909) oz. 744 (1913). Italijanski konservativec, pristaš stranke, ki se že davno ni več udeleževala volitev, pa je prišel v občinski svet ob sporazumu 28 volivcev trgovske in obrtniške zbornice.

Če si ogledamo volitve 1907—1913 podrobneje, so takole potekale:

Leta 1907. sta bila pri parlamentarnih volitvah izvoljena že v prvih volitvah samo dva kandidata: socialistični v prvem (Staro mesto in Sv. Jakob) in slovenski nacionalistični v petem (okoliškem) volivnem okraju. V ostalih treh so bile potrebne ožje volitve med socialisti in italijanskimi nacionalisti, za katere so italijanski nacionalisti proglasili abstinenco. Isti rezultat — izvolitev treh socialistov — bi bili dosegli tudi, če bi se bili spustili v borbo, ker bi v tem primeru slovenski nacionalisti glasovali za socialiste (tako so ostali doma).²³

Pri novih državnozborskih volitvah leta 1911. je prinesel prvi volivni dan odločitev tudi le v dveh volivnih okrajih: spet v petem (okoliškem) z zmago slovenskega nacionalista in v tretjem (Stara mitnica in Kjadin), kjer je zmagal italijanski liberalec. Ožje volitve so se vršile v I. (Staro mesto in Sv. Jakob) ter IV. (Sv. Vid in Zg. Čarbola) okraju med italijanskimi nacionalisti in socialisti, v II. (Novo mesto, Nova mitnica, Greta in Škorklja) pa med italijanskimi in slovenskimi nacionalisti. Dejstvo, da je prodrl v mestu

²³ Podatki za volivno taktiko, dogovore, način boja itd. so posneti tu in v vsej razpravi po sodobnem slovenskem nacionalističnem (Edinost) in socialističnem (Rdeči prapor, Zarja) časopisju Trsta. Z italijanske nacionalno-šovinistične strani glej cit. dela Tamara in Benca.

pri državnozborskih volitvah slovenski narodnjak v ožjo volitev, je pomenilo velik uspeh slovenske nacionalistične stranke. Ker so — tako leta 1911., kakor pri občinskih volitvah 1909 in 1913 — glasovali slovenski narodnjaki v ožjih volitvah povsod za socialiste (kjer so bili ti v ožji volitvi) proti »komorici«, kakor so imenovali italijansko meščansko stranko njeni nasprotniki, ter tako skoraj vselej pripomogli socialistom do zmage in ker so socialisti ob vsaki borbi med italijanskimi in slovenskimi nacionalisti proglasili abstinenco, sta bila s podporo slovenskih nacionalistov izvoljena v I. in IV. volilnem okraju socialistična kandidata, v II. pa je zmagal italijanski liberalec. Ti volivni izidi nam prav nazorno kažejo, da italijanska nacionalistična stranka ni predstavljala večine tržaškega prebivalstva, da je redno podlegla glasovom združenih nasprotnikov.

Pri državnozborskih volitvah so torej prišli v parlament:

1907

- I. Valentino Pittoni (soc.)
- II. Raimondo Scabar (soc.)
- III. Silvio Pagnini (soc.)²⁴
- IV. Giovanni Oliva (soc.)
- V. Otokar Rybář (sl. nac.)

1911

- Valentino Pittoni (soc.)
- Edoardo Gasser (it. nac.)
- Giorgio Pitacco (it. nac.)
- Giovanni Oliva (soc.)
- Otokar Rybář (sl. nac.)

Pri deželnozborskih volitvah so v obeh prvih volilnih razredih v mestu v vseh volilnih okrajih obakrat zmagali italijanski liberalci že v prvih volitvah. Ožjih volitev je bilo potrebno leta 1909, sedem: v III. volilnem razredu v VI. okraju (Sv. Jakob in Zg. Čarbola) med italijanskimi nacionalisti in socialisti, v IV. volilnem razredu pa prav povsod: v treh okrajih med italijanskimi nacionalisti in socialisti (Sv. Vid, Staro mesto, Stara mitnica in Kjadin), v enem med italijanskimi in slovenskimi nacionalisti (Nova mitnica in Škorklja), v enem med socialisti in slovenskimi nacionalisti (Sv. Jakob in Zg. Čarbola), v enem pa med dvema italijanskima liberalnima, enim slovenskim nacionalističnim in enim socialističnim kandidatom (Novo mesto). Socialisti so glasovali povsod le zase, slovenski nacionalisti so podprli socialiste povsod, kjer so bili ti v ožji volitvi (kakor smo že omenili), v VI. volilnem okraju IV. razreda (Sv. Jakob in Zg. Čarbola), kjer so bili v borbi s socialisti, pa so odstopili od svoje kandidature. V VI. okraju III. volilnega razreda (Sv. Jakob in Zg. Čarbola) ter v II. okraju IV. razreda (Staro mesto) so zmagali italijanski nacionalisti nad socialisti; v I. (Sv. Vid) in V. (Stara mitnica in Kjadin) so jim podlegli; socialisti so bili izvoljeni še v VI. okraju (Sv. Jakob in Zg. Čarbola) IV. razreda; v III. okraju (Novo mesto) sta bila izvoljena 1 socialist in 1 italijanski nacionalist, v IV. (Nova mitnica in Škorklja) pa so zmagali italijanski nacionalisti proti slovenskim. Okolica je pripadla slovenskim nacionalistom v obeh razredih v vseh okrajih že pri prvih volitvah. Trgovska in obrtniška

²⁴ Izstopil l. 1909. iz socialistične stranke in se odpovedal mandatu; za naslednika je bil izvoljen italijanski nacionalist Pitacco.

zbornica je izvolila 3 italijanske liberalce in 1 italijanskega konservativca.

Leta 1913. je bilo potrebnih šest ožjih volitev: v III. razredu spet pri Sv. Jakobu in Zg. Čarboli, prav tako med italijanskimi nacionalisti in socialisti; v okolici so morali slovenski nacionalisti v II. okraju (Rocol, Lonjer, Vrdela, Kolonja) II. razreda prvič v ožjo volitev s socialisti; v IV. mestnem razredu pa so bili italijanski nacionalisti v ožjih volitvah dvakrat s socialisti (Sv. Vid, Sv. Jakob in Zg. Čarbola), dvakrat s slovenskimi narodnjaki (Novo mesto, Nova mitnica in Škorklja). V okolici so zmagali v ožjih volitvah slovenski nacionalisti. V mestu so po že opisani taktiki strank zmagali italijanski nacionalisti proti slovenskim in bili poraženi proti socialistom, ki so zmagali s slovensko nacionalistično podporo. Trgovska in obrtniška zbornica je volila kakor leta 1909.

Da izrazimo končni rezultat v preglednici — bili so izvoljeni:

vol. okr.	1909 razred:				1913 razred:			
	I.	II.	III.	IV.	I.	II.	III.	IV.
I	3 ital.	3 ital.	2 ital.	1 sd.	3 ital.	3 ital.	2 ital.	1 sd.
II	1 ital.	1 ital.	1 ital.	2 ital.	1 ital.	1 ital.	1 ital.	2 itl.
III	4 ital.	4 ital.	3 ital.	1 sd. 1 ital.	4 ital.	4 ital.	3 ital.	2 itl.
IV	4 ital.	4 ital.	4 ital.	3 ital.	4 ital.	4 ital.	4 ital.	3 itl.
V	3 ital.	3 ital.	4 ital.	4 sd.	3 ital.	3 ital.	4 ital.	4 itl.
VI	1 ital.	1 ital.	2 ital.	4 sd.	1 ital.	1 ital.	2 sd.	4 sd.
			2 slov.	1 slov.			2 slov.	1 sl.
			2 slov.	1 slov.			2 slov.	1 sl.
			4 slov.	2 slov.			4 slov.	2 sl.

OPOMBA: *kurzioni tisk* pomeni, da so se vršile ožje volitve.

Taka je zunanja slika tržaških volitev 1907—1913. Bolj zanimiva od te pa je notranja slika, ki si jo napravimo na podlagi podrobnejših volivnih rezultatov, to je, slika socialne strukture volivcev vseh treh največjih strank in njih geografske razporeditve. Dočim nam dajejo občinske volitve zaradi neenake volivne pravice in razdelitve volivcev v posamezne razrede, ki se ločijo po gospodarski moči in socialnem položaju, gradivo predvsem za študij socialne strukture volivcev posameznih strank, nam dajejo državnozborske volitve z rezultati po volivnih sekcijah gradivo predvsem za geografsko razporeditev volivcev; obe sliki pa se med seboj podpirata in dopolnjujeta. Težavo dela pri primerjavi dejstvo, da so državnozborski volivni okraji različni od deželnozborskih, da so obojni različni od upravnih; da se ne ujema niti skupek vseh mestnih volivnih okrajev pri občinskih volitvah s celotnim obsegom mestnih volivnih okrajev pri državnozborskih volitvah: prvi namreč ne obsegajo Grete, dočim je pri drugih všteta. Posamezni volivni okraji so se

delili pri vseh volitvah v volivne sekcije, območja posameznih volišč, ki pa so se od volitev do volitev izpreminjale in se v svoji razmejitvi tudi niso ozirale na upravne meje posameznih mestnih okrajev, kakor bi si želel statistik. Pri državnozborskih volitvah je bilo v mestnih volivnih okrajih leta 1907. 12 sekcij, ki so bile med seboj razmejene s posameznimi mejnimi črtami²⁵. Te mejne črte se na žalost ne ujemajo z mejami mestnih okrajev²⁶ oz. predmestij, kjer potekajo te znotraj meja volivnih okrajev, razen v enem samem primeru. Tako obsega n. pr. 5. sekcija vso Greto, del Novega mesta in še del Nove mitnice; 8. sekcija Škorkljo in del Nove mitnice.

Leta 1911. je bilo v mestnih okrajih število sekcij zvišano na 28, pri tem pa se je spremenil tudi način, po katerem so bile razmejene. Posamezne sekcije niso tvorile več jasno omejenega ozemlja, ki bi ga bilo mogoče na karti označiti s črto: vsaka cesta, in sicer celotna (v kolikor ni razdeljena po meji volivnih okrajev), je spadala v določeno sekcijo. Pri tem pa niso bili redki primeri, da so pripadle ceste v vodoravni smeri eni, oni, ki jih križajo vertikalno, pa drugi. Tako so volili prebivalci cest via Leopardi, via Ariosto in via Tasso v 4., prebivalci via Belvedere in via Bocaccio pa v sekciji II. volivnega okraja. Vodoravne via Acquedotto, via Chiozza in via Farneto so spadale v 9., via Paduina, via dei Bachi, via Gatteri, via Rossetti, via Piccolomini, ki jih pravokotno sekajo, pa v 8. sekcijo II. volivnega okraja. Jasno razmerjene so bile le sekcije predmestij Kjadin, Škorklja in Zgornja Carbola, kjer so bile meje sekcij ob enem meje med mestom in predmestji. Za Greto to spet ne velja: razen predmestja je obsegala sekcija še del mesta. Sedeži volišč so bili leta 1911 pogosto izven ozemlja lastne sekcije. Tako je bilo volišče 6. sekcije I. volivnega okraja v šoli na via Paolo Veronese, cesta sama pa je volila v 4. sekciji. Marsikje torej ni lahko odgovoriti na vprašanje, kje naj bi bilo središče posameznih sekcij, ker je pri nekaterih ozemeljska razkosanost dokaj velika.²⁷ Podatkov po sekcijah leta 1911. ni mogoče točno primerjati s podatki po sekcijah leta 1907. Niti v enem primeru se namreč stare sekcije ne krijejo z novimi, niti v enem primeru tudi ni vsota dveh, treh novih sekcij enaka ozemlju ene, dveh prejšnjih. Tudi na meje mestnih okrajev se meje sekcij iz leta 1911. ne ozirajo tako, kakor bi bilo želeli.

Lažja je pri državnozborskih volitvah primerjava za okoliški volilni okraj, ki je bil leta 1907. razdeljen na 7, leta 1911. pa na 10 volivnih sekcij. Vsaka je obsegala po eno ali več predmestij oziroma okoliških krajev. Pri tem so sekcije leta 1911. ostale iste kakor leta 1907. ali pa so bile posamezne sekcije leta 1907. razdeljene na več novih sekcij. Seveda pa tudi to ne velja prav brez izjeme²⁸.

²⁵ Meje volivnih sekcij 1907 glej v *Edinosti* 5. V. 1907.

²⁶ Takratne meje mestnih okrajev glej v Frühbauer, cit. delo, s. 7–9.

²⁷ Meje volivnih sekcij 1911 glej v *Edinosti* 17.–22. V. 1911.

²⁸ Meje glej v *Edinosti* 5. V. 1907 in 22. V. 1911.

Tudi občinske volitve so imele posamezne volivne okraje razdeljene na sekcije. Te so bile različne za vsak volivni razred in za vsake posamezne volitve — v prvem volivnem razredu je obstajala za vsak okraj samo po ena sekcija — zato je podrobnejša primerjava za celotno število volivnih upravičencev vseh razredov nemogoča,

Razmerje med upravnimi, državnozborskimi in občinskimi volilnimi okraji je bilo sledeče:

drž zbor		obč. svet
I	{ Staro mesto (2. m. o.)	II
	{ Sv. Jakob. (6. m. o.)	
IV	{ predm. Zg. Čarbola	VI
	{ Sv. Vid (1. m. o.)	I
III	{ Stara mitnica (5. m. o.)	V
	{ predm. Kjadin	
	{ Nova mitnica (4. m. o.)	IV
II	{ predm. Škorklja	III
	{ Novo mesto (3. m. o.)	
	{ predmestje Greta	
	{ predm. Barkovlje	ok. III
	{ predm. Rojan	
	{ okolica	
V	{ predm. Kolonja	
	{ predm. Vrdeča	ok. II
	{ predm. Lonjer	
	{ predm. Rocol	
	{ predm. Škedenj	
	{ predm. Sv. Mar. Magd. Zg.	ok. I
	{ predm. Sv. Mar. Magd. Sp.	

Če vzamemo za podlago upravno razdelitev, veljajo sledeče primerjave:

Mestni okraji:

1. Sv. Vid: 1907: cela 11. in del (ca $\frac{4}{7}$, ca 1240 vol. upr.) 12. sekcije IV. vol. okraja — 1911: 1., 2., 3. in 5. sekcija IV. vol. okraja — 1909 in 1913: I. vol. okraj.

2. Staro mesto: 1907: 1. in 2. sekcija I. vol. okraja — 1911: približno 1., 2. in 3. sekcija I. vol. okraja²⁹ — 1909 in 1913: II. vol. okraj.

3. Novo mesto: 1907: cela 6. in del (ca $\frac{3}{5}$, ca 2250 vol. upr.) 5. sekcije II. vol. okraja — 1911: cele 1., 2. in 3. ter del (ca $\frac{3}{7}$, ca 540 vol. upr.) 4. in (ca $\frac{1}{5}$, ca 290 vol. upr.) 5. sekcije II. vol. okraja — 1909 in 1913: III. vol. okraj.

4. Nova mitnica: 1907: cela 7. ter del (ca $\frac{1}{5}$, ca 700 vol. upr.) 5. in (pod $\frac{1}{2}$, ca 1080 vol. upr.) 8. sekcije II. vol. okraja — 1911: celé 7., 8., 9. in del (ca $\frac{4}{5}$, ca 1080 vol. upr.) 5. sekcije II. vol. okraja — 1909 in 1913: del (ca $\frac{4}{5}$) IV. vol. okraja.

²⁹ 5. sekcija obsega še nekaj cest VI. mestnega okraja (Sv. Jakob).

5. Stara mitnica: 1907: cela 9. in del (ca $\frac{3}{4}$, ca 3300 vol. upr.) 10. sekcije III. vol. okraja — 1911: 1.—6. sekcija III. vol. okraja — 1909 in 1913: del (ca $\frac{4}{5}$) V. vol. okraja.

6. Sv. Jakob: 1907: 3. in 4. sekcija I. vol. okraja — 1911: približno 4.—7. sekcija I. vol. okraja²⁹ — 1909 in 1913: del (ca $\frac{4}{5}$) VI. vol. okraja.

Predmestja:

Barkovlje in Rojan: 1907: 16. sekcija V. vol. okraja — 1911: 7. sekcija V. vol. okraja — 1909 in 1913: z Greto in okolico v III. okoliškem vol. okraju.

Greta: 1907: del (ca $\frac{1}{5}$, ca 700 vol. upr.) 5. sekcije II. volivnega okraja³⁰ — 1911: del (ca $\frac{4}{7}$, ca 755 vol. upr.) 4. sekcije II. volivnega okraja³¹ — 1909 in 1913: z Barkovljami, Rojanom in okolico v III. okoliškem vol. okraju.

Škorklja: 1907: del (nad $\frac{1}{2}$, ca 1300 vol. upr.) 8. sekcije II. vol. okraja³² — 1911: 6. sekcija II. vol. okraja — 1909 in 1913: del (ca $\frac{1}{5}$) IV. mestnega vol. okraja.

Kolonja in Vrdela: 1907: 15. sekcija V. vol. okraja — 1911: 5. in 6. sekcija V. vol. okraja (v 5. sekciji volijo: Kolonja, Vrdelca, Spodnji in Zgornji S. Cilimo; v 6.: Spodnji in Zgornji Sv. Ivan, Brendezija, Farneto, Timinjan in Kamnolom Sv. Ivama) — 1909 in 1913: z Lonjerom in Rocolom v II. okoliškem vol. okraju.

Kjadin: 1907: del (ca $\frac{1}{4}$, ca 1000 vol. upr.) 10. sekcije III. vol. okraja³³ — 1911: 7. sekcija III. vol. okraja — 1909 in 1913: del (ca $\frac{1}{5}$) V. mestnega volilnega okraja.

Rocol: 1907: del (ca $\frac{4}{5}$, ca 1060 vol. upr.) 14. sekcije V. volilnega okraja 1911: 4. sekcija V. vol. okraja — 1909 in 1913: s Kolonjo, Vrdelo in Lonjerom v II. okoliškem vol. okraju.

Lonjer: 1907: del (ca $\frac{1}{5}$, ca 270 vol. upr.) 14. sekcije V. vol. okraja — 1911: del (ca $\frac{1}{3}$, ca 235 vol. upr.) 10. sekcije V. vol. okraja — 1909 in 1913: s Kolonjo, Vrdelo in Rocolom v II. okoliškem vol. okraju.

Zg. Čarbola: 1907: del (ca $\frac{3}{7}$, ca 950 vol. upr.) 12. sekcije IV. vol. okraja³⁴ — 1911: 4. sekcija IV. vol. okraja — 1909 in 1913: del (ca $\frac{1}{5}$) VI. mestnega vol. okraja.

Sp. Sv. Marija Magdalena: 1907: del (ca $\frac{1}{4}$, ca 645 vol. upr.) 15. sekcije V. vol. okraja — 1911: 5. sekcija V. vol. okraja — 1909 in 1913: z Zg. Sv. Marijo Magdaleno in Škednjem v I. okol. vol. okraju.

Zg. Sv. Marija Magdalena: 1907: del (ca $\frac{1}{3}$, ca 795 vol. upr.) 15. sekcije V. vol. okraja — 1911: 2. sekcija V. vol. okraja — 1909

³⁰ V Őst. Statistik LXXXIV popolnoma napačno podatki 7. sekcije II. vol. okraja.

³¹ V Őst. Statistik NF VII napačno raĉunana h Greti celotna 4. sekcija.

³² V Őst. Statistik LXXXIV napaĉno raĉunana k Őkorklji celotna 8. sekcija.

³³ V Őst. Statistik LXXXIV napaĉno raĉunana h Kjadinu celotna 10. sekcija.

³⁴ V Őst. Statistik LXXXIV napaĉno raĉunana k Zg. Ćarboli celotna 12. sekcija.

in 1913: s Sp. Sv. Marijo Magdaleno in Škednjem v I. okoliškem vol. okraju.

Škedenj: 1907: del (ca $\frac{2}{3}$, ca 1030 vol. upr.) 13. sekcije V. vol. okraja — 1911: 1. sekcija V. vol. okraja — 1909 in 1913: s Sp. in Zg. Sv. Marijo Magdaleno v I. okoliškem vol. okraju.

okolica: 1907: 17—19. sekcija V. vol. okraja — 1911: celi 8. in 9. ter del (ca $\frac{2}{3}$, ca 440 vol. upr.) 10. sekcije V. vol. okraja — pri tem so posamezni kraji takole razporejeni: Sv. Križ, Prosek, Miramar, Kontovel: 1907 19., 1911 8. sekcija; Opčine, Bane, Trebče: 1907 18., 1911 9. sekcija; Padriče, Gropada, Lipica, Bazovica: 1907 17., 1911 del 10. sekcije — 1909 in 1913: z Barkovljami, Greto in Rojanom v III. okoliškem vol. okraju.

Preden se lotimo podrobnejše analize volivnih rezultatov naših štirih volitev, si moramo še nekoliko ogledati splošen razvoj treh velikih strank v nekoliko večjem razdobju, da nam postanejo ti rezultati v širšem okviru bližnji in razumljivejši. Primerjavo moramo pričeti z letom 1897., ko je bila uvedena za volitve v dunajski parlament splošna kurija, dočim občinskih volitev pred letom 1909. zaradi premajhnega števila volivnih upravičencev sploh ne moremo upoštevati. Pokaže se nam sledeča slika³⁵:

leto	volivnih upravič.	glasovalo	slov. nac.	soc. dem.	ital. nac.	ostali	it. nac. + disidenti	volivna udeležba
1897 a	36318	25319	6462	4464	14109	—	14109	69.7%
1901 a	36072	22288	6438	4901	8059	2410 d	10469	61.8%
1907 b	39821	28440	8166	9448	8425	1953 e	10383	71.4%
1911 b	45246	37614	10653	10236	14337	897 f	15234	83.1%
1909 c	41035	33894	9030	7144	11522	1547 g	13069	82.6%
1913 c	42906	35440	8929	7618	15689	—	15689	82.5%

leto	v % od števila volivnih upravičencev				v % od oddanih veljavnih glasov			
	slov. nac.	soc. dem.	ital. nac.	it. + dis.	slov. nac.	soc. dem.	ital. nac.	it. + dis.
1897	17.8	12.3	38.9	38.9	25.6	17.6	55.8	55.8
1901	17.9	13.6	22.4	29.0	29.9	22.0	36.2	47.0
1907	20.5	23.7	21.2	26.1	29.0	33.6	30.0	36.9
1911	23.5	22.6	31.7	33.7	29.3	28.1	39.4	41.9
1909	22.0	17.4	28.1	31.8	30.1	23.8	38.4	43.6
1913	20.8	17.7	36.5	36.5	27.1	23.1	47.6	47.6

a: splošna kurija državnozborskih volitev — b: državnozborske volitve — c: občinske volitve — d: bivši župan Dompieri (poznejši krščanski socialisti) — e: krščanski socialisti — f: nemški nacionalisti — g: nemški nacionalisti, mazziniani, Depangher, uradniški kandidati.

³⁵ Volivni rezultati 1897 po Öst. Statistik XLIX, 1901 po Öst. Statistik LIX, 1907—1913 glej opombo pri tabelah.

Kakor povsod pri navajanju rezultatov smo tudi v tem pregledu upoštevali samo prve volitve, ne pa ožjih, ker dajejo samo prve volitve pravo sliko razmerja vseh treh strank.

Kar se tiče občinskih volitev, nam pokaže že ta razpredelnica, da jih ne moremo vključiti v splošno razvojno sliko. Socialistična stranka, pa v manjši meri tudi slovenska nacionalistična, je dosegla na njih mnogo manj glasov kakor pri volitvah v državni zbor — to pa seveda zaradi glasovanja po volivnih razredih. Tam, kjer je bila zmaga zaradi neenake volivne pravice že vnaprej zagotovljena vladajoči meščanski stranki, je opozicija vedno zbrala manj glasov; drobitev volivcev na razrede je bilo prav tako vedno opoziciji v škodo.

Če torej upoštevamo rezultate državnoborskih volitev, dobimo prav jasno razvojno črto. Moč italijanske nacionalistične liberalne stranke je v petnajstletju 1897—1911 močno padla. Dočim je konec 19. stoletja predstavljala stranka še večino vseh, ki so prišli na volišče, je zbrala leta 1911. le še okrog 40% veljavnih oddanih glasov in je bila pri vseh zadnjih volitvah (vštevši občinske) odločno šibkejša kakor njuni nasprotnici, slovenska in socialistična stranka, skupaj. Oglejmo si to razmerje še posebej:

	sl. nac. + soc.	it. nac. + dis.
1897	43.2%	55.8%
1901	51.9%	47.0%
1907	62.6%	36.9%
1911	57.4%	41.9%

Pri tem smo prišteli tudi italijanski stranki glasove vseh malih strank in skupin, upošteva je to, kar smo že zgoraj omenili o njih. Odstotki so računani od števila veljavnih glasov. Še celo za občinske volitve, ki so tako zelo favorizirale italijansko stranko, je razmerje naslednje:

	sl. nac. + soc.	it. nac. + dis.
1909	53.9%	43.6%
1913	50.2%	47.6%

Boljšo sliko kakor primerjanje odstotkov oddanih veljavnih glasov nam da primerjanje odstotkov, ki jih je kaka stranka dobila od celotnega števila volivnih upravičencev. Videli bomo prav stalno, brezizjemno naraščanje moči opozicije:

	sl. nac. + soc.	it. nac. + dis.
1897	30.1%	38.9%
1901	31.5%	29.0%
1907	44.2%	26.1%
1911	46.1%	33.7%

Vsekakor je to najtočnejša slika razvoja tržaškega političnega življenja. Italijanska liberalna stranka, ki je predstavljala l. 1897.

nekako dve petini volivnih upravičencev, je zastopala leta 1911. samo še eno tretjino. Socialisti in slovenski nacionalisti pa so v istem času narasli za polovico in so pred prvo svetovno vojno predstavljali že samo malo manj kot 50 % vseh volivnih upravičencev, vseh, ki so imeli pravico voliti, ne le onih, ki so se te pravice posluževali. Narasla je moč vsake opozicijske stranke posebej; slovenski nacionalisti so se dvignili z $\frac{1}{6}$ na približno $\frac{1}{4}$ volivnih upravičencev, socialisti pa so število svojih volivcev celo podvojili (z 12 % na 23%). Kakor pripominja Mihovilović, je zbrala italijanska stranka leta 1897. prav tako kakor leta 1911. nekaj nad 14.000 glasov; ostala je nekako pri isti absolutni številki in vsa urbanizacija, vse povečanje prebivalstva in s tem volivnih upravičencev se je v volivnih rezultatih izražalo le pri slovenskih nacionalistih in socialnih demokratih³⁶.

Socialistična stranka je dosegla največji uspeh, italijanska liberalna pa najnižji padec pri volitvah leta 1907. To je povsem razumljivo iz tedanjega celotnega političnega položaja v stari Avstriji. Volivna reforma je predstavljala dragoceno zmago delavskega razreda. V boju zanjo »je socialna demokracija zares mobilizirala velike ljudske množice«³⁷ in volitve leta 1907. so se vršile v znamenju zmagoslavja socialistične stranke in zmedenosti v vrstah liberalnega meščanstva, katerega predstavnik je bila v Trstu predvsem ravno italijanska liberalna stranka. Od vseh volitev v parlamentarni dobi Avstrije po letu 1860. so volitve leta 1907. prav gotovo še najbližje pokazale pravo razpoloženje ljudskih množic. Buržoazija se je leta 1911. že spet okrepila: v Trstu je italijanska liberalna stranka spet pridobila vrsto volivcev, ki so glasovali zanjo podkupljeni, prisiljeni ali pa pod vplivom silne propagande. Pri ocenjevanju volivnih rezultatov iz Trsta namreč nikoli ne smemo pozabiti na dejstvo, da je bila italijanska nacionalistična stranka v Trstu gospodujoča stranka, da je bil v njenih rokah ves gospodarski in upravni aparat, ves glavni tisk. Tržaški magistrat, katerega uradniki so izvrševali popise pri ljudskih štetjih — in znano je, da je morala leta 1910. celo takratna avstrijska vlada razveljaviti prvo popisovanje na tržaškem ozemlju —, je vodil tudi volivni upravni aparat. Magistrat je izdajal potrdila o potrebnem triletnem oziroma enoletnem bivanju v Trstu, magistrat je pripravljaval volivne imenike, izstavljal volilne legitimacije — in magistrat je bil trdno v rokah italijanske liberalne stranke. Tedanji tržaški socialistični in slovenski nacionalistični tisk je poln pritožb zoper postopanje magistrata ob volitvah. »Komora« je razpolagala z ogromnimi finančnimi sredstvi za propagando in podkupovanje. Najbolj razširjeni časopis »Piccolo« je pisal v korist italijanske liberalne stranke; nasproti temu pa je bil posebno slovenski socialistični tisk le slabo razvit. Da je bila uvedba volivne dolžnosti pri občinskih

³⁶ Mihovilović: Trst, s. 71.

³⁷ E. Kardelj (Sperans): Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1939, s. 187.

volitvah tudi v korist italijanske liberalne stranke, smo že omenili. Povsem jasno je, da še daleč ne moremo šteti vseh, ki so glasovali za italijansko nacionalistično stranko, za njene zveste pristaše: to nam kaže že silno kolebanje števila glasov, ki ga je dosegla pri posameznih volitvah in ki ga pri ostalih dveh strankah ni opaziti. In če govorimo o narodnosti, nikakor ne moremo smatrati vseh volivcev italijanske liberalne stranke za Italijane. Za tržaško okolico nam to čisto jasno dokazujejo številke. V volivni sekciji Opčine—Bane—Trebče je bilo po štetju leta 1910. od 3176 avstrijskih državljanov 2923 Jugoslovanov in 201 Italijan, torej 6.3%. Če prištejemo k tem še 51 Nemcev, dobimo 7.9% — toda za »komora« je glasovalo 129 volivnih upravičencev, to je, 15.4% volivnih upravičencev, 19.2% veljavnih oddanih glasov. V sekciji Kontovel—Prosek—Miramar—Sv. Križ ista slika: 9.1% Italijanov in Nemcev pa 15.5% volivnih upravičencev (18.2% veljavnih oddanih glasov) za italijansko nacionalistično stranko. Vse to je razložljivo le, če upoštevamo, da so glasovali za italijanske liberalce volivci slovenske narodnosti. Te glasove je dobivala »komora« s svojim denarjem, pritiskom in propagando.

Volivci italijanske liberalno-nacionalistične stranke so se rekrutirali predvsem iz višjih volivnih razredov. Leta 1909. je bilo od vseh volivnih upravičencev pristojnih 73% v IV. volivni razred (vštevši II. okoliški volivni razred, ki je IV. mestnemu enak) — toda od vseh, ki so volili italijansko liberalno stranko, je bilo le 54% glasov oddanih v IV. razredu: ogromna razlika skoraj 20%, ki kaže, kako je bilo težišče italijanske nacionalistične stranke v višjih, bogatejših razredih. Za leto 1913. so odgovarjajoče številke 66% in 50% (točneje: 49.6% — torej pod polovico!). Višji razredi so bili torej tisti, ki so odločali volivne bitke v korist italijanske stranke; v IV. volivnem razredu pa so bile sile vseh treh strank približno enake:

	vol. upr.	udel.	slov.	sd.	ital.	it. + dis.
1909	30019	24451	7154	6818	6193	6693
1913	28429	22806	6687	6075	7775	7775
v % od v. upr.						
	slov.	sd.	ital.	it. + dis.	udel.	
1909	23.8	22.7	20.6	22.3	81.4%	
1913	23.5	21.4	27.3	27.3	80.2%	

Pa primerjajmo s tem podatke za višje volivne razrede (I.—III. mestni in I. okoliški):

	vol. upr.	udel.	slov.	sd.	ital.	it. + dis.
1909	11016	9443	1876	326	5329	6376
1913	14916	12634	2242	1543	7914	7914
v % od v. upr.						
	slov.	sd.	ital.	it. + dis.	udel.	
1909	17.0	3.0	48.4	57.9	85.5%	
1913	15.0	10.4	53.0	53.0	84.7%	

Ogromna, prav absolutna premoč italijanske stranke je oči-vidna. Še bolj pa pride to do izraza, če ločimo rezultate mestnih in okoliških volivnih okrajev. V okolici je bila italijanska liberalna stranka zaradi absolutne narodnostne prevlade Slovencev v veliki manjšini tudi v višjem, prvem volivnem razredu. V mestnih okrajih pa je bilo razmerje sledeče:

višji razredi:

	vol. upr.	udel.	slov.	sd.	it.	it. + dis.
1909	9500	8083	969	326	4974	6021
1913	12857	10763	1174	1543	7265	7265

v % od v upr.

	slov.	sd.	ital.	it. + dis.	udel.
1909	10.2	3.4	52.4	63.4	85.1%
1913	9.2	12.0	56.5	56.5	83.7%

četrti razred:

1909	21967	16907	3170	5469	5822	6322
1913	19464	15513	2858	4480	6522	6522

1909	14.4	24.8	26.5	28.8	77.0%
1913	14.7	23.0	33.5	33.5	79.7%

Volivna udeležba je bila, kakor je razvidno iz teh števil, redno večja v višjih treh volilnih razredih.

Če si ogledamo zdaj vsak mestni volivni razred še posebej, bomo videli, da pada moč italijanske stranke prav točno od razreda do razreda: največja je v I. volivnem razredu, razredu velike buržoazije, najmanjša v IV., proletarskem. Za leto 1909. moramo seveda prišteti glasovom liberalne stranke tudi glasove za nemške in druge samostojne kandidate, ki so bili leta 1913. vsi oddani za italijansko stranko. Italijanski nacionalisti so torej dosegli:

v I. vol. razredu	1909: 76.3% (sami 62.8)	1913: 68.8%
v II. vol. razredu	64.0%	63.6%
v III. vol. razredu	59.2%	49.1%
v IV. vol. razredu	28.8%	33.5%

III. volivni razred, v katerem je volilo malomeščanstvo in ki so ga italijanski liberalci ponosno imenovali »la rocca della italianità«, je bil v resnici vedno manj v rokah italijanske nacionalistične stranke. Posebno se je to pokazalo leta 1913., ko so socialisti prvič postavili svoje kandidate v vseh volivnih okrajih tega razreda. Odstotek volivcev italijanske liberalne stranke je padel takoj z 59% na 49%. V petih volivnih okrajih je sicer še ostal nad 50% (vse od števila volivnih upravičencev) ali prav blizu (49.2 v Sv. Vidu), pri Sv. Jakobu (z Zgornjo Čarbolo) pa je znašal samo še 30%. Že leta 1909 so imeli italijanski liberalci v tem okraju le 41.2% vol. upravičencev (z disidenti vred; sami 37.8%),

toda tedaj so še prekašali socialiste (ki so kandidirali edino v tem okraju in zbrali 32.2 %) in so v ožji volitvi tudi zmagali nad njimi in Slovenci, ki so glasovali za socialiste. To je bila edina ožja volitev v vseh višjih razredih. Leta 1913. so pri Sv. Jakobu v III. razredu socialisti na prvem mestu (39.6 %), pred italijanskimi nacionalisti, ki so to pot že izgubili ožjo volitev proti socialistom (Slovenci so glasovali za socialiste). Združeni slovenski nacionalisti in socialisti so dosegli že v prvih volitvah preko polovice vseh volivnih upravičencev (52.4 % proti italijanskim 30 %).

V IV. razredu niso italijanski nacionalisti prav v nobenem okraju zbrali nad polovico glasov vseh volivnih upravičencev. Leta 1913. so dosegli 41% (Staro mesto) do 23% (Sv. Jakob), l. 1909. še manj. Proti svojim nasprotnikom so bili v manjšini:

	sl. + soc.	it. + dis.
1909	39.3	28.8
1913	37.7	33.5

Vse te številke jasno kažejo, kakšen je bil značaj italijanske liberalne stranke v Trstu in še bolj nam postane razumljivo, zakaj so se v vsej dolgi borbi za reformo občinskega volivnega reda »komoraši« tako krčevito upirali splošni in manj neenaki volivni pravici.

Celo v okoliških volivnih okrajih, kjer so volivci italijanske liberalne stranke predstavljali le manjšino, se kaže ista navezanost na višje, premožnejše razrede, kakor v mestu. Dočim so dosegli v II. razredu (enak mestnemu IV.) le 4.6 % (1909) oziroma 14.7 % (1913), so nabrali v I. (enak mestnim I.—III.) 23.4 % (1909) oziroma 31.5 % (1913).

Geografska razporeditev volivcev italijanske liberalne stranke nam bo pokazala isto navezanost na premožnejše predele, kakor smo jo opazili zdaj po rezultatih za posamezne volivne razrede. Glavna italijanska »komoraška« postojanka je bil južni del Novega mesta, torej ravno najbogatejšega mestnega okraja³⁸. Tu so bile pri obeh državnozborskih volitvah, 1907 in 1911, sekcije z najvišjim odstotkom italijansko-liberalnih volivcev (vse računano od števila volivnih upravičencev) (1907: 6. sekcija: 42.3 %, 1911: 1. sekcija II. v. okraja: 56.0 %, 2. s.: 47.1 %). V severnem delu Novega mesta prevladujejo prebivalci slovenske narodnosti nad Italijani, zato je tam tudi italijanska liberalna stranka šibkejša od slovenske; zato tudi povprečni odstotek italijansko-liberalnih volivcev v vsem Novem mestu ni tako velik, kakor bi pričakovali po premožnosti okraja (1911 39.7 %, torej za Novo in Staro mitnico ter Starim me-

³⁸ Podatki za socialno strukturo posameznih mestnih okrajev in predelov so posneti tu in v vsej razpravi po P. Luzzatto Fegiz: La popolazione di Trieste, Trieste 1929, posebej s. 34 in 91 ter karta na s. 41. Poklicna statistika volivnih upravičencev 1907, ki je bila objavljena v Ost. Statistik XCI, ne prinaša k tem podatkom nič novega, ker upošteva prevelike enofe (celotne volivne okraje).

štom). Druga velika postojanka je bila v drugem najbogatejšem mestnem okraju, v Novi mitnici (najmanj v severozapadnem delu, kjer je mnogo slovenskega prebivalstva). V posameznih sekcijah tega okraja so dobili italijanski liberalni kandidati leta 1907 37,3 in 24,1 % (ozemlje te sekcije ni vse v Novi mitnici), leta 1911. pa 54,3, 47,9, 47,9 in 37,5 % (severozapadni del) in so bili obakrat v vseh sekcijah po glasovih prva stranka. Povprečje v vsem okraju leta 1911. je bilo 47,2 %. Na tretjem mestu je uradniški okraj Stara mitnica (1907: 27,8 in 21,2 % — 1911: 53,4, 47,1, 47,1, 42,3, 41,4 in 38 %, pri čemer sta spet na prvih mestih obe sekciji z najpremožnejšim prebivalstvom) s povprečjem 43,7 % (1911). Izjemo od našega splošnega pravila tvori revni mestni okraj Staro mesto: tu je bila italijanska liberalna stranka zelo močna. Tu je prevladoval — v nasprotju z drugim revnim okrajem, Sv. Jakobom, kjer je bila italijanska stranka zelo šibka — proletariat brez stalne službe, »priložnostno delavstvo, preživljajoče se z raznovrstnimi neenakomernimi deli, kakor jih nudi primorsko in pristaniško mesto«³⁹. Tu je bilo torej mnogo več nezavednega delavstva, tu je kupovanje glasov toliko lažje igralo svojo vlogo. Poudariti je pa treba, da tudi socialisti niso bili ravno slabo zastopani v Starem mestu. Leta 1911. so sicer precej zaostali za italijanskimi liberalci (23,7 % : 41,7 %), leta 1907., ko je razpoloženje delovnega ljudstva še razmeroma najbolj prišlo do izraza, pa so jih celo presegli (31,4 % : 30,6 %). Kakor Novo mesto se je delil tudi mestni okraj Sv. Vid po politični sliki na dva dela: v premožnejšem severozapadnem delu so prevladovali volivci italijanske liberalne stranke (leta 1907. 11. sekcija 30,5 %, 1911: 2. s. IV. v. okraja 44,0 %, 1. s. 39,2 %), v revnejšem jugovzhodnem pa socialistični in slovenski nacionalistični.

Na ta način smo prav za prav povedali že tudi to, kje so bili za italijansko liberalno stranko najslabši predeli mesta. To je bil predvsem ves delavski mestni okraj Sv. Jakob, glavna postojanka socializma, kjer so, kakor smo videli, izgubili italijanski liberalci leta 1913. bitko celo v III. volivnem razredu. Tu so italijanski liberalci v državnozbornskih volitvah daleč zaostajali za socialisti in bili približno enako močni kot slovenski nacionalisti.

	soc.	it. n.	sl. n.
1907	42,3 %	14,7 %	16,9 %
1911	57,8 %	23,2 %	20,4 %

Leta 1909. v IV. razredu pri občinskih volitvah »komoraši« pri Svetem Jakobu (z Zg. Čarbolo) sploh niso prišli v ožjo volitev, ki se je bila le med socialisti in slovenskimi nacionalisti. Drug tak predel je bil severni del Novega mesta, kjer so živeli Slovenci. Tu so bili italijanski liberalci po številu glasov na zadnjem mestu, za slovenskimi nacionalisti in socialisti. Dosegli so leta 1907. v 5. sekciji (tu

³⁹ Označba A. Melika v Geografskem vestniku XII—XIII, Ljubljana 1937 (O poklicni sestavi prebivalstva v mestih Jugoslavije, s. 202 ss).

je vključena tudi Greta) 15,5 %, leta 1911. v 3. sekciji II. v. okraja 25,5 % in v 4. (z Greto) 19,1 %. Da pa nas ne bo motilo ozemlje Grete, naj za primerjavo navedemo, da so pri občinskih volitvah, kjer Greta ni volila v mestu, leta 1913. imele južne sekcije Novega mesta v IV. volivnem razredu italijansko večino (1. in 2. sekcija), severne pa slovensko (3. in 4.), in to v prvih in ožjih volitvah. Tretji del desta, kjer so bili italijanski liberalci zelo šibki, je bil revnejši, jugovzhodni del Sv. Vida. Tudi tu so bili od vseh treh strank po številu glasov na zadnjem mestu (1907: 12. sekcija — z Zg. Čarbolo — 14,1 %, 1911: 3. s. IV. v. okraja 26,6 %, 5. s. 21,0 %).

Kakor hitro prestopimo meje mesta in preidemo v predmestja in okolico, silno pade odstotek volivcev italijanske nacionalistične stranke, prav tako, kakor silno pade odstotek prebivalstva italijanske narodnosti. Edina izjema je Kjadin, ki spada po svoji politični opredelitvi povsem v vrsto za italijansko nacionalistično stranko ugodnejših mestnih okrajev (1911: 40,0%) in ima tudi največ italijanskega prebivalstva. To pa je tudi edino predmestje, kjer je bila italijanska liberalna stranka po številu glasov na prvem mestu med tremi strankami; v vseh drugih predmestjih in v vsej okolici je zaostajala za slovensko nacionalistično in po večini tudi za socialistično. Razen v Kjadinu italijanska liberalna stranka skoraj nikjer ni dosegla ene petine glasov vseh volivnih upravičencev. Toda o predmestjih in okolici bomo več govorili kasneje.

Trst je združeval na majhnem ozemlju dvojno borbo. Prvič se je tu ob velikem gospodarskem razvoju in ob silni rasti pristanišča zgodaj in zelo močno razvila socialna demokracija in se je vršil ogorčen boj med razrednimi strankami: socialno-demokracično na eni ter obema meščanskima, slovensko in italijansko na drugi strani. Ostrina boja je bila pri tem dvojna: v mestu so se borili socialisti predvsem proti gospodujoči »komori«, v okolici pa bolj proti tam prevladujoči slovenski nacionalistični stranki. Drugič pa je besnel v Trstu narodnostni boj, saj je bilo narodnostno vprašanje v vsej stari Avstriji »os političnega življenja«⁴⁰. Tu sta si stali nasproti italijanska in slovenska meščanska nacionalistična stranka. Pri tem je predstavljala italijanska buržoazija gospodujočo, tlačéčo in za ohranitev oblasti se borečo silo. Stalin je v članku »Marksizem in narodnostno vprašanje«, napisanem leta 1912/13, sijajno orisal značaj in pomen take borbe. »Omejevanje svobodnega gibanja, odvzemanje volivnih pravic, jezikovno utesnjevanje, krnjenje šol in druge represalije zadevajo delavstvo v prav nič manjši, če ne še v večji meri kakor buržoazijo. Tako stanje more samo zavirati svoboden razvoj duhovnih sil proletariata podrejenih narodov. Nemogoče je resno govoriti o polnem razvoju duhovnih nadarjenosti tatarskega ali židovskega delavca, če mu ne dajo, da bi se posluževal rodnega jezika na shodnih in predavanjih, če mu zapirajo

⁴⁰ I. V. Stalin: Marksizem in nacionalnjnyj vopros, Sočinenija, tom 2. Moskva 1946, s. 318.

šole. Politika narodnostnih represij pa je nevarna za stvar proletariata še z druge strani. Odklanja namreč pozornost širokih slojev od socialnih vprašanj, od vprašanj razredne borbe v stran narodnostnih vprašanj, vprašanj, ki so skupna za proletariāt in buržoazijo. To pa ustvarja ugodna tla lažnivim pridigam o harmoniji interesov, da se potlačijo razredni interesi proletariata, da se duhovno zasužnijo delavci. S tem se ustvarja resna zapreka zedinjenju delavcev vseh narodnosti. Če je pomemben del poljskega delavstva do zdaj ostal v duhovnem suženjstvu meščanskih nacionalistov, če je do zdaj ostal izven mednarodnega delavskega gibanja, se je zgodilo to v glavnem zaradi tega, ker ustvarja prastara protipoljska politika 'oblastnikov' tla za tako suženjstvo, ker otežkoča osvoboditev delavstva iz tega suženjstva⁴¹.« Prav ta oznaka velja za Trst pred prvo svetovno vojno. Nacionalistična propaganda z obeh strani, tako italijanske kakor slovenske, gospodarska in upravna oblast italijanske nacionalistične stranke, možnost silnega pritiska in podkupovanj z njene strani, tisk, dejstvo, da je socialna demokracija kljub svojim zaslugam »v bistvenih vprašanjih zavzemala napačno stališče⁴² — vse to je prispevalo k temu, da stranka tržaškega delavstva tudi v proletarskem, četrtem volivnem razredu ni bila vedno najmočnejša stranka. V vrstah socialno-demokratske stranke so bili tako Italijani kakor Slovenci, ali točneje, v Trstu so obstajale tri socialno demokratske stranke: italijanska, jugoslovanska in nemška. Čeprav socialisti v narodnostnem vprašanju niso zastopali pravilnega stališča, čeprav je bilo v socialistični stranki marsikaj napačnega, vendar lahko vidimo v sodelovanju slovenskih in italijanskih delovnih množic v tedanji socialistični stranki v Trstu zametek sedanjega sodelovanja vsega antifašističnega prebivalstva Trsta. Pri državnozborskih volitvah so postavljali socialisti v mestnih volivnih okrajih italijanske, v okoliškem volivnem okraju pa slovenske kandidate. Pri obeh občinskih volitvah so postavili socialisti v mestu tudi nekaj slovenskih kandidatov: po dva vsakokrat, kar je bilo seveda mnogo premalo, če primerjamo s številom volivcev slovenske narodnosti. Ta dva kandidata sta bila obakrat eden v volivnem okraju Novo mesto, drugi pa v volivnem okraju Nova mitnica - Škorklja, oboje seveda v IV. volivnem razredu. Novo mesto je imelo leta 1910. po avstrijski uradni statistiki 24.4 % jugoslovanskega prebivalstva, Nova mitnica in Škorklja pa 22.2 %. Po odstotku prebivalstva jugoslovanskih narodnosti je ta dva volivna okraja prekašal volivni okraj Sv. Jakob - Zg. Čarbola s 24.9 %, kjer pa niso socialisti postavili nobenega slovenskega kandidata. Bila pa sta Novo mesto in Nova mitnica - Škorklja tista dva volivna okraja, v katerih je slovenska nacionalistična stranka dobila pri obeh občinskih volitvah v IV. razredu največji odstotek glasov. V zameno za slovenske kandidate v mestu so postavili socialisti pri

⁴¹ I. V. Stalin: cit. delo, s. 308—309.

⁴² E. Kardelj (Sperans): cit. delo, s. 185.

obeh občinskih volitvah v okolico po enega italijanskega kandidata in sicer v III. volivnem okraju (II. voliv. razr.), kjer so volila predmestja Barkovlje, Rojan in Gręta ter vsa okolica. Ta okraj je imel od vseh okoliških najmanjši odstotek italijanskega prebivalstva (18.6 %), bil pa je edini, v katerem sta bila v II. volivnem razredu dva kandidata — I. in II. okraj sta volila samo po enega člana mestnega sveta. Italijanska nacionalistična stranka je dosegla pri obeh občinskih volitvah v II. razredu v tem okraju od vseh treh okoliških najboljši uspeh (1909: 5.5 %, 1913: 17.3 %), prav tako pa tudi slovenska nacionalistična (1909: 53.6 %, 1913: 54.1 %). Te mešane kandidature, tako v mestu kakor v okolici, so vzbudile v vrstah obeh nacionalističnih strank strahovito ogorčenje. Pri glasovanju so dobili ti kandidati prav toliko glasov (z običajnimi malenkostnimi razlikami) kakor njihovi sokandidati druge narodnosti; nikjer niso dobili zaradi svoje narodnosti več ali manj glasov. Tako je n. pr. v III. okoliškem volivnem okraju dobil italijanski socialistični kandidat leta 1909. 516, slovenski pa 515 glasov; v Novi mitnici leta 1913. slovenski kandidat 582, italijanski 589 glasov.

Da je socialistična stranka kot delavska stranka temeljila na volivcih IV. volivnega razreda, seveda ni treba poudarjati. To se kaže že po tem, da pred reformo občinskega volivnega zakona socialisti sploh niso mogli priti do zastopstva v občinskem svetu, pa po tem, da še leta 1909. in 1913. niso kandidirali v vseh višjih razredih. 80 % vseh socialističnih glasov je odpadlo leta 1913. na IV. mestni in II. okoliški volivni razred; od vseh volivnih upravičencev pa je bilo v ta razred pristojnih 66 %. V mestnih volivnih okrajih je bilo 60 % vseh volivnih upravičencev tega leta v IV. volivnem razredu; 74 % vseh socialistov je bilo v IV. razredu. V okolici pa socialisti v prvem razredu sploh niso kandidirali, niti leta 1909., niti leta 1913. Prav tako, kakor raste moč italijanske liberalne stranke od nižjih proti višjim razredom, tako pada v smeri proti višjim razredom moč socialistične stranke. V posameznih razredih so dobili socialisti:

v IV. volivnem razredu:	1909: 24.9 %	—	1913: 23.0 %
III.	(4.3 %)		19.2 %
II.	3.3 %		5.1 %
I.	—		—

V prvem razredu svojih kandidatur sploh niso postavljali. V drugem, kjer je volilo uradništvo, so kandidirali obakrat, vendar so dobili le majhno število glasov, nekako eno dvajsetino vseh volivnih upravičencev. Opazen pa je napredek od prvih do drugih občinskih volitev. Poseben napredek je zaznamovati v III. volivnem razredu, kjer je volilo malomeščanstvo. Leta 1909. so postavili socialisti kandidature le pri Sv. Jakobu (z Zg. Čarbolo en volivni okraj), šele leta 1913. pa tudi v ostalih petih okrajih. Uspeh je bil prav dober. Za ocenitev socialističnega volivnega rezultata v III. razredu naj dodamo še tele številke: v III. razredu je bilo leta 1913. 20.9 % vseh

volivnih upravičencev; od vseh socialističnih glasov pa jih je bilo tega leta oddanih v III. razredu 21.6 %. Številki sta si skoraj povsem enaki; socialisti so bili torej v tem razredu povsem enakovredno zastopani.

V samem mestu je bila najmočnejša socialistična postojanka Sv. Jakob, delavski, najrevnejši mestni okraj. V obeh državno-zborskih volitvah so bili tu socialisti od vseh treh strank najmočnejši v vseh sekcijah; večkrat so imeli celo več glasov, kakor obe ostali stranki skupaj (leta 1907: 42.7 % in 41.8 %, leta 1911: 41.2 %, 38.9 %, 35.9 % in 35.6 % od števila volivnih upravičencev; od oddanih veljavnih glasov: 1907: 55 %, 1911: 50—42 %). V občinskih volitvah so bili prav tako najmočnejša stranka v IV. razredu in leta 1913. tudi v III., kakor smo že omenili. Kako močno socialističen je bil Sv. Jakob, je videti tudi iz tega, da je bilo pri občinskih volitvah v vseh višjih razredih oddanih v tem volivnem okraju (prišteta je še Zg. Čarbola) za socialistično stranko mnogo več glasov, kakor pa v drugih okrajih. Že v III. razredu so dobili socialisti v sv. jakobskem volivnem okraju 39.6 % glasov od števila volivnih upravičencev (1913), v naslednjem zase najboljšem okraju pa 20.4%. V II. volivnem razredu so dosegli pri Sv. Jakobu leta 1909. 6.8 %, v naslednjem najboljšem okraju pa 3.3 %, ali, leta 1913. 11.4 % v primeri s 5.6 %. Druga močna postojanka tržaškega delavskega gibanja je bil revnejši del Sv. Vida, to je, jugovzhodni del. Tudi tu so bili socialisti najmočnejša od vseh treh strank in le malo da ne tako močna kakor obe oni skupaj (1907: 12. sekcija, z Zg. Čarbolo: 36.7 %, 1911: 5. sekcija IV. volivnega okraja: 39.1 % od števila volivnih upravičencev — od oddanih veljavnih glasov: 1907: 48 %, 1911: 47 %).

Tema dvema mestnima deloma se je leta 1907. po moči socialistične stranke pridružilo še Staro mesto, drugi najrevnejši okraj, s svojim srednjim in vzhodnim delom (I. sekcija 37 % od volivnih upravičencev, 48.9% od oddanih veljavnih glasov). Italijanski nacionalisti so tedaj v tem predelu znatno zaostali za socialisti. Vendar socialisti v Starem mestu uspeha iz leta 1907. niso pozneje več dosegli; o vzrokih smo že govorili. Leta 1911. je bil najboljši uspeh 27.0 % (od volivnih upravičencev — v 3. sekciji I. volivnega okraja) in 26.2 % (v 2. sekciji), toda vse manj kot italijanski liberalci. V zapadnem delu Starega mesta so bili socialisti vedno slabše zastopani; tu, ob obali, je bil tudi premožnejši del okraja (1907: 26.4 %, 1911: 18.8 %, vse od vol. upr.). V celem bomo rekli za Staro mesto, kakor smo že omenili, da so bili tu socialisti (ne glede na izredne uspehe v letu 1907.) prav dobro zastopani, dasi so zaostajali za italijanskimi liberalci. Isto velja za južnejši del Stare mitnice, ki bi jo označili kot socialno mešan, pretežno uradniški mestni okraj (1907: 10. sekcija s Kadinjem 31.5 %, 1911: 6. sekcija III. volivnega okraja 29.6 %, 1. sekcija 26.4 %).

Najslabše v vsem mestu so bili socialisti zastopani v najbogatejšem mestnem okraju Novem mestu, in sicer na jugu (1907: 10.8 %,

1911: 10.2 % in 9.6 %). Pod eno petino volivnih upravičencev je glasovalo za socialiste še v Novi Mitnici (1907: 18.9 %, 16.0 %, 1911: 15.9 %, 15.3 % in 13.9 %), severozapadnem delu Sv. Vida (1907: 14.4 %, 1911: 19.9 %, 19.1 % in 17.0 %), ostalem delu Novega mesta (1907: 17.7 %, 1911: 20.0 %, 14.3 %), večjem delu Stare mitnice (21.0 %, 20.6 %, 16.2 % in 15.0 % leta 1911, 22.2 % leta 1907.) in že omenjenem zapadnem delu Starega mesta (1911: 18.8 %).

Naraščanje socialističnih glasov v predmestjih in okolici je prav jasno razvidno že iz kratke dobe 1907—1913. V petem volivnem okraju je pri državnozborskih volitvah leta 1907. glasovalo za socialiste 16.9 % volivnih upravičencev, leta 1911. pa 21.4 %. Pri občinskih volitvah pa je bilo v okoliškem II. volivnem razredu oddanih leta 1909. 16.7 %, leta 1913. pa 18.7 % za socialistične kandidate. Da so bili odstotki pri občinskih volitvah za socialiste vedno nižji kakor pri državnozborskih, smo že poudarili — če to upoštevamo, vidimo prav stalen napredek socialistične stranke v predmestjih in okolici.

Od vseh delov Trsta je bila socialistična stranka najmočnejša v predmestjih, najšibkejša v okolici (upoštevane so upravne, ne volivne meje — rezultati so iz leta 1911.):

mesto 22.2% od števila volivnih upravičencev
 predmestja 25.0 %
 okolica 17.4 %.

V predmestjih so bili socialisti najbolj zastopani v Kolonji, Zgornji Čarboli in Greti. Tu so bili prav tako močni, ali celo močnejši, kakor v mestnem sv. jakobskem okraju.

	1911 od vol. upr.	1913 od odd. velj. glasov II. r.
Kolonja	nad 36.7 %	45.0 %
Zg. Čarbola	37.9 %	41.3 %
Greta	približno 30.6 %	39.5 %

V Kolonji in Zgornji Čarboli so bili daleko najmočnejša stranka, v Greti pa so bili skupaj s slovenskimi nacionalisti na prvem mestu (leta 1913, v II. razredu prav isto število glasov, leta 1911. v 4. sekciji II. volivnega okraja, kjer je volil tudi del Novega mesta, Slovenci 7 glasov več). V naslednjo skupino po številu socialističnih glasov spadajo predmestja Kjadin, Zg. Sv. Marija Magdalena, Vrdela, Rojan, Škorklja, Rocol. Tukaj so predstavljali socialisti po veliki večini drugo najmočnejšo stranko za slovenskimi nacionalisti (v Kjadinu za italijanskimi liberalci).

	1911 od vol. upr.	1913 od odd. velj. glasov II. r.
Kjadin	28.0 %	34.5 %
Zg. Sv. Mar. Magdalena	26.9 %	33.2 %
Vrdela	s Kolonjo 28.5 %	32.3 %
Rojan	z Barkovljami 19.3 %	32.1 %
Škorklja	22.5 %	30.4 %
Rocol	29.2 %	23.6 %

Slabše so potem zastopani socialisti v Škednju in Spodnji Sv. Mariji Magdaleni, najslabše pa v Lonjeru in Barkovljah, kjer je njih odstotek prav neznamen.

	1911 od vol. upr.	1913 od odd. velj. glasov II. r.
Škedenj	9.1 %	17.3 %
Sp. Sv. Mar. Magdalena	17.0 %	14.4 %
Lonjer	približno 1.5 %	4.8 %
Barkovlje	z Rojanom 19.3 %	4.5 %

V okolici so bili kraji, kjer so imeli socialisti svojo najmočnejšo postojanko v vsem Trstu, pa kraji, kjer so bili najšibkejši na vsem ozemlju mestne občine. Pod prvim mislimo na ribiški kraj Sv. Križ, kjer je bilo leta 1913. 51.8 % vseh oddanih veljavnih glasov socialističnih, torej več, kakor slovenskih in italijanskih nacionalističnih skupaj. Pod drugim pa so kraji Bazovica, Lipica, Gropada in Padriče, kjer ni bil leta 1913. v II. razredu oddan niti cel odstotek glasov (od oddanih veljavnih) za socialistično stranko. Slika socialističnih volivcev v okolici je naslednja:

	1911 od vol. upr.	1913 od odd. velj. glasov II. r.
Sv. Križ	} 21.8 %	51.8 %
Prosek-Miramar-Kontovel		8.5 %
Bane-Trebče	} 16.6 %	7.3 %
Opčine		7.3 %
Bazovica-Lip.-Grop.-Padr. ca	1.5 %	0.8 %

Slovenska nacionalistična stranka je bila sicer meščanska stranka, vendar po strukturi svojih volivcev močno različna od italijanske liberalne stranke. Dočim so imeli italijanski liberalci v IV. razredu (z II. okoliškim) le pod polovico (1913: 49.6 %) svojih volivcev, torej daleko pod povprečjem (1913: 66 %), so jih imeli slovenski nacionalisti 75 % (1913), torej precej nad povprečjem — kar dokazuje, da je bila glavna moč slovenske stranke v IV., proletarskem volivnem razredu, kakor pri socialistični stranki, dasi ne tako močno (socialisti so imeli v IV. razredu 80 % svojih volivcev). Če primerjamo še številke za leto 1909., opazimo prav isto: ob povprečju 75 % so imeli slovenski nacionalisti v IV. razredu 79% svojih volivcev. Vse to kaže, da so se »nižji sloji« slovenskega prebivalstva v Trstu precej odzivali pozivom svojega meščanstva k borbi v korist »domovine« — saj to se je pri gibanjih buržoazije zatiranih narodov večkrat dogajalo⁴³. Obstajala pa je razlika med položajem slovenske narodnjaške stranke v mestnih in okoliških volivnih okrajih. V mestnih okrajih je bilo v IV. volivnem razredu (1913):

- 60 % vseh volivnih upravičencev
- 47 % vseh volivcev italijanske liberalne stranke
- 71 % vseh volivcev slovenske nacionalistične stranke
- 74 % vseh volivcev socialistične stranke.

⁴³ I. V. Stalin: cit. delo, s. 306.

Razlika med slovenskimi nacionalisti in socialisti ni velika; obe temelje trdno in močno nad povprečjem v IV. volivnem razredu. V okolici pa je precej drugače (1913):

- 81 % vseh volivnih upravičencev
- 73 % vseh volivcev italijanske liberalne stranke
- 78 % vseh volivcev slovenske nacionalistične stranke
- 100 % vseh volivcev socialistične stranke.

Tu je težišče slovenske nacionalistične stranke že bolj v bogatejšem, I. volivnem razredu. Razlika s povprečjem sicer še ni velika (I. 1909. povprečje 83 %, Slovenci 81 %), vendar pa je značilna. V okoliških volivnih razredih je bila borba med slovenskimi narodnjaki in socialisti prav ostra razredna borba. Ker so bili Italijani tu narodnostno v veliki manjšini, je bila mnogo manjša tudi pomembnost njihove liberalne nacionalistične stranke in voditelje slovenske nacionalistične stranke v okoliških volivnih razredih je vedno bolj prevzemal strah pred naraščajočo socialno demokracijo. Med tem, ko je bil, da tako rečemo, ves »srd« slovenskih narodnjakov v okolici obrnjen proti socialistom, so v mestnih volivnih okrajih podpirali socialistične kandidate v borbi proti glavnemu obojnemu nasprotniku, italijanskim liberalcem. V okolici je bila slovenska stranka vodilna, v mestu je bila v opoziciji.

Oglejmo si še natančneje socialno strukturo slovenskih nacionalističnih volivcev v mestnih volivnih razredih. V vseh višjih razredih so bili podpovprečno zastopani, torej prav nasprotno kot volivci italijanske liberalne stranke. Zanimiva pa je primerjava s socialisti (1913):

	povprečje	Slov. nac.	soc. dem.
III. razred	20.9 %	16.2 %	21.6 %
II. razred	14.8 %	10.9 %	4.0 %
I. razred	4.1 %	1.9 %	0.0 %

V tretjem razredu so bili socialisti prav dobro zastopani, slovenski nacionalisti pa precej slabše. Tako v malomeščanskem volivnem razredu — v obeh gornjih dveh pa je bilo drugače. Tu so bili socialisti zelo šibki, slovenski narodnjaki pa sicer niso zbrali ravno mnogo glasov, vendar so imeli tudi med najpremožnejšim prebivalstvom nek stalen, trden kader volivcev.

Odstotek glasov, ki ga je dosegla slovenska nacionalistična stranka v posameznih razredih, je prav tako kakor pri socialistih padal od proletarskega proti premožnejšim razredom. Odstotki so računani od števila volivnih upravičencev posameznih volivnih razredov.

v IV. razredu: 1909:	14.4 %	—	1913: 14.7 %
III.	10.3 %		9.7 %
II.	10.3 %		9.2 %
I.	9.3 %		5.8 %

Najmočnejša postojanka slovenske nacionalistične stranke v mestu je bil severni del Novega mesta (1907: z Greto 17.7 % od števila volivnih upravičencev, 1911: 31.2 % z Greto in 25.6 %), kjer je bila najmočnejša od vseh treh strank in je tudi v ožjih volitvah zmagovala nad italijanskimi liberalci. Druga taka postojanka je bil srednji in jugovzhodni del Sv. Vida (1907: 15.1 % z Zg. Čarbolo, 1911: 24.2 % in 20.7 %). Tu so slovenski nacionalisti pri veliki večini volitev prevladovali nad italijanskimi liberalci (tako tudi v občinskih volitvah v IV. razredu), a zaostajali za socialisti, posebno na jugovzhodu. Prav tako močna postojanka slovenske nacionalistične stranke je bil Sveti Jakob, kjer so bili seveda socialisti vselej na prvem mestu (slov. nacionalisti 1907: 19.6 % in 13.9 %, 1911: 23.0 %, 22.2 %, 20.8 % in 16.4 %): Slovenski nacionalistični volivci so bili posebno številni v južnih in vzhodnih predelih Sv. Jakoba — v teh sekcijah so bili tako pri parlamentarnih kakor pri občinskih volitvah (v IV. razredu) močnejši od italijanske liberalne stranke. Velik odstotek so dosegli slovenski nacionalisti še v severozapadnem delu Nove mitnice (1911: 21.6 %). Če preotrimo socialno strukturo predelov z močnim odstotkom slovenskih nacionalističnih volivcev, bomo videli, da so to ne ravno vselej, vendar pa večinoma manj premožni deli mesta.

Manjše število glasov so dobili slovenski narodnjaki v južnem delu Novega mesta (1907: 9.7 %, 1911: 17.1 % in 11.9 %), v severozapadnem delu Sv. Vida (1907: 6.9 %, 1911: 15.8 % in 9.1 %), v večjem delu Nove mitnice (1907: 10.1 %, 1911: 14.8 %, 12.3 %, 10.4 %), v celem mestnem okraju Stari mitnici (1907: 8.5 % in 7.9 %, 1911: 12.6 %, 12.5 %, 11.2 %, 10.2 %, 9.3 % in 7.9 %) — najslabše pa so bili vselej zastopani v Starem mestu (1907: 5.1 % in 4.6 %, 1911: 7.0 %, 6.1 % in 5.2 %) in to skoraj prav brez izjeme v vseh parlamentarnih in občinskih volitvah, ne glede na razrede.

Če primerjamo uspehe slovenske nacionalistične stranke z uradno narodnostno statistiko po mestnih okrajih, bomo opazili prav lepo medsebojno razmerje.

Jugoslovanov l. 1910. Slov. nac. l. 1911.

Novo-mesto	24.4 %	24.3 %
Sv. Jakob	23.8 %	24.5 %
Sv. Vid	18.6 %	21.3 %
Nova mitnica	16.4 %	17.9 %
Stara mitnica	11.4 %	15.6 %
Staro mesto	9.9 %	8.4 %

Odstotke smo računali pri narodnosti od števila prisotnih avstrijskih državljanov, pri volitvah pa od števila veljavnih oddanih glasov, kakor je treba pri taki primerjavi, da nas ne moti število neveljavnih in neoddanih glasov, ki zniža odstotek, računan od števila volivnih upravičencev, pa ga je treba praviloma enakomerno porazdeliti med vse stranke. Primerjava pa nam ne pokaže samo tega, kako točno

odgovarjajo v mestu okraji z večjim ali manjšim deležem slovenskega (in srbskega ter hrvatskega) prebivalstva okrajem z večjim ali manjšim odstotkom slovenskih narodnjaških volivcev, ampak nam prav v podrobnostih pokaže nepravilnost in krivičnost uradnega štetja. V štirih mestnih okrajih (od šestih) je delež slovenske nacionalistične stranke večji od deleža uradno zabeleženih ljudi s slovenskim, hrvatskim ali srbskim občevelnim jezikom. Ker Italijani za slovensko stranko pač nikdar niso glasovali, dočim se je nasprotno večkrat zgodilo (kakor smo že pokazali), nam že samo te številke dokazujejo »zanesljivost« avstrijske statistike narodnosti pri ljudskih štetjih. Pri tem pa socialističnih glasov, med katerimi je bilo zelo mnogo, morebiti celo nad polovico, slovenskih volivcev⁴⁴, nismo upoštevali, niti ne tega, da je bilo med neglasujočimi verjetno več Slovencev kakor Italijanov⁴⁵.

Znatno močnejše kakor v mestu samem, kjer so dobili 14.6 % glasov od števila volivnih upravičencev, so bili slovenski nacionalisti zastopani v predmestjih, kjer so bili z 41.4 % (vse leta 1911) že najmočnejša od vseh treh strank, močnejša od obeh ostalih skupaj.

	1911 od v. upr.		1911 od odd. vel.	1913 II. v. r. od odd. velj.	jgsl. 1910
Lonjer	pribl. 83.7 %		pribl. 93.4 %	86.3 %	95 %
Barkovlje	z Rojanom 53.7 %	z Rojanom	63.8 %	81.9 %	79 %
Sv. M. Magd. Sp.	60.0 %		70.8 %	74.9 %	80 %
Škedenj	59.4 %		69.7 %	71.4 %	64 %
Sv. M. Magd. Zg.	45.9 %		55.1 %	53.5 %	56 %
Vrdela	s Kolonjo 43.7 %	s Kolonjo	50.9 %	49.6 %	62 %
Rojan	z Barkovljami 53.7 %	z Barkovlj.	63.8 %	49.5 %	69 %
Škorklja	33.5 %		40.0 %	44.6 %	44 %
Kolonja	z Vrdelo 43.7 %	z Vrdelo	50.9 %	40.6 %	61 %
Greta	pribl. 31.2 %	pribl.	37.5 %	39.5 %	49 %
Rocol	32.3 %		40.9 %	39.1 %	44 %
Zg. Čarbola	24.4 %		30.6 %	32.1 %	29 %
Kjadin	13.4 %		16.3 %	13.1 %	21 %

Če vzamemo za podlago rezultate občinskih volitev leta 1913. v II. volivnem razredu — le ti nam dajejo po sekcijah številke za vsako predmestje posebej — vidimo, da je bila slovenska nacionalistična stranka najmočnejša v 9 od 13 predmestij, torej v ogromni večini; v 5 izmed teh je bila močnejša od obeh drugih strank skupaj: v 1 (Greta) je delila prvo mesto s socialisti, v 2 (Kolonja, Zg. Čarbola) je bila na drugem mestu za socialisti in le v 1 (Kjadin) je bila na zadnjem mestu, le tu je zaostajala po številu glasov

⁴⁴ Po G. Gregorinu Mihovilović: cit. delo, s. 70—71.

⁴⁵ Mihovilović: cit. delo, s. 71.

za italijansko liberalno stranko. Ob primerjanju volivnih rezultatov z narodnostno statistiko bomo opazili dokaj lepo soglasje, ki pa seveda ni popolno (posebej tvorijo izjemo Rojan, Zg. Sv. Marija Magdalena in Škorklja). Dopolnitev sliki, ki jo daje primerjanje odstotkov glasov za slovensko stranko in odstotkov prebivalstva jugoslovanskih narodnosti, daje razvrstitev glasov za italijansko nacionalistično stranko v predmestjih.

	1911 od vol. upr.		1911 od odd. volj.	1913 II. v. r. od odd. velj.	jgsl. 1910
Lonjer	pribl. 4.4 %		pribl. 4.9 %	9.0 %	95 %
Sv. M. Magd. Sp.	7.7 %		9.1 %	10.6 %	80 %
Škedenj	15.8 %		18.7 %	11.4 %	64 %
Sv. M. Magd. Zg.	10.6 %		12.5 %	13.3 %	56 %
Barkovlje	z Rojanom 11.1 %	z Rojanom	13.2 %	13.6 %	79 %
Kolonja	} 11.9 %			14.4 %	61 %
Vrdela			13.9 %	18.2 %	62 %
Rojan	z Barkovljami 11.1 %	z Barkovlj.	13.2 %	18.4 %	69 %
Greta	pribl. 19.1 %	pribl.	22.9 %	20.9 %	49 %
Škorklja	24.2 %		28.1 %	25.0 %	44 %
Zg. Čarbola	17.5 %		22.0 %	26.6 %	29 %
Rocol	17.5 %		22.1 %	37.3 %	44 %
Kjadin	40.0 %		48.6 %	52.3 %	21 %

Vrsta, ki jo dobimo, se v glavnem — seveda z nekaterimi spremembami — ujema z gornjo. Tako tukaj kakor tam je na prvem mestu (torej največ glasov za slovenske nacionaliste, najmanj za italijanske) Lonjer, na zadnjem pa Kjadin, ki tudi na narodnostni lestvici pričenjata in zaključujeta vrsto predmestij.

Dejstvo, da si vsa predmestja niso enaka po socialni, premoženjski in poklicni strukturi (tako n. pr. je Lonjer popolnoma kmetško predmestje), da volivci v vseh predmestjih niso bili enako razredno zavedni, da je bil torej odstotek glasov, oddanih za socialistično stranko, kakor smo že videli, precej različen (najmanjši je bil ravno tam, kjer je bil obenem ali prav zato najvišji odstotek slovenskih nacionalističnih glasov: v Lonjeru, Barkovljah, Sv. Mariji Magdaleni Spodnji in Škedenju), pa da je tudi po predmestjih glasovalo več slovenskih volivcev za italijansko liberalno stranko, da je bila torej različna tako imenovana »narodna zavednost« (pojav, ki je še bolj opazen v okolici) — vse to je vplivalo na razlike, ki se pojavljajo v vrstnem redu naših tabel.

Poleg tega moramo omeniti še doseljevanje italijanskega prebivalstva v predmestja in okolico, podobno kakor so se — v večji meri — doseljevali Slovenci v mesto. Zaradi teh migracij je primerjava rezultatov volitev, ki so bolj oddaljeni od leta ljudskega štetja,

z narodnostnimi podatki ljudskih štetij manj zanesljiva. Za mesto imamo na razpolago rezultate volitev iz leta 1911., ki so se vršile le pol leta po ljudskem štetju, za predmestja in okolico pa nam te volitve ne dajejo dovolj podrobnih podatkov za posamezna predmestja oziroma kraje, za kar moramo upoštevati rezultate občinskih volitev leta 1913. (za II. volivni razred), pri katerih pa je časovna razlika od ljudskega štetja 31. 12. 1910 že kar vredna upoštevanja.

Še močnejše kakor v predmestjih je bila slovenska nacionalistična stranka zastopana v okolici. Tu je imela absolutno večino vseh volivnih upravičencev (1911: 51.9%).

	1911 od vol. upr.		1911 od odd. velj.	1913 II. v. r. od odd. velj.	jgsl. 1910
Bazovica-Lip.-Padr.-					
Gropada	pribl. 83.7 %		pribl. 93.4 %	91.6 %	98 %
Opčine	z Ban.-Tr. 48.0 %		z Ban.-Tr. 60.0 %	73.7 %	90 %
Kontovel-Prosek-					
Miramar	s Sv. Kr. 47.7 %		s Sv. Kr. 56.2 %	65.9 %	92 %
Bane-Trebče	z Opčin. 48.0 %		z Opčin. 60.0 %	60.9 %	96 %
Sv. Križ	s Kont.-P.-M. 47.7 %		sKon.-P.-M. 56.2 %	29.9 %	90 %

Edini kraj, kjer je glasovalo za slovensko nacionalistično stranko pod polovico vseh volivnih udeležencev, je bil Sv. Križ, velika trdnjava socializma. Italijanska liberalna stranka je v okolici, ki je vsa nad 90 % slovenska, dobila le 17 % glasov vseh volivnih upravičencev (1911):

	1911 od vol. upr.		1911 od odd. velj.	1913 II. v. r. od odd. velj.	jgsl. 1910
Bazovica-Lip.-Padr.					
Gropada	pribl. 4.4 %		pribl. 4.9 %	7.5 %	98 %
Sv. Križ	s Kont.-P.-M. 15.5 %		sKon.-P.-M. 18.2 %	18.2 %	90 %
Opčine	z Ban.-Tr. 15.4 %		z Ban.-Tr. 19.2 %	19.0 %	90 %
Kontovel-Prosek-					
Miramar	s Sv. Kr. 15.5 %		s Sv. Kr. 18.2 %	25.4 %	92 %
Bane-Trebče	z Opčin. 15.4 %		z Ban.-Tr. 19.2 %	31.8 %	96 %

Volivni rezultati v okolici nam še posebej jasno kažejo, da so mnogi Slovenci glasovali za italijansko nacionalistično stranko, pa naj je bilo to že zaradi pritiska, podkupovanja, silne propagande ali kakih drugih vzrokov. Krajevni skupini Kontovel-Prosek-Miramar in Bane-Trebče (tu je točen delež vsakega posameznega kraja

nemogoče ugotoviti, ker volivne sekcije niso bile pri nobenih volitvah podrobneje razdeljene) sta imeli posebno močan delež italijanskih liberalnih volivcev — dasi sta bili po svoji narodnostni strukturi skoraj homogeni, kakor vsa ostala okolica.

Če primerjamo razvoj deleža slovenske nacionalistične stranke za leta 1907—1913 v okoliškem volivnem razredu, torej tako v predmestjih kakor v okolici, bomo opazili nazadovanje. Pri državno-zborskih volitvah je padel delež z 52.5 % (1907) od števila volivnih upravičencev na 50.7 % (1911); pri občinskih pa z 51.2 % (1909) na 46.2 % (1913). To je povsem razumljivo. V okolici in predmestjih ni le vedno bolj napredoval socializem, čemur je predvsem pripisovati ta padec, ampak se je tudi narodnostno prebivalstvo vedno bolj mešalo. Isti proces se je vršil v mestu, le da seveda v narodnostno nasprotnem smislu. Zato tudi zaznamuje slovenska nacionalistična stranka v istem razdobju v mestnih okrajih porast: z 11.7 % (1907) na 16.0 % (1911), s 14.4 % (IV. razred 1909) na 14.7 % (IV. razred 1913). Dočim je bila leta 1907. še večina volivcev slovenske nacionalistične stranke iz okoliškega volivnega okraja, je leta 1911. že prešla ta večina v mestne volivne okraje. Na ta način sta se mesto in okolica narodnostno vedno bolj približevala (dasi sta bila seveda še zelo daleč od stične točke); v celem pa je zmagovalo naraščanje slovenskega prebivalstva. »Trst bi imel danes, da ni prišlo do vojne in italijanske aneksije, po samem naravnem razvoju slovensko večino.«⁴⁶

Iz celotnega političnega razvoja Trsta je podala pričujoča razprava samo izsek, samo sliko, kakor jo je nudil tržaški strankarski boj okrog leta 1910., v zadnjih letih pred prvo svetovno vojno. Zato tudi nismo govorili o razlikah med rezultati posameznih volitev leta 1907, 1909, 1911 in 1915 več, kakor pa je bilo ravno potrebno. Razlike so seveda bile; in v primerjavi z rezultati vseh prejšnjih in nadaljnjih volitev v Trstu bi dale zelo zanimivo sliko ne le razvoja političnih strank, ampak tudi razvoja celotnega gospodarskega, socialnega in populacijskega življenja Trsta. Za tako delo pa bi bilo predvsem treba uporabiti celo vrsto virov, ki so danes v Ljubljani nedosegljivi. Zato smo se omejili na eno samo, časovno omejeno sliko; pri tem so bile vzete v poštev predvsem tiste značilnosti, ki so skupne vsem štirim volitvam. Na vprašanja, kakor je recimo naraščanje ali padanje volivne udeležbe, se nismo ozirali. Šlo nam je predvsem za to, kakšna je bila geografska razporeditev in socialna struktura volivcev tržaških strank pred prvo svetovno vojno — na ta problem pa dajejo rezultati štirih obravnavanih volitev, ki so se itak vršile v kratkem razdobju, kljub vsem medsebojnim razlikam, en skupen odgovor.

⁴⁶ Oko Trsta, Beograd 1945, s. 125.

I. Pregled volivnih rezultatov državnozbornih volitev 1907 in 1911

vol. okraj	leto	volivnih upravič.	glasovalo	veljavnih glasov	slav. nac.	soc. dem.	ital. nac.	kršč. soc.	nem. nac.	Volitva udeležba	v % od števila vol. upravičencev slav. soc. ital. dem. nac.	v % oddanih veljavnih glasov slav. soc. ital. nac. dem. nac.
I	1907	7699	5820	5776	911	2902	1645	290	—	76%	11.8 37.7 21.4	15.8 50.2 28.5
	1911	8264	6738	6459	1168	2617	2586	—	53	82%	14.1 31.7 31.3	18.1 40.5* 40.0
II	1907	11049	7370	7237	1614	1792	3120	664	—	67%	14.6 16.2 27.6	22.4 24.9 43.4
	1911	11899	9899	9666	2399	2016	4734	—	476	85%	20.2 16.9 39.8	24.8 20.8 48.9
III	1907	8031	5328	5299	660	2178	1949	499	—	66%	8.2 27.1 24.3	12.5 41.2 36.8
	1911	9362	7512	7222	1006	2003	4047	—	100	80%	10.8 21.4 43.2	13.9 27.8 56.1
IV	1907	4439	3161	3134	485	1127	997	505	—	71%	10.9 25.4 22.4	15.5 36.0 31.8
	1911	5788	4702	4543	1074	1473	1778	—	179	81%	18.6 25.4 30.7	23.6 32.2 39.1
V	1907	8603	6761	6702	4496	1449	714	—	—	79%	52.3 16.9 8.3	67.1 21.6 10.7
	1911	9933	8763	8453	5006	2127	1192	—	69	88%	50.7 21.4 12.0	59.2 25.2 14.1
<hr/>												
	1907	39821	28440	28148	8866	9448	8425	1958	—	71%	20.5 23.7 21.2	29.0 33.6 30.0
	1911	45246	37614	36373	10653	10236	14337	—	877	83%	23.5 22.6 31.7	29.3 28.1 39.4

II. Pregled volivnih rezultatov občinskih volitev 1909 in 1913

voly. razred	leto	volivnih upravičencev			glasovalo	volivnih upravičencev			raznih	Volivna udeležba	v % od števila volivnih upravičencev			na posamezne volivne razrede odpade v %		
		volivnih upravičencev	slov. nac.	ital. nac.		slov. nac.	ital. nac.	dem.			slov. nac.	ital. nac.	dem.	slov. nac.	ital. nac.	dem.
I	1909	1068	99	—	938	671	—	144	88%	9,3	—	62,8	3,4	2,4	—	6,2
	1913	1319	77	—	1090	905	—	—	83%	5,8	—	68,6	4,1	1,9	—	6,5
II	1909	4134	427	140	3494	2059	—	599	85%	10,3	3,3	49,5	13,1	10,3	2,4	19,1
	1913	4778	442	243	4048	3039	—	—	85%	9,2	5,1	63,6	14,8	10,9	4,0	22,0
III	1909	4298	442	186	3651	2244	—	304	85%	10,3	4,3	52,2	13,6	10,7	3,2	20,8
	1913	6760	655	1299	5625	3321	—	—	85%	9,7	19,2	49,1	20,9	16,2	21,6	24,1
IV	1909	21967	3170	5469	16907	5822	—	500	77%	14,4	24,9	26,5	69,8	76,5	94,3	53,9
	1913	19464	2858	4480	15513	6522	—	—	80%	14,7	23,0	33,5	60,2	70,8	74,4	47,3
mestni		31467	4139	5795	24990	10796	—	1547	79%	13,2	18,4	34,3	—	—	—	—
vol. r. 1915		32321	4032	6023	26276	13787	—	—	81%	12,5	18,6	42,6	—	—	—	—
o. I	1909	1516	906	—	1360	354	—	—	90%	59,9	—	23,4	15,8	18,5	—	48,8
	1913	2059	1067	—	1871	648	—	—	91%	51,8	—	31,5	19,4	21,8	—	34,1
o. II	1909	8052	3984	1349	7544	371	—	—	94%	49,5	16,7	4,6	84,2	81,4	100%	51,2
	1913	8526	3829	1595	7293	1253	—	—	86%	44,9	18,7	14,7	80,6	78,2	100%	65,8
okol.	1909	9568	4891	1349	8904	726	—	—	92%	51,2	14,1	7,6	—	—	—	—
vol. r. 1913	10585	4897	1595	9164	1902	—	—	—	87%	46,2	15,1	18,0	—	—	—	—
v. Trst 1909		41035	9030	7144	33894	11522	—	1547	83%	22,0	17,4	28,1	—	—	—	—
1913		42906	8929	7618	35440	15639	—	—	83%	20,8	17,7	36,5	—	—	—	—

III. Državnozborske volitve 1907 po sekcijah

vol. okraj	sekcija	volitvih upravič.	veljavnih glasov	slov. nac.	soc. dem.	it. nac.	v % od števila vol. upravičencev			v % od števila velj. oddanih glasov			N. mesto, N. mitn., Greta Novo mesto Nova mitnica Nova mitnica, Škorklja Stara mitnica Stara mitnica, Kjadin Sv. Vid Sv. Vid, Zg. Čarbola Šked., Zg., Sp. Sv. M. M. Rocol, Lonjer Kolonja, Vrdela Rojan, Barkovlje Bazov., Lip., Padr., Gr. Opčine, Bane, Trebče Kontovel., Pr., Mir., Sv. K.
							sl. nac.	dem.	it. nac.	sl. nac.	dem.	it. nac.	
I	1	1540	1162	71	568	444	4.6	36.9	28.8	6.1	48.9	38.2	Staro mesto Sv. Jakob
	2	1696	1176	86	448	546	5.1	26.4	32.2	7.3	38.1	46.5	
	3	2324	1812	456	992	279	19.6	42.7	12.0	25.2	54.6	15.4	
	4	2139	1632	298	894	376	13.9	41.8	17.6	18.2	54.7	23.1	
II	5	3654	2029	647	648	567	17.7	17.7	15.5	31.9	31.9	27.9	N. mesto, N. mitn., Greta Novo mesto Nova mitnica Nova mitnica, Škorklja
	6	2147	1517	209	233	908	9.7	10.3	42.3	13.8	15.3	59.9	
	7	2876	2034	290	460	1072	10.1	16.0	37.3	14.0	22.3	51.8	
	8	2380	1657	469	451	574	19.7	18.9	24.1	28.3	27.2	34.7	
III	9	3758	2421	296	833	1042	7.9	22.2	27.8	12.3	34.4	43.1	Stara mitnica Stara mitnica, Kjadin
	10	4273	2869	364	1345	907	8.5	31.5	21.2	12.7	46.8	31.6	
IV	11	2248	1463	154	324	687	6.9	14.4	30.5	10.5	22.1	46.9	Sv. Vid Sv. Vid, Zg. Čarbola
	12	2191	1671	331	803	310	15.1	36.7	14.1	19.8	48.1	18.5	
V	13	2468	1851	1276	396	176	51.7	15.0	7.1	68.9	21.4	9.4	Šked., Zg., Sp. Sv. M. M. Rocol, Lonjer Kolonja, Vrdela Rojan, Barkovlje Bazov., Lip., Padr., Gr. Opčine, Bane, Trebče Kontovel., Pr., Mir., Sv. K.
	14	1330	1044	574	306	149	43.2	23.0	11.2	55.0	29.3	14.2	
	15	1721	1354	822	389	121	47.8	22.6	7.0	60.7	28.7	8.9	
	16	1122	880	613	176	78	54.6	15.7	6.9	69.6	20.0	8.8	
	17	392	362	342	20	—	87.3	5.1	—	94.5	5.5	—	
	18	685	572	452	15	104	66.0	2.2	15.2	78.9	2.6	18.2	
	19	883	650	417	167	66	47.2	18.9	7.5	64.1	25.7	10.1	

IV. Državnozborske volitve 1911 po sekcijah

vol. okraj	sekcija	volilnih upravič.	veljavnih glasov	slov. nac.	soc. dem.	ital. nac.	v % od števila vol. upravičencev			v % od števila velj. oddanih glasov			Staro mesto
							slov. nac.	soc. dem.	ital. nac.	slov. nac.	soc. dem.	ital. nac.	
I	1	1321	908	69	248	591	5.2	18.8	44.7	7.6	27.3	65.1	Sv. Jakob
	2	1279	889	89	335	465	7.0	26.2	56.4	10.1	37.7	52.4	
	3	1025	810	62	276	454	6.1	27.0	44.4	7.6	34.1	56.1	
	4	796	671	177	309	177	22.2	38.9	22.2	26.4	46.1	26.4	
	5	1327	1086	218	547	316	16.4	41.2	23.8	20.1	50.4	29.1	
	6	1248	1039	260	443	328	20.8	35.6	26.3	25.1	42.6	30.6	
	7	1269	1067	292	456	256	23.0	35.9	20.2	27.4	42.7	24.0	
II	1	1291	1043	154	124	723	11.9	9.6	56.0	14.7	11.8	69.3	Novo mesto
	2	1351	1087	231	138	637	17.1	10.2	47.1	21.2	12.7	58.7	
	3	1376	1074	352	275	351	25.6	20.0	25.5	32.7	25.6	32.6	
	4	1299	1080	405	398	248	31.2	30.6	19.1	37.5	36.9	22.9	N. mesto, Greta
	5	1380	1100	298	200	517	21.6	14.5	37.5	27.1	18.2	47.0	
	6	1312	1097	439	295	317	33.5	22.5	24.2	40.0	26.9	28.1	N. mesto, N. mitnica Škorklja
	7	1389	1141	205	212	666	14.8	15.3	47.9	17.9	18.7	58.3	
	8	1296	1059	160	206	621	12.3	15.9	47.9	15.1	19.4	58.7	N. mitnica
	9	1205	985	125	168	654	10.4	13.9	54.3	12.6	17.0	66.4	

vol. okraj	sekcija	Volivnih upravič. veštavnih glasov	slov. nac.	soc. dem.	ital. nac.	v % od števil vol. upravičencev			v % od števila velj. oddanih glasov			
						slov. nac.	soc. dem.	ital. nac.	slov. nac.	soc. dem.	ital. nac.	
III	1	1160	108	307	481	-9.3	26.4	41.4	12.0	34.2	53.7	St. mitnica
	2	1630	206	244	768	12.6	15.0	47.1	16.9	20.0	64.1	
	3	1285	161	270	543	12.5	21.0	42.3	16.5	27.6	55.6	
	4	1503	1016	269	614	10.2	20.6	47.1	13.1	26.5	60.4	
	5	1304	1011	211	697	7.9	16.2	53.4	10.2	20.9	68.8	
	6	1387	1093	411	527	11.2	29.6	38.0	14.2	37.6	48.2	
	7	1040	856	291	417	13.4	28.0	40.0	16.3	34.0	48.6	
IV	1	1284	203	219	503	15.8	17.0	39.2	21.9	23.7	54.3	Sv. Vid
	2	1286	117	245	566	9.1	19.1	44.0	12.6	26.5	61.1	
	3	1223	296	243	325	24.2	19.9	26.6	31.7	26.0	34.8	
	4	1187	947	449	208	24.4	37.9	17.5	30.6	47.4	22.0	
	5	808	671	316	170	20.7	39.1	21.0	24.9	47.2	25.3	
V	1	1164	692	106	184	59.4	9.1	15.8	69.7	10.8	18.7	Škedenj Zg. Sv. M. Magd. Sp. Sv. M. Magd. Rocol Kolonja, Vrdela Vrdela Rojan, Barkovlje Kont., Pros., Mir., Sv. Kr. Opčine, Bane, Třebče Baz., Lip., Pa., Gr., Lonj.
	2	904	415	243	96	45.9	26.9	10.6	55.1	52.3	12.5	
	3	731	618	124	56	60.0	17.0	7.7	40.8	20.1	9.1	
	4	1244	983	364	217	32.3	29.2	17.5	40.9	37.1	22.1	
	5	880	728	323	136	30.6	36.7	15.5	36.9	44.3	18.7	
	6	1125	994	247	103	53.9	21.9	9.1	61.0	24.8	10.3	
	7	1376	1157	265	153	53.7	19.3	11.1	63.8	22.9	13.2	
	8	995	846	217	154	47.7	21.8	15.5	56.2	25.6	18.2	
	9	838	670	139	129	48.0	16.6	15.4	60.0	20.7	19.2	
	10	675	605	10	30	83.7	1.5	4.4	93.4	1.6	4.9	

V. Občinske volitve 1909 po volivnih okrajih

razred	volivnih upravičencev	slov. nac.			ital. nac.			v % od števila volivnih upravičencev			na posamezne volivne razrede odpade v %			Sv. Vid (I. v. o.)
		slov. nac.	ital. nac.	dem.	slov. nac.	ital. nac.	dem.	slov. nac.	ital. nac.	dem.	vol. upr.	slov. nac.	ital. nac.	
IV	1809	247	519	389	13.6	21.5	28.7	57.1	66.6	95.3	44.2			
III	463	45	248	—	9.5	—	53.0	14.6	11.8	—	20.8			
II	723	70	321	21	8.9	2.6	43.6	22.8	17.5	4.6	26.8			
I	177	17	99	—	8.6	—	54.0	5.6	4.0	—	8.1			
	3172	371	1175	408	11.7	12.8	37.1							
IV	2618	102	809	674	3.9	25.5	30.5	80.3	67.5	98.7	69.1		Staro mesto (II. v. o.)	
III	316	27	193	—	8.5	—	61.1	9.7	17.9	—	16.5			
II	248	16	126	9	6.4	3.6	50.7	7.6	10.6	1.3	10.7			
I	79	6	44	—	7.6	—	55.7	2.4	3.9	—	3.7			
	3261	151	1172	683	4.5	20.7	35.6							
IV	2670	507	670	498	19.0	18.6	25.1	55.4	69.0	92.6	38.3		Novo mesto (III. v. o.)	
III	819	79	419	—	9.6	—	51.2	17.0	10.7	—	23.9			
II	1041	119	492	40	11.4	3.8	47.3	21.6	16.2	7.4	28.1			
I	290	30	170	—	10.3	—	58.6	6.0	4.0	—	9.7			
	4820	735	1751	538	15.2	11.1	36.3							
IV	3615	760	1115	669	21.0	18.5	30.8	60.4	74.1	96.2	45.8		Nova mitnica, Škorklja	
III	1007	121	565	—	12.0	—	56.1	16.8	11.8	—	23.2		(IV. v. o.)	
II	1105	122	585	27	11.0	2.4	52.9	18.5	11.9	5.8	24.0			
I	259	21	172	—	8.2	—	66.4	4.3	2.0	—	7.0			
	5986	1025	2436	696	17.1	11.6	40.7							

razred	volivnih upravičencev	slov. nac.	soc. dem.	ital. nac.	v % od števila volivnih upravičencev		na posamezne volivne razrede odpade v %				Stara mitnica, Kjadin (V. v. o.)	
					slov. nac.	soc. dem.	ital. nac.	vol. upr.	slov. nac.	soc. dem.		ital. nac.
IV	6129	612	1449	1910	10.0	23.6	31.1	73.9	75.4	97.9	61.4	
III	1106	101	—	603	9.1	—	54.5	13.3	12.5	—	19.4	
II	860	79	33	455	9.1	3.8	52.9	10.4	9.7	2.2	14.6	
I	203	18	—	144	8.7	—	70.9	2.4	2.2	—	4.6	
	8298	810	1481	3113	9.7	17.8	37.5					
IV	5145	941	1790	798	18.3	34.8	15.5	86.2	90.0	71.8	63.9	Sv. Jakob, Zg. Čarbola (VI. v. o.)
III	580	70	186	219	12.1	32.2	37.8	9.7	6.7	26.8	22.8	
II	175	26	12	85	14.8	6.8	48.6	2.9	2.4	1.5	10.7	
I	69	9	—	45	13.0	—	65.2	1.2	0.8	—	2.6	
	5969	1046	1988	1147	17.5	33.3	19.2					
II	2097	1086	324	89	51.8	15.4	4.2	83.5	80.1	100%	51.2	Zg., Sp. Sv. M. Magd, Škedenj (I. ok. v. o.)
I	415	270	—	87	66.3	—	21.1	16.5	19.9	—	48.8	
	2512	1356	324	176	54.0	12.9	7.0					
II	2705	1157	510	110	42.8	18.9	4.1	86.6	85.1	100%	40.7	Kolonja, Vrdela, Rocol, Lonjer (II. ok. v. o.)
I	416	202	—	160	48.6	—	38.5	13.3	14.9	—	59.3	
	3121	1359	510	270	43.6	16.3	8.6					
II	3250	1741	515	172	53.6	15.8	5.3	82.7	80.0	100%	61.6	Barkovlje, Rojan, Greta, okolica (III. ok. v. o.)
I	680	434	—	107	63.9	—	15.7	17.3	20.0	—	38.4	
	3930	2176	515	279	55.3	13.1	7.1					

VI. Občinske volitve 1913 po volivnih okrajih

razred	volivnih upravičencev	slov. nac.	soc. dem.	ital. nac.	v % od števila volivnih upravičencev		na posamezne volivne razrede odpade v %				Sv. Vid (I. v. o.)
					slov. nac.	soc. dem.	ital. nac.	vol. upr.	slov. nac.	soc. dem.	
IV	1871	300	431	578	16,0	23,0	50,9	52,4	70,7	72,0	59,3
III	708	48	126	349	6,7	17,8	49,2	19,8	11,3	21,1	23,7
II	783	67	41	423	8,5	5,2	54,1	21,9	15,7	6,8	28,7
I	214	10	—	123	4,6	—	57,6	6,0	2,3	—	8,5
	5576	425	598	1473	11,9	16,7	41,2				
IV	2097	75	510	856	3,6	24,3	40,8	71,9	68,2	82,3	63,3
III	460	15	94	250	3,2	20,4	56,6	15,8	13,6	15,2	18,5
II	270	15	13	180	5,5	5,5	59,1	9,2	13,6	2,4	13,3
I	89	5	—	67	5,6	—	75,2	3,0	4,5	—	4,9
	2916	110	619	1353	3,7	21,2	46,4				
IV	1963	477	385	651	24,3	19,6	33,2	43,8	60,5	76,1	31,0
III	1044	165	97	547	15,8	9,3	52,3	23,4	20,9	19,2	26,0
II	1078	122	23	636	11,3	2,1	58,9	24,1	15,5	4,6	30,3
I	389	23	—	268	6,0	—	69,0	8,7	2,9	—	12,7
	4474	788	506	2102	17,6	11,3	47,0				
IV	3364	665	593	1196	19,7	17,6	35,5	52,4	68,7	74,7	39,3
III	1376	149	137	748	10,8	9,9	54,3	21,4	15,4	17,3	24,6
II	1348	138	64	865	10,2	4,7	64,2	21,0	14,3	8,0	28,4
I	328	15	—	234	4,7	—	71,3	5,1	1,5	—	7,7
	6416	968	794	3043	15,1	12,3	47,4				

Nova mitnica, Škorklja
(IV. v. o.)

Staro mesto (II. v. o.)

Novo mesto (III. v. o.)

razred	volivnih upravičencev		slov. nac.	soc. dem.	ital. nac.	v % od števila volivnih upravičencev		na posamezne volivne razrede odpade v %		od od oddanih glasov za	vol. upr.	slov. nac.	ital. soc. dem.	nac.
	vol. nac.	ital. soc. dem.				od vol. upr.	od slov. soc. dem.							
IV	5296	437	1172	2140	8.2	22.1	40.4	62.8	69.8	74.6	52.3	Stara mitnica, Kjadin (V. v. o.)		
III	1863	109	327	1035	5.8	15.6	55.6	22.1	17.4	20.8	25.3			
II	1045	71	71	751	5.8	5.8	71.8	12.4	11.5	4.5	18.5			
I	220	9	—	168	4.2	—	76.4	2.6	1.4	—	4.1			
	8424	627	1570	4094	7.4	18.6	48.6							
IV	4873	904	1389	1100	18.5	28.5	22.6	74.8	81.1	71.8	63.9	Sv. Jakob, Zg. Čarbola (VI. v. o.)		
III	1309	167	518	392	12.8	39.6	30.0	20.1	15.0	26.8	22.8			
II	254	31	29	184	12.2	11.4	72.4	3.9	2.7	1.5	10.7			
I	79	14	—	45	17.7	—	56.9	1.2	1.2	—	2.6			
	6515	1116	1936	1721	17.1	29.7	26.4							
II	2184	1158	373	205	53.1	17.1	9.5	79.5	79.4	100%	53.0	Zg. Sp. Sv. M. Magd., Skedenj (I. ok. v. o.)		
I	572	301	—	182	52.7	—	31.9	20.7	20.6	—	47.0			
	2176	1459	373	387	52.9	13.5	14.0							
II	3375	1068	654	536	31.6	19.4	15.8	83.0	77.1	100%	65.9	Kolonia, Vrdela, Rocol, Lonjer (II. ok. v. o.)		
I	692	317	—	277	45.8	—	40.1	17.0	22.9	—	34.1			
	4067	1385	654	815	34.1	16.1	20.0							
II	2967	1603	568	512	54.1	19.1	17.3	78.8	78.1	100%	73.2	Barkovlje, Rojan, Greta, okolica (III. ok. v. o.)		
I	795	449	—	188	56.5	—	23.7	21.1	21.9	—	26.8			
	3762	2053	568	701	54.7	15.1	18.6							

VII — Rezultati občinskih volitev v II. okoliškem oz. IV. mestnem volivnem razredu za predmestja in okolico (po sekcijah) 1913

	slov.	glasov sd.	ital.	v % slov.	od odd. sd.	velj. ital.
Barkovlje	276	15	46	81.9	4.5	13.6
Rojan	256	166	95	49.5	32.1	18.4
Greta	181	181	96	39.5	39.5	20.9
Škorklja	299	204	168	44.6	30.4	25.0
Kolonja	93	103	33	40.6	45.0	14.4
Vrdela	563	367	207	49.6	32.3	18.2
Kjadin	101	267	405	13.1	34.5	52.5
Rocol	295	177	280	39.1	23.6	37.3
Lonjer	125	7	13	86.3	4.8	9.0
Zg. Čarbola	186	239	154	32.1	41.3	26.6
Sp. Sv. Marija Magdalena	389	75	55	74.9	14.4	10.6
Zg. Sv. Marija Magdalena	289	180	72	53.5	33.2	13.3
Škedenj	488	118	78	71.4	17.3	11.4
Sv. Križ	79	137	48	29.9	51.8	18.2
Prosek, Miramar, Kontovel	234	31	90	65.9	8.5	25.4
Opčine	241	24	62	73.7	7.3	19.0
Bane, Trebče	92	11	48	60.9	7.3	31.8
Bazovica, Lip., Padr., Gr.	244	2	20	91.6	0.8	7.5

Opomba k tabelam.

Rezultati državnozbornih volitev 1907 so bili objavljeni v Österreichische Statistik, LXXXIV. Band s podatki za posamezne volivne okraje; za leto 1911. z enakimi podatki pa v Österreichische Statistik, Neue Folge, VII. Band. Tam so navedene tudi številke za predmestja Greto, Skorkljo, Kjadin in Zg. Čarbolo, ki pa so pri letu 1907. za vse štiri, pri letu 1911. pa za Greto, netačne (glej op. 30—34). Rezultati po posameznih sekcijah so bili objavljeni (kar se tiče v Ljubljani dosegljivih virov) v Edinosti in se s splošnimi rezultati iz Ost. Statistik kar dobro ujemajo; razlike, kjer so, nikakor niso bistvene in ne morejo morebitne napake na veljavnost zaključkov, opravljenih na podlagi teh podatkov, prav nič vplivati. Splošne rezultate po volivnih okrajih smo torej posneli po Ost. Statistik, rezultate po sekcijah pa po Edinosti (24. V. 1907 in 14. VI. 1911).

Rezultati občinskih volitev 1909 so bili za mestne volivne okraje (samo končni podatki za posamezne razrede) objavljeni v Österreichisches Städtebuch, XIV. Band, Wien 1913 v razpravi Klezl v. Norberg: Die Gemeindewahlen (str. 387—410). Tudi ti podatki niso brez napak: za mestne volivne okraje je računano samo prebivalstvo mestnih upravnih okrajov — torej 160.993 namesto 176.738, prav tako so torej napačni tudi odgovarjajoči odstotki (str. 391). Rezultati volitev 1913 so bili za mestne in okoliške okraje (končni podatki za posamezne razrede) objavljeni v Österreichisches Städtebuch, XV. Band, Wien 1918 (str. 306). Upoštewane so le ožje volitve; poleg tega je napačno število volivnih upravičencev za II. okoliški razred. Podrobni rezultati po posameznih volivnih okrajih in sekcijah so bili objavljeni v Edinosti, Rdečem praporu (za 1909), Zarji (za 1913), Slovenskem narodu, Slovencu v juniju 1909 in juniju 1913; vendar ne povsod enako popolno. Upoštevali smo podatke po Ost. Städtebuch in po Edinosti. Za podatke Edinosti velja, da, kakor časopisna poročila nasploh, niso zanesljivi do zadnje enice; vendar se v celem prav lepo ujemajo s podatki v Ost. Städtebuch in morebitne napake pri posameznih podrobnih rezultatih ne morejo prav nič vplivati na veljavnost opravljenih zaključkov.

Ker je pri občinskih volitvah glasoval navadno vsak volivec za več kandidatov (kolikor je bilo pač mandatov) hkrati, je bilo oddanih za posamezne stranke 2 krat, 3 krat, 4 krat toliko glasov, kot je bilo volivcev. Razni kandidati iste stranke so pri tem dobili različno število glasov. Upoštevali smo povsod povprečno število glasov (vsota glasov za vse kandidate ene stranke, deljena s številom kandidatov).

Выборы в Триесте в 1907—1913 г. г.

Краткое содержание

На основании результатов выборов, происходивших в Триесте в 1907—1913 г. г., автор определил социальную структуру трех больших тогдашних политических партий и их географическое распределение на территории триестской общины. При этом приняты во внимание выборы в Венский парламент (Reichsrat) в 1907 и 1911 г. г., первые выборы после введения всеобщего и равного избирательного права, и выборы в Триестский общинный совет (одновременно провинциальный сейм) 1909 и 1913 г. г., первые после избирательной реформы 1908 г., которая ввела всеобщее избирательное право, хотя и сохранила

начало избирательного неравенства. Эти четыре избирательные кампании были последними в австрийском Триесте. Выборы, происходившие после первой мировой войны, не могут быть приняты в расчет в качестве действительного отражения общественного мнения в виду до-фашистского и фашистского террора.

Активное избирательное право при выборах в австрийский парламент имели все австрийские граждане мужского пола, достигшие 24-летнего возраста и проживавшие не менее года в соответственной общине. Лица, состоявшие на военной службе, не пользовались избирательными правами. В Триесте избирательное право имело 20% населения, а вся территория триестской общины была разделена на 5 избирательных округов. 4 в самом городе и в части городского предместья, а один — в другой части городского предместья и в ближайших окрестностях.

Вследствие домогательств итальянской либеральной националистической партии, господствовавшей в общинном совете, правила о выборах при общинных выборах были значительно более консервативны. Избиратели были разделены по своему имущественному положению на 4 разряда: к первому из них принадлежала крупная буржуазия и крупные землевладельцы (свыше 400 крон годового налога), ко второму средняя буржуазия (100—400 крон) и чиновничество, к третьему мелкая буржуазия (20—100 крон), а к четвертому — пролетариат, от которого, из боязни социализма, требовалось трехлетнее пребывание в Триесте. В результате избирательным правом располагало 18—19% населения. Избирательные округа были, как и при выборах в парламент, городские и окраинные. При общинных выборах действовало правило об обязательном участии в выборах, с помощью которого имелось в виду достичь возможно большего числа голосующих за господствующую итальянскую либеральную партию. — При всех четырех выборах неизменно выступали 3 крупных триестских партии, две националистических — итальянская либеральная националистическая партия и словенская партия (политическое общество Edinost), и социал-демократическая партия, которая, за редкими исключениями, выставляла в самом городе итальянских, а в окрестностях словенских кандидатов. Остальные партии, выступавшие на выборах, не были постоянными и не имели значения, их можно причислить к диссидентам итальянской партии.

Избиратели итальянской либеральной партии рекрутировались преимущественно из высших избирательных разрядов. В первых трех избирательных разрядах у итальянской партии было огромное преобладание, а в четвертом она была столь же сильной как словенская и социалистическая. Участие в выборах избирателей высших избирательных разрядов было

обычно бóльшим, чем в четвертом. Сила итальянской партии падала точно од разряда до разряда, в направлении од 1 до 4. — Географическое распределение избирателей итальянской партии также обнаруживает ее связанность с более богатыми частями города. Главной итальянской националистической твердыней была южная часть Нового города¹, самого богатого городского округа (в северной части Нового города преобладали жители словенской национальности), затем округ Новая таможня², вторая богатая часть города, и, наконец, чиновничий округ — Старая таможня³. Единственный бедный округ, в котором были сильны итальянские националисты, был Старый город⁴, где в отличие от округа Св. Яков⁵ преобладал пролетариат без постоянного заработка, рабочий люд, живущий случайным заработком, гораздо менее сознательный, и где покупка голосов осуществлялась гораздо легче. В округе Св. Вид⁶, именно в его более богатой северо-западной части, опять-таки были в большинстве избиратели, стоявшие за итальянскую либеральную партию. Слабее всего итальянские либералы были представлены в рабочем городском округе Св. Яков, в северной части Нового города, населенной словенцами, и в беднейшей юго-восточной части округа Св. Вид. Как только мы переходим в предместья, тотчас же замечаем сильное падение сторонников итальянской националистической партии, а, вместе с тем, и падение доли итальянского населения. Единственным исключением является Кьядин⁷, в котором преобладает итальянское население и который по своей политической ориентации относится, в полной мере к числу округов, благоприятствующих итальянской националистической партии. Во всех других краях итальянская националистическая партия отставала от словенской националистической партии, а в большинстве случаев и от социалистической. Еще слабее итальянские либералы были представлены в триестских окрестностях, бывших вполне словенскими.

При оценке избирательных результатов в Триесте мы не должны забывать, что итальянская националистическая партия была господствующей, что в ее руках был весь хозяйственный и административный аппарат, что она располагала огромными финансовыми средствами для пропаганды и подкупа, что триестское городское управление (магистрат), бывшее твердо в руках итальянской либеральной партии, выдавало удостоверения о трехлетнем и одногодичном пребывании в Триесте, под-

¹ Novo mesto — Città Nuova

² Nova mitnica — Barriera Nuova

³ Stara mitnica — Barriera Vecchia

⁴ Staro mesto — Città Vecchia

⁵ Sv. Jakob — San Giacomo

⁶ Sv. Vid — San Vito

⁷ Kjadin — Chiadino

готовляло списки избирателей и выдавало избирательные легитимации. Всех, голосовавших за итальянскую либеральную партию, мы отнюдь не можем считать ее верными сторонниками. Это доказывает уже сильное колебание числа поданных за нее голосов, менявшегося от одних выборов до других, чего мы не замечаем у других партий.

Социалистическая партия, как рабочая партия, опиралась, естественно на избирателей IV разряда, а в разрядах от IV до I имела все менее и менее опоры, так что в первом разряде она вообще не выставляла своих кандидатур. В последние годы перед первой мировой войной социалисты все более и более завоевывали позиции и в III избирательном разряде, прежде всего в Св. Якове. Самым сильным опорным пунктом социалистов в городе был наиболее бедный округ Св. Яков. Там они были часто более сильны, чем обе остальные партии вместе. Другим важным опорным пунктом социализма была юговосточная, беднейшая часть Св. Вида. В 1907 году, в момент наивысшей мощи социализма, после победы в борьбе за общую избирательную реформу, когда в рядах либеральной буржуазии замечались смещение и страх, социалисты были сильны и в Старом городе, где они при других выборах отставали от итал. либералов. Слабее всего социалисты были претставлены в самом богатом городском округе, в Новом городе, именно в южной его части, далее в округе Новая таможня, в северозападной части Св. Вида, в значительной части округа Старая таможня и в западной, более состоятельной, части Старого города. Еще более сильной, чем в городе, социалистическая партия была в предместьях, особенно в Колонье⁸, Верхней Чарболе⁹ и Грете¹⁰. Слабее всего здесь социалисты были представлены в Лоньере¹¹ и в Барковлях¹², да еще в Шкеднье¹³ и Нижней Св. Марии Магдалине¹⁴. В окрестностях социалисты были всего слабее, и все же именно здесь, в рыболовном крае Св. Криж¹⁵, у них был самый сильный опорный пункт во всей триестской общине.

Хотя словенская националистическая партия была мещанской партией, однако, по структуре своих избирателей она сильно отличалась от итальянской. Так, главная сила и опора словенской националистической партии была в IV разряде, хотя и не в такой мере как у социалистической партии. В Триесте, в котором на ограниченной территории одновременно велась двойная борьба — классовая и национальная, словен-

⁸ Kolonja — Cologna

⁹ Zg. Carbola — Chiarbola Sup.

¹⁰ Greta — Grettia

¹¹ Lonjer — Longera

¹² Barkovlje — Barcola

¹³ Škedenj — Servola

¹⁴ Sv. Marija Magdalena sp. — S. Maria Maddalena inf.

¹⁵ Sv. Križ — Santa Croce

ский пролетариат, следовательно, отзывался на призыв своего мещанства, что представляет нередкое явление при движении буржуазных кругов угнетаемых народов. Однако, в положении словенской националистической партии замечается весьма характерное различие между городом и его окрестностями: в городских избирательных округах словенские националисты боролись прежде всего против итальянской буржуазной партии и в борьбе против нее обычно поддерживали социалистов, а в окрестных избирательных округах их главными противниками были социалисты, которые здесь, на словенской национальной территории, угрожали их руководящему положению. Здесь центр тяжести словенской националистической партии был уже в высшем разряде, тогда как в городе в высших разрядах они были всюду представлены слабо, ниже среднего уровня, в 3 разряде даже слабее, чем социалисты, а во 2 и 1 разрядах у них был хотя и незначительный, но постоянный кадр избирателей. Самым сильным опорным пунктом словенских националистов в городе была северная часть Нового города, далее средняя и юго-восточная часть Св. Вида и особенно южный и восточный участки Св. Якова (где они были, конечно, слабее социалистов) и северо-западная часть округа Новая таможня. В социальном отношении это были в большинстве случаев, хотя и не всегда, менее зажиточные части города. Слабее всего словенцы были представлены в Старом городе. Если мы сопоставим успехи словенской националистической партии с официальной статистикой национальностей, то мы в общем обнаружим их совпадение. Сопоставление, вместе с тем, обнаруживает неточность официальной переписи, именно в четырех из шести городских округов доля словенской националистической партии более значительна, чем доля официально зарегистрированных жителей со словенским, хорватским или сербским разговорным языком. Следует, кроме того, принять во внимание, что итальянцы никогда не голосовали за словенскую националистическую партию, тогда как обратное явление неоднократно имело место (особенно это можно сказать об окрестностях города), и что среди голосовавших за социалистов было очень много, по мнению некоторых даже более половины, словенцев. Гораздо сильнее, чем в городе, словенские националисты были представлены в его предместьях, где они являлись уже самой сильной из всех партий, более сильной, чем две остальные, и где они отставали от итальянской партии только в Кьядине. Еще более мощной словенская националистическая партия была в чисто словенских окрестностях Триеста.

Общая картина развития в Триесте обнаруживает упадок влияния итальянской либеральной партии, представлявшей в 1897 году еще приблизительно $\frac{2}{3}$ лиц, имевших избирательное право, а в 1911 — всего только $\frac{1}{3}$. В то же время социалисты

и словенские националисты возрасли на половину и перед первой мировой войной составляли уже почти 50 % всех имевших избирательное право. Социалисты удвоили число своих голосов и прогрессировали как в городе, так и в предместьях и окрестностях. Словенские националисты усилились в городских избирательных округах, а в окрестных несколько сократились, главным образом, в виду успехов социалистов, а также вследствие притока итальянского населения в предместья и окрестности, представлявшего обратный процесс по сравнению с притоком словенцев в город.

The Elections in Trst — Trieste 1907 — 1913. (Résumé)

On the basis of the results of the elections in Trst during the years 1907—1913, is presented the social structure of the voters of the then three large political parties in Trst, and their geographical arrangement in the territory of the Trst municipality. The elections to the Vienna parliament (Reichstag) of the year 1907 and 1911 are taken into account, the first after the introduction of the general and equal electoral right, and the elections to the Trst town council (simultaneously the provincial assembly) of the years 1909 and 1913, introducing a general though retaining an unequal electoral right. These elections were the last in the Austrian Trst. The elections after the first World War are not to the point any longer as a real picture of true public opinion on account of the pre-fascist and fascist terror.

After 1907 all male Austrian citizens were able to cast their votes for the parliament, provided they were 24 years of age and had been living at least one year in the respective community. The soldiers were without the electoral rights. In Trst 20% of the inhabitants had the electoral right, and the territory of the community was divided into five electoral districts; four of them in the city itself and a part of the suburbs, and one district comprising the rest of the suburbs and the surrounding country. The electoral order and the rules for the municipal elections were much more conservative due to the efforts of the Italian liberal national party which ruled in the town council: the voters were divided into four groups according to their wealth and property; in the first group or class voted the big bourgeoisie and the large landed proprietors (with taxes over 400 krone per year); in the second, middle bourgeoisie (taxes 100 to 400 krone) and the officials, that is the body of the civil servants; in the third class »petite bourgeoisie« (taxes from 20 to 100 krone); in the fourth class voted the proletariat of whom place of residence for 5 years was required for fear of socialism. Thus the right of vote was granted to 18—19% of the inhabitants. The electoral districts were similar to the parliamentary elections divided into those of the city and of the surrounding

country. The voting in the municipal elections was compulsory, — in order to obtain the largest possible number of votes for the ruling Italian liberal party. — In all four elections there constantly competed 3 big political parties in Trst: two nationalist parties, of which one was the Italian liberal national party, the other was the Slovene national party (named the political society Edinost), and lastly the Social-democratic party whose candidates in the city were with few exceptions of Italian nationality, and its candidates in the rural regions of Slovene nationality. The other parties competing in the elections were not permanent and of no importance, they can be looked upon as dissidents of the Italian liberal party.

The voters of the Italian liberal party were recruited largely from the higher electoral classes. In the first three electoral classes the Italian party had an immense superior force, in the fourth it was equally powerful with the Slovene and the Socialist party. Electoral participation was always bigger in the higher electoral classes than in the fourth one. The power of the Italian liberal party was sinking constantly and perceptibly from one class down to another, in the direction from class I to class IV. Geographically, the arrangement of the voters in the Italian liberal party manifests the same attachment to the wealthier regions. The main Italian liberal post was the southern part of Novo mesto¹ which was the richest city district (in the northern part of Novo mesto predominated the inhabitants of Slovene nationality). Then comes Nova mitnica², the next richest city district, and after that the district of officials, Stara mitnica³. The sole poor region of the city in which the Ital. nationalists were strong was Staro mesto⁴, where in contrast to the district of Sv. Jakob⁵ predominated the proletariat without permanent employment, occasional workmen less classily-minded, and where the buying of votes could act an important part. In the region of Sv. Vid⁶, in the richer northwestern part, the voters of the It. liberal party again had the upper hand. The Italian liberals were most poorly represented in the working quarters of Sv. Jakob, in the northern part of Novo mesto which was settled by the Slovenes, and similarly in the poorer southeastern part of Sv. Vid. As soon as we reach the suburbs, the per cent of the voters of the Ital. national party falls very sharply, and the per cent of the Italian population falls likewise. The only exception is Kjadin⁷ with the largest number of Italian population, and in its political orientation it is one of the more favourable districts

¹ Città Nuova

² Barriera Nuova

³ Barriera Vecchia

⁴ Città Vecchia

⁵ San Giacomo

⁶ San Vito

⁷ Chiadino

for the Ital. national party. Everywhere else the Ital. nat. party lagged behind the Slovene national party, and in most cases behind the Socialist party. And the Italian liberals were still more poorly represented in the completely Slovene surroundings.

In assessing the electoral results in Trst, we should never forget the fact that the Ital. nat. party had been the ruling and governing party; that this party held in its hands the whole economic and administrative apparatus; that it managed all important printing and press; that it had at its disposal immense financial resources for purposes of propaganda and bribery; that the municipal council, being solidly in the hands of the Ital. liberal party, was issuing needed certificates of place of residence for one or three years; that it was preparing the registers of voters and electoral lists, and was issuing to the voters cards serving for identification. Not in the least can all those be counted among the party's faithful adherents and followers who had voted for the Ital. liberal party. This fact is clearly evident from the fluctuation of the party's votes from one election to another, which cannot be observed in the case of other parties.

The Socialist party being the working man's party had for its basis and foundation the voters of the IVth class; from class IV. up to class I. its strength was gradually lessening, and in class I. its candidates no longer stood for candidature. In the last few years before the first World War the Socialists continually gained strength also in the III. electoral class, principally in the region of Sv. Jakob. The strongest socialist post of the city was the poorest district at Sv. Jakob, where the Socialists proved not seldom stronger than the other two parties between them. The next stronghold of Socialism was the southeastern rather poor region of Sv. Vid. In the year 1907, at the time of supreme strength of the Socialists victorious in the fight for general and equal electoral right, when the bourgeois were seized with confusion and perplexity, the Socialists were strong also at Staro mesto, where at other elections they were lagging behind the Italian liberals. The representation of the Socialists was the weakest in the richest region of Novo mesto, that is in the southern part; and such was the case at Nova mitnica, and likewise in the northwestern region of Sv. Vid, and in the greater part of Stara mitnica, and in the western part as well as in the wealthier section of Staro mesto. The Socialist party was much stronger in the suburbs in the city, above all at Kolonja⁸, Zgornja Čarbola⁹ and Greta¹⁰. Their position was the poorest at Lonjer¹¹ and Barkovlje¹², Škedenj¹³, and Sp. Sv. Marija

⁸ Cologna

⁹ Chiarbola Sup.

¹⁰ Greta

¹¹ Longera

¹² Barcola

¹³ Servola

Magdalena¹⁴. The Socialists were the weakest in the surroundings; however there was their most solid stronghold in the territory of the Trst municipality: the fishing area of Sv. Križ¹⁵.

The Slovene national party, though being a bourgeois party was nevertheless in its social structure different from the Italian. Thus, its main strength was consolidated in the fourth electoral class, though not so solidly as in the case of the Socialist party. In Trst, where in a comparatively small area was concentrated the most bitter double struggle — class-struggle and national conflict — the Slovene proletariat in a high degree responded to the call of the Slovene bourgeoisie, which however is not a rare phenomenon in the movements of bourgeoisie of oppressed nations. Still, there in the case of the Slov. nat. party a strong difference between the city and the surroundings: in the electoral districts of the town the Slovene nationalists were opposing first of all the Italian bourgeois party, and in this opposition they regularly supported the Socialists, while in the elections of the surroundings the Socialists were their chief opponents; for here in the Slovene national territory their leading position was endangered by the Socialists. Here the basis of the Slovene national party was among the voters of the higher class, while their representation in the higher classes of the city was far under the average; in the III. class their situation was poorer than that of the Socialists; in the I. and II. class the regiment of their voters was admittedly small but nevertheless stable. In the city, the firmest stronghold of the Slovene nationalists was to be found in the northern part of Novo mesto, then in the middle and south-eastern area of Sv. Vid, and above all in the southern and eastern regions of Sv. Jakob (though being weaker of course than the Socialists), and in the northwestern part of Nova mitnica. In the social scale, these were usually, though not always, the less wealthy districts of the city. The Slovene nationalists were most poorly represented in Staro mesto. Comparing the successes of the Slovene nationalist party with the official statistics of nationalities, we notice a nice harmony. The comparison points to the inexactness and incorrectness of the official counting, for to be sure among the four of the six city districts the portion of the Slovene national party is bigger than the part of the officially registered inhabitants speaking the Slovene, Croat, or Serb colloquial language. We should take into consideration the fact that the Italians never voted for the Slovene national party, while the contrary not seldom happened (this fact holds good especially for the surroundings), and among the votes cast for the Socialists there were many, as some think over half, votes cast by the Slovenes. Considerably stronger was the representation of the Slovene nationalists in the suburbs than in the city; in the suburbs they were

¹⁴ S. Maria Maddalena inf.

¹⁵ Santa Croce

the strongest and most powerful of the three parties, more powerful than the other two between them; and they lagged behind the Italian party just only at Kjadin. To be sure, the Slovene national party was still stronger in the wholly Slovene surroundings.

The picture of the general development in Trst manifests the regression and weakening in the power of the Italian liberal party. In the year 1897, it represented to some degree two fifths of the voters who had a right to vote, and in the year 1911 only one third of them. During the same period the Socialists and the Slovene nationalists increased by a half; and before the first World War they represented just only a little less than 50% of all having the franchise. The Socialists doubled up the number of their votes, and they advanced as well in the city as in the surroundings; the Slovene nationalists while making good progress in the electoral districts of the city, were somewhat left behind in the surrounding regions; and this happened first of all on account of the advance of socialism, and partly because of the immigration of the Italian population to the suburbs and surroundings (an opposite process of this was the Slovene immigration to the city).

Josip Korošec:

Butmirska keramika

S problemi butmirske keramike se je dolgo vrsto let bavil skoraj ves znanstveni svet. Vendar pa do končne rešitve ni nikdar prišlo in počasi so vsi problemi padli v pozabo. Od časa do časa postajajo delno zopet aktualni, toda ker novih momentov in novih najdb podobnega značaja ni ne v Bosni ne drugod, veljajo še vedno zaključki Hörnesa in Fiale. V novejšem času je edino glede datiranja izvedel korekturo Vasić¹. Podobno je tudi s klasifikacijo butmirske plastike². Vendar je pa s tem storjeno dokaj malo in glavni butmirski problemi še vedno niso osvetljeni.

Položaj, ki ga je nekoč imela butmirska keramika v prazgodovini, posebno pa še njena plastična dekoracija, se je umaknil pred drugimi veliko važnejšimi najdbami. Seveda je pa v lokalnem pomenu ta keramika še vedno obdržala svoj dominanten položaj. Tudi ako ga bo sčasoma zgubila, bo vendar vedno ostala zanimiva, prvič zato, ker je to bilo prvo najdišče, ki nam je dalo popolnoma nove, do tedaj neznane oblike, drugič pa, ker je to del neke kulture, katere razprostranjenosti za enkrat sploh ne vemo, ki se pa odlikuje po nekaterih karakterističnih lastnostih, kakor so figuralna plastika in plastična dekoracija. Figuralna plastika se v mnogih primerih odlikuje z izrazitim realizmom, ki se na istočasnih najdiščih drugih pokrajin pojavlja v veliko manjši meri ali pa tudi samo sporadično³. Poleg še nekaterih drugih zanimivosti bo ravno to eden od glavnih vzrokov, da bo Butmir tudi še dalje obdržal svoj pomen v prazgodovini, četudi je danes delno pozabljen.

Namen tega članka je, da opozorim na nekoliko novih detajlov, ki doslej niso bili znani v butmirski keramografiji, ki so pa važni za daljnje raziskovanje te kulture. Vprašanje Butmira s tem nikakor ne bo še niti približno rešeno, to pa verjetno vsaj toliko časa, dokler se ne najdejo vsi ostali členi te kulture, dokler se ne ugotove meje njene razprostranjenosti in dokler se ne ugotovi odnos do drugih istočasnih kultur v njeni neposredni in daljni okolici. Kakor pri svojem odkritju tako je tudi danes Butmir še popolnoma osamljen. Vsaj za enkrat je to edino najdišče, ki ima neke specifične elemente, ki so lastni samo njemu. Druga istočasna najdišča na pod-

¹ Vasić, Datovanje Butmira, Beograd 1929 (Zbornik u čast Bogdana Popovića) str. 1 in sledeće.

² Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 1942, str. 87 in dalje.

³ I. c. str. 87 in sledeće.

ročju Bosne, katera bomo mogoče enkrat lahko všteli v njegov krog, niso še dovolj raziskana. Znanih je komaj nekoliko. Taki so na primer Donji Klakar pri Bosanskem Brodu⁴, Donja Mahala pri Orašju na Savi⁵ in Novi Šeher pri Žepču⁶. Kulturno gradivo, ki je znano na teh najdiščih, je pa dokaj skromno in sestoji samo iz različnega kamenitega orodja in orožja, ki pa v pogledu ugotavljanja kulturnih stikov nikakor ni v zadostni meri odločujoče. Nekoliko bolje je keramika zastopana samo v Novem Šeheru, toda tudi tu tako skromno, da ni mogoče izvajati pravih zaključkov. Bolj karakteristične naselbine te kulturne grupe ali še sploh niso odkrite ali pa niso raziskane. Med druge spada na prvo mesto naselbina izpod vasi Brajkovići v dolini Bile blizu Travnika, katera bo, kot se zdi, dala bogate rezultate tako v pogledu kulturnega materiala kakor tudi v drugih vprašanjih⁷.

Butmirska kulturna plast dosega največjo višino od 1,42 m, medtem ko so zemunice (stanovanjske jame) globoke od 0,50 do 0,60 m, redko 0,75 m⁸. Četudi plast ni izredno močna, vendar je tudi tu keramika morala doživeti nek razvoj. Toda tipološko ni mogoče ugotoviti vse razvojne stopnje, ker za stratigrafijo keramike nimamo skoraj nobenih podatkov, medtem ko imamo za plastiko vsaj poedine, četudi skromne. Za sedaj smo primorani, da predpostavimo večino oblik kot istočasnih, čeprav najbrž niso. Vendar pa večje časovne razlike ne bo med njimi. Nova izkopavanja v Butmiru, ki je samo delno prekopen, bodo tudi v tem pogledu nudila čvrstejše temelje.

1. Keramične oblike.

Zahvaljujoč velikemu številu fragmentov keramike, najdenih v Butmiru, je mogoče dobiti relativno dosti jasno sliko o vseh oblikah, ki so se tu uporabljale. Za vsako obliko niso ohranjeni celi primerki, vendar se pa lahko rekonstruirajo iz ohranjenih fragmentov. Klasifikacije oblik doslej ni še nihče izvršil. Največ so se bavili z ono, ki je ornamentirana s plastičnimi motivi, odnosno z ono, ki je ornamentirana s spiraloidnimi motivi. V tem pogledu ima Butmir res nekoliko tipičnih primerov, ki še danes veljajo kot edinstven primer v prazgodovini in ki nimajo nikjer analogij, celo ne v daljnih vzhodnih pokrajinah. Nekateri drugi primeri so pa sedaj zopet dobili splošen značaj, ki je znan na celi vrsti drugih nahajališč Donavske Doline, posebno onih, ki spadajo v neolitsko in eneolitsko periodo in pripadajo krogu trakaste keramike.

Zaradi relativno slabših plasti v Butmiru in zaradi pomanjkanja stratigrafskih podatkov ne moremo govoriti o časovnih razvojnih

⁴ l. c. 1906, str. 449—462. — l. c. 1914, str. 47—55.

⁵ l. c. 1927, str. 199. — l. c. 1925, str. 137.

⁶ l. c. 1914, str. 53 in sledeče. — l. c. 1897, str. 16 in sledeče.

⁷ l. c. 1931, str. 7 in sledeče. — Korošec, Travnik u predhistorijsko doba (ni publicirano).

⁸ Radimsky-Hoernes, Butmir I, str. 8 in sledeče. — Butmir II, str. 9 in sledeče.

stopnjah posameznih oblik vaz, ki pa tipološko obstajajo. Take tipološke poedinosti, dasi so tudi zanimive, pa vendar ne moremo uporabiti kot temelj za raziskovanje v tej smeri že zaradi tega, ker se je pri nas udomačila metoda, presajena iz Srednje Evrope, ki pogosto stoji v popolnem nasprotju z zaključki, dobljenimi na domačih najdiščih. Zato bo tudi v butmirski keramiki mogoče ugotoviti časovno razne razvojne stopnje šele tedaj, ko bomo imeli za to dovolj tudi stratigrafskega gradiva.

Osnovna oblika vaze v Donavski Dolini ali bolje v vinčanski kulturi, ki je bila glavni nosilec trakaste keramike v teh pokrajinah, je bikonična. Šele pozneje se razvijajo druge oblike kakor polkroglaste, kroglaste in hruškaste oblike, ki pa v raznih fazah svojega razvoja še vedno pokažejo svojo tipično osnovno formo. Drugi primer je s körös ali pa starčevsko kulturo, kakor jo nekateri imenujejo, ki je pa znana iz cele vrste najdišč (Bubanj pri Nišu, Starčevo pri Pančevu itd.) in celo v najnižjih plasteh Vinče. Keramične oblike te kulture se popolnoma razlikujejo od vinčanskih in imajo svoj specifičen karakter, poleg same tehnične izdelave in ornamentike. Ni še ugotovljeno, katere so bile osnovne oblike njene kulture, odnosno na temelju katerih se je razvila njena keramika. Vse znane posode so pa zaoblene, bolj kroglastih in polkroglastih oblik. Kot glavna odlika pa v tej kulturi prihaja tudi slikana keramika. Kakor sem že omenil, se elementi te kulture nahajajo tudi v najnižjih plasteh Vinče. Toda nikoli ne prihajajo samostojno, temveč vedno pomešane s pravo vinčansko kulturo. Neka perioda skupnega trajanja in medsebojnega sožitja teh dveh tako različnih kultur v istem najdišču je skoraj nerazumljiva. Poleg tega pa tudi viničarska kultura v sami Vinči ni avtoktona, temveč doseljena⁹. Ako butmirsko keramiko primerjamo s tema dvema kulturama, bomo videli, da s körös kulturo nima nobenih stičnih točk, temveč le z vinčansko. Res pa so elementi, ki vežejo te dve kulturi, zelo skromni, čeprav ves karakter tehnične izdelave, kakor oblik tako tudi ornamentov in plastike, odgovarja krogu vinčanske kulture. Grobo rečeno, butmirska keramika spada v vrsto onih, ki so vstavljene v trakasto keramiko, kamor je pa uvrščena tudi Vinča in skoraj vse ostale kulturne grupe iz jugovzhodne Evrope, ki časovno sovpadajo z neolitsko periodo. Ta naziv je pa splošen in ima zajete popolnoma nasprotne kulture, med katerimi je mogoče bil nek stik, ki pa vendar nimajo nobenih skupnih potez. Ravno tako tudi Butmir nima z vsemi temi kulturami nič skupnega razen z Vinčo.

V tehničnem pogledu je butmirska keramika izdelana zelo dobro iz dobro prečiščene gline, redko pomešana z zrnci peska, dobro pečena, v glavnem sivega do črnega tona, samo včasih rdeča, kar bo posledica požara. Zunanja površina je skoraj vedno sijajno uglajena, pogosto, posebno pri skledah, pa tudi v notranjosti.

⁹ Glasnik Sarajevo, 1942, str. 61 in sledeče.

a) Amfore.

Ako opazujemo butmirsko keramiko, bomo videli, da imajo skoraj vse oblike, ki so ornamentirane — bodisi v tehniki vrezanih motivov ali pa one z reliefno dekoracijo — skupno osnovno obliko. Ta oblika, ki je zelo karakteristična, je tudi danes še edinstvena, ker je doslej znana samo v Butmiru. Razne njene variante nas navajajo na predpostavko, da je ta oblika nastala v sami butmirski kulturi. Težko da bi bil sam Butmir prišel do te svoje pridobitve, čeprav so v njem zastopane razne razvojne faze. Vendar pa moramo odvreči to hipotezo zaradi male debeline plasti. To pa potrjuje tudi veliko število popolnoma nasprotnih oblik, ki imajo pa isto osnovo. Na drugi strani moram pa priznati, da so tu najdeni celo začetni elementi, ki so v svojem končnem razvoju dali vazo take oblike, kakor je ravno butmirska amfora.

Najbolj zanimive so te amfore v svojem razvojnem stadiju, takrat, ko je njihov spodnji del skoraj popolnoma cilindričen z ravnim dnom, medtem ko se gornji včasih kroglasto širi. Rame je zaobljeno, a brez vrata. Ustje, ki je relativno dovolj prostrano, včasih tudi ožje, po pravilu ni profilirano (sl. 1., št. 1—8, T. I gornja polovica tabele z rekonstruiranimi in celimi vazami, T. II, spodnja polovica tabele, T. III, IV in V, fragmenti, ki so ornamentirani, Hörnes-Fiala, Butmir II, T. VI, sl. 6, T. VIII itd.). Prehod med ramenom in trebuhom je različen. Včasih je popolnoma zaobljen, tako da je gornji del skoraj popolnoma kroglaste oblike, včasih imamo pa tudi ostrejši prehod, kakršni so samo pri bikoničnih oblikah. Namesto kroglastih imamo včasih tudi popolnoma sploščene primere. Skupna je pri teh vazah vedno odprtina odnosno ustje. Manjši del, toda samo v posameznih primerih, ima izveden tudi vrat (T. I, druga vrsta, prva slika na levi strani. — Butmir II, T. XII, sl. 2). Kakšen je bil ta vrat, ne vemo. Spodnji cilindričen del, ki je včasih širši, včasih zopet ožji, je z gornjim delom popolnoma zlit, bodisi z ločnim ali pa tudi z ostrejšim prehodom. Ta spodnji del je v resnici podstavek, na katerega se je postavljala vaza, preden sta bila oba dela zlita v eno celoto. Med fragmenti keramike se mi je posrečilo najti in delno sestaviti dva večja fragmenta takega votlega podnožja brez dna, ki sta pa ohranjena samo v spodnjem delu (sl. 1, št. 13, T. I, tretja vrsta, sl. 2 in 3). Tak podstavek predstavlja prvo razvojno fazo, na katerega se je postavljala vaza, ki se je pozneje zlila v celoto s podstavkom. Pri tem se je pa podstavek s spodnje strani zaprl, medtem ko je vaza zgubila svoje dotodanje dno. Ohranjeni fragmenti so konične oblike, medtem ko je pri končni fazi razvoja spodnji del vaze bolj cilindričen. Doslej ni znano, kje se je izvršil ta prehod. Edini podatek, ki ga imamo, je, da se prvotna oblika uporablja tudi v Butmiru, mogoče samo iz konservativnosti, ter bi potemtakem predstavljal čisto arhaičen element. Mogoče pa v tem pogledu pride v poštev tudi sama butmirska naselbina.

V nadaljnjem razvoju amfore niso v vseh primerih ohranile cilindrične oblike spodnjega dela. Zelo pogosto od prvotne oblike ni ostalo veliko. Tako se spodnji del spet zožuje, tokrat v nasprotni smeri, proti dnu, in ima spet konično obliko, a gornji del je tudi doživel, četudi samo neznatno, vendar nekatere spremembe. Tako so posamezne amfore skoraj bikonične z ostrejšimi ali pa blažjimi prehodi (T. I, poedine oblike v gornji polovici tabele. — Butmir II, T. VI, sl. 2; T. VII, sl. 14). Kdaj se je ta oblika pojavila v Butmiru, tipološko ni mogoče ugotoviti, ni pa izključeno, da je bila istočasno v uporabi kakor ostale oblike, mogoče celo z osnovno formo, ko je bila vaza še oddeljena od podstavka. Oblika, ki sem jo omenil, ni uporabljena samo pri vazah večjih dimenzij, temveč celo pri tistih, ki jih moramo šteti kot miniaturne (T. I. — Butmir II, T. VI, sl. 2).

V drugi skupini takih amfor so one, ki so iste osnovne oblike, a pod vplivom drugih vaz dobivajo nizki podstavek, nogo, oddeleženo od same vaze (T. I. — Butmir II, T. VI, sl. 1, 5). Gornji del je nekoliko sploščen, z ločnim prehodom v spodnji. Noga, odnosno podstavek je nizek, koničen ali pa v obliki prstana (prstanasta noga).

Zdi se, da so nekatere oblike imele tudi tulec za izlivanje (T. II, sl. 4). Ohranjen je samo večji fragment, kjer se jasno vidi, da se je spodnji del končal cilindrično.

Posebna skupina amfor, ki so popolnoma tuje butmirski kulturi in bi se prej lahko smatrale, da pripadajo gradiščanski ilirski kulturi Bosne, je zastopana samo z enim večjim fragmentom, pri katerem je vrat nizek in dosti širok, rob pa navzven zavihan. Prehod v rame je blag, medtem ko je rame ločeno od trebuha. Na največji periferiji so se nahajali diametralno razdeljeni, vertikalno prevrtani ročaji. Ta fragment lahko smatramo kot sumljiv glede pripadnosti v butmirsko kulturo (T. II, druga vrsta sl. 2).

b) Vaze na podstavkih in nogah.

Že v prejšnji skupini smo videli posamezne oblike vaz, ki uporabljajo konično nogo ali pa nogo v obliki prstana. Toda te vaze se odvajajo od sedanje skupine že po stanju najdb. Pri tistih vazah, ki uporabljajo visoko nogo, ni nikdar ohranjena vaza. Ravno tako nisem uspel iz najdenih fragmentov rekonstruirati to obliko. Nog samih je pa najdeno zelo veliko število¹⁰, kar pričča o zelo veliki priljubljenosti take vaze. Manjše je število onih nog, ki so nizke konične ali pa cilindrične oblike. Pri visokih nogah so razne variante glede njihove izdelave. Tako so poedine noge odnosno podnožja polno izdelana z večjo ali manjšo bazo¹¹. Druge imajo zopet na sredi izbočeno steblo ali pa poševno spiralno kaneluro (sl. 1, št. 19, T. I) in malo vdolbino na dnu z ali brez razširjene baze. Tretji tip

¹⁰ Butmir I, str. 17 (Samo v enem letu je najdeno 379 primerov). — Butmir II, str. 29.

¹¹ Butmir I, str. 17, sl. 26.

ima na dnu ozko cilindrično votlino, medtem ko baza ni razširjena (sl. 1, št. 17).

Manj priljubljene so nizke noge, ki so ravno tako polno delane, a tudi njih je relativno večje število, ravno tako kakor tudi nog, izdelanih v obliki prstana, obroča (sl. 1, št. 10, 11, 15, 16, 23, 24. — T. I). V zelo redkih primerih je bila noga ornamentirana. Kot takšno lahko smatramo tudi nekoliko prej omenjeno nogo z izbočenim stebлом na sredini in nogo s poševno kaneluro¹². Imamo pa tudi primere, kjer sta bili tako baza kot steblo ornamentirani z vrezanimi ornamentami (T. I).

Obliko vaz, ki so uporabljale takšna podnožja, lahko samo domnevamo z ozirom na analogije. Nekatere so imele obliko malih skodelic; od teh je ohranjenih nekaj, ki pa uporabljajo nizka podnožja (sl. 1, št. 15, 16, 23, 24, T. I). So konične oblike z ravnimi poševnimi stenami ali so pa jajčasto ovalne oblike. Verjetno so se pa uporabljale tudi večje sklede, ki so imele profilirano ustje. Imamo večje število fragmentov, za katere lahko domnevamo, da so pripadali vazam na podnožju (T. VI), čeprav pri njih ni ohranjen nikdar dolnji del.

Drugo vrsto podnožja predstavljajo tiste noge, ki so popolnoma votle, cilindrične ali konične. Teh oblik je pa daleč manjše število kot pa prvih. Baza pri njih ni nikdar razširjena (sl. 1, št. 20—22; T. I. — Butmir I, str. 17, sl. 24, 25, 27. — Butmir II, T. VI, sl. 10). Včasih so noge zelo visoke, toda konične oblike. Oblika gornjega dela, izvzemši pri redkih primerih, ni znana. Ti so pa polkroglaste oblike z neprofiliranim ustjem (T. I. — Butmir II, T. VI, sl. 10).

V drugo skupino spadajo one vaze, ki imajo več nožic, in sicer 3 do 4. Kakor pri prejšnjih skupinah tako tudi sedaj nimamo ohranjenih celih oblik, temveč samo poedine nožice ali pa neznatne fragmente brez nog. Njihovo število ni veliko (T. I, vrsta 5, sl. 4—7, T. II, vrsta 2 in 3, sl. 1. — Butmir I, str. 17, sl. 28, 29, str. 19, sl. 37 (?) — Butmir II, str. 33, sl. 36, 37 (?). Pogosto so take nožice tudi ornamentirane s paralelnimi horizontalnimi kanelurami ali pa s spiralno kaneluro okrog cele noge. — V kolikor so ohranjena dna z ostanki nog, so nekatere vaze v spodnjem delu štirioglate, toda takoj prehajajo v okroglo obliko. Na dnu posode so pri enem primerku na notranji strani večje vdolbine tam, kjer so na zunanji strani noge.

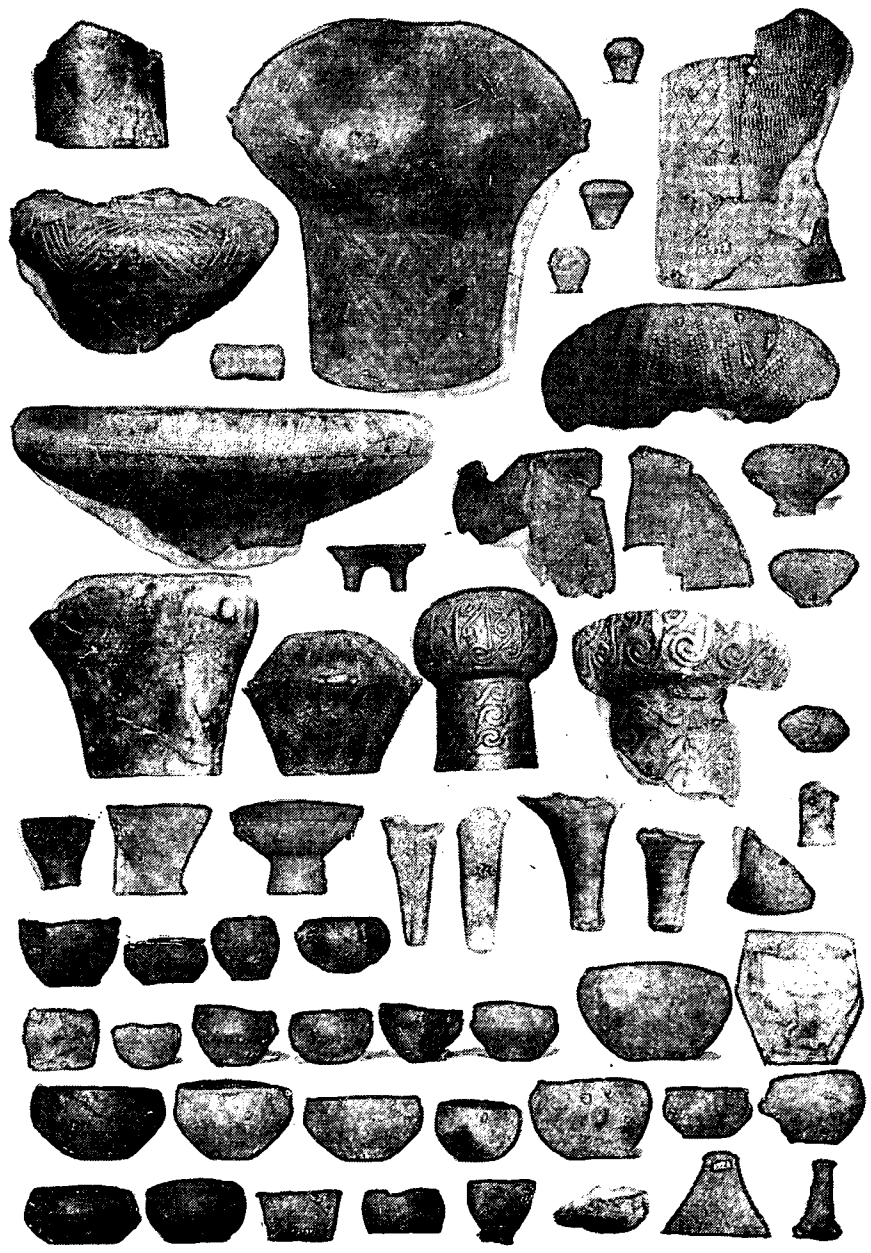
c) Kupe in sklede.

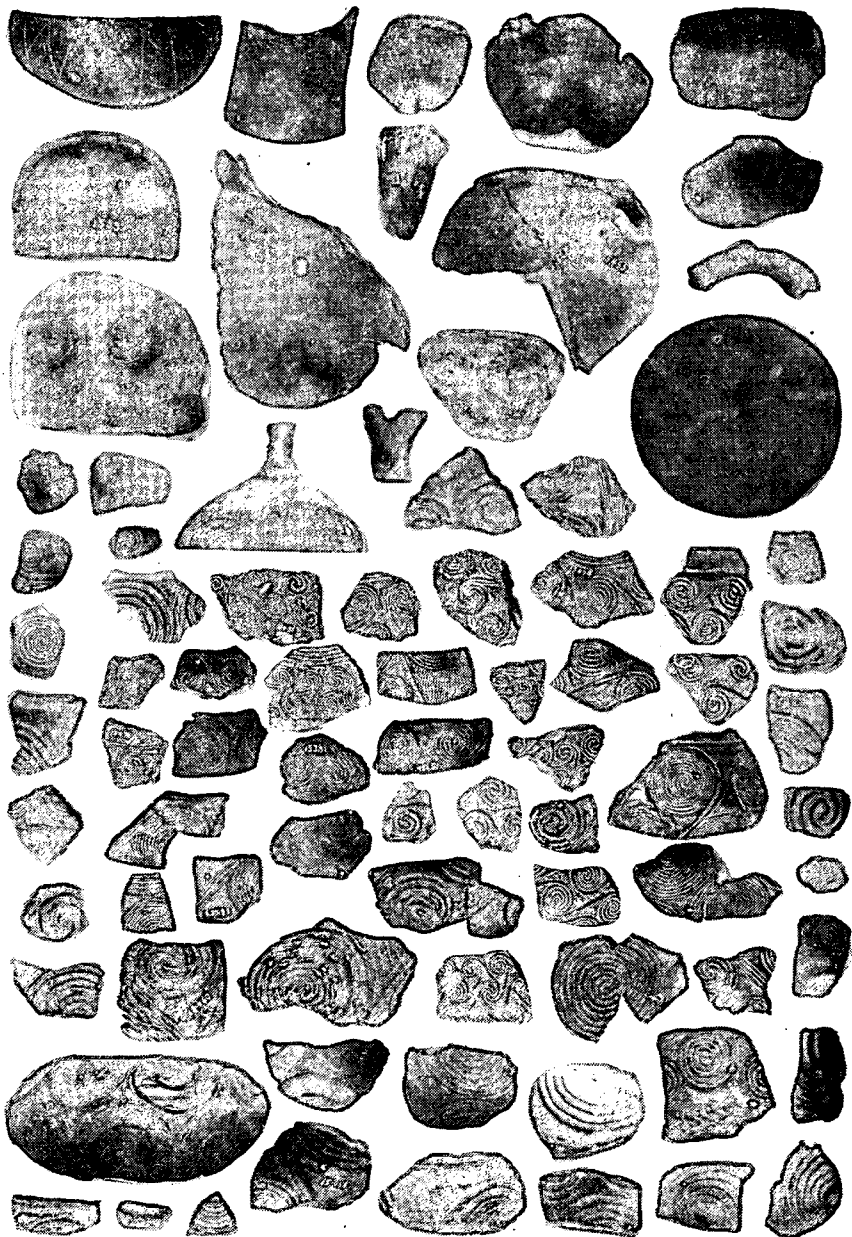
Ne morem trditi, da so razne skodelice in sklede v Butmiru manj uporabljali kot nekatere druge oblike, četudi so v literaturi manj znane. Vendar pa ne spadajo vedno v boljšo keramiko. Redko so ornamentirane, navadno z vdolbinami ali pa s plastično dekoracijo. V poedinih primerih se pa uporabljajo tudi vrezani ornamentami.

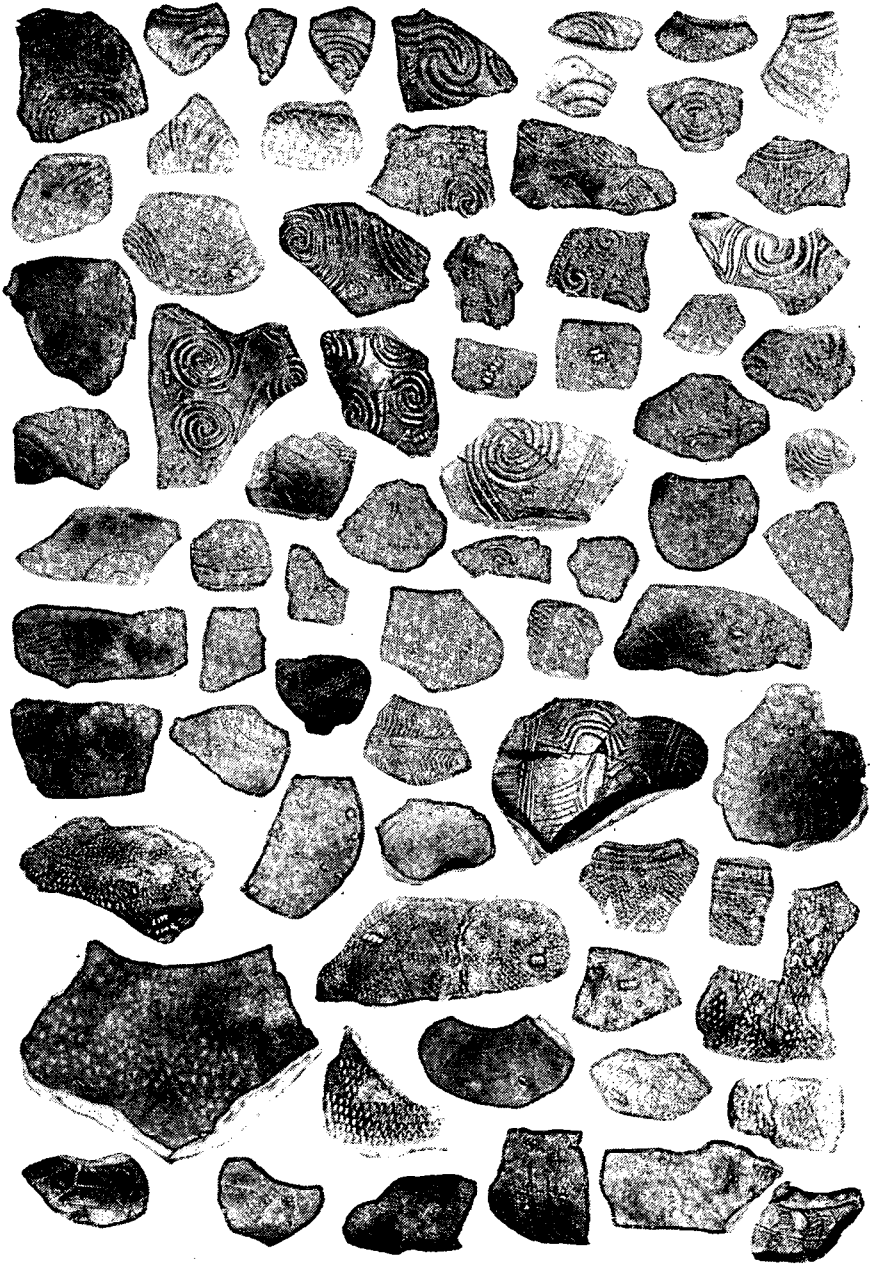
Med najnavadnejše sklede in skodelice spadajo tiste, ki so konične, cilindrične, polkroglaste in jajčaste oblike brez profilira-

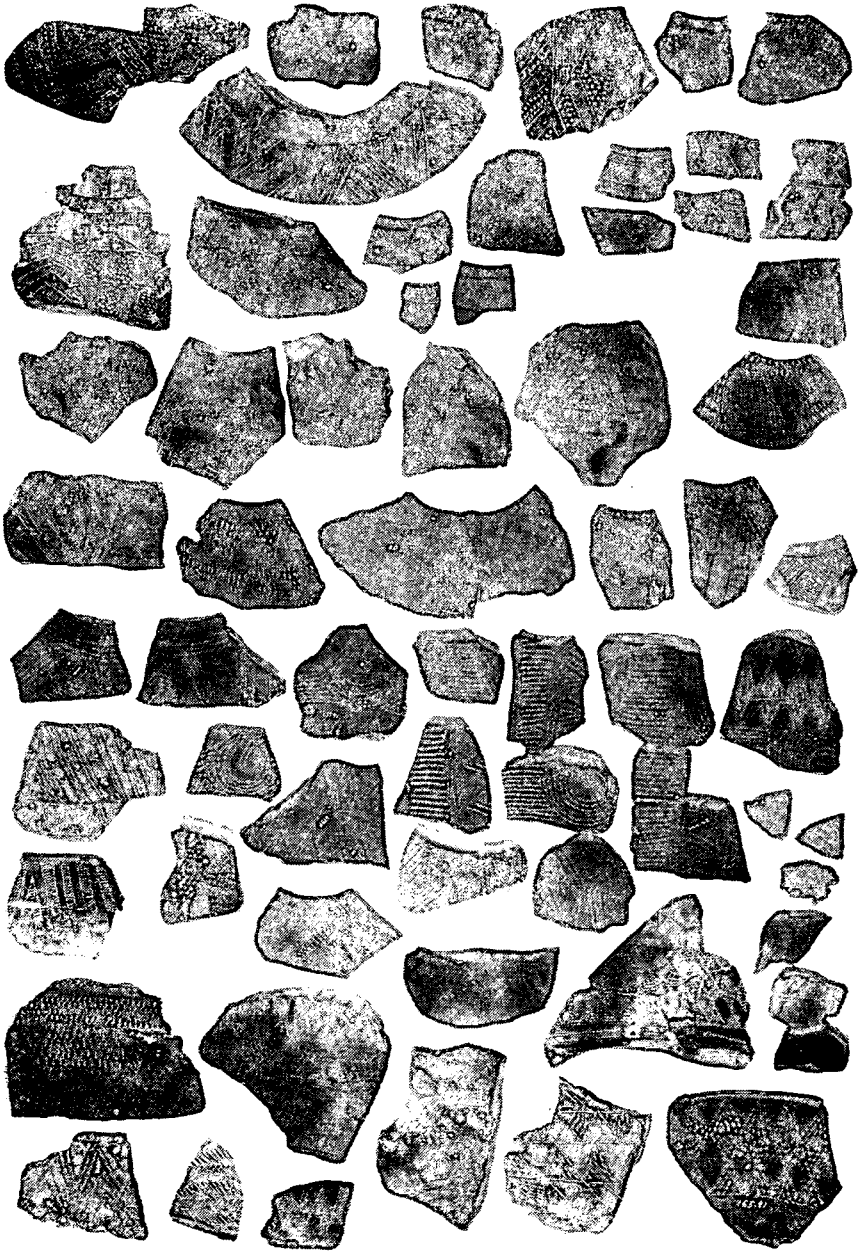
¹² Butmir I, T. III, sl. 14, 15.

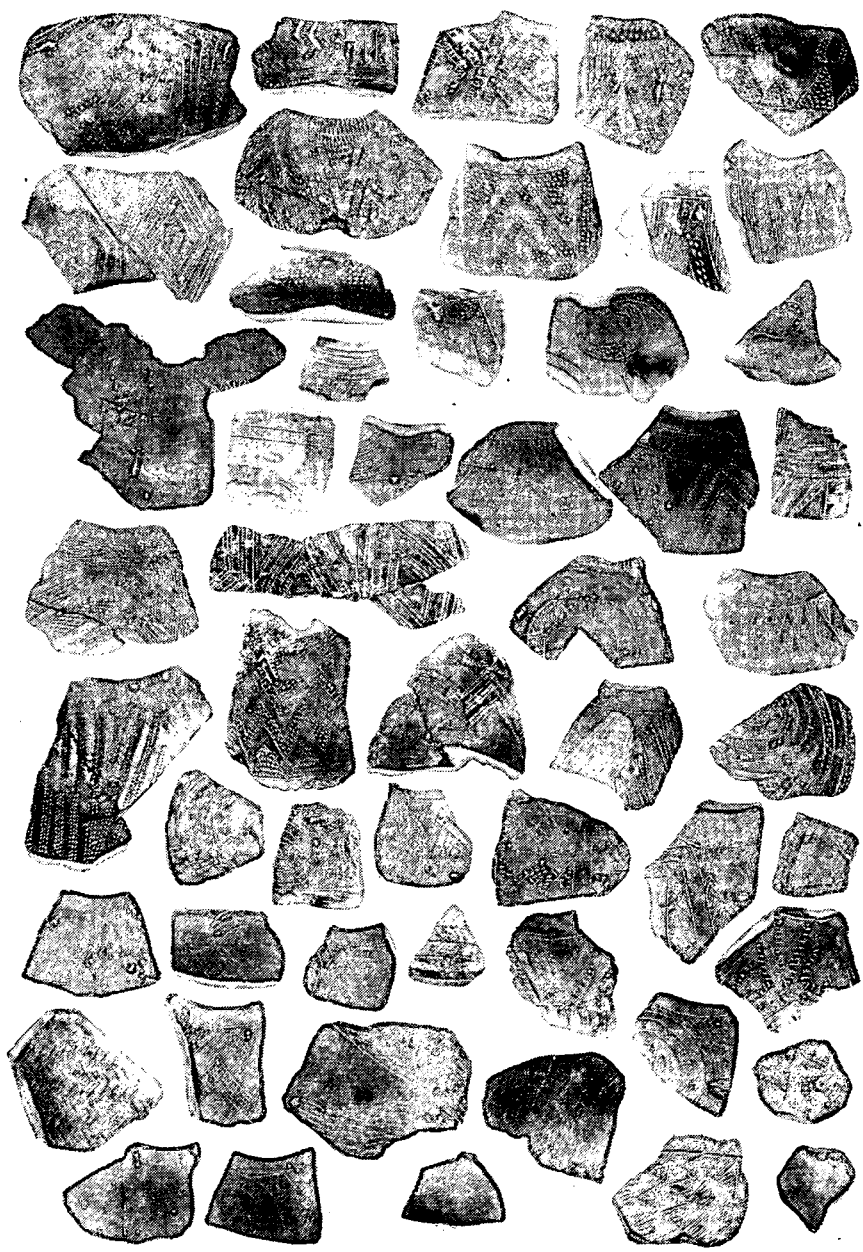

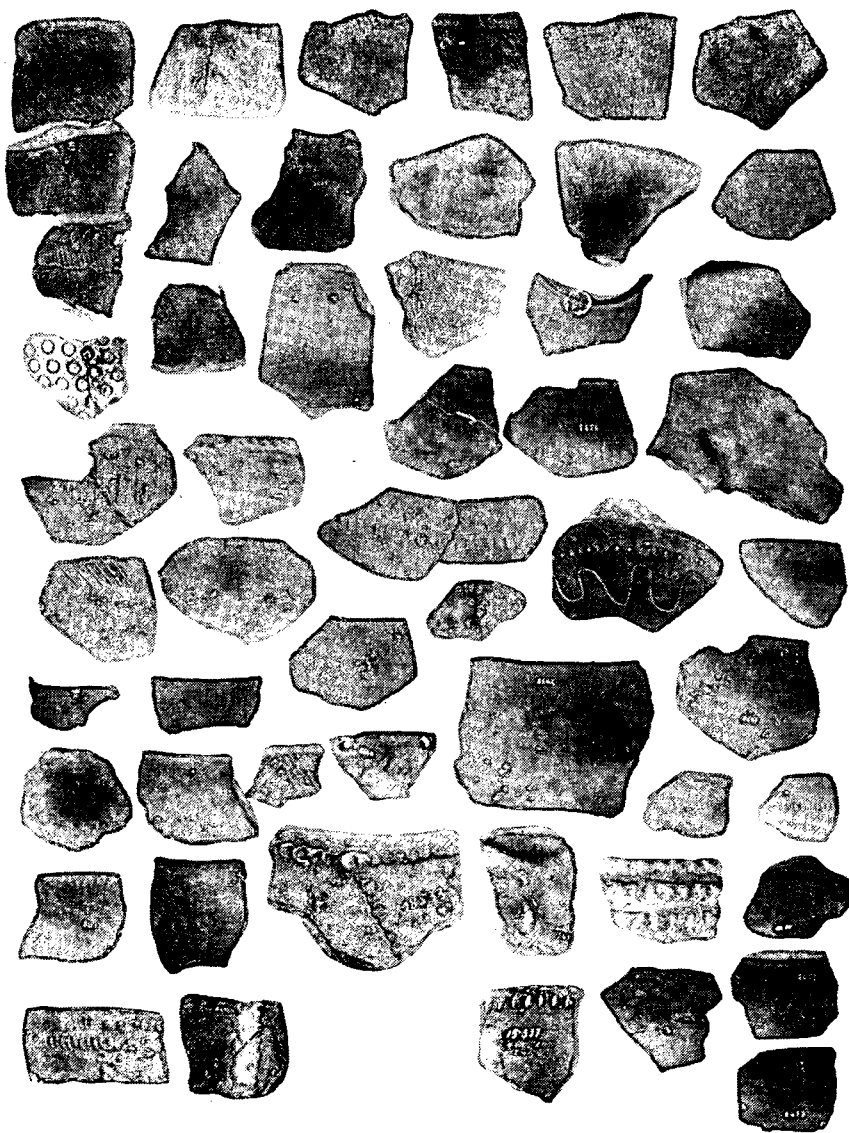

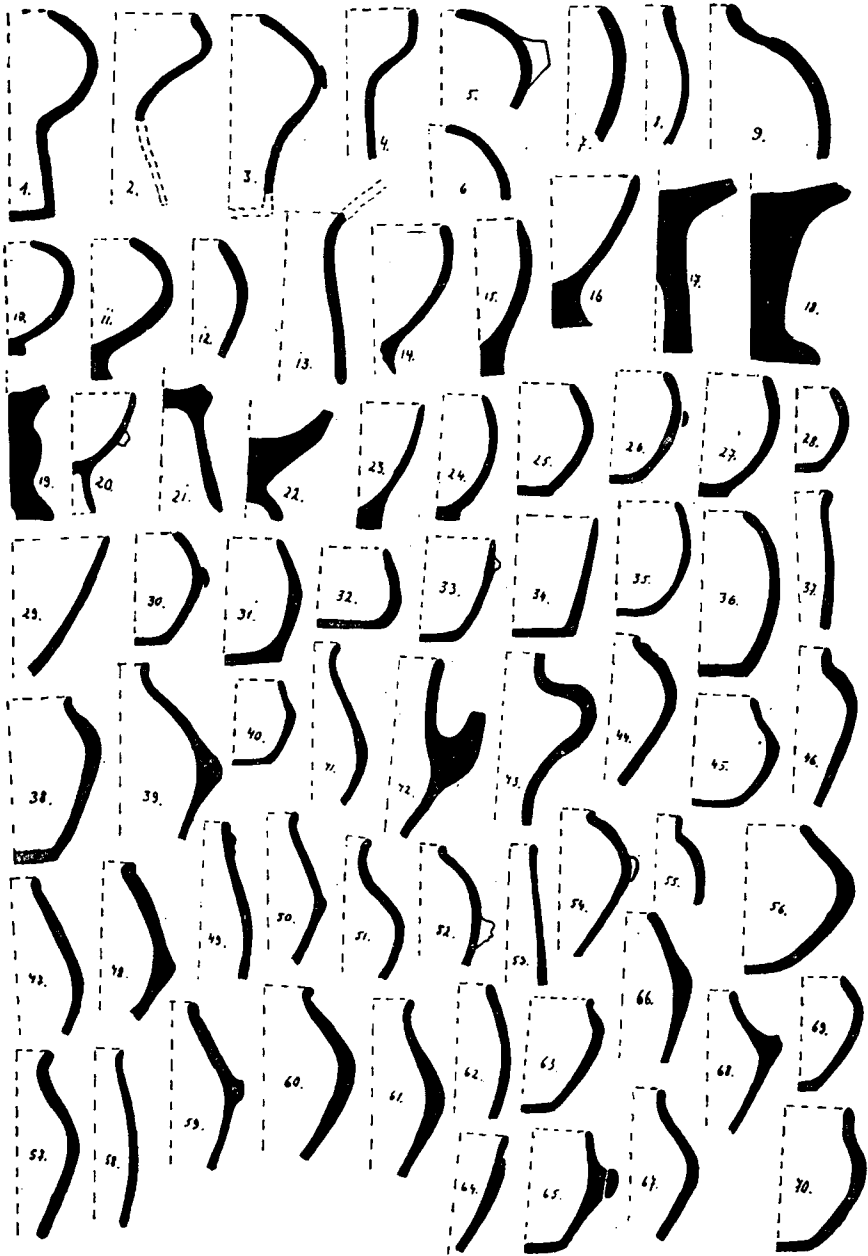

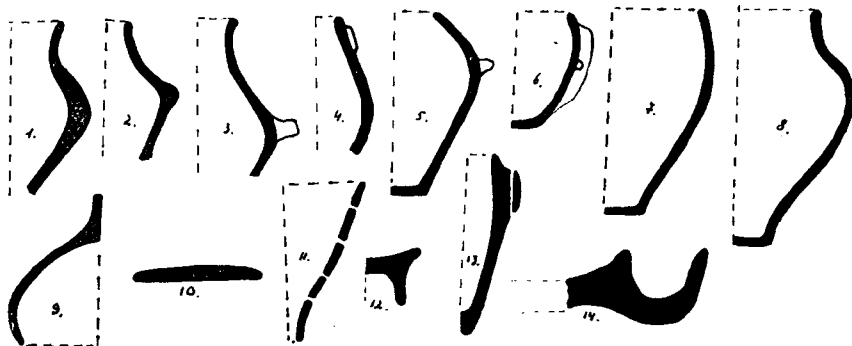

Sl. 2

nega ustja (sl. 1, št. 25—29, 31—36, T. I. — Butmir I, str. 16, sl. 22, 25. — Butmir II, str. 29, sl. 13, 15, T. VII, sl. 3, 8, 9, 10). Imamo razne oblike in razne variante. Medtem ko so nekatere popolnoma konične brez ročajev ali pa z njimi, so druge zopet popolnoma cilindrične s širokim dnom. Zadnje spadajo v grobo keramiko in niso uglajene. Med njimi obstaja tudi nekoliko variant. Tako imamo primere, kjer se pri skodelah srednji del nekoliko širi, pozneje pa zopet zožuje. Tipološko stojé med cilindričnimi in jajčastimi z ene strani ter polkroglastimi z druge. Tudi večje število jajčastih in polkroglastih oblik spada v grobo keramiko. Na trebuhu odnosno na največji periferiji se včasih nahajajo manjši ročaji. V enem primeru so na skodeli tudi štiri diametralno razporejena plastična rebra skoraj v celí višini posode (sl. 2, št. 6, T. I. — Butmir II, T. VII, sl. 3). Ta rebra so horizontalno prevrtana za vdevanje vrvice. Samo v posameznih primerih so te vaze ornamentirane z vrezanimi ornamentí.

V nadaljnjo skupino spadajo skodelice odnosno sklede, ki imajo neprofilirano ustje, so pa v temelju bikonične oblike, četudi z zelo blagim prehodom iz ramena v trebuh (sl. 1, št. 30, T. I in VI. — Butmir I, str. 16, sl. 20, 21). V splošnem v Butmiru sploh ni ostrih prehodov ali so pa zelo redki. Posode v tej skupini imajo pogosto ročaje na največji periferiji. V poedinih primerih so samo po trije mali vertikalno prevrtani ročaji na največji periferiji, ali so pa samo male vdolbine ornamentalnega pomena. Ornamentika je zelo redka.

Redke niso sklede in njihovi fragmenti, katerih temeljna oblika je bikonična, ustje pa profilirano (sl. 1, št. 37—42, 44—64, 66—68, 70, sl. 2, št. 1—3, T. I, II in VI. — Butmir I, sl. 40, 41, 43. — Butmir II, str. 29, sl. 12, 16, T. VI, sl. 12, T. VII, sl. 5). Imamo nekaj primerov, ki že v osnovi odstopajo od bikonične oblike, ker so bolj kroglasti ali pa polkroglasti. Imajo profilirano ustje. Veliko število je grobih, neuglajenih in nepravilnih ter bi se lahko vštele v navadno keramiko. Rame je slabše ali močnejše naglašeno, prehod v trebuh je ločen, včasih tudi malo ostrejši, vrat je širok, navadno nizek, bodisi s slabše ali močnejše navzven zavihaním robom. Ohranjeni fragmenti so često na ramenu ornamentirani z vdolbenimi ali vrezanimi ornamentí, ali tudi s plastičnimi vzboklinami. Najbrže so nekateri pripadali skledam na podnožju, nogi. — Kar se tiče analogij lahko največ podobnih oblik najdemo v Vinči v srednjem stratumu, s to razliko, da so tam veliko boljše izdelave in tudi bogateje ornamentirane (ornamenti v Vinči so po pravilu vdolbeni in izdelani v tehnikí uglajenih ornamentov).

d) Groba keramika.

Pod grobo keramiko se navadno smatrajo vse one posode, ki so izdelane nepravilno in sumarno, na prvem mestu pa tudi vse one, ki niso bile uglajene. Ravno tako se sem prištevaajo tudi vse

večje posode, kakor pitosi in podobne. Napačno je mnenje, da so se samo grobe posode uporabljale v vsakdanjem življenju. Tudi boljše posode so služile istim namenom, v kolikor pač niso najdene kot inventar v grobovih. Zato je tudi klasifikacija v to skupino keramike v resnici samo z ozirom na tehnično izdelavo, četudi bi se večkrat mnogi primerki po obliki, delno pa tudi po izdelavi lahko všteli v boljšo keramiko.

Celih ohranjenih odnosno rekonstruiranih je samo majhno število posod, ki spadajo po dimenzijah med večje. Tako je ena oblika v spodnjem delu konična z ločnim prehodom v rame in neprofiliranim ustjem (sl. 2, št. 7; T. I). Drugi primer je bolj jajčaste oblike, ki se po malem širi do profiliranega ustja (Butmir II, str. 31, sl. 23). Pod robom je plastično horizontalno rebro. Imitacija ročajev je izvedena na isti način. Največja posoda, ki jo lahko stavimo v skupino pitosov, ima obliko amfore s širokim, dovolj visokim vratom, ki ima nekoliko navzven zavihan rob. Prehodi so blagi. Po celem vratu se nahajajo kot ornament plastična rebra, a ročaji so imitirani s štirimi plastičnimi horizontalnimi rebri (sl. 2, št. 8. — Butmir II, str. 30, sl. 22).

Ostale oblike se lahko vstavijo v že omenjene skupine, kot so skleda in skodelice (kupe). Posebej je treba omeniti samo grobo izdelane posodice z dulcem v obliki cevi (Butmir I, T. IV, sl. 10, 12). Verjetno so imele ali konično ali pa cilindrično obliko.

Rob grobih posod je večsah izdelan nekoliko debeleje, posebno pri vazah večjih dimenzij, in okrašen z odtisi prstov.

e) Pokrovčki, sita in žlice.

V Butmiru ni najdenih veliko teh predmetov. V vsem so od vsake vrste najdeni samo po en ali dva primerka.

Pokrovčkov imamo dve vrsti. Prvi so ploščate okrogle oblike, brez ročaja, toda z dvema luknjicama za vrstico. Ohranjen je samo en primer, ki je zelo dobro izdelan in tudi uglajen (sl. 2, št. 10; T. II, četrta slika na desni strani). — Druga oblika pokrova je podobna skledi na visokem podstavku, a s to razliko, da je noga, ki predstavlja tu ročaj, veliko tanjša in brez razširjene baze. Sama oblika pokrova je polkroglasta. Dva ohranjena primera imata tudi sledove mehničnega glajenja (sl. 2, št. 9, T. II, četrta vrsta sl. 3, — Butmir I, str. 34, sl. 41, 42).

Sitaste posode so ohranjene v nekoliko primerih, ki so več ali manj fragmentirane (sl. 1, št. 11; T. I, zadnja vrsta predzadnja slika. — Butmir I, T. IV, sl. 9, 20. — Butmir II, str. 34, sl. 40). Nimajo nobene karakteristične oblike. Oblike so konične ali pa polkrogaste s koničnim delom za izlivanje.

Žlice so ravno tako ohranjene samo v dveh primerih (sl. 1, št. 14; T. I, zadnja vrsta sl. 6. — Butmir II, T. VII, sl. 1, 2), z daljšim, danes odlomljenim ročajem. Izdelave so grobe.

f) Posode kultnega pomena

Navadno se vsem dotičnim posodam, za katere še ne vemo praktične uporabe, daje imaginaren, kultni pomen. Včasih je to res pravilno, toda pogosto tudi ni. Nimam namere tu razpravljati o tem problemu. Dovolj naj bo le to, da smatram, da se večina predmetov lahko uporablja, brez ozira, ali je to t. zv. boljša keramika ali ne, ravno tako v vsakdanji uporabi kakor tudi v kultu. Kdaj in kako so poedini predmeti bili uporabljani, je pa še nemožne ugotoviti. Ravno tako pa tudi obstajajo primerki, ki se, bodisi zaradi svoje oblike ali pa zaradi svoje veličine, ne morejo uporabljati v vsakdanjem življenju. Je pa veliko vprašanje, ali so se oni res lahko uporabljali v kultu. Nekoliko bolj je mogoče to ugotavljati v onih najdiščih, kjer se uporablja tudi idoloplastika, kot na pr. v Butmiru. A tudi tu moramo posamezne podobne predpostavke prevzemati z rezervo. Tako je z miniaturnimi posodicami, ki jih najdemo v Butmiru veliko (sl. 2, št. 13; T. I, vse manjše posodice v gornji polovici tabele, T. II, druga vrsta srednja slika. — Butmir I, T. IV, sl. 15. — Butmir III, str. 30, sl. 17—21; T. VI, sl. 4a b, 5, 8, T. VII, sl. 11—15, 15 itd.). Pogosto se take posodice tolmačijo kot otroške igračke. Vendar je pa ta hipoteza precej samovoljna. Poedini primeri bi res lahko služili tudi tej svrhi, toda večina ne. Butmir, ki ima večje število figuralne plastike, nesporno kultnega in religijskega značaja, je lahko uporabljal v isti namen tudi večje število miniaturnih posodic.

Miniaturne posodice kopirajo vaze v naravni velikosti. Tako je tudi v Butmiru med miniaturnimi posodicami zastopano nekoliko vrst, ki so kopija normalnih. Tu imamo pa tudi nekoliko oblik, ki se doslej niso našle med navadnimi. Na prvem mestu so nekatere, ki so popolnoma ozke, konične oblike in se tudi končujejo konično ter nimajo izvedenega dna. Ker imajo te posodice tudi mala ušesa, so se morale obešati, ne pa zabadati v tla.

Med miniaturne posodice, ki nimajo analogij med ostalimi vazami v Butmiru, moramo všteti tudi t. zv. lekhitos, kakor ga imenuje Vasić. V spodnjem delu je nizek, štirioglat z zelo dolgim vratom, ki je poleg tega tudi zelo ozek, zgoraj zaprt z okroglo, na sredini prevrtano ploščico (T. I, dolnja vrsta, zadnja slika. — Butmir II, T. VI, sl. 7). Po strukturi, toda v nekoliko spremenjeni obliki, ima ta lekhitos analogije v Vinči.¹³ Lahko trdim, da se skladajo skoraj v vsem. Vasić vinčanskemu odvzema vsak kultni in religijski značaj ter ga tolmači kot kozmetično posodo.¹⁴ Vsekakor je že sama oblika posebnost in verjetno je prišla k nam iz tujine. Z njim je pa moral priti tudi način njegove uporabe. Vendar je pa vprašanje koliko časa je bila prvotna uporaba še znana in v veljavi.

¹³ Vasić, Preistorijska Vinča I, sl. 120—122.

¹⁴ l. c. I, str. 69 in sledeče.

Kultni karakter so verjetno imele nekatere manjše posodice, žrtveniki, kakor imenujejo to vrsto keramičnih izdelkov (sl. 2, št. 12, T. I, vrsta tri sl. 2. — Butmir II, T. VII, sl. 7). Eden od teh predmetov, najdenih v Butmiru, s pravico nosi to ime, in sicer zelo plitka okrogla skodelica na štirih nožicah. Druga manjša štirioglasta posodica je imela ravno tako štiri, danes odlomljene nožice. Oblike je bila štirioglate z veliko odprtino na gornji strani (T. I, druga vrsta sl. 2. — Butmir II, T. VI, sl. 9). Ta posodica nikakor ne more iti v skupino žrtvenikov, lahko je pa imela kultni karakter. Mogoče je celo delana po vzoru na nek riton (rhyton), toda zelo stiliziran in brez kakršnih koli oznak. — V skupino žrtvenikov bo mogoče šla še okrogla plošča manjših dimenzij, verjetno gornji del nekega žrtvenika, kateremu so danes odlomljene noge (Butmir I, T. III, sl. 13).

g) Ročaji.

Kadar je govor o ročajih na predzgodovinski keramiki, se navadno slednji izdvajajo kot poseben oddelek v keramografiji. Delno je to pravilno, ker so lahko tuj element, cepljen na domače izdelke, ali so pa stare oblike ohranjene neizpremenjene na novih, iz tujine prevzetih ali pa tudi predelanih posodah. Vsekakor se mora vedno, kadar se govori o ročajih gledati tudi na obliko same posode. V Butmiru imamo pa zelo malo posod, ki bi imele tudi ročaje. Nekaj primerov sem že omenil na zgornjih oblikah.

Razni ročaji se nahajajo na največji periferiji amfor. Imajo obliko čepov (čepasti ročaji) ali pa stiliziranih živalskih glav (?). Na skledah in skodelicah se nahajajo tudi ročaji v obliki štirioglatih čepov, včasih pa tudi zaviti navzgor v obliki roga (sl. 1, št. 42). Dekorativni karakter pa imajo manjše plastične vzbokline ali pa celo plastične spirale (T. I. — Butmir II, T. VI, sl. 10). — Male ročaje imamo tudi na miniaturnih posodicah, a ti so služili za obešanje posodic ter so zaradi tega velikokrat navpično prevrtani. — Na velikih posodah, pitosih, so ponekod krajša horizontalna plastična rebra, ki nimajo praktičnega pomena.

Veliko večje število ročajev je ohranjenih samo v fragmentih. Predvsem so to trakasti ročaji, široki in nizki ter horizontalno prevrtani, potem ročaji, ki se samo malenkostno vzdigujejo iznad sten posode, bodisi horizontalno ali pa vertikalno prevrtani, razni štirioglati ročaji, en dvojni ročaj ter horizontalno prevrtani ročaji v obliki čepov in trikotni ročaji v obliki jadca, kakor jih imenuje Vasić (Butmir, str. 18, sl. 30–35; T. IX, sl. 2. — Butmir II, str. 31, sl. 24; str. 32, sl. 25, 32).

Drugo skupino ročajev obsegajo razne neprevrtane vzbokline v obliki gumbov (dugmasta izpupčenja), v obliki stožcev in čepov. Imamo pa tudi ročaje, ki se pri vrhu delijo v dva dela (Butmir I, T. III, sl. 16. — Butmir II, str. 33, sl. 34) ali se pa končujejo v stilizirane živalske glave. Več je primerov, kjer je taka plastična stilizirana živalska glava stavljena na samo steno posode. Nima

nobenega praktičnega, temveč samo dekorativni karakter (Butmir I, str. 19, sl. 38; str. 24, sl. 44, 45; T. IV, sl. 17, 19. — Butmir II, str. 31, sl. 25; str. 33, sl. 35; T. XIV, sl. 5, 15, 18).

2. Ornamentika.

Veliko bolje kakor razne keramične oblike je bila do sedaj raziskovana ornamentika, ki poleg plastičnih izdelkov in poleg že poprej omenjenih amfor daje tudi glavno karakteristiko Butmiru. Po teh izdelkih se on razlikuje tudi od ostalih najdišč bližje in daljše okolice. Posebno radi so vedno razpravljali o enem načinu dekoracije, o t. zv. plastičnih ornamentih, od katerih so nekateri res zelo lepi. Zastoj bomo danes iskali na drugih mestih razen v Egeji tak način zlaganja in sam tip motivov. Pomembne so pa tudi druge ornamentalne tehnike kakor tudi sistem njihovih motivov, ker nam danes dajejo veliko večjo možnost pri reševanju butmirskih problemov kot sama plastična dekoracija. Ni moj namen, da zmanjšam važnost dosedanjih del v tem pogledu, ki so z ene strani ravno zaradi lepote dekoracije, a z druge zaradi kompliciranosti vzbudili tudi največ pozornosti. Ker v najbližji okolici Butmira ni analogij, so se morale iskati tam, kjer so, v Egeji, dasi je od Butmira zelo oddaljena. Medprostor je pa ostal popolnoma neraziskan. Manj zanimiva navadna ornamentika, ki se v prvem momentu ni zdela zanimiva, ima pa analogije veliko bližje. Te analogije so pa take vrste, da se vsaj relativno lahko datira butmirska naselbina, medtem ko primerjava z oddaljenimi pokrajinami daje le dvomljivo datiranje.

Butmir uporablja več ornamentalnih tehnik, lahko celo rečemo, da vse doslej znane tehnike. Četudi se to zdi na prvi pogled malo čudno, vendar ne smemo pozabiti, da, ako on tudi uporablja neko tehniko, ni potrebno, da jo uporablja na tak način, kakor se na nekem drugem mestu, kjer je ona mogoče glavna tehnika in kjer je dosegla že virtuoznost. Tako se v Butmiru nahaja plastična dekoracija, tehnika vrezovanja, tehnika žigosanja itd. Še celo pri teh glavnih tehnikah pa lahko razlikujemo nekoliko, tipičnih različnih načinov izdelave.

a) Tehnika spiraloidnih reliefnih ornamentov.

Pri plastični dekoraciji, kakor jo navadno imenujejo, moramo razlikovati več načinov pri izvedbi. Na prvem mestu so tu oni ornament, ki so izdelani na uglajenih posodah. Zaradi tega sem jih tudi izdvojil v posebno skupino, ki se tipično razlikuje od ornamentov, ki se nahajajo na neuglajenih vazah. V naših primerih se je poskušala reliefnost dobiti na več načinov, ki imajo čisto tehničen karakter. Včasih so ti poskusi bolj, včasih manj uspeli. Priznati moram, da je napačno mnenje, ki se daje v raznih publikacijah, po katerem bi bila ta ornamentika vodilna v Butmiru. Nasprotno so taki primeri samo posamezni in se tudi uporabljajo

samo na poedinih posodah. V velikem številu drugih keramičnih ostankov se ta tehnika resda ne izgublja, že zaradi svojega karakterja, toda vendar ni glavni sestavni del keramike (T. II in III). Ako vračunamo sem tudi popolnoma neznatne fragmente in dotične, pri katerih reliefnost ni uspela, nimamo ohranjenih niti 100 primerov, kar je relativno zelo malo, če vzamemo v poštev, da je na tem najdišču najdeno približno tudi isto število statuet odnoso njihovih fragmentov. Izdelava v tej tehniki je bila s tehnične strani zelo težka, posebno z ozirom na enostavno orodje, ki je keramografom bilo pri roki. Dalje sta pa zelo težka tudi sistem in razdelitev motivov, ki sta zahtevala veliko preciznost in potrpežljivost kakor tudi umetniški dar in smisel za kompozicijo. Imamo več fragmentov, po katerih se vidi, da delavec ni bil vedno na višini in da je delal dosti sumarno na svojem izdelku. Na drugi strani imamo zopet fragmente, ki so dobili klasično lepoto in preciznost.

S tehnične strani se ta vrsta ornamentov izvaja na različne načine. V okviru te dekoracije so pravi reliefni ornamenti relativno dovolj česti, medtem ko ostale lahko smatramo, četudi so precizno izvedeni, le kot imitacijo. Prave reliefne ornamente imamo povsod tam, kjer se je uporabila t. zv. zarezovalna (duborezna) tehnika, bodisi da se je okolna površina posode izdolbila ali pa samo globoko vtisnila (T. I, četrta vrsta sl. 3, 4; T. II, več fragmentov v dolnji polovici tabele. — Butmir II, T. VIII, sl. 1, 2, 5, 6, 10, 11, 14 itd.). V isto skupino moramo vstaviti tudi one, pri katerih ni izdolbena cela okolna površina, temveč samo del med ornamenti. Taki primeri so relativno zelo redki. — Drugo skupino zastopajo ornament, pri katerih se okolna površina ni izdolbila na zgornji način, temveč se je motiv globoko vrezal, a okolna površina kakor tudi ona med ornamentami se je oddelila s širokim in globokim vrezom ali pa celo izrezom (T. II. — Butmir II, T. VIII, sl. 18). Cilj je bil tudi tu, da se dobi reliefnost motiva, v čemer je bil popoln uspeh. Včasih se celo neornamentirani deli v notranjosti motiva lahko smatrajo kot poseben motiv. — Tretji samo izjemen primer je dosti podoben zgornjemu načinu izvedbe. Tu se mesta okrog ornamenta ne oddeljujejo z drugo vrezano linijo, temveč se ostri robovi ornamenta zaobljujejo (T. II. — Butmir II, T. VIII, sl. 4). Tudi tu je uspela želja, da se dobi reliefnost ornamenta. — Četrty način je zelo poenostavljen. O pravi reliefnosti tu ne moremo govoriti, kakor tudi ne o cilju, da se izzove reliefnost, ker ni uspela, četudi se poedine tračice izvajajo s pomočjo dveh vrezanih linij in celo tangente, ki vežejo spiralne motive. Uporablja se res šrafiranje okolne površine, vendar pa cilj tudi s tem ni uspel. (T. II in III. — Butmir I, T. V, sl. 2. — Butmir II, T. VIII, sl. 20; T. IX, sl. 1—4). — Peti način je podoben gornjemu, samo da je izpuščeno tudi šrafiranje okolne površine (T. II in III. — Butmir I, T. V, sl. 3, 8).

To so vsi načini pri izdelavi reliefnih motivov, medtem ko vsi ostali načini gredo v skupino onih, kjer je motiv zamišljen kot

vrezan ali pa vdolben in kjer se kot ornament ne more smatrati ostala negativna površina. V gornjih primerih se pa poleg vrezov uporabljajo tudi vdolbine, izvedene z nekim topim predmetom.

Zanimivo je, da se pri zgoraj navedenih reliefnih ornamentih uporablja vedno en in isti motiv, ki je izdelan v raznih kombinacijah, ornament, ki se označuje kot spirala odnosno kot spiraloidni motiv. Vasić s popolno pravico omenja, da se v Butmiru prava spirala nikdar ne uporablja,¹⁵ temveč vedno kot spiraloiden ornament, voluta in tudi kot S- in C- motiv. Zadnji se nahaja samo na par fragmentih.

Celotno spiraloidno ornamentiko je detajlno raziskal Vasić v že citirani študiji.¹⁶ Ker novih momentov ni, ne bom zahajal v detajle. Ostali doslej še nepublicirani material ravno tako ne daje nobenih podatkov, ker so v glavnem samo neznatni fragmenti. — Kakor sem že omenil, prava spirala ni nikdar zastopana, temveč prihajajo samo motivi v obliki volute, pri kateri so glave spiralno uvite, bodisi enostavno ali pa zloženo. Tak motiv v veliko primerih lahko imenujemo tudi navaden S-motiv, bodisi v ležeči ali pa stoječi legi. Vasić, ki je detajlno raziskoval razne kombinacije S-motiva kakor v Butmiru tako tudi na drugih mestih, pravi, da v »Butmiru postojе složaji S-motiva sa spiralno savijenim krajevima koji se, i u najslóženijoj kompoziciji, vezuju samo sa dva susedna, bilo u horizontalnom bilo u vertikalnom pravcu, S-motiva«. Dalje je mnenja, da je to ena od najenostavnejših kompozicij S-motivov, ki v Butmiru ne označujejo začetno obliko v razvitku tega ornamenta, temveč »uprosčen oblik jednog ornamenta pozajmljenog iz kulturno višeg centra«.¹⁷ Vendar pa njegovo mnenje, da ne obstajajo S-motivi, ki bi se vezali z več kakor dvema takšnima motivoma, ni točno. Vsaj en fragment imamo, kjer se S-motiv veže s pomočjo krivih linij v obliki tangent z več drugimi S-motivi (T. II. — Butmir II, T. VIII, sl. 18). Ker je fragment preveč uničen, ni mogoče izvesti točno rekonstrukcijo, po kateri bi se videlo, s koliko S-motivi je vsak posamezen vezan.

Zanimiv je primer S-motiva, kjer se en konec spiralno uvija, medtem ko se drugi končuje z navadnim diskosom (T. II. — Butmir II, T. VIII, sl. 11). Tudi v tej kombinaciji je S-motiv zvezan samo z dvema drugima.

Drugi karakterističen motiv v Butmiru, ki je zelo redek a v toliko bolj zanimiv, je C-motiv. Na našem najdišču prihaja ta motiv v več kombinacijah. Tako so C-motivi lahko zvezani v horizontalni legi (T. II. — Butmir II, T. VIII, sl. 2, 8), ali so pa vezani s štirimi sosednimi C-motivi (T. II. — Butmir II, T. VII, sl. 2—4).¹⁸

¹⁵ Vasić, Datovanje Butmira, str. 16.

¹⁶ l. c. str. 1 in sledeče.

¹⁷ l. c. str. 9.

¹⁸ l. c. str. 11 in sledeče.

Gornji motivi in ornamenti se uporabljajo edino na amforah. Na drugih keramičnih oblikah doslej niso znani. Vsi fragmenti ki so doslej znani, pripadajo večidel gornjim delom posod. Imamo pa tudi več primerov, kjer je ornamentiran spodnji del posode, t. j. nekdanji podstavek (T. I, četrta vrsta sl. 3, 4) v isti tehniki. Z istimi ornamenti so pa okrašene tudi amfore, ki so pozneje zopet sprejele podstavek.

V urezih odnosno v vdolbinah reliefnih ornamentov se včasih opažajo skromni ostanki rdeče barve. Mogoče je to bila inkru-stacija. Medtem pa o beli barvi ni nikdar nobene sledi.

b) Tehnika ostalih reliefnih ornamentov na uglajenih vazah.

V gornji skupini se nahajajo samo spiraloidni motivi, ki se uporabljajo samo na eni vrsti posod odnosno na eni karakteristični obliki. Plastični ornamenti, ki pa niso spiraloidni, poleg tega pa so izvedeni tudi v drugi tehniki, so tudi na drugih oblikah na prvem mestu na skledah. Iz gornje skupine sem izdvojil tudi dva fragmenta, ki mogoče pripadata celo amforam, imata pa motiv izdelan na isti način, ki pa ni identičen spiraloidnemu. V enem primeru so plastični polmesci (T. III, na desni strani druga navpična vrsta sl. 5. — Butmir II, T. X, sl. 4), kjer je cela okolna površina vdolbena odnosno poglobljena. Pri drugem fragmentu se nahaja neki meandroidni motiv (T. III, na levi strani tretja navpična vrsta sl. 5. — Butmir II, T. XII, sl. 16), kjer je okolna površina vdolbena in poleg tega še šrafirana.

Pri skledah in skodelicah s profiliranim ustjem imamo dovolj često plastične ornamente, ki so v glavnem vsi istega karakterja. To so manjše plastične vzbokline, bodisi modelirane ali pa aplicirane. Pogosto se komaj vzdigujejo iznad sten posode in dajejo videz in vtis tolčenih vzboklin na kovinskih posodah. Nahajajo se na ramenu, kjer so izvedeni v pravokotnih grupah, ali so pa v celih vrstah pod ustjem in na največji periferiji (T. VI. — Butmir I, str. 24, sl. 41—45). Včasih so samo manjše skupine podobnih vzboklin (po dve ali tri). Oblika jim je okrogla ali pa podolgovata.

Ta način ornamentiranja je zelo zanimiv in se verjetno ni razvil v keramiki, temveč je bil sprejet kot imitacija z drugih posod. Vasić vedno trdi da so vzori bili kovinski, kar mu zopet drugi največ zamerjajo, češ da tako tolčenih vzboklin na metalnih vazah ni. Resnica pa je, da se popolnoma isti primeri ne morejo najti na vzorih, ker nikjer ni rečeno, da je n. pr. ravno Butmir moral imeti metalni vzor, temveč ga je sprejel s keramičnih izdelkov drugih najišč in kultur, ki so mogoče imeli takšne vzore. Na ta način bi bile razumljive tudi vse razlike. V Butmiru imamo tudi vrste vzboklin na največji periferiji in pod ustjem, do je na mestih, kjer se je metalna vaza sestavljala in pritrjevala z zakovicami in žebličji. Lahko bi na temelju tega naše vzbokline bile celo imitacija glave žebličjev.

c) Tehnika reliefnih ornamentov na neuglajenih posodah.

Plastični ornamenti na neuglajenih grobih posodah se ne razlikujejo od ornamentov v drugih istočasnih kulturah v Donavski Dolini. V glavnem se uporablja tehnika apliciranih plastičnih reber z odtisi prstov ali nohtov (T. VI. — Butmir I, str. 24, sl. 45; T. IX, sl. 1—3, 5, 13 itd. — Butmir II, str. 30, sl. 22, 23; T. XIV, sl. 2, 7 itd.). V poedinah primerih rebro ni bilo aplicirano, temveč modelirano. To so relativno zelo redki primeri. Namesto odtisov prstov so lahko tudi samo navadni vrezki. — Po legi so rebra horizontalna, enojna ali pa v nekoliko vrstah pod ustjem, potem na ostalem delu posode v raznih smereh, prekrizana, v obliki cik-cak linij, v traku itd. Včasih so tudi polkrožna ali popolnoma kratka in se uporabljajo namesto ročajev. — Razne čepaste, konične in dr. vzbokline imajo lahko praktičen ali pa ornamentalen pomen. — Že poprej sem omenil razne stilizirane živalske glave, ki so bile stavljene namesto ročajev, imele so pa dekorativen pomen. — Včasih imamo namesto plastičnih reber cele skupine koničnih apliciranih plastičnih vzboklin (T. VI. — Butmir I, T. VIII, sl. 11).

d) Dolbeni ornament.

Pri opisu reliefnih ornamentov sem omenil, da poedine linije niso vrezane, temveč vdolbene. Tukaj je tehnika vdolbenih ornamentov uporabljana namesto enostavnega vzrezovanja, toda samo kot pomožno sredstvo. — Veliko število istih motivov, ki se uporabljajo v reliefni dekoraciji, je pa izvedenih tudi v čisti tehniki dolbenja. Včasih se zdi, da je bila želja izvesti reliefni ornament. To je posebno tam, kjer se je okolna površina izpolnila z vbodi, vrezi ali pa z malimi oglastimi ornamentami (T. I in III. — Butmir I, T. V, sl. 6. — Butmir II, T. VIII, sl. 17, 19; T. VI, sl. 3; T. IX, sl. 7 itd.). Vdolbine niso nastale s pomočjo mehničnega glajenja, temveč z enostavnimi vrezi, narejenimi z nekim topim predmetom. Kot motiv se uporablja vedno S-motiv v najnavadnejših kombinacijah, bodisi v ležeči ali pa stoječi legi. En S-motiv je vedno vezan samo z dvema sosednima S-motivoma. Tudi tu vidimo, da so se taki motivi uporabljali le na amforah, in sicer na gornjem delu ali pa, kar je zelo redko, na spodnjem delu, na nekdanjem podstavku. Včasih najdemo pri amforah tudi kombinacije vdolbenih in reliefnih ornamentov na isti vazi na ta način, da se je gornji del amfore ornamentiral z reliefnimi motivi, spodnji pa z vdolbenimi ornamentami.

Profilirane sklede in skodelice, od katerih so vsaj nekatere bile na podnažju, nogi, se včasih ornamentirajo z vdolbenimi ornamentami, ki niso nastali z navadnim dolbenjem, temveč z mehničnim glajenjem vaze (T. VI. — Butmir I, str. 24, sl. 40; T. VIII, sl. 1. — Butmir II, str. 32, sl. 32; T. XIII, sl. 26). — Kot motivi se uporabljajo ravne vertikalne in poševne paralelne linije in neki motivi

trikotnikov odnosno mrežasti ornament. Vedno se izvajajo samo na ramenu vaze.

Sem moramo prišteti tudi male vdolbinice okrog ročajev in vdolbinice v vrstah, ki se nahajajo na največji periferiji. (T. VI. — Butmir II, T. XIV, sl. 17). Te vdolbine zamenjujejo plastične vzbo-kline na drugih vazah.

Z ozirom na ostale tehnike so vdolbeni ornamenti relativno dovolj redki.

e) Žigosani ornamenti.

V tehniko žigosanja spadajo razni vtisnjeni ornamenti, posebno mali krožiči, ki so izvedeni ali s posebnim zato narejenim instrumentom, ali pa z navadno travo ali trstiko. Tak način žigosanja je znan na skoraj vseh najdiščih naših pokrajin, čeprav ni posebno priljubljen. Tako je Vinča kljub ogromnemu materialu dala zelo redke primere žigosanja na zgoraj omenjeni način. Butmir nekoliko odstopa od tega pravila. Četudi se ta tehnika tu ne more meriti s kako drugo, vendar je močnejše zastopana od tehnike dolbenja.

Žigosani krožiči lahko pokrivajo vso površino vaze, lahko so v skupinah, lahko pa izvajajo tudi poedine motive ali sestavljajo trakove (T. III in VI. — Butmir I, T. VII, sl. 10, 11; T. VIII, sl. 3. — Butmir II, T. X, sl. 16; T. XI, sl. 9, 12, 15; T. XIV, sl. 1).

V Butmiru se uporabljajo tudi drugi načini žigosanja, ki do- slej niso bili znani, odnosno, ki so se napačno tolmačili. Tako tudi Hörnes, ki je objavil poedine fragmente, pravi enostavno »Schnur-ornamente«, vrvičasti ornamenti.¹⁹ On je na ta način označil samo zunanji videz ornamenta, medtem ko v jedro tehnike ni šel. Med- tem pa tu ni govora o vrvičastem ornamentu niti po videzu, še manj pa po tehniki. Ornamenti so se izvajali s pomočjo nekega instru- menta v obliki koleščka z zobci. V nekaterih drugih primerih se uporablja deščica, na kateri je bila ena ali več vrst zobcev. Prvi primer sem našel v Butmiru na treh fragmentih (T. III. — Butmir II, T. XI, sl. 3). Vbodi od zobcev so zelo drobni, skoraj nepravilni, znak, da mojster ni znal delati s tem instrumentom. Poleg teh treh primerov jih imamo še nekoliko, za katere pa ne morem trditi, da so izvedeni na podoben način. Verjetno predstavljajo imitacijo tehnike takih ornamentov (T. I in III). V prvem primeru so motivi izvedeni svobodno, bodisi kot šrafirani rombi ali pa kot spiralne končnice, v drugem pa samo izpolnjujejo pravilne trakove (T. III in IV. — Butmir I, T. VII, sl. 66 (?) Butmir II, T. XI, sl. 1, 15; T. XII, sl. 9). Tu ne moremo govoriti o nekem vrezu, pri katerem se instrument od časa do časa nekoliko globlje vbada (Furchen- stich, brazdasti vrez), temveč je tu enakomerno vrezana linija, pri kateri so nekatera mesta nekoliko globlja. Ona se ponavljajo, in imajo vedno isti videz. S prosto roko niso mogla nastati.

¹⁹ Butmir II, str. 45. T. XI, sl. 1, 3.

Imamo še nekoliko ornamentov, ki so izvedeni z vbodi, ki jih pa danes ne morem klasificirati. Vprašanje je pri njih, ali se je uporabljaj kakšen zložen instrument ali pa navadno šilo. Zdi se, da je prva možnost verjetnejša, toda oblika samega instrumenta je nejasna. Nejasno je tudi, ali se je s pomočjo tega instrumenta izvajal cel motiv naenkrat ali pa samo poedine linije (T. III in IV. — Butmir II, T. XI, sl. 6, 10).

f) Tehnika vrezovanja.

Najmočnejše so zastopani ornamenti, ki so izvedeni z navadnimi vrezji in vbodi. V tej tehniki imamo raznovrstnost motivov in razne kombinacije, ki so zelo enostavne, četudi se zde v prvem trenutku zelo zamotane. V tehničnem pogledu se pri izvajanju vrezanih ornamentov v Butmiru uporablja navadno vrezana linija, brazdasti vrez (Furchenstich) in navadni vbodi. Vaze, ki uporabljajo vrezane ornamente, so skoraj izključno amfore, zelo redko pa tudi neke sklede in kupe. Z druge strani se pa v tej tehniki rade ornamentirajo tudi miniaturne posodice.

Motivi, ki so izvedeni v tehniki vrezovanja, so često napačni in grobi. Od krivolinijskih ornamentov se uporabljajo spiraloidni motivi, v našem primeru S-motiv (T. I—V. — Butmir I, T. V, sl. 1, 4, 7. — Butmir II, T. IX, sl. 5—19 itd.). Pri slabo izdelanih posodah so ornamenti popolnoma deformirani. Razdelimo jih lahko v nekoliko skupin. V prvi je motiv izdelan samo s pomočjo vrezov, v drugi je motiv izdelan v obliki traku, ki je izpolnjen z vbodi, črtkan ter z mrežastim motivom, in v tretji, kjer je motiv izveden v obliki negativnega traku, katerega okolica je pa izpolnjena z vbodi, črtkana, s cik-cak linijami ali pa z mrežastim ornamentom, medtem ko sam trak ostane prazen. Zadnji primer bi lahko celo všteli v skupino neuspele imitacije reliefnih ornamentov.

Poleg spiraloidnih imamo še nekoliko krivolinijskih motivov, ki se pa ne dajo klasificirati. Med njimi se nahajajo tudi navadne valovnice ali pa med seboj vezani ločni motivi (T. III in IV. — Butmir II, T. IX, sl. 21; T. X, sl. 10, 11).

Vsi ostali ornamenti so pravolinijski motivi, kakor so razno izpolnjeni trakovi (z vbodi, črtkani itd.), trikotniki v raznih legah (na razne načine črtkani ali pa izpolnjeni z mrežastim ornamentom, cik-cak linijami in vbodi), rombi, ki prihajajo posamič ali pa v vrstah (izpolnjeni z vbodi, črtkani itd.), potem šahovske table, cik-cak trakovi, meandroidni motivi, mrežasti motivi itd. (T. I—VI). Bolj zanimiva od samih motivov je njihova kompozicija na vazah. Imamo primere, kjer šahovska tabla ali pa tudi same cik-cak linije pokrivajo celo vazo. Tudi neki drugi motivi, na pr. trikotniki, so lahko razporejeni po celi površini posode. Dovolj je pa tudi primerov, kjer se na isti vazi uporablja izmenoma nekoliko motivov. Tako mrežasti motiv s štirikotniki, ki so črtkani s kratkimi vrezanimi linijami, šahovske table s trakovi, ki se pri vrhu lomijo pod

kotom (zaradi nepravilne izdelave so često tudi pri vrhu ločno izpe-
ljani), črtkani trikotniki s trikotniki, izpolnjenimi v vbodi, črtkani
trikotniki v raznih legah s horizontalnimi trakovi ali pa koncen-
tričnimi trikotniki, meandroidni motivi s cik-cak trakovi itd. (T. I,
IV in VI. — Butmir I, T. VI, sl. 1, 2, 4—10, 12, 15. — Butmir II,
T. X, sl. 2, 13, 14; T. XII, sl. 8, 12 itd.). Razdelitev med poedinimi
ornamenti je lahko v vodoravni ali pa navpični smeri. Najpogosteje
je pa izvedena in v eni in v drugi smeri. Tako se pod ustjem posode
nahaja širši friz, v katerega se izmenoma stavljajo razni motivi,
medtem ko pod tem frizom prihajajo zopet drugi ornamenti.

Motivi so omejeni z vrezanimi linijami, katerih notranjost se
različno izpolnjuje. V Butmiru imamo pogosto izvedene motive
tudi samo z vbodi, ne da so omejeni. Tako se izvajajo rombi, bodisi
v vrstah ali pa v obliki šahovske table, potem razni trakovi, tri-
kotniki v različnih legah in raznega karakterja (koncentrični, viseči
itd.), poševni trakovi, meandroidni motivi itd. (T. I, III in IV. —
Butmir I, T. VIII, sl. 8, 9. — Butmir II, T. XI, sl. 6—8, 10—11).

Pri slabo delanih posodah se uporabljajo trakovi, izpolnjeni z
nepravilnimi paralelnimi linijami. Vaze, ki so cele pokrite s para-
lelnimi cik-cak linijami, so razdeljene v horizontalne zone. — Radi
se ornamentirajo tudi ročaji in to z vrezanimi ornamenti.

g) Ostali ornamenti.

Sem spadajo predvsem ornamenti na neuglajenih vazah, na-
vadno na večjih posodah, kjer se na robu ali pa na največji peri-
feriji ali na nekem drugem mestu nahajajo odtisi prstov in nohtov.
Včasih se nahajajo navadni odtisi, narejeni z nekim topim pred-
metom, ali pa samo navadni vrezi. Tak ornament se uporablja zlasti
na apliciranih ali modeliranih rebrih pri večjih posodah.

3. Sklep.

Za datiranje Butmira imamo danes dve glavni hipotezi. Po eni
je Butmir čisto neolitska naselbina starejšega datuma, medtem ko
je po drugi resda brez kovinskih izdelkov, vendar pa kronološko
mlajši in pada v kovinsko periodo v okviru Egeje. Prvo mnenje
z malimi izvzetki in z različnimi variacijami zastopa večina znanstven-
nikov, drugo pa brani Vasić. V nekoliko primerih so tudi drugi
znanstveniki korigirali svoje mišljenje, a vendar niso Butmiru
priznali mlajšega značaja. Eni so mnenja, da je Butmir pod vplivom
Egeje, medtem ko drugi zopet domnevajo, da je Egeja sprejela
ravno od Butmira veliko elementov.

Najpodrobneje je posamezna vprašanja reševal Vasić, ki je
skušal dokazati na temelju spiraloide dekoracije S- in C-motiva
vpliv Egeje na Butmir. Po njem Butmir nikakor ne more biti sta-
rejši od kraja srednje Minojske (M. M. III) ali pa začetka pozno
Minojske periode (L. M. I) v Egeji oziroma na Kreti.²⁰ Na nekem

²⁰ Vasić, Datovanje Butmira, str. 21 in sledeče.

drugem mestu, kjer je opisal neko statueto iz Butmira, gre še celo dalje, ter Butmir datira v pozno Minosko periodo III (L. M. III) od 1400—1200 l. pred današnjim štetjem²¹. Do tega zaključka je prišel, ko je primerjal statuete iz Butmira, ki imajo roke položene na prsi, a ne pokrivajo dojka, s Kličevačkim idolom in dvema figurama iz Knososa. Kličevački idol in butmirske statuete s tako lego rok bi bile po njem istočasne s figurami iz Knososa²². Isto mu potrjujejo tudi predstave na hrbtu že omenjene statuete, ki predstavljajo nakit analogno idolu iz Kličevca, statueti iz Babske in ostalim iz te grupe²³. Prvo svojo hipotezo, po kateri Butmir spada na konec M. M. ali pa na začetek L. M., utemeljuje z enim fragmentom s C-motivom, ki se nahaja v taki kombinaciji, da daje videz dvojne sekire (labrys-a). Na Kreti se dvojna sekira pojavlja že v zgodnji Minojski periodi (E. M. II), a vrezane ali pa slikane predstave pripadajo šele srednji Minojski dobi III (M. M. III) ali pa pozni Minojski periodi (L. M.)²⁴.

Zadržal se bom na nekaterih novih momentih, ki so se pojavili, medtem ko bom Vasičeve in nekatere druge domneve pustil ob strani. Ne bom skušal dovesti Butmir v zvezo z Egejo odnosno s Kreto, ker četudi je nesporen vpliv te pokrajine na Butmir, ni bil nikdar izvršen direktno, vemveč vedno čez druga najdišča in kulture. Taki posredujoči členi danes še manjkajo. Analogije iz Egeje imajo res velik pomen, toda velika je razlika, ali bomo Butmir postavili v pozno Minojsko periodo (L. M. III) ali pa na konec srednjega Minojskega časa (M. M. III). Kot baza nam lahko na eni strani služi C-motiv, na drugi pa lega rok pri nekaterih statuetah. Oboje je tako karakteristično, da vsak zase lahko velja kot sigurna začetna točka. Vendar je pa med njima velika kronološka razlika. Danes ne moremo ugotoviti, katerega od teh dveh primerov lahko uporabimo kot temelj za daljnje raziskovanje in daljnje delo v tej smeri. Vsekakor moramo najprej najti medčlene, v kolikor obstoje, ter jih med seboj povezati.

Najvažnejše najdišče v Donavski Dolini, ki nam danes lahko služi kot temelj za raziskovanje celotne prazgodovine v Donavski Dolini in obmejnih pokrajin, je Vinča. Tukaj so močne plasti, bogastvo v keramičnih oblikah, neprekinjen razvoj poedinih vrst oblik, njihova kulminacija in njihova degeneracija itd. Ni vedno lahko odrediti odnos poedinih najdišč do take metropole, posebno če je ona iz druge kulture. Vendar se pa vedno lahko najdejo stične točke, na temelju katerih moremo postaviti meje trajanja nekega

²¹ Vasić, La »Negresse« de Butmir (sep. ot. iz Odbitka z księgi pamiatkowej ku czci prof. Dr. Włodzimierza Demetrykiewicza) str. 1 in sledeče.

²² l. c. str. 6.

²³ l. c. str. 3 in sledeče. — Glasnik Sarajevo, 1942, str. 111 in sledeče.

²⁴ Vasić, Datovanje Butmira, str. 17 in sledeče. — Primer. Martin P. Nilsson, The Minoan-Mycenaean religion and its survivals in greek religion, Lund 1927, str. 163. — Evans, The palace of Minos, II, London 1928, str. 15 in sledeče.

najdišča, obenem pa tudi utrditi karakter odvisnosti najdišča od take metropole.

Butmir je, četudi neznatno, vendar odvisen tudi od Vinče. V neki drugi študiji, kjer sem pisal o butmirski plastiki, sem opomnil na skoraj popolno odsotnost stičnih točk med Butmirom in Vinčo²⁵. To je veljalo za plastične izdelke, kjer obstoje sicer poedini skupni detajli, ki pa ne morejo biti merodajni. Končen zaključek je bil, da je butmirska plastika lokalnega karakterja, verjetno ne avtohtona v Butmiru, temveč delana po nam še neznanih vzorih. Lahko je bila sprejeta nekje iz tujine in šele v Butmiru dobila svoj lokalni pečat²⁶. Tedaj, ko mi še niso bili znani drugi fakti, sem domneval, da dajejo za datiranje Butmira glavni temelj naturalistično delane statuete v Butmiru.

Hörnes pravi, da so spiraloidni reliefi ornamenti karakteristični za spodnjo tretjino butmirskih plasti, celo da se najlepši nahajajo na samem dnu²⁸. Na temelju tega je tudi Vasić postavil veliko svojih zaključkov²⁹. Za nas je ravno tako velikega pomena, ker ravno ti fragmenti, ki jih navaja Hörnes, pripadajo amforam v njihovi, lahko rečemo, najlepši formi, tedaj, ko se je podstavke združil z vazo, toda tedaj, ko je obdržala še vse oznake svojega izvora. V Donavski dolini taki primeri doslej niso bili znani. Podstavki so znani v bernburškem tipu Srednje Evrope. Že Schuchardt jih je označil kot podstavke za vaze³⁰, in Brenner se mu je priključil³¹. Splošno mnenje je pa bilo, da so to bobni. Butmirski podstavki s temi nimajo nič skupnega, edino da so bili uporabljani v isti namen, t. j. kot podstavki. Oblika amfor, ki se uporablja v Butmiru, je lokalnega značaja, in danes nima nobenih analogij niti v Donavski dolini niti v Egeji. Zato tudi lahko domnevamo, da se je vaza s podstavkom združila v krogu butmirske kulture, toda samo v tej obliki. Do združevanja podstavka in vaze je pa moralo priti tudi na drugih mestih Donavske doline, ker imamo končne, že združene oblike na mnogih mestih. Tako je na Vinči kupa na visoki, polno delani nogi, v Bodrogkeresztur kulturi in Tiszapolgar-Tiszaug grupi je kupa na visoki cilindrični, konični ali pa štirioglati nogi. Na teh mestih se do sedaj niso odkrili posebej delani podstavki, medtem ko se v Butmiru nahajajo ene in druge oblike v istem stratumu.

V Butmiru se ostrejši prehodi pri vazah skoraj nikoli ne uporabljajo. Nekoliko takšnih primerov, ki jih lahko smatramo kot osamljene, pripadajo skledam. V Vinči je karakteristična odlika

²⁵ Glasnik Sarajevo, 1942, str. 87 in sledeče. — Primer. l. c. str. 102 in sledeče.

²⁶ l. c. str. 110 in sledeče.

²⁷ l. c. str. 111.

²⁸ Butmir II, str. 54.

²⁹ Vasić, Datovanje Butmira, str. 5 in sledeče.

³⁰ Schuchardt, Alteuropa, str. 113.

³¹ Ebert, Reallexikon, Bernburger Typus § 2.

najnižjih plasti, da se uporabljajo samo ostri prehodi. Izvzeti moramo pač one oblike, ki pripadajo Körös kulturi.³² Šele pozneje se ostri prehodi počasi zaobljujejo in razne bikonične forme prehajajo v hruškaste, polkroglaste itd. Nekateri ostri prehodi pri vazah ostanejo še dalje, posebno pri plitkih skledah se celo pojačajo. Z ozirom na poznejše zaobljenje oblik v Vinči lahko zaključimo, da začetek Butmira ni istočasen z začetkom Vinče, temveč veliko poznejši. Zaobljene oblike v Vinči, v najnižjih plasteh analogne onim iz Körös kulture, nimajo niti po formi, niti po ornamentiki, niti po tehniki nič skupnega z butmirsko keramiko, ki po vseh detaljih, kakor s tehnične tako tudi z ornamentalne strani še najbolj odgovarja pravi vinčanski keramiki, četudi v mnogočem odstopa. Podobno je tudi z butmirsko plastiko.

Zanimivo je, da Vasić na nekem mestu smatra Butmir kot najstarejšo naselbino v Bosni z ozirom na naselbine v Donjem Klakaru³³ in v Novem Šheru³⁴. To njegovo mnenje je precej netočno³⁵. Danes še sploh ne moremo govoriti, katero od njih je starejše, ker niso, izvzemši v Butmiru, nikjer najdeni keramični izdelki, ako ne štejemo nekaj skromih fragmentov. Dalje so pa te naselbine tudi samo delno raziskane. Odsotnost plastike pa ne more biti še razlog za neko mlajše datiranje. Ker so že keramični izdelki tako skromni, morajo biti vsekakor tudi plastični. Kamenito orodje in orožje, ki ga imamo iz teh najdišč, odgovarja butmirskemu. Uporaba obsidiana v Donjem Klakaru ne pomeni še, da se ne bo našel tudi v Butmiru. Verjetno so vse te naselbine istočasne ali pa vsaj ni med njimi velikih časovnih razlik.

Drugi karakterističen podatek za odnos Butmira do Vinče je ročaj v obliki roga, ki je upognjen navzgor. Četudi je v našem najdišču znan samo en primerek in še to brez stratigrafskih podatkov, ima vendar neprecenljivo vrednost, ker se podobni ročaji nahajajo tudi v srednjih plasteh Vinče³⁶, tedaj ko so v uporabi široke sklede, okrašene z vdolbenimi ornamentami. Ta tehnika je v Vinči vodilna med 6,0 in 4,0 m. V Butmiru se redko uporablja, toda v kolikor prihaja, uporablja iste motive, kakor so v Vinči³⁷.

Skupni predmet Vinči in Butmiru je vazioa, znana pod imenom Iekhitos. Vsi vinčanski primeri pripadajo plastem od 6,0 do 5,0 m³⁸. Starejši je trikotni ročaj, okroglega preseka, ročaj v obliki jada, kakor ga imenuje Vasić, ki je v Vinči najden pred 6,0 m³⁹.

Vsi ti podatki so važni in nam dajejo čvrsto oporo, da Butmir ne stavimo paralelno z začetkom vinčanske naselbine. Primerjamo

³² Glasnik Sarajevo, 1942, str. 61 in sledeče.

³³ l. c. 1914, str. 47 in sledeče. — l. c. 1906, str. 449 in sledeče.

³⁴ l. c. 1897, str. 161 in sledeče. — l. c. 1914, str. 53 in sledeče.

³⁵ Vasić, Datovanje Butmira, str. 18 in sledeče.

³⁶ Vinča IV, sl. 56 e, 155 Nr. 1061—62.

³⁷ Vinča IV, sl. 50, 52, 73, 88 in druge.

³⁸ Vinča I, sl. 120—122, str. 69 in sledeče.

³⁹ Vinča II, sl. 257, str. 126 (v Vinči se pojavljajo med 8,0 in 6,0 m globine).

ga lahko edino s srednjimi plastmi, ki leže od 6,0 do 4,0 m, čeprav so posamezni predmeti, ki so zastopani tudi v Butmiru, v Vinči nekoliko starejši, ker so najdeni pred 6,0 m. Glavni vzrok pri moji domnevi je pa tehnika žigosanja. V poštev ne pride navadno žigosanje s pomočjo slamice ali trstike, ki je v Butmiru relativno precej čisto, temveč tehnika žigosanja s pomočjo kolesčka z zobci in pa deščice z zobci. V Vinči se pojavlja žigosanje s pomočjo trstike prvič okrog 6,0 m⁴⁰. Drugi način žigosanja s pomočjo kolesčka ali pa deščice, ki je v Butmiru zastopan samo na nekaj fragmentih, je v Vinči karakterističen za posebno vrsto oblike t. zv. skled s kapacitima pokrovom, kjer se na prvem mestu pri ornamentiranju uporablja ta tehnika⁴¹. Moram pripomniti, da naši fragmenti tudi po videzu odgovarjajo vinčanskim, le da so bolj sumarni in bolj netočno izvedeni. Pri tej tehniki, kot tudi pri vrezanih motivih na teh oblikah v Vinči, se uporablja poseben sistem. Tukaj ni en motiv izveden na celi površini vaze, kakor n. pr. pri antropomorfih vazah, odnosno pri amforah s prosopomorfnim pokrovom, temveč se na isti vazi pogosto uporablja izmenoma nekoliko motivov. Tako prihaja šahovska tabla in spirala. Podobno je tudi na samih pokrovi. V primeru, da se uporablja tudi samo en motiv, je on razdeljen na polja, ki so strogo deljena med seboj. Taka delitev na polja in uporaba raznih motivov, je pa tudi karakteristična odlika butmirske keramike. Medtem ko se v Vinči uporabljata po možnosti samo dva razna motiva, v Butmiru ni pravega sklada in prihaja tudi po več motivov. Strah pred praznino je v Butmiru moral igrati čisto veliko vlogo. To se vidi tudi pri reliefno delanih ornamentih, četudi v manjši meri.

Tehnika žigosanja in sistem ornamentike, ki se sklada z vinčanskim, je nov dragocen podatek za pravilno ocenjevanje relativne starosti Butmira. Ravno ta dva elementa celo v Vinči predstavljata mejo med spodnjimi in srednjimi plastmi. Antropomorfná vaza odnosno prosopomorfní pokrov, vaza na visolki nogi ter več drugih oblik pričanja izginjati, na njihovo mesto pa prihajajo kapaciti pokrovi in razne vrste skled in skodel, a od ornamentalnih tehnik, tehnika žigosanja in tehnika dolbenja. Zadnja v veliko večji meri kakor poprej, prva pa prihaja prvič šele sedaj. Meja med temi plastmi leži okrog 6,0 m globine. Čas trajanja žigosanih ornamentov traja zopet do okrog 4,0 m, kjer se prično počasi, konstantno izgubljeni tudi vdolbeni ornamenti. Ravno zaradi tega lahko odredimo tudi približno mejo začetka naselbine v Butmiru, ki bo nekje med 6,0 in 4,0 m vinčanskih plasti. Pojav nekaterih starejših elementov, n. pr. trikotnega ročaja v Butmiru, je samo preostanek iz starejših časov, samo arhaični pojav, posebno ker se je v Vinči ta ročaj zadržal tudi še po 6,0 m. Veliko važnejši so pač lekhitos in naturalistično delane statuete⁴². V Vinči se najbolj naturalistične

⁴⁰ Vinča II, sl. 162, str. 93.

⁴¹ Vinča II, sl. 231, 232, 233, 235 itd. — Str. 116 in sledeče.

⁴² Glasnik Sarajevo, 1942, str. 111.

statuete pojavljajo šele okrog 6,0 m⁴³. Stratigrafski podatki iz Butmira nam kažejo, da se tu niso pojavile na samem začetku naselbine. Razlika od začetka znaša okrog 15 do 30 cm. To pomeni, da so sicer nastale še v spodnji polovici kulturne plasti, toda po osnovanju naselbine⁴⁴.

V Vinči do 6,0 m nimamo v uporabi spirale, temveč so vsi ornamentni pravolinijski. Izpustiti pa moramo nekoliko fragmentov slikanih posod, kjer se nahajajo manjši spiralni zavoji. Te slikane posode pa predstavljajo tuj element v Vinči, ki se tudi ni udomačil⁴⁵. Ne morem predpostaviti, da je Butmir sprejel spiralo iz Vinče, nasprotno pa vsekakor ni bilo. Zanimivo je, da se v Vinči s pojavom žigosanih ornamentov pojavlja tudi spirala ali spiralni zavoj (kovrča, kakor ji pravi Vasić). Takšen spiralni zavoj je čest tudi na butmirskih fragmentih.

Ker imamo v Vinči prve stične točke z Butmirom okrog 6,0 m, vidimo pa, da se v Butmiru nekateri karakteristični momenti ne pojavljajo na samem začetku naselbine, temveč nekoliko pozneje, se začetek naselbine v Butmiru lahko stavi edino po 6,0 m, a verjetno pred 5,0 m globine vinčanske kulturne plasti. Do katere periode je naša naselbina trajala, ni za enkrat mogoče ugotoviti. Z ozirom na debelino plasti, ki obsega največ 2,0 m lahko predpostavimo, da je verjetno trajala dalje, kakor je čas, ki v Vinči pada na okrog 4,0 m, ker je bil Butmir skromneje naseljen kakor pa Vinča.

Z ozirom na Egejo časovno 6,0 m v Vinči ne more pripadati čistemu neolitu, za arhaičnega se pa lahko smatra samo z ozirom na material, ker kovina doslej ni najdena. Podobno bo tudi z Butmirom.

Med Butmirom in Vinčo že na prvi pogled obstaja velika razlika v materialni kulturi. Ker je pa daljava velika, tla dosti neprehodna, se lahko razumejo tudi razna odstopanja. Edino komunikacijo so predstavljale reke, to je bila pa tudi smer, v kateri je prihajal vpliv iz Vinče do Butmira. Kakšne so bile istočasne naselbine med Butmirom in Vinčo, ne vemo odnosno vemo zelo malo. Nova iznajdba se je zelo spremenila na svoji poti iz Vinče v Butmir, ker je prišla po raznih posredovalnicah, nikakor pa direktno. Butmir je pa to novo iznajdbo zopet predelal ter jo prilagodil svoji potrebi. Na ta način je ista ostala samo ideja, medtem ko je oblika bila izmenjana. Zato ne moremo trditi, da je butmirska kultura samo varianta vinčanske.

V odnosu do nekaterih drugih kultur, ki, kakor se danes zdi, nimajo nič skupnega z butmirsko keramografijo, se lahko opazijo vendar neki pojavi, katere bo najprej potrebno raziskati. Tako je n. pr. z badensko kulturo odnosno kanelirano keramiko, kakor jo imenujejo Čehi. Smatra se, da je bila ena od temeljev, na katerih

⁴³ Vinča III, sl. 197. — Vinča IV, sl. 243, 244.

⁴⁴ Glasnik Sarajevo, 1942, str. 89, 93.

⁴⁵ Vinča II, sl. 273, 275 in druge.

je nastala slavonska kultura. Njen izvor, meje njene razprostranjenosti pa tudi ona sama niso jasne. Na drugem mestu sem že omenil, da je verjetno samo zračenje vinčanske kulture.

Ena od karakterističnih odlik badenske kulture je tudi ornamentika, kjer so motivi izvedeni samo z vbodi, a ne tudi z vrezi. Motivi sploh niso omejeni z vrezanimi linijami. Če pogledamo butmirsko ornamentiko, vidimo, da so nekateri ornamenta izvedeni na isti način s pomočjo samih vbodov brez omejevanja. Postavlja se takoj tudi novo vprašanje, v kakih odnosih stoji Butmir do te badenske kulture, ako ona v resnici obstaja. V Butmiru imamo tudi nekoliko primerov, ki bi jih mirne duše lahko pripisali badenski, ne pa butmirski kulturi (n. pr. Butmir II, T. XI, sl. 11). S tem pa imamo nov dokaz, da Butmira ne moremo datirati v polni neolit.

Бутмирская керамика

Краткое содержание.

Хотя бутмирская керамика (Босния) и связанные с нею проблемы в настоящее время почти забыты, они все же и ныне представляют интерес уже в виду того, что эта керамика имеет в своем инвентаре много единственных в своем роде особенностей как в орнаментальном, так и в типологическом отношении. Ни в Боснии ни в других местах до сих пор, кроме Бутмира, еще не были открыты местонахождения с культурой такого характера.

Культурный пласт в Бутмире относительно незначителен, едва 1.42 м., тогда как жилищные ямы достигают приблизительно 0,30—0,60 м. глубины. Тем не менее, благодаря исключительно богатому материалу, можно установить все главные формы. В то время как основная форма культуры Винче биконическая, в Бутмире она более закруглена и имеет кругловатую и полкруглую форму. Одной из главных форм является амфора с почти цилиндрической нижней и кругловатой верхней частью. Ее отверстие в виде правила не профилировано. Здесь наблюдается несколько ступеней развития, которые можно определить только типологически, но не в смысле временной последовательности. При этом не исключена и одновременность всех этих типологически различных форм. Это с вероятностью, можно утверждать и о тех образцах, в которых цилиндрическая пустотелая нижняя часть заменена низкой ножкой или в форме кольца или в форме конуса. Эту форму имеют почти все орнаментированные вазы. — К другой, столь же распространенной группе принадлежат вазы на высоких, обычно цельных ногах. Не имеется, однако, ни одного вполне сохранившегося образца. Вероятно, это были более или менее

конические чаши на высоких ногах. Гораздо реже встречаются низкие ноги (также цельные). Особый вид этих ваз представляют цилиндрические или конические, но пустые. Специальной разновидностью являются вазы, имеющие по три или по четыре маленьких ножки. Третий вид керамических форм представляют чаши и чашки конической, цилиндрической, полукруглой, яйцевидно-овальной, а также почти биконической формы с непрофилированными отверстиями. Обычной грубой керамики было найдено большое количество, но реконструировать можно только немногие ее формы. Это — разные вазы конической и подобной формы и большие амфоры. Найдены были разные ложки, небольшие крышки для посуды и сита. Особую категорию представляют вазы, предназначенные для целей культа (?), например, небольшие амфоры в форме *leki-tos-a* миниатюрные вазочки и особенно малые жертвенники.

Красота бутмирской керамики еще более повышается благодаря орнаментике, с преобладанием разных пластических орнаментов. Но подлинных рельефных орнаментов встречается весьма мало, тогда как имитаций несколько больше. К числу первых относятся те, в которых окружающая поверхность изрезана или глубоко вдолблена. Остальные же орнаменты или только глубоко врезаны, или же окружающая поверхность сверху того; еще и шрафирована. Помимо этого, имеются и некоторые технические различия; но при этом орнамент все же не остается рельефным. В этих случаях мы всегда находим один и тот же спиралевидный мотив в различных комбинациях. При этом употребляется не настоящая спираль, а исключительно волута, — мотивы в форме S и C. Указанные мотивы наблюдаются только на амфорах. На вазах же мы находим пластические мотивы в форме пластических полумесяцев, в одном случае отмечен и меандровидный мотив; вообще же мы находим разные небольшие пластические рельефы в разных сочетаниях. На грубой посуде мы видим и разные ребра и возвышения. Вдолбленные орнаменты относительно редки; они характеризуются мотивами в форме S в разных сочетаниях; вертикальными или горизонтальными линиями и сетчатым мотивом. Клейменные орнаменты представляют малые круги и другие мотивы, выполненные с помощью колесика или дощечки с зубчиками. Этим способом выполнены ромбы, треугольники, параллельные линии, спиральные концы — или же сплошные ленты. — Вырезанные орнаменты, также часто встречающиеся, представлены разными мотивами, спиралевидными, шахматными формами, шрафированными треугольниками, меандровидными и другими геометрическими мотивами.

На основании отдельных пунктов, совпадающих с Винче в отношении орнаментальной техники и других отдельных деталей, в настоящее время можно определить положение Бутмира и по сравнению с соответственным пластом в Винче. Хотя

бутмирское местонахождение и невелико, тем не менее, оно независимо от Винче. Происхождение Бутмира повидимому значительно более позднее, чем Винче, ибо в Бутмире в формах нет никаких острых различий, как это наблюдается в Винче в самых низших пластах. В Бутмире нет никаких следов элементов Кбгбс-культуры, представленной в самых низких пластах Винче. Типической является и одна посудная ручка, найденная в Бутмире, имеющая свою аналогию в средних винчанских пластах. Для обеих культур характерен и *lehkitos*. Самой важной в этом отношении является техника клеймения, играющая одинаковую роль и в распределении орнаментики в обоих местонахождениях. Поэтому мы можем признать, что хронологически Бутмирская культура соответствует культуре Винче в ее пластах от шестого до приблизительно четвертого метра.

The ceramics of Butmir (Résumé)

Although the ceramics of Butmir with its problems is today almost forgotten, it is nevertheless interesting for the very reason that ceramics has in its inventory several features or traits unique from the ornamental or the typological point of view. So far, besides Butmir there are known no other find-spots with the culture of this character neither in Bosnia nor anywhere else.

The cultural layer at Butmir is relatively small, hardly down to 1.42 m, while the dwelling pits attain ca 0.50—0.60 m in depth. However, on account of the extraordinary large amount of material it is possible to ascertain all the main forms. While the fundamental culture ad Vinča is biconic, at Butmir it was more rounding off, in form it was spherical or globular and half-globular. One of the main forms is amphora with an almost cylindrical lower, and globular upper part. The mouth as a rule is never profiled. We have here several periods of development, which can be defined only typologically; the continuance or succession in time cannot be defined. The simultaneousness of the several typologically different forms among them is not exclusive. That also holds good in those instances where the cylindrical hollow lower part was interchanged by a low foot, either in the form of a ring or in the form of a cone. Almost all vases that are ornamented have this form. — In the second group which was just as frequent, the vases are found on high, usually wholly finished feet. In no instance, however, the whole make or form has been preserved. Most likely, these were more or less conic cups standing on high feet. Much less were in vogue low feet (finished also in full). There is a secondary kind of these vases, which are cylindrical or conic but hollow. A special secondary sort consists of those having from three to four little

feet. The third group of these ceramic forms is represented by cups and small cups with conic, cylindrical, half-globular, egg-oval, and also almost biconic forms with unprofiled mouths. A large amount of the common, coarse ceramics is to be found, but very few forms can be reconstructed. These are various cups with conic forms and the like, and besides a number of large amphora forms. Spoons, little covers and lids were found likewise, and also sieves. A special department is represented by vases connected with cult, and serving religious rites, for instance little amphoras in the form of lecythos (lekhitos), miniature vases, and above all little offering-altars.

The beautifulness of the Butmir ceramics is especially augmented and heightened by the ornamentation, where the various plastic ornaments lead and occupy the top place. However, the true relief ornaments are very rare, while the imitations are to be found in a rather large number. The former are to be found where the surrounding surface is deeply cut out or where the hole is deeply chiselled in. The other ornaments are either deeply cut out, or else the surrounding surface is notched, or the ornamentation goes in circular spirals. Besides that we find some technical differences, where however the ornament does not remain in the relief. In this case we always find the same spiraloid motive in various combinations. The true spiral is not employed, only the motive in the form S- and C- is being used. The motives in this technique are seen only on the amphoras. On the cups we find plastic motives in the form of plastic half-moons, in one case also the meanderoid motive, namely an ornamental pattern of lines winding in and out; otherwise there are various smaller plastic convexities in different combinations. On coarse earthenware, on vessels and dishes, we find various slopes and convexities. Chiselled in ornaments are relatively rare; they contain the S- motive in various combinations, such as oblique lines, or perpendicular lines, or the reticular motive. The stamped ornaments represent small circles, and likewise other motives; they are done by means of toothed wheels, or cog wheels, or by means of small boards or shingles with teeth attached to them. In this manner are done triangles, parallel lines, spiral terminations, and complete ribbons. Cut in ornaments which are very frequent, are represented by various motives, such as spiraloid motives, chess boards, notched triangles, meanderoid and other geometrical motives.

On the basis of particular links with Vinča, and in regard to the various ornamental, technical and other details, it is possible at present to fix and define Butmir in relation to the corresponding layer or bed or stratum at Vinča. Although the Butmir bed or stratum is rather small, it is nevertheless independent of Vinča. The beginning of Butmir must have been much smaller than that of Vinča, as in the case of Butmir we have no sharp breaks in the forms, as is the case in the lowest layers at Vinča. And there is

likewise no trace of the Körös culture at Butmir which however is represented in the lowest layers at Vinča. And very typical is a plough-tail (crank, stake brace), discovered at Vinča, which has its analogy in the central layers at Vinča. Lecythus (lekhitos) is likewise common to both cultures. The most important in this respect is the method of stamping or impressing patterns upon the ornaments, which plays the same role in both find-spots. Accordingly, we must fix Butmir in the succession of time after the sixth metre of the corresponding layer at Vinča (but before the fifth metre); however, it reached approximately down to the fourth metre of layer at Vinča.

Zapiski

Zgodovinarji v novi dobi

Po prvi svetovni vojni je imelo Muzejsko društvo le malenkostne spremembe za potrebne. Spremenilo je ime in dalo s tem društvu vsaj formalno vseslovenski značaj. Kar se tiče jezika, je pa še kasneje večkrat poudarjalo poliglotočnost svojega glasila. Bistvo društva se tedaj ni spremenilo v ničemer, ne v metodah dela ne v gledanju na proces dogajanja v svetu. Kljub temu so bile po nekaj letih vedno bolj pereče notranje zadeve društva. Kazalo se je vedno jasneje, da društvo, kakršno je bilo, ni več ustrezalo zahtevam sodobne znanosti. »Pod vplivom rastoče specializacije znanosti« so se interesi društvenih delavcev vedno bolj cepili. Leto 1934. je prineslo rešitev v organizaciji s tem, da sta se obe osnovni sekciji — zgodovinska in prirodoslovna — ločili in postali vsaka popolnoma samostojno društvo. Zgodovinska sekcija se je nadaljevala v Muzejskem društvu, ki je tako postalo društvo zgodovinarjev. V njem so se v naslednjih letih vedno hitreje in silneje kazali številni problemi, ki so zahtevali rešitve. Ob stoletnici Muzejskega društva so bili o njih na prvem zborovanju slovenskih zgodovinarjev podani podrobni referati: o naših arhivih, arheološki vedi, umetnostni zgodovini, o problemih pouka zgodovine na srednjih šolah, o stanju slovenske historične bibliografije... Vedno močnejše se je nakazoval tudi problem organizacijske povezanosti slovenskih zgodovinarjev. Reševanje vseh teh problemov je zavrla in odgodila druga svetovna vojna.

Nedavno minula vojna je pokazala, da statutarna zgradba Muzejskega društva za Slovenijo ni več ustrezala našemu času in ne težnjam, ki so se pojavljale med zgodovinarji že pred drugo svetovno vojno.

Po osvoboditvi so se prej pereči problemi pokazali še bolj pereči in pridružili so se jim še novi. Vse to zahteva, da se organizacija slovenskih zgodovinarjev postavi na nove temelje, ki bodo v skladu s težnjami našega časa in pozitivnimi težnjami iz dobe pred sovražno okupacijo. Nova pravila, ki jih je sprejelo Muzejsko društvo maja 1946, niso spremenila samo imena, temveč v mnogih stvareh tudi namen društva. Po starih pravilih je bila teža društvenega dela v veliki meri v zbiranju in hranjenju muzealij (točka d in e iz §-a 2), po novih pravilih bo pa teža društvenega dela v strokovnem delu in organizaciji zgodovinarjev. Sprememba tega razmerja je bila potrebna ne samo zaradi tega, ker to zahteva čas, temveč tudi zaradi uredbe

ministrstva za prosveto o ustanovitvi in ustroju »Zavoda za zaščito in znanstveno proučavanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije«, ki je izšla v Uradnem listu 22. septembra 1945. Po tej uredbi spadajo naloge, ki so našete v točki d in e v §-u 2 v starih pravilih, v prvi vrsti v kompetenco države. Ker odpadejo te naloge, se bo naše društvo tem laže posvetilo onim nalogam, ki so po novih pravilih jedro društvenega dela.

Bistvena naloga Zgodovinskega društva bo po novih pravilih povezovanje zgodovinarjev v Sloveniji v skupnem zgodovinskem društvu, ki naj organizacijsko podpre strokovno izobrazbo in znanstveno udejstvovanje svojih članov (§ 2 c). Pomanjkanje medsebojne organizacijske povezanosti se je močno občutilo že pred okupacijo. Potreba se je večkrat naglašala, konkretnih organizacijskih oblik pa ni bilo. Zgodovinsko društvo, ki že s svojim imenom kaže, da ne bo samo društvo za zgodovino, temveč pred vsem tudi društvo zgodovinarjev, ima po novih pravilih naravnost naloženo dolžnost, organizacijsko povezovati zgodovinarje v Sloveniji in prirejati vsakoletna zborovanja zgodovinarjev (§ 10). Prav tako bo naloga društva, vključevati krajevne probleme v splošne probleme slovenske zemlje. Društvo bo v skladu s temi nalogami organizacijsko središče zgodovinarjev v Sloveniji in reprezentant njihovih strokovnih teženj.

Organizacijske naloge ne bodo mogle ostati zaključene in omejene samo na ozemlje republike Slovenije, temveč se bo društvo povežalo s sorodnimi društvi v ostalih republikah Jugoslavije in kolikor bo potrebno za korist znanstvenega dela tudi s sorodnimi društvi v inozemstvu. V prvi vrsti bo moralo društvo vzdrževati zveze s sorodnimi društvi ostalih slovanskih narodov, zlasti še z onimi v Sovjetski zvezi. Stiki z zgodovinskimi društvi v Sovjetski zvezi naj osvetle novo metodo dela in naj pomagajo poglobiti pogled na zgodovino in zgodovinske probleme. Naloga Zgodovinskega društva bo, to novo metodo v zgodovinskem raziskovanju pospešiti in podpirati tem bolj, čim bolj so jo doslej naši zgodovinarji zanemarjali. Pri našem delu ne bomo smeli prezreti tudi zgodovinske znanosti v kapitalističnih deželah. Kljub zaostalim znanstvenim metodam prinaša njihova zgodovinska znanost mnogo gradiva, ki ga moramo poznati, če nočemo zanemarjati važnih stvari v zgodovinskem razvoju. Naravno je, da bo to gradivo treba sprejemati kritično in ga obdelati po novih znanstvenih metodah.

Prvenstvena naloga našega Zgodovinskega društva bo, z vsemi možnostmi in razpoložljivimi sredstvi podpirati in organizirati raziskovanje zgodovine slovenskega naroda kakor tudi študij splošnih in specialnih vprašanj zgodovine bližnjih in daljnih sorodnih slovanskih narodov, obče zgodovine, pomožnih zgodovinskih ved in teorije zgodovine (§ 2 t. a).

Raziskovanje zgodovine, ki ga naj podpira Zgodovinsko društvo, se ne bo omejevalo samo na zbiranje gradiva, temveč bo bistvena stran zgodovinskega dela razpravljanje o zgodovinskih problemih

v celoti, v splošnem, to je posplošujočega značaja. Zgodovinsko društvo se zaveda, da se mora prava in resnična zgodovinska znanost dvigniti od pripravljalne stopnje zbiranja gradiva na višjo stopnjo, na tisto stopnjo, ki začne v proučenem gradivu iskati zakonitosti zgodovinskega dogajanja in izvajati splošne sklepe v podobi zgodovinskih zakonitosti.

Strokovna stran društvenega dela bo morala biti mnogo bolj načrtna, kakor je bila doslej. Zlasti bo treba raziskovanje zgodovine slovenske zemlje voditi načrtno. Posebno pozornost bo treba posvetiti slabo ali sploh neobdelanim področjem v slovenski zgodovini, na primer socialni zgodovini, ekonomskim problemom, progresivnim epoham in pojavom pri Slovencih, moči in značaju konservativnih struj, povezavi naše zgodovine z zgodovinami sosednih narodov in občo zgodovino še posebej, kulturnemu ustvarjanju na naši zemlji, staroslovenski, antični in prazgodovinski dobi... V tem načrtu društvo ne bo smelo pozabiti na dobo narodno osvobodilnega boja ali dobo Osvobodilne fronte. V skladu s pomenom te dobe v razvoju slovenskega naroda se bo moralo društvo lotiti zgodovine narodno osvobodilnega boja ne samo intenzivneje kakor ostalih dob, temveč tudi načrtnije. Pomen te dobe se nam že danes kaže tolik, da bo potrebno, da bo študij dobe OF zavzemal veliko mesto v novjšem slovenskem zgodovinopisju. Kolikor manjkajo potrebni pogoji za razmah tega študija, je tudi Zgodovinsko društvo poklicano, da jih pomaga ustvariti.

Načrtno delo bo moralo obsegati organizacijo ljudi, ki naj raziskujejo zgodovinske probleme, in organizacijo sredstev, ki bodo potrebna za izvedbo načrta. Najvažnejša bo predvsem organizacija ljudi. Društvo bo moralo biti organizator zgodovinskih sil, to se pravi, da bo moralo zbrati v svojih vrstah vse, ki se kakor koli bavijo z zgodovinsko znanostjo. Po tej poti bo pokazalo koliko in kako sposobnih znanstvenih delavcev imamo na področju zgodovinske znanosti. Pritegnitev vseh znanstvenih delavcev v društvo je toliko potrebnejša, ker bo le na ta način mogoče pravilno porazdeliti in izkoristiti vse, ki se bavijo z zgodovinsko znanostjo. S pravilno razdelitvijo sil bo šele mogoče medsebojno podpirati in izpopolnjevati drug drugega. Boljši, sposobnejši in izkušenejši bodo lahko v polni meri dajali pobudo novim znanstvenim silam in jim s svojim kvalitativnim delom kazali novo pot. Končno bo pritegnitev in organizacija vseh zgodovinarskih sil šele omogočila resnično načrtno delo na področju slovenske zgodovinske znanosti.

Za uspešno izvedbo načrtnega dela bo naravno potrebno ustanoviti posebne študijske komisije ali odseke, od katerih se bo vsak ukvarjal s problemom, ki ga bo prevzel. Smotrna razdelitev dela in smotrna poglobitev v študij problemov, bosta slovensko zgodovinsko znanost obdarili z uspešnimi sadovi novega dela.

V tesni zvezi s študijem zgodovinskih vprašanj v našem društvu bo posredovanje izsledkov tega študija ter študij zgodovinskega pouka in izobrazbe. Zgodovinsko društvo se v svojem delu ne bo

zapiralo samo vase. Pomagalo bo raznim množičnim organizacijam sindikalnih, mladinskih in ženskih organizacij, da preko njih popularizira znanstvene izsledke in podpre zgodovinsko izobrazbo ljudstva. Nič manjše pozornosti ne bo posvečalo zgodovinskemu pouku na naših srednjih šolah. S tem problemom so se bavili slovenski zgodovinarji že pred vojno. V našem času bo smotrna podpora Zgodovinskega društva lahko dajala najlepše sadove.

Vidni izraz delovanja Zgodovinskega društva bodo njegove publikacije. V skladu z načrtnim delom na vseh področjih društvenega dela hoče društvo izdajati svoje glasilo, ki bo prinašalo spise sodelavcev društvenega glasila. Glasilo bo prinašalo strokovne razprave, recenzije in referate zgodovinske literature ter bibliografije slovenske zgodovinske literature. Društveno glasilo bo tista tribuna, s katere bo mogoče govoriti o vseh historičnih problemih, o arhivih, arheologiji, zgodovinskem pouku itd.

Poleg društvenega glasila, ki naj kot revija izhaja pogosteje in prinaša krajše spise, bo Zgodovinsko društvo izdajalo obsežnejše razprave kot samostojna dela, če bi za revijo bile preobsežne.

V popolnem soglasju z društvenimi pravili bo društvo vedno in povsod pomagalo s strokovnimi nasveti pri organizaciji in ureditvi arhivov, strokovnih knjižnic, zgodovinskih spomenikov itd.

Tak je delovni program novega Zgodovinskega društva za Slovenijo. Za njegovo uresničenje morajo svoje sile zastaviti vsi člani društva. Nekaj naj jih ustvari primarno delovno skupino, ki bo program prijela z znanstveno strokovne strani, drugi naj zastavijo svoje moči pri organizacijski strani programa. Z združenimi močmi bodo pospešili rast in dvig slovenske zgodovinske znanosti.

France Škerl

Zgodovinske ustanove

Stanje naših arhivov

Med domovinsko vojno se je stanje naših arhivov občutno spremenilo. Tam, kjer smo pred letom 1941. mogli zaznamovati prizadevanje za zbiranje in ohranjevanje arhivskega materiala, tam sedaj zijajo vrzeli, ki jih bo težko ali pa sploh nemogoče nadomestiti. Zato bi v naslednjem hotel podati pregled, kaj je bilo med vojno uničenega, in sedanje stanje arhivov na področju Ljudske republike Slovenije.

Z reševanjem in ohranjevanjem arhivov v domovinski vojni, posebno na osvobojenem ozemlju, je bil prvotno pooblaščen Odsek za prosveto pri Predsedstvu Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta (gl. Slovenski poročevalec VI št. 3 dne 27. I. 1945); da bi ob sodelovanju Znanstvenega instituta pri Predsedstvu Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta izdal »vse oblastne ukrepe, ki so potrebni, da se zaščitijo (arhivalije) pred poškodbami, kolikor so že poškodovane po možnosti postavijo v prejšnji stan in zaščitijo«. Znanstveni institut je v isti številki Slovenskega poročevalca objavil podrobnejša navodila za izvrševanje tega odloka. Vendar pa se je šele tedaj, ko je bila na podlagi odloka Narodnega komiteta osvoboditve Jugoslavije z dne 19. decembra 1944 ustanovljena Komisija za ugotovitev škode na kulturno-zgodovinskih predmetih Slovenije, začelo načrtno pripravljati zavarovanje kulturnih predmetov, med njimi tudi arhivov. Čeprav je bil na osvobojenem ozemlju narejen podroben načrt zavarovanja v trenutku osvobojenja in so bili tudi poimensko določeni tozadevni strokovnjaki, programa ni bilo mogoče izvesti v celem obsegu, ker je bila večina omenjenih strokovnjakov poslana po osvobojenju na druga področja. Vendar se je peščici ljudi, ki so ostali v Komisiji, s sodelovanjem Znanstvenega instituta posrečilo zavarovati pretežen del naše kulturne imovine. Ker pa je bil glavni namen Komisije ugotoviti škodo, ki je bila povzročena naši kulturni imovini med vojno, in je to delo Komisija končala, je nadaljnje zavarovalno in ohranjevalno delo naših kulturnih zakladov prevzel s 1. oktobrom 1945 Federalni zbirni center pri Ministrstvu za prosveto. Njegov delokrog je v arhivskem področju omejen na vse arhivalije, ki nimajo neposrednega stika z okupacijo ali z borbo naših narodov, ker ta material zbira naslednik Znanstvenega instituta pri predsedstvu Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta, Muzej narodne osvoboditve pri predsedstvu vlade ljudske republike Slovenije.

Uničevalno delo okupatorjev.

Madžari so v Prekmurju, ki so ga v aprilu 1941 zasedli, povzročili na raznih arhivih škodo za 2,710.200 dinarjev. V glavnem so trpeli škodo javni arhivi, vendar bo to škodo mogoče popraviti oziroma je delno že popravljena na podlagi določil mirovne pogodbe, s katero se je morala republika Madžarska obvezati, da bo vrnila vse odpeljano gradivo. Spodaj bom podrobneje navedel seznam povzročene škode.

Na ozemlju tako zvane Ljubljanske pokrajine, ki so jo imeli zasedeno Italijani od 1941 do 1943, znaša škoda na arhivih 52,292.550 dinarjev. Povzročena je bila pri požigih in bombardiranju nezavarovanih naselij, ki jih je italijanska okupatorska oblast zločinsko izvajala na zasedenem ozemlju, potem pri vojaških akcijah NOV in POS na od Italijanov in oddelkov bele garde v trdnjave izgrajene cerkve in župnišča. Te so padale druga za drugo in pri tem je bil mnogokrat uničen tudi arhivski material, ki se je nahajal v postojankah ter ga ne bo mogoče nadomestiti.

Največji del slovenskega ozemlja je bil od 1941 pa do 1945 odnosno tudi ostali del od 1943 do konca pod nemško okupacijo. V glavnem moremo ločiti pri nemškem okupatorju dve dobi z ozirom na našo kulturno imovino, in sicer dobo uničevanja ter dobo odpeljavanja naših kulturno-zgodovinskih predmetov v notranjost nemškega rajha. Prva doba je trajala nekako do konca poletja 1941, ko je nemška soldateska uničevala kar povprek slovensko kulturno imovino. Druga doba pa je dosegla svoj višek od jeseni 1943 do konca vojne. Rezultat obojnega divjanja je škoda na arhivih v znesku 591,980.595 dinarjev. Pretežen del te škode bo mogoče povrniti, če bodo zapadni zavezniki pokazali vsaj nekoliko uvidevnosti in pospešili vrnitev naših arhivalij, ki se sedaj kvarijo po raznih nemških in avstrijskih skladiščih. Mnogo škode je bilo povzročene tudi med prevozom in zaradi slabega vskladiščenja.

Ropanje in evakuacija naših arhivov.

Kot sem že omenil, je madžarska okupacijska uprava odpeljala jeseni 1941 vse arhivalije prosvetnih ustanov. Vskladiščila jih je deloma v Zalaegerszegu, deloma v Szombathelyju. Prav tako so odpeljali celotno gradivo Prekmurskega muzeja. Prekmurski sodni arhivi so bili odpeljani deloma v Nagykaniszo, Zalaegerszeg, Szombathely, Monoster in Leteny, dočim so bili zaradi nove upravne preureditve premeščeni nekateri madžarski sodni arhivi na sedeže sodišč v Dolnji Lendavi in Murski Soboti.

Italijani niso, kot sem že omenil, odpeljali nobenih arhivov, ampak so bili vsi na mestu samem uničeni. Zato pa je stanje glede odpeljavanja arhivov v nemški okupacijski coni toliko bolj usodno. Takoj po letu 1941. so začeli na Gorenjskem na Landrat v Kranju zvažati cerkvene arhive. Kljub nemškim načrtom, da se mora več

material evakuirati v notranjost rajha, je vsaj del materiala nedotaknjen ostal v Kranju.

Mnogo slabše pa je na Štajerskem. Vse cerkvene arhive in mnogo upravnih, deloma tudi zasebnih, je okupator odpeljal v skladišča, ki se sedaj nahajajo v ameriški in britanski okupacijski coni Avstrije. To so Celovec, Pliberk, Velikovec, Mauterndorf, Strassburg na Koroškem, Breže, Judenburg, Stolzalpe, Gradec, Bad Aussee, Admont, Innsbruck, Salzburg, Bux bei Teufenbach, Lienz, samostan Schlierbach in drugi. Najslabše pri tej zadevi pa je dejstvo, da odvozi iz ene arhivske edinice niso bili dirigirani v eno skladišče, marveč v dvoje ali več različnih, tako da je pregled odpeljanega gradiva še bolj otežkočen.

Odpeljevanje arhivov se ni vršilo le zaradi zavarovanja, kot so trdili nemški organi, ampak je bil vmes tudi popolnoma roparski namen. Za primer naj navedem, da je bila Nürnberška kronika, last minoritskega samostana v Ptujju, že poleti 1942 odposlana v Reichsarchiv v Nürnberg.

Pred prvo svetovno vojno odpeljani arhivi.

Do sedaj sem omenjal škodo, ki je nastala med okupacijo zaradi uničevanja in odpeljevanja naše kulturne lastnine. Veliko vprašanje, ki tudi čaka na rešitev, so naši arhivi, ki so bili odpeljani še pred prvo svetovno vojno. Glavno tozadevno delo bo predvsem v Avstriji, kjer so naše arhivalije še iz jožefinskih časov, ko so bili razpuščeni razni samostani. Njihove arhivalije so namestili predvsem v arhive v Gradcu, deloma tudi na Dunaju in Innsbruoku.

Naša pravica do teh arhivov obstaja v polni meri. Dne 2. junija 1923. je bila podpisana in dne 20. novembra istega leta ratificirana arhivska konvencija med kraljevino SHS in republiko Avstrijo. V členu sedmem te konvencije se je izjavila Avstrija pripravljeno izročiti Jugoslaviji vse arhivalije, nastale kot arhivske edinice na ozemlju, ki ga je Avstrija odstopila Jugoslaviji, in so dospele kot take od tod na ozemlje avstrijske republike. Poleg tega se je Avstrija zavezala oddati Jugoslaviji, ne glede na morebitne razlike v mnenju o uporabnosti načela, izraženega v 7. členu te konvencije, še vse arhivalije, ki so našteje v posebni prilogi, ki je bistveni sestavni del omenjene arhivske konvencije. (Gl. Službene novine kraljevine SHS br. 54 z dne 7. marca 1924 — prilog VII-1924, odnosno Uradni list 1924 št. 21 [18. marca], zap. št. 94.)

Avstrijska republika pa ni izpolnila dolžnosti, ki jih ji je nalažala arhivska konvencija iz l. 1923., kljub temu, da je tedanji vodja Državnega arhiva pri Narodnem muzeju v Ljubljani še leta 1935. ponovno opozarjal ministrstvo za zunanje zadeve v Beogradu na določbe omenjene konvencije, ki je bila sklenjena na osnovi členov 93, 191, 192 in 193 saint-germanske mirovne pogodbe, po kateri bi morala Avstrija vrniti Jugoslaviji vse akte, dokumente, starine, in umetnine, ki so bili odnešeni, in ki so nastali ali zadevajo izključno le zadeve jugoslovanskega državnega teritorija.

Od Italije bo prav tako treba zahtevati arhive, ki se nanašajo na slovensko ozemlje in so sedaj nameščeni v italijanskih arhivih. Glede Madžarske je v mirovni pogodbi to vprašanje zadovoljivo rešeno.

Restitucijski postopek.

Do sedaj naša država ni dobila od Italije še nič, kot sem omenil zgoraj, dočim pa je vprašanje repatriacije med okupacijo odnešenih arhivalij na Madžarsko skoro povsem zadovoljivo rešeno. Delegacija Predsedstva vlade Ljudske republike Slovenije, ki so jo sestavljali člani pravosodnega in finančnega ministrstva, se je l. 1946. v oktobru mudila na Madžarskem zaradi restitucije že zgoraj navedenega arhivskega materiala. Ta restitucija je uspela le deloma, ker so se nahajale registrature madžarskih sodišč v popolnem neredu.

Tudi v Avstrijo je odšlo več naših delegacij z namenom, da bi našle naše odpeljane stvari. Prva delegacija, ki jo je poslalo Predsedstvo vlade v juniju 1945, ni popolnoma uspela. Posrečilo se ji je poizvedeti le nekaj naslovov, kje se nahajajo naši arhivi in sicer, da je arhiv nemškega viteškega reda na Dunaju, Singerstrasse 7, kjer je deponiran tudi arhiv križniške province v Sloveniji, bil 1938 po nacistih zaplenjen in inkorporiran dunajskemu državnemu arhivu. Zaradi nevarnosti napadov iz zraka je bil celotni državni arhiv premeščen iz svojih uradnih prostorov v zaklonišča v Zistersdorfu na Moravskem polju. Avstrijska vlada je l. 1946. nameravala ta arhiv vrniti prejšnjemu lastniku.

Glede ostalih arhivov je delegacija izvedela, da so bili ponovno prestavljeni iz enega zaklonišča v drugega, da si tudi avstrijske oblasti niso na jasnem, kje se sedaj kaj nahaja. Ugotovila je tudi, da se na Dunaju nahaja del jugoslovanskega vojaškega arhiva, rudniški arhiv jugoslovanskih rudnikov in gradivo Vojnogeografskega instituta. Velike važnosti pa je bil dogovor z avstrijskimi oblastmi v Gradcu glede odvoza od Nemcev uplenjenega kulturnozgodovinskega materiala, da je mogla druga delegacija v naslednjem mesecu repatriirati 12 kamionov iz Slovenske Štajerske odpeljanih knjig.

Tretja delegacija Predsedstva vlade je nadalje ugotovila, da se po Avstriji nahajajo naši arhivi in sicer v gradu Rosenberg pri Hornu okoli 95 km severozapadno od Dunaja 18 velikih zabojev katastrskega materiala iz cele Spodnje Štajerske. Drugi del tega materiala pa je v gradu Neuberg pri Hartbergu v britanski zasedbeni coni. Iz sovjetske zasedbene cone je delegacija repatriirala omenjenih 18 zabojev, kar predstavlja veliko vrednost, kakor tudi del materiala jugoslovanskega Vojnogeografskega instituta. V Plankammer na Dunaju je našla katastrske mape 42 katastrskih občin Gorenjske in Spodnje Štajerske, kamor so jih poslale bivše katastrske uprave zaradi izdelave novih litografskih odtisov. Delegacija je tudi te mape delno prevzela in prepeljala v Ljubljano. S tem in še s prevozom dalmatinskega katastra ter poslovnih knjig slovenskih

denarnih zavodov je bila opravljena sovjetska cona in ves material restituiran v domovino.

V ameriški coni je šlo delo težje od rok. Delegacija je ugotovila, da se naš katastrski material nahaja v Riedu v Innkreisu. Prav tedaj pa je bil prepeljan v Salzburg, kjer je tudi katastrski operat katastrskih uprav v Mariboru in Ptuju. Del 70 zabojev litografičnih plošč jugoslovanskega vojnogeografskega zavoda v Beogradu je v vlažnih kletah samostana v Schlierbach pri Kirschdorfu a. d. Krems, del v Frohnsburgu v občini Morzg južno od Salzburga, del pa je bil od ameriških vojaških komand odpeljan v Bamberg v Nemčijo.

Matične knjige se nahajajo predvsem v gradu Bux bei Teufelbach in v Tamswegu, vendar se delegacija ni mogla na mestu samem prepričati o stanju tega materiala. Le toliko je ugotovila, da so evakuacijo matičnih knjig vodili poedini Landrati vsak za svoje okrožje po navodilih Centralne uprave pokrajine (Gau).

Delegacija je sicer mogla delno ugotoviti nahajališče naših odpeljanih stvari, vendar je vprašanje repatriacije ostalo še odprto. Veleposlaništvu Velike Britanije in Združenih držav Amerike sta odgovorili negativno na noto našega zunanjega ministrstva glede rešitve načelnega vprašanja reparacij in prevoza, dočim je ambasada SSSR sporočila naši vladi, da more delegacija Predsedstva vlade ljudske republike Slovenije vršiti svoje posle v sestavi sovjetske skupine za repatriacijo. S strani zapadnih zaveznikov pa je ta postopek predpisan takole: Restitucijski zahtevki se morajo uveljavljati pri zavezniških vladah v Londonu in Washingtonu. Predložijo se tja preko naših ambasad pri britanski in ameriški vladi. Zahtevki morajo biti jasni in natančno popisani ter opremljeni z vsemi potrebnimi dokazili. Britanska in ameriška vlada nato proučita oveljavljane zahtevke, nakar naročita svojim vojaškim komandam v zasedbenih conah Avstrije, da izvršijo identifikacijo predmetov. Če se trditve ujemajo z ugotovitvami njihovih restitucijskih referentov, se predmeti morejo izročiti. Seveda je ta postopek zelo dolgotrajen in zapleten in terja mnogo naporov.

Vskladiščen material pri FZC.

V letu 1945. in 1946. je Federalni zbirni center na podlagi zakona AVNOJ-a z dne 21. novembra 1944 prevzemal zaplenjeno nemško imovino in imovino okupatorjevih sodelavcev. Toda tako ni prišlo v depoje kaj prida arhivalij. Mnogo več arhivskega materiala je prišlo zaradi razpisa generalnega sekretariata VLRS, da naj pregleda FZC vse uradne arhive, ki so bili škartirani, in material, ki bi bil koristen za arhiv, izloči ter prevzame. Tako je sedaj v skladiščih FZC arhiv deželnega zbora vojvodine Kranjske in arhiv iz vladne palače od 1860 naprej. Vsi arhivi pa so samo vskladiščeni in toliko časa ne bodo znanstveno uporabni, dokler ne dobi Osrednji državni arhiv Slovenije primernih prostorov, da bi mogel te arhive prevzeti in jih primerno urediti. Pripominjam pa, da bo zlasti pri deželno-

zbornem arhivu potrebno še mnogo dela, ker je pretežni del svežnjev napačno prevezan in jih bo treba s pomočjo registrov najprej postaviti v prvotni stan.

Ob pregledu stanja naših arhivov se poraja vprašanje prostorov, kam bomo namestili ves material, ki ga zahtevamo od Italije, Avstrije in Nemčije, insicer tako, da bo tudi znanstveno uporabljiv. Poleg tega priteka dan na dan nov material, ki bo s končanim izločevanjem arhivov raznih uradov dosegel veliko količino. Med temi akti bodo tudi zapiski o naši gospodarski dejavnosti preteklega časa. Zato bo treba misliti na zidavo novega poslopja Osrednjega državnega arhiva v Ljubljani, da bo mogoče sistematično in strokovno urediti zbirke arhivalij za znanstveno izrabo tega dragocenega materiala. VLRS je sicer dala v petletni načrt zidavo tega poslopja, vendar je treba z ozirom na izredno važnost začeti z zidavo čimprej, ker bodo sicer vskladiščene arhivalije trpele škodo. Slovenski zgodovinarji so na svojem tretjem zborovanju naglasili v resoluciji tudi to željo. Ko bo uresničen ta načrt, ki je bil sprejet v program prve petletke, bomo imeli v srcu Slovenije, v Ljubljani, dostojen dom naše slovenske zgodovine.

Modest Golia

Osrednji državni arhiv Slovenije in njegovi problemi

Pred drugo svetovno vojno je bil v Sloveniji največji in najpomembnejši arhiv: Državni arhiv, priključen Narodnemu muzeju v Ljubljani. Nastal in razvijal se je obenem z muzejem bivše dežele Kranjske (»Rudolfinum«). Zato tudi vsebuje v glavnem le arhivalije, ki se nanašajo na ozemlje bivše Kranjske, in le v manjši meri posegajo preko njenih meja. Izmed večjih samostojnih enot je najvažnejši oddelek, znan pod imenom starejši stanovski arhiv in ki kljub precejšnjim luknjam, ki se kažejo v posameznih delih te enote, vendar vsebuje veliko materiala, ne samo za raziskovalca domače zgodovine, ampak nudi viro tudi raziskovalcu splošne evropske zgodovine 16. in 17. stoletja. Važni so akti o reformaciji in njenih predstavnikih, o kmečkih uporih v 16. in 17. stoletju, o turških vpadih na slovensko ozemlje in o obrambi pred njimi, veliko je materiala o Vojni krajini. Razen tega vsebuje ta oddelek mnogo aktov, ki se nanašajo na trgovino in industrijo, uvoz in izvoz, finance, pravo, deželo in njene svoboščine. Poleg tega vsebuje tudi korespondenco s koroškimi in štajerskimi deželnimi stanovi. Torej zelo pomembna zbirka za študij zgodovine 16., 17. in 18. stoletja.

Veliko važnega materiala hrani tudi: vicedomski arhiv. Vsebuje material o kmečkih uporih v letih 1515., 1572.—1573., 1635. Nadalje vsebuje akte, ki zadevajo finance, trgovino in industrijo 17. in 18. stoletja, akte o kranjskih mestih, poročila o uskokih, akte o uradovanju in deželnih uradih itd.

Za drugo polovico 18. stoletja, torej za dobo Marije Terezije in Jožefa II., pa hrani veliko materiala tudi arhiv kamere in reprezentance. Vsebuje akte, ki govorijo o cerkvenem življenju v naših krajih (odprava samostanov!), o gospodarskem in kulturnem življenju, o prometnih sredstvih (ceste, plovba po Savi), o rudarstvu in rudnikih, zdravstvu, poljedelstvu, o ustanovah, privilegijih in svoboščinah. Kot nekako nadaljevanje je gubernijski arhiv. Vsebuje vire za upravno, gospodarsko in kulturno zgodovino za konec 18. in prvo polovico 19. stoletja.

Poleg teh najpomembnejših skupin so še večje zbirke: arhiv deželnega predsedstva kranjskega (za l. 1860.—1900.), protokoli in indeksi okrajnega načelstva v Ljubljani (1814—1900), patenti (1747—1843), resolucije in normalije (1747—1849), cirkularji in kurende (1815—1848), akti deželne komisije za zemljiško odvezo (1851 do 1888). Leta 1938. so pripeljali v arhiv Narodnega muzeja akte iz registrature bivšega deželnega sodišča. Vsebujejo: imenjske knjige (najstarejša za l. 1546.—1549.), kranjsko »Deželno desko« (1579 do 1913), stare magistratne zemljiške knjige, stare fužinske knjige, fidejkomisne spise, zemljiškoknjižne akte, poizvedbe za novo zemljiško knjigo (l. 1884.).

Med manjšimi in že deloma urejenimi zbirkami bi na prvem mestu omenil Erbergov arhiv iz Dola, nadalje so važni še arhivi z Bleda, iz Škofje Loke, Stične, Kostanjevice, zapuščina barona Zoisa. Važna je tudi zbirka katastralnih map kranjskih katastralnih občin iz l. 1825. (za 892 katastralnih občin). Arhiv hrani tudi okoli 2000 listin, deloma že urejenih, deloma pa še čakajo obdelave. Najstarejša je iz l. 1217. Zbranih je tudi lepo število urbarjev, najstarejši iz 15. stoletja, največ pa iz 16. in 17. stoletja. Ohranjenih je tudi veliko število raznih rokopisov in drugih arhivalij.

Ta arhiv pri Narodnem muzeju tvori osnovo sedanjega Osrednjega državnega arhiva Slovenije, ki je bil ustanovljen z uredbo jeseni l. 1945. (Uradni list LRS, letnik I/II. št. 50. z dne 7. nov. 1945.) V Osrednji državni arhiv se stekajo vse pomembne arhivalije z ozemlja LRS. Njegova naloga je med drugim tudi ta, da vodi evidenco o vseh drugih arhivih in arhivskih zbirkah v Sloveniji in vrši nad njimi svoje nadzorstvo. Ustanova je torej tukaj, razvijati pa se ne bo mogla uspešno tako dolgo, dokler ne dobi svojih novih prostorov. Trenutno se nahaja v poslopju Narodnega muzeja, kjer ima nameščene arhivalije v treh dvoranah in deloma v muzejski čitalnici. Zbirke, ki se tičejo kot rečeno v glavnem kranjskega ozemlja, so toliko urejene, da jih moremo nuditi v uporabo. Pred osebjem ustanove stoje velike naloge. Najvažnejši sta: dobiti oziroma zgraditi za ustanovo primerne prostore in zbirke urediti čim boljše in čim hitreje. Vodstvo se je zavedalo važnosti rešitve prve naloge, kajti brez rešitve prve ni mogoče rešiti druge. Uspelo je, da je bila za potrebe arhiva dodeljena bivša Zoisova hiša, Breg 20. Pri natančnejšem ogledu pa se je pokazalo, da bi morali hišo preveč predelavati in je tudi premajhna. Zato je bil ta načrt

s Zoisovo hišo opuščen in zaprosili smo, da se v prvo petletko vnese tudi gradnja arhivskega poslopja. Ker je Osrednji državni arhiv ustanova, kamor se bodo leto za letom stekale arhivalije iz vse Slovenije, in ker je verjetno, da se bodo arhivske zbirke v Ljubljani osredotočile v njej, mora biti stavba dovolj velika in grajena po modernih arhivskih vidikih. To nalogo moramo vestno izvršiti, da nam ne bodo zanamci očitali malomarnosti pri reševanju tako važnega vprašanja, kot je arhivsko. Brez dobro ohranjenih in urejenih arhivov je nemogoče uspešno znanstveno delo! V spoznanju teh dejstev je ljudska oblast določila, da je med gradnjami prosvetnih in znanstvenih ustanov v prvi petletki tudi gradnja modernega arhivskega poslopja.

Jože Maček

Poročilo o arhivskem gradivu za slovensko zgodovino v dobi narodno-osvobodilne borbe

Dosedanjim večjim ali manjšim arhivom v Sloveniji se je v našem času pridružil še nov arhiv, ki ga označujemo za arhiv iz dobe narodno osvobodilnega boja na slovenski zemlji. Zaradi značaja dobe, v kateri je nastal, ne more biti enoten niti po sistemu nastajanja in formalni organizaciji niti po vsebini, če smem tako označiti razlike med večjimi skupinami, v katere se deli celotno arhivsko gradivo, ki je v tej dobi nastalo pri nas. Te večje skupine, ti deli celotnega arhivskega gradiva so: partizanski, okupatorski in kvislinški. V tem opisu hočem na kratko označiti načine nastajanja, kje je gradivo nastalo oziroma od kod ga je zbral MNO in druge institucije ter kako je to gradivo diferencirano. Na koncu se bom dotaknil reda, v katerem danes ti arhivi so, in kaj je potrebno napraviti, da bodo za znanstveno izkoriščanje uporabljivi.

I. Medtem ko je okupatorski arhiv nastajal po običajnem načinu nastajanja arhivov v registraturah upravnih organov različnih stopenj, predvsem v registraturah nemških okrožij in mest kakor tudi v registraturi visokega komisariata in kasnejše pokrajinske uprave v Ljubljani, sta imeli obe ostali skupini povsem drug značaj nastajanja in hranjenja. Arhivi organizacij in formacij, ki so kakorkoli pomagale okupatorju ali kratko kvislinške, imajo, kolikor se da razbrati iz ostankov, ki so se ohranili, značaj političnih frakcij in politično frakcijskih bojnih enot. Kot je bila taktika kvislinških faktorjev večkrat preračunana na sleparsko igro zavajanja ljudi na napačno pot in nazunaj zato kvislinške faktorje kazala kot ljudske in protiokupatorske faktorje, tako so tudi dokumenti njihove provenience formalno večkrat nastajali na način, ki je bil podoben ilegalnim metodam osvobodilne borbe in gibanja. Vsebinska stran dokumentov v arhivu kvislinških formacij se povsod odlikuje po tistem vsiljivem tonu, ki ga običajno izražajo hlapčevsko uslužne

frakcije. Ta ton pa je ravno tisti temelj, ki dokazuje v bistvu isti izvor vsega arhivskega gradiva kyislinskih tvorob.

Najbolj svojevrstno je nastajalo arhivsko gradivo političnih in oblastnih organov narodno osvobodilnega gibanja ali kratko partizanskega izvora. Kolikor to gradivo po količini ne doseza okupatorskega gradiva, ga pa preseza po pomenu. Kolikor je okupatorsko gradivo dokaz okupatorske moči na naši zemlji, toliko bolj je partizansko gradivo dokaz naraščajoče moči našega upora, naše tvornosti in našega življenja. Tej naraščajoči moči dobro odgovarja naraščanje partizanskega gradiva, to je množine aktov, spisov in zapisov . . . , ki se tičejo borb, dogodkov in življenja na našem osvobojenem ali okupiranem ozemlju. V prvo leto osvobodilnega gibanja, v 1941. leto, sega le malo partizanskega gradiva. V primeri z gradivom od kapitulacije Italije dalje je to tako rekoč nič. Tudi za 1942 in 1943 do kapitulacije Italije je partizansko gradivo skromnega obsega. Zanimivo je, da je precejšen del partizanskega gradiva iz 1942 ohranjen v italijanskih prevodih, ki smo jih našli v bivši pokrajinski propagandi in vojaških arhivih v Ljubljani. Od kapitulacije Italije dalje pa se je gradivo partizanskega izvora stalno množilo in rastlo. Eksistenca stalnih večjih ali manjših svobodnih ozemelj in na njih trajno funkcioniranje ne samo političnih, temveč tudi oblastnih organov narodno osvobodilnega gibanja, je skupno z velikopoteznim razvojem partizanske vojske od čet, bataljonov in brigad v divizije in korpuse zahtevalo in izsililo različne možnosti medsebojnih zvez in večje ali manjše redno funkcioniranje partizanske uprave, kar je v teku nekaj mesecev ustvarilo po obsegu pomembne in po pomenu neprecenljive partizanske arhive.

Partizanski arhivi so nastajali tako, da je vojaški ali civilni, politični ali oblastni organ spravljal predvsem došle dopise, potem pa še odposlane dopise. Nižji, pa tudi višji organi so spočetka nalogali akte, kakor so prihajali in odhajali, drugega vrh drugega. Vsebinske diferenciacije dolgo niso poznali, ker je bila praktično nepotrebna. Dopisovanje je bilo tako skromno, da je četni, bataljonski, pa tudi odredni komisar pošto zlahka nosil v svoji torbi. Več arhiva so zmogli šele višji organi, ki pa so pismeno poslovanje v večji meri razvili šele kasneje, v splošnem po kapitulaciji Italije. V tej dobi se je funkcioniranje civilne in vojaške uprave v večji meri diferenciralo. Tedaj so posebno pri višjih organih nastajali razni odseki in oddelki, ki so potem vodili svoje lastne arhive. Še vedno so pa imeli kronološki red prejetanja in odpošiljanja aktov, ne da bi v svojem obsegu izvedli podrobnejšo vsebinsko diferenciacijo. Edina novost, ki so jo mnogi organi uvedli, je bila, da so striktno ločili došle dopise od odposlanih. Ta novost pa je bila le tehnična novost in v bistvu v celotnem sistemu sortiranja arhivskega gradiva za kasneje ni pomenila kake posebne praktične pridobitve. V danem trenutku podrobnejša diferenciacija še kljub vsemu ni bila nujna. Arhiv vsakega oddelka ali odseka je bil vendarle skromen in je zaželeno stvar bilo vedno razmeroma lahko najti. Zaže-

leno stvar je bilo lahko najti tembolj, ker je običajno pri takem iskanju šlo le za oddelkove zadeve. Če pa je šlo za zadevo širšega znašaja, so priskočili na pomoč še drugi oddelki in odseki s svojimi poročili in informacijami. Take potrebe so imeli le najvišji organi, ki so za mnoge stvari redno dobivali, za mnoge pa po potrebi zahtevali splošna, v celoto usmerjena poročila, preglede in sezname. Tako delo seveda ni bilo arhivsko delo v našem smislu, temveč je bilo slično delu, kakršno je običajno v registraturah, kadar in kjer gre za podobne stvari. Preko te stopnje se partizanski arhivi niso razvili. Na njej so ostali do popolne osvoboditve.

*

V trenutku osvoboditve je bilo po mnenju partizanskega Znanstvenega instituta potrebno samo eno, rešiti čim več arhivskega gradiva, ki je v dobi osvobodilnega boja nastalo na sloveski zemlji. Ti načrti se niso ozirali samo na partizansko gradivo, katerega način nastajanja in hranjenja so člani Znanstvenega instituta kot partizani dobro poznali in se zato dobro zavedali vseh nevarnosti za izgubo predragocenega gradiva za bodoči študij te dobe, temveč so računali tudi na nujnost ohranitve okupatorskih arhivov in arhivov slovenskih kvasilniških formacij. Že pred popolno osvoboditvijo je Znanstveni institut mnogo razpravljal z zastopniki Glavnega štaba Slovenije o zbiranju in varovanju partizanskega gradiva kakor tudi o zavarovanju vseh ostalih okupatorskih in domačih arhivov. Zastopniki Glavnega štaba Slovenije so po pobudi Znanstvenega instituta vplivali na Glavni štab, da je že mnogo mesecev pred popolno osvoboditvijo ponovno razposlal vsem svojim bojnim enotam točna navodila, kako morajo postopati, da bodo arhivsko gradivo zavarovali pred uničenjem in ga rešili čim več v hudih vojnih operacijah. Naše brigade so častno izvršile odrejena navodila in se povsod trudile za ohranitev naših kulturnih vrednot in institucij. Večje nesreče so povzročile le brigade, ki takih navodil niso imele, oziroma jih ni nihče poučil.

V trenutku popolne osvoboditve in zloma okupatorske moči na naši zemlji ni bilo zaradi nešteti drugih in docela drugačnih skrbi, kakor je bila skrb za arhivsko gradivo, pričakovati od naših lokalnih oblasti, da bi mu mogle vedno in povsod posvetiti zadosti skrbi. Zato je Znanstveni institut sam v skladu z odloki in okrožnicami, ki so izšli že na osvobojenem ozemlju pred koncem vojne, in v skladu z najvišjimi federalnimi pooblastili, prevzel skrb predvsem za arhivsko gradivo iz dobe narodno osvobodilnega boja. Iz misli o zavarovanju in ohranitvi tega arhivskega gradiva je izšla misel po koncentraciji vsega tega gradiva v Ljubljani, s čimer je bilo gradivo ne samo zadosti zavarovano in shranjeno, temveč v bodočnosti s tem prav za prav šele omogočen ali vsaj olajšan sistematičen in smotrni študij te prevažne dobe v naši zgodovini. S koncentracijo tega gradiva v Ljubljani in v okviru Znanstvenega instituta, bi se tudi ustvaril materialni temelj za nadaljnji razvoj Znanstvenega instituta v smeri Instituta narodne osvoboditve, ki naj bi poleg

arhiva vključeval tudi muzej in knjižnico za to dobo ter naj bi se bavil prvenstveno s študijem dobe narodno osvobodilnega boja. Ta materialni temelj, obstoječ iz arhivskega gradiva omenjene dobe, je danes v veliki meri ustvarjen in pot za delo v tej smeri odprta.

II. V »Muzeju narodne osvoboditve« se je doslej nabrala že velika množina arhivskega gradiva iz dobe narodno osvobodilnega boja. Po izvoru oziroma prejšnjem lastništvu ga moremo razdeliti v tri skupine: partizanski arhiv, arhiv kvislinških formacij in arhiv nemških ter italijanskih okupatorjev na slovenski zemlji.

Od vseh je najmanjši arhiv kvislinških formacij. Zasegli smo ga v prostorih njihove propagande na Taboru in na Bleiweisovi cesti. Ta arhiv je tako skromen, da bi si samo iz teh ostankov, če bi ne bilo še nekaterih drugih virov za poznavanje domobranstva, n. pr. časopisja in nekaterih partizanskih virov, ne mogli ustvariti niti medle slike slovenskih domobrancev, predvsem pa ne njihove kvislinške funkcije.

Največji del arhivskega gradiva za dobo zadnje vojne pripada okupatorskim arhivalijam. Razen gestapovskega, policijskega ali po značaju policijskega dela okupatorskih arhivalij, ki so jih sistematično pred svojim koncem požigali i nemški i italijanski okupatorji, bi bile okupatorske arhivalije po večini prišle v naše roke kompletne in vzorno urejene, če bi jih ponekod ob osvoboditvi ne uničile vojaške enote, ki niso imele posebnih navodil o varovanju tudi okupatorskih arhivalij.

Pri zbiranju okupatorskih arhivalij smo se ozirali predvsem na stvari, ki so širšega pokrajinskega in splošnega značaja. Arhivalije lokalnega značaja, kolikor so se ohranile, smo pustili na mestu. Med take štejemo gradivo, ki so ga nabrale podeželske ali mestne občine pod italijanskim in nemškim okupatorjem. Pač pa smo skoncentrirali, kolikor smo že mogli, arhivalije od raznih okrožij, »landratov«, divizij in korpusov naprej.

a) Od obilice okupatorskih arhivalij naj se najprej dotaknem nemških arhivalij, ki so v primeri z italijanskimi neprimerno obsežnejše po obsegu, njihov pomen pa se bo pokazal šele pri podrobnejši obdelavi. Od nemških arhivalij so bile običajno ohranjeni v lepem redu arhivi »landratov«. Arhivi okrožij in raznih političnih ter policijskih organizacij so bili ohranjeni v majhni meri ali pa sploh ne, ker so jih Nemci uničili že pred umikom.

V Radovljici je bil v skromni meri ohranjen »landratov« arhiv. Ob osvoboditvi so ga znesli na podstrešje, ker so uradne prostore porabili za namestitev okrajnega odbora za Radovljico. Od tam smo ga prepeljali v Ljubljano.

V Kranju je bil »landratov« arhiv ohranjen v najlepšem redu. Lepa je zbirka arhivalij »Koroškega Volksbunda«, medtem ko so od NSDAP in »Arbeitsamta« ostali samo drobci. V Kranju je bil tudi precejšen vojaški arhiv, ki ga je takoj zasegel Oddelek za zaščito naroda in ga ima še danes Uprava državne varnosti.

V Kamniku je ostal samo arhiv »landrata«, vse ostalo je izginilo neznano kam ali bilo uničeno.

V Celju so bili v precejšnji meri ohranjeni arhivi »landrata«, okrožja in »Wehrmannschaft«. Ob osvoboditvi so vse kar se je ohranilo, znesli v pritlične prostore takratnega celjskega okrožja, od koder smo gradivo prepeljali v Ljubljano.

V Trbovljah so bile podobno kakor v Kamniku in Kranju prav dobro ohranjene arhivalije »landrata«. Vse do našega prihoda so jih pustili v omarah, kjer so bile nameščene že prej.

Mnogo slabše je bilo z nemškimi arhivalijami v Brežicah. Ostanke okrožnega urada so zmetali v odprto vežo in pustili svoji usodi. Še slabše je bilo z arhivalijami kočevskega naselitvenega urada. Natresli so jih po raznih sobah v gradu, mnogo pa popolnoma uničili v grajskih kletih. Takojšen odvoz brežiškega arhivskega gradiva je bil brezpogojno nujen, ker bi bilo sicer propadlo še tisto, kar je ostalo.

Najslabše je bilo z nemškimi arhivalijami v Ptuj, Ljutomeru in Radgoni. V Ptuj so bile uničene po zavezniškem bombardiranju, v Ljutomeru so se razgubile in ostali so le ostanki »Štajerskega Heimatbunda«, v Radgoni pa je bil »landratov« arhiv uničen že po osvoboditvi, ker ni bilo nikogar, ki bi se bil zavedel njegovega pomena.

V Mariboru so bile nemške arhivalije v veliki meri uničene po zavezniškem bombardiranju proti koncu leta 1944. Ta usoda je po večini zadela arhive, ki so jih uredile »Kreisführung«, »Bundesführung«, »Wehrmannschaft« in NSDAP. Največ je še ostalo po »Štajerskem Heimatbundu«. Ostanke nemških arhivalij je zbiral mariborski muzej, kolikor se niso stekale pri Oddelku za zaščito naroda. Ta je potem odvzel muzeju tudi arhivalije »Štajerskega Heimatbunda« in jih je dal prepeljati v svoj centralni arhiv v Ljubljani.

Kar se tiče nemških arhivov, ki so nastajali v Sloveniji, in to posebno v Mariboru, je treba pripomniti, da je mnogo teh arhivov bilo prenešenih v Avstrijo še pred osvoboditvijo. Tako je zvezno vodstvo »Heimatbunda« že v začetku 1945 preneslo svoj arhiv v St. Lambrecht. Za našo Štajersko je važno dejstvo, da je bil šef civilne uprave v Mariboru le do leta 1942, od takrat dalje pa v Gradcu in je zato dokumentarično gradivo, ki se nanaša tudi na slovensko Štajersko, v Gradcu. V Gradcu je tudi gradivo obveščevalne službe SS (1939—1941).

b) Italijanske arhivalije po množini daleč zaostajajo za nemškimi. Kolikor jih je, so danes zbrane v Ljubljani. Med nje moramo v prvi vrsti šteti arhiv visokega komisariata in poznejše pokrajinske uprave pod nemško oblastjo. Velika škoda je, da je bil ob nemški ofenzivi na osvobojeno ozemlje na Dolenjsko 1943 požgan arhiv kočevske podružnice italijanske družbe »Emona«. Od njega je ohranjenih le nekaj ostankov v slovenskem prevodu. Od »emonskega« gradiva je pa dobro ohranjen arhiv ljubljanske centrale imenovane družbe. Od civilnih arhivalij so delno ohranjene arhi-

valije fašistične stranke v Ljubljani in v prav majhni meri še arhivalije bivšega črnomaljskega okraja, ki segajo do kapitulacije Italije. Ostali in večji del so v Črnomlju ob kapitulaciji Italije uničili partizani. Prav tako so ob kapitulaciji Italije partizani uničili arhiv italijanske varnosti v Metliki in Novem mestu. Drugih civilnih italijanskih arhivov danes na slovenski zemlji ni. Kolikor pa so italijanske arhivalije nastajale na Primorskem z ozirom na slovenske predele, so ohranjene po mestih, ki trenutno nam niso v tisti meri na razpolago, da bi mogli odločati ali vsaj vplivati nanje. Predvsem gre tu za Gorico in Trst. Izven naše moči je, da bi se te arhivalije, ki se tičejo naše zemlje, morebiti ne odvažale kam drugam v Italijo. To vprašanje bo treba urediti kasneje.

Med ohranjenimi italijanskimi arhivalijami so nadvse pomembne arhivalije vojaških enot, ki so okupirale slovensko zemljo po propadu Jugoslavije. Prvi temelj za to zbirko je bil položen po kapitulaciji Italije, ko je prof. Jarc poskrbel za odvoz italijanskih arhivalij divizije Isonzo iz Novega mesta. Na žalost je bil znaten del teh arhivalij uničen ob nemški ofenzivi oktobra 1943. Od ohranjenega dela je nekaj dobila Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, nekaj pa je dobil kasneje partizanski Znanstveni institut. Od tega je bil zopet del izročen Generalnemu štabu v Beogradu. Ob kapitulaciji Italije je bil splošno rešen tudi arhiv divizije »Macerata«. Ob nemški ofenzivi, nekaj tednov nato, je bil pa ves ta arhiv, ki je obsegal 18 zabojev, požgan: požgali so ga Nemci.

Mnogo obsežnejši italijanski arhiv je bil rešen pred uničenjem v Ljubljani. Ta arhiv obsega skoro popolno gradivo XI. italijanskega korpusa. Prav tako je bil rešen pred uničenjem pomemben in precejšen arhiv italijanskega artilerijskega poveljstva v Ljubljani. Na sodišču se je prav tako ohranil celotni arhiv italijanskega vojaškega sodišča. Na razmere v Sloveniji se nanaša tudi arhiv, ki ga je ustvarila Supersloda (vrhovno poveljstvo za Slovenijo in Dalmacijo) na Sušaku. Danes je ta arhiv v Beogradu pri Komisiji za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev.

Ob naštevanju nemških in italijanskih arhivalij je treba omeniti, da ima znaten del teh arhivalij Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, da jih pregleda in izkoristi za svoje namene pri dokazovanju krivde vojnih zločincev. Prav tako ima veliko arhivskega gradiva za dobo pretekle vojne Uprava državne varnosti. V svojih arhivih je zbrala predvsem večje množine okupatorskih italijanskih in nemških arhivalij. Trenutno te arhivalije še niso za njihove namene zadosti pregledane in se zato tudi za znanstvene namene še ne morejo uporabljati.

c) V primeri z nemškimi in italijanskimi okupatorji niso madžarski okupatorji pustili v Prekmurju nobenih arhivalij, ker zasedeno Prekmurje ni tvorilo posebne samostojne upravne celote. Kolikor vendarle je madžarskih arhivalij, so lokalnega značaja in se

hranijo v Soboti in Lendavi. V Prekmurje so Madžari poslali le knjige in zemljevide, ki kažejo tendenco velikomadžarske ideje:

č) V arhivu Instituta narodne osvoboditve je tudi arhivsko gradivo, ki se nanaša na slovenske izseljence z Gorenjske in Štajerske, ki so jih Nemci pregnali na Hrvaško in v Srbijo. Ta arhiv so našli v Zagrebu in ga je vlada ljudske republike Hrvatske odstopila našemu institutu.

d) Partizansko gradivo ni tako obsežno kakor okupatorsko, toda v primeri z njim je brez dvoma pomembnejše, ker je kot celota dokumentarična zbirka delovanja in zmage progresivnih struj v našem narodu. Kot celota je tudi verna priča procesa teh progresivnih sil. Ne samo da je bilo partizansko gradivo v začetku skromno in rastlo postopoma, ono kaže tudi potem, ko ga je bilo že veliko, nenadoma večje in znatnejše vrzeli, ker ga za tisto dobo enostavno ni, pa naj ga je zasegel okupator in po večini uničil ali pa se je izgubilo kako drugače.

V dobi osvobodilnega boja je v začetku vojaški ali politični organ večkrat nosil svoj »arhiv« kar s seboj. Manjše vojaške enote so morale to prakso zaradi pogostega premikanja uporabljati še dolgo potem, organi večjih enot, ki so lahko dalje ostali na istem mestu in imeli obsežnejše poslovanje, torej tudi večje »arhive«, so pa mogli poskrbeti za boljše hranjenje in večjo verjetnost trajnejšega obstanka hranjenega gradiva. Iz te skrbi so nastali posebni bunkerčki v večji ali manjši razdalji od stalnega bivališča prizadetih civilnih ali vojaških organov. Nameščeni so bili konspirativno, tako da jih ni mogel najti človek, ki ni zanje točno vedel. Kljub vsemu pa so bili mnogi odkriti po izdaji ali po kakem drugem načinu. Danes so ti bunkerčki večinoma že prazni in gradivo prenešeno v naš arhiv. Ne more pa biti nobenega dvoma, da za marsikateri bunkerček ne bomo mogli zvedeti nikoli, ker so jih ljudje včasih tako skrili, da jih danes ne morejo več najti. Nekaterih ne bomo mogli najti tudi zato, ker so padli oni, ki so zanje vedeli.

Po popolni osvoboditvi 1945 so se zgodile s partizanskim gradivom važne spremembe. Običajno so razni organi pospravili svoja skrivališča in arhive prenesli v nove centre, kamor so se preselili. Po naši pobudi so mnogi začeli tudi s smotrnejšim zbiranjem gradiva na njihovem področju. S sodelovanjem zgodovinskega oddelka pri Glavnem štabu Slovenije in kasneje pri štabu IV. armije smo se predvsem sami takoj lotili zbiranja partizanskega gradiva, vojaški zgodovinski oddelk vojaškega, Znanstveni institut pa civilnega. Po sporazumu s štabom IV. armije in nato zgodovinskim oddelkom generalnega štaba JA je naš institut prevzel vse, kar je zbral zgodovinski oddelk IV. armije, nato pa sam nadaljeval z zbiranjem vsega partizanskega gradiva na svoj račun.

V partizansko gradivo nismo šteli samo arhivalij v običajnem smislu, temveč prav tako ciklostirane partizanske tiske, ki se po svojem značaju večkrat bolj približujejo arhivalijam kakor običajnemu tisku. Te vrste gradiva se je v preteklih ilegalnih letih

nabralo zelo veliko in ga je zelo veliko že zbranega v našem muzeju. Ker je neločljiv del celotnega partizanskega gradiva, se ga naj na tem mestu vsaj dotaknem.

Partizansko gradivo je spričo različnega hranjenja in prenašanja ter različne usode v obeh teh dejstvih zelo različno ohranjeno. Razlike so znatne po obsegu in po posameznih pokrajinah. Pripomniti pa je treba, da teh razlik ni morebiti kriva samo različna usoda v posameznih pokrajinah, temveč je nujno vplivala bolj ali manj vestna skrb »arhivarjev«, ki so tako ali drugače skrbeli za partizansko gradivo.

1. Slovenska Primorska je v našem muzeju dobro zastopana. V Brdih smo v Kojsem in bližnem Šmartnu sprejeli arhiv nekdanjega briškega okrožja in potem okraja ter nekaj arhiva Briško-beneškega odreda. V Logeh ob Nadiži smo sprejeli del arhiva krajevnih komand v Breginju, v Soči v Trenti pa partizanske primorske tiske iz 1943. in 1944. leta. Na okrajnem odboru v Tolminu so imeli arhiv, ki je pripadal različnim dobam. Nekaj malega so imeli iz 1943. leta, več pa iz 1945. leta. V Poljanah pri Cerknem so bili dobro ohranjeni tiski iz tehnike IX. korpusa. V goriški okolici na Vogerskem so bili ohranjeni skromni ostanki goriškega okrožja in nekaj tiskov iz tehnike »Ančka« 222. Primer, kako čudno so ob osvoboditvi ali pa že prej puščali partizansko gradivo, kaže gradivo, ki ga je v Renčah izročil javni tožilec za goriško okrožje tov. Šlibar. Gradivo je obsegalo akte krajevnih komand v Čepovanu, Postojni in Gorici. Skromnejše je doslej partizansko gradivo iz Istre. Razen nekaj tiskov obsega arhiv Istrskega odreda in nekaj krajevnih komand. Iz teh krajev so tudi skromni ostanki arhivalij tako imenovanega južnoprimorskega okrožja.

Neprimerno več gradiva za Primorsko je hranil arhiv Centralnega komiteta KPS, kamor so ga primorski organi poslali takoj ob osvoboditvi. Večji del tega arhiva je CK v zadnjem času odstopil Muzeju narodne osvoboditve. Gradivo obsega različna leta. Nekaj malega sega še v leto 1942., več ga je iz 1943, največ pa naravno iz 1944 in 1945, ko je slovenska Primorska imela obsežne osvobojene komplekse in razvito civilno in vojaško upravo. Gradivo se nanaša na PNOO, vsa okrožja in okraje. V celoti je važen dokument osvobodilnega gibanja na Primorskem.

Kako dolga in tako rekoč detektivska so večkrat bila pota za partizanskim gradivom, kaže primer iskanja arhiva Briško-beneškega odreda. Prve informacije o njem smo dobili v Kobaridu, kjer je nekdo izjavil, da mora biti v Brdih v Kojsem pri »Živku« Mariniču. Ta pa je izjavil, da more za arhiv vedeti le njegov brat, ki je takrat služil v vojski v Kostanjevici na Dolenjskem. Ko smo prišli potem k njemu, ni vedel o arhivu nič. Kasneje smo v Opatjem selu na Krasu v štabu Jugoslovanskega odreda zvedeli, da bi morali dobiti dva človeka, ki sta bila v Gradnikovi brigadi, s katero sta menda odnesla tudi arhiv BBO. Zanju bi bilo treba vprašati v Kanalu. Ko smo prišli v Kanal, jih na okrajnem odboru ni nihče

poznal. Pač pa so povedali, da oni hranijo arhiv BBO. Podobno smo kasneje iskali arhiv Istrskega odreda popolnoma na drugem kraju, kakor je stvarno bil. Precej pozneje nam ga je nepričakovano poslal Oddelek za zaščito naroda v Ljubljani. Ta dva primera dobro povesta, koliko je bilo včasih potrebno potov, da smo dobili iskani arhiv.

2. Mnogo manj truda kakor za primorske arhive je bilo treba za partizanske arhive na Gorenjskem. Najobsežnejši del »Gorenjskega« arhiva je hranilo ljubljansko okrožje, ki ga je iz Gorenjske, potem ko so ga po osvoboditvi zbrali v Kranju, pripeljali v Ljubljano. Obsegal je vse najrazličnejše organe narodno osvobodilnega gibanja na Gorenjskem. Sprejeli smo ga večinoma že 1945. Avgusta 1946 nam je okrajni odbor v Kranju prepustil še nekaj arhivalij, ki so se tikale predvsem okrajnega in okrožnega odbora kranjskega, delno pa tudi pokrajinskega odbora na Gorenjskem. V Škofji Loki nam je prosvetni odsek tamkajšnjega okrožja izročil aprila 1946 arhivalije škofjeloškega okrožja in gorenjskega odreda. Najmanjši del partizanskega gradiva je imel Kamnik. Hranil je le nekaj malega od kamniškega okrožja in nekaj od IV. operativne cone.

Zelo popolni so bili partizanski tiski gorenjskih tehnik Trilofa, Donasa, Zlatoroga, Skale, Benka, Drave, Jošta, Grebena, Špika in Darje. Vse je zbrala in lepo uredila začasna uprava tiska v tiskarni Sava v Kranju. Ta nam je poleg tiskov izročila tudi akte o poslovanju teh tehnik, kolikor jih je bilo ohranjenih ter zbranih.

3. Obsežno je partizansko gradivo iz Dolenjske. Pri tem moramo odšteti ono gradivo, ki je nastalo pri najvišjih organih narodno osvobodilnega gibanja pri izvršnem odboru in potem Predsedstvu SNOS ter gradivo, ki je nastalo v oddelkih Glavnega štaba Slovenije. Na tem mestu moram prvenstveno navesti gradivo, ki se je v celoti nanašalo samo na Dolenjsko in je nastalo pri okrožnih, okrajnih in krajevnih odborih na Dolenjskem. Največji del tega gradiva se je končno skoncentriral na sedežu današnjega novomeškega okrožja, ker so se vanj zlile vse prejšnje višje ali nižje upravne enote na tem ozemlju. Del partizanskega gradiva, ki je predvsem nastal v nekdanjem belokranjskem okrožju in nekdanjem novomeškem okrožju, je okrožni izvršni odbor prepustil partizanskemu Znanstvenemu institutu že pred osvoboditvijo, drugi del kmalu po osvoboditvi in končno še tretji del, ki ga je okrožje zbralo po institutovi pobudi v letošnjem poletju. Celotno gradivo iz območja današnjega novomeškega okrožja je precej znatno, zlasti če upoštevamo dejstvo, da je bila ravno Dolenjska ozemlje vednih bojev v pretekli vojni in da je zato bilo mnogo nevarnosti za izgubo nastalega gradiva, ki se ga je v resnici tudi marsikaj izgubilo.

4. Notranjska je po vojni zbrala partizansko gradivo v Kočevju, kjer ga je delno dvignil institut direktno, delno pa ga je sprejel preko novomeškega okrožja. Poleg Kočevja se je zbralo partizansko gradivo še v Cerknici oziroma Rakeku in Logatcu, ker so prav ti

postali po osvoboditvi sedeži okrajnih odborov, in to najprej Cerknica in Logatec, po njihovi združitvi pa Rakek. V Cerknici oziroma Rakeku se je zbralo gradivo za nekdanje cerkniško okrožje in okraje v tem okrožju. Gradivo je bilo po večini starejšega datuma iz 1943., potem pa iz 1944. leta. V Logatcu je zbrano gradivo obsegalo predvsem nekdanje notranjsko okrožje iz 1944. leta.

5. Na Štajerskem je v primeri z velikostjo pokrajine partizansko gradivo zelo skromno. Mnogo gradiva je propadlo ali pa so padli ljudje, ki so zanj vedeli. Tako je bilo posebno veliko gradiva uničenega ob nemški ofenzivi v Savinjski dolini jeseni 1944. leta. V revinskem okrožju je padla funkcionarka Janja, ki je vso dobo spravljala gradivo in edina vedela zanj. Najstarejše gradivo je v večjem obsegu doslej izročilo nekdanje dravograjsko okrožje. Vsebovalo je tudi nekaj malega arhivalij štajerskega pokrajinskega odbora. Mariborsko okrožje je odstopilo arhiv, ki se nanaša na leto 1945. in obsega akte nekaterih okrožij in pokrajinskega odbora. Iz Maribora smo dobili tudi del arhiva Lackovega odreda, medtem ko je arhiv Lackove tehnike v Ptujem muzeju. V Celju smo doslej dobili arhiv Pokrajinskega odbora za Štajersko iz 1944. leta in nekaj malega arhivalij celjskega ter kozjanskega okrožja. V Trbovljah je od vsega propadlega gradiva ostal le drobec nekdanjega revirskega okrožja in del arhiva gospodarske komisije, ki sega v leto 1944. K vsem tem zbirkam je treba dodati še mapo aktov, ki jih je izročila Narodna milica v Krškem, in gradivo za Štajersko je trenutno izrpano. Verjetno je, da ga bo mogoče še kaj odkriti in s tem omogočiti boljše poznavanje narodno osvobodilnega gibanja na Štajerskem.

6. Posebno mesto v celotnem partizanskem gradivu ima v našem muzeju arhiv Glavnega štaba Slovenije, ki stvarno sicer ne obsega samo arhivalij bivšega Glavnega štaba Slovenije, temveč prav tako arhivalije VII. korpusa, IX. korpusa in IV. operativne cone, njihovih bogato razčlenjenih oddelkov in podrejenih enot. V našem muzeju ima tak naziv, ker smo ga skupno z arhivom Glavnega štaba prejeli od zgodovinskega oddelka IV. armije in se tiče po vsebini vojaških stvari. Zbrali so ga tovariši, s katerimi smo že pred osvoboditvijo snovali načrte za zbiranje celotnega partizanskega arhiva in njegovo koncentracijo v Ljubljani skupno z ostalim gradivom, ki naj služi kot vir za proučevanje dobe narodno osvobodilnega boja.

7. Obseg vseh arhivalij, ki jih hrani Muzej narodne osvoboditve in ki so nastale v dobi pretekle vojne, je brez dvoma velik, lahko rečemo, da takega, upoštevajoč vse okoliščine nastanka in zbiranja, nima nobena druga republika v Jugoslaviji. Vendar bi bil pojem o obsegu novih arhivalij nepopoln, če bi mislili, da je vse gradivo za to dobo v Muzeju narodne osvoboditve. Izven instituta so še nekatere zbirke, ki jih bo vsaj po večini treba skoncentrirati v arhivu Muzeja narodne osvoboditve. Tako ima predsed-

stvo vlade LRS še nekaj arhivalij Predsedstva SNOS-a in to za dobo od pomladi 1944 dalje. V arhivu IO je še prav tako nekaj arhiva IO za dobo od pomladi 1943 dalje. Lepo zbirko arhivalij za dobo narodno osvobodilnega boja ima tudi še arhiv CK KPS.

Za zgodovino jugoslovanskega in naravno tudi slovenskega narodno osvobodilnega gibanja so pomembni tudi vplivi tega gibanja pri zapadnih zaveznikih v Veliki Britaniji in ZDA. Mnogo dokumentov o teh vplivih so zbrali naši emigranti in propagandisti naše stvari. Po vrnitvi v domovino so jih izročili Muzeju narodne osvoboditve in se sedaj hranijo tam.

Po tem opisu arhivalnega gradiva iz dobe narodno osvobodilnega boja je razvidno, da je velika večina gradiva, ki se nanaša na to dobo, danes že zbrana v Ljubljani, ne da bi bilo sicer že vse skoncentrirano v Muzeju narodne osvoboditve. Upati pa je, da se bo tudi ta načrt dal v bodočnosti realizirati.

*

III. Sedanje stanje arhivalij za dobo narodno osvobodilnega boja je različno po svojem redu oziroma neredu in različno po tehnični kvaliteti posameznih aktov. Mnogi akti so ohranjeni samo v kopijah, ki so nekatere že zelo zbledele in zato postale manj čitljive. Mnogi akti so zaradi neprimernega hranjenja že močno sprhneli, druge je vlaga zopet sprijela tako, da jih je težko in nevarno ločiti, ker bi se razrgali. Težave so različne in jih bo naravno treba na različen način premagati. Poleg izredne pazljivosti bodo potrebna tudi kemična sredstva, da bodo postali uporabljivi za znanstvene namene.

Posebno vprašanje je ureditev arhivalnega gradiva. O kakem enotnem redu v trenutku sprejema različnih arhivalij ne moremo govoriti. Zaradi različnih skupin v celotnem arhivalnem gradivu ga za vse gradivo ni niti pričakovati. Gradivo nemškega okupatorja je, kar se tiče zbirk iz Kranja, Kamnika, Trbovelj in delno iz Celja, sortirano po takih vsebinskih celotah, kakršne je poznala nemška registratura, v kateri so se ti akti nabirali. Ostali nemški arhivi so v primeri z redom v registraturi v popolnem neredu. Pobrali smo jih v prostoru, kjer so se, ko so jih ob osvoboditvi odvrgli kot ničvredno gradivo, razsuli v toliko delov, kolikor listov papirja je bilo. Podoben »red«, čeprav ne tako konfuzen, kažejo večkrat tudi italijanski akti. Mnogokdaj se takemu redu približujejo tudi partizanski arhivi. O kaki vsebinski delitvi, kakršna je običajna v registraturah, v partizanskem arhivu ne moremo govoriti. Delitev je svojevrstna, preprosta, mehanična: na vsaki stopnji oblastnih ali političnih organov so pogosto ekshibitni akti skupaj, inhibični skupaj, okrožnice skupaj, poročila z terenov skupaj itd., vse skupaj je kvečjemu nanizano po kronološkem redu prihajanja ali odpošiljanja. Za vsakega, ki je kdaj uporabljal partizanske arhive, je moralo biti posebno neprijetno, da tudi ta kronološki red običajno ni držal. Še slabše je seveda v onih primerih, ko ne

drži noben sistem, ne ekshibitni in ne inhibitni, ni ločenih oddelkov za okrožnice ali poročila s terenov, ne oddelkov za vojaška poročila ali poročila obveščevalne službe itd. Delo v takem kaosu je nemogoče ali strahotno zamudno. In tega kaosa je tudi v partizanskem gradivu veliko.

Spričo stanja, v kakršnem je danes arhivsko gradivo, ki se nanaša na dobo pretekle vojne in narodno osvobodilnega gibanja, se postavlja potreba po takem, ozir. tudi ureditvi celotnega arhivskega gradiva, da bo gradivo uporabljivo za znanstveno izkoriščanje. Naravno, da ta cilj ne sme uničiti ali razbiti tistega reda, ki kaže že sam na sebi zgodovino nastajanja partizanskih arhivov oziroma »partizansko registraturo« in s tem partizansko upravo. Tudi »partizanska registratura« je dokument naše partizanske dobe, zato jo moramo čim bolj ohraniti tako, kakršna je bila. Naše načelo pri urejevanju partizanskih arhivov — in ti pridejo predvsem v poštev — mora biti naslednje: kolikor je gradivo urejeno po nekem redu, naj bi ta kolikor mogoče ostal, izboljšal naj bi se le toliko, da bi se odpravile napake morebitne zamenjave iz ene skupine v drugo in dosledneje izpeljal kronološki red, če ne gre za stvari, ki že same po sebi, torej po vsebini, spadajo skupaj. Drugače bi bilo potrebno postopati z gradivom, ki se je popolnoma razsulo in je danes zbrano na kupu, ki pomeni en sam kaos. Pri ureditvi tega arhiva bi ne bilo potrebno uporabiti načelo delitve aktov po vsebini, ker bi taka ureditev zahtevala neverjetno časa in delovnih moči. Uporabiti bi bilo treba tisti sistem, ki bi bil tehnično izvedljiv, zraven pa še praktično uporabljiv. Rzsuti akti naj bi se uredili po sistemu provenience, to je ekshibitnem sistemu, to je po naslovih, ki so akte izdali. V tem redu bi bilo pa brezpogojno treba vse akte urediti strogo po kronološkem redu. Izjeme bi mogla dovoliti le večja praktična uporabljivost.

Morebiti bi mogel kdo ugovarjati temu »dvojnemu« sistemu ureditve arhivskega gradiva iz dobe domovinske vojne. Toda treba je poudariti, da je tak sistem pri toliki obilici arhivskega gradiva edino praktično izvedljiv in praktično tudi uporabljiv. Za boljšo in popolnejšo uporabljivost bi bilo treba po končani ureditvi napraviti inventar in seznam, ki bi vsakomur lahko povedal, kaj in ktere večje celote se hranijo v arhivu.

Vsakdanja praksa ali vsakdanje uporabljanje arhivalij iz dobe narodno osvobodilnega boja zahteva že danes in bo v bodoče zahtevala še bolj, da se partizanski in okupatorski arhivi uredijo, kakor je potrebno za njihovo uporabljivost in znanstveno izkoriščanje. Kolikor je za to potrebno še širše razumevanje naše javnosti, je to razumevanje dolžnost, ki naj olajša vse, kar je potrebno, da bomo lahko čimprej dobili znanstveno zgrajeno delo o dobi slovenskega narodno osvobodilnega boja.

France Škerl

Ljubljanski mestni arhiv

Ljubljanski mestni arhiv je znanstvena ustanova MLO, ki ima nalogo, da zbira, strokovno urejuje in ohranja arhivalije, iz katerih se more črpati gradivo za ljubljansko politično, gospodarsko, socialno, kulturno itd. zgodovino. Zavzema pet sob v prvem in drugem nadstropju Turjaške palače v Gosposki ulici št. 15. Po svojem obsegu in bogatem gradivu spada med najpomembnejše arhive te vrste v bližnji soseščini.

Kakor običajno pri uradnih arhivih je tudi arhiv ljubljanskega mesta zrastel iz uradnih listin in drugih spisov, ki so se v stoletjih nakopičili pri ljubljanskem magistratu. V ožjem arhivu so hranili zlasti listine, ki so imele gospodarski pomen za mesto kot tako ali za kako drugo meščansko korporacijo. To so predvsem razni privilegiji, ki so jih podelili ali potrdili mestni gospodarji, deželni knezi. Te stvari so skrbno hranili v posebni skrinjici, ki jo je prvotno čuvala vsekakor občina meščanov, od sredine 14. stoletja, ko je, najbrž od 1364. leta, imelo mesto lastnega voljenega sodnika, pa verjetno mestni sodnik, po letu 1504., ko je dobila Ljubljana tudi svojega župana, pa sam župan, izjemoma tudi sodnik. Navzlic skrbni čuječnosti je pri pogostih požarih zgorelo mnogo važnih dokumentov. Tako poroča Valvasor (XI, 710), da so 1371 pogoreli vsi trije ljubljanski trgi (Stari, Novi in Mestni) in je bilo pri tem požaru uničenih v mestni hiši mnogo privilegijskih listin. Rotovž je bil tedaj na stavbišču današnje hiše št. 4 na Starem trgu, če ima prav Valvasor, da je stal tam, kjer v njegovi dobi mestna kruharna. Razen tega je imelo mesto nad zakristijo šenklavske cerkve posebno shrambo za svoj arhiv in zakladnico, ikar se večkrat omenja v škofijskih in magistratnih spisih.

V svoje varstvo pa je sprejemal magistrat tudi listine, ki so se tikale kakih dobrin za druge ustanove. Tako čitamo v listini z dne 28. nov. 1435, da so pisma, ki zadevajo ustanovo večne maše pri stramskem oltarju v Šenklavžu in ki jo je zagotovil z raznimi volili meščan Primož Biček, spravljeni v mestni skrinji (»in der stattkisten ze handen ligend«)¹. Župan (gotovo tudi sodnik) je mestno skrinjico pogosto hranil kar na svojem domu. Tako je vsaj delal župan Vid Kisel, ki je umrl 20. januarja 1547. V petek 28. januarja je zborujoči mestni svet poslal na dom h Kislovi ženi notranja svetnika Andreja Foresta in Lenarta Budino po mestno skrinjico (»das Stot Truchl Zu Pegern«). Odposlanca sta res še na isto sejo prinesla skrinjo na rotovž (»Darauf Sy di gesandten die Stat Lad aufs Rathaus Pracht...«). To razloži po eni strani, zakaj ob raznih požarih ni vse pogorelo na rotovžu, po drugi pa, da se je mnogokaj porazvleklo in porazgubilo. Tako je pred nekaj leti tudi mestni arhiv n. pr. kupil špitalski urbar iz l. 1659., ki je nekoč nedvomno bil mestna last, pa je kdo ve kdaj prešel v zasebne roke.

¹ Kopija iz 16. stoletja v Ljubljanskem mestnem arhivu.

Ni pa gotovo, ali so tudi vsi drugi župani hranili mestno skrinjico doma. Iz zapisnikov se ne da nič sklepati. Župan Janez Dorm je umrl v soboto 23. aprila 1552 med eno in drugo uro ponoči — to je v sejnem zapisniku (fol. 142) točno povedano. O skrinjici pa ni govora, čeprav je navedeno, da so volili novega župana Jurija Tiff-rerja »po mestnem običaju«. V sejnem zapisniku 25. julija 1552 (fol. 161) pa beremo, da je odstopajoči sodnik Andrej Estrer izročil mestnemu svetu »srebrno sodno palico in ključe od mestne skrinje« (Schlissl Zu der Stot lad). Enako je izročil srebrno palico in ključe (»Mit Vberantwortung des Silbrern Stab vnd Schlusl«) pri svojem odstopu 25. julija 1568 sodnik Mihael Pisamec (m. s. z., 117), naslednje leto isti dan pa njegov naslednik Janez Phanner. Tu je izrecno rečeno, da je razen sodne palice izročil svetu dva ključa (Zwayen Schlusl, m. s. z. 1569, 227). Poslej o zadevi nimamo v sejnih zapisnikih nič do l. 1599. Tedaj je 9. julija odstopajoči žu-pan Anton Feichtinger izročil »mestno skrinjo (Stattlad), v kateri se shranjujejo mali mestni pečatnik, svoboščine in druge reči« (m. s. z. 1599, fol. 88). 25. jul. 1599 (ib., 96) pa izroči odstopajoči mestni sodnik Mihael Taller samo srebrno sodno palico in nič drugega. Glede župana imamo prvo novo zabeležbo šele 1616 (m. s. z., 151): Po izvolitvi za župana v petek 8. julija 1616 so Adamu Eppichu izročili »ključ in torbo« (Kharnierl). Iz mestnega sejnega zapisnika l. 1634. (fol. 114) izhaja, da so spravljali na rotovžu v skrinjo (Trüchl) tudi testamente, n. pr. Jan. Krst. Vrbec oporoko svojega stričnika Andreja Vrba. 25. julija 1634 (s. z., fol. 138) vrne odstopivši sodnik Marko Vic (Witz) »sodno palico s ključem vred častitemu magistratu«. V petek 6. julija 1635 (s. z., fol. 336) izroči odstopivši župan Krištof Otho magistratu ključ od torbe in skrinjo (»dz Kharnierl schlüssl, vnd Trüchl«). Odstopivši sodnik Janez Hen-rik Widerkher »položi« 25. jul. 1635 (s. z., 347) »srebrno sodno palico obenem s ključi« (»legt den silbern Gerichts stab, sambt den schlüssl nider«). V petek 11. julija 1636 (s. z., 187) »položi« po svo-jem odstopu in zahvali za zaupanje župan Krištof Otho »torbo (das Kharnierl) in ključ na mizo«, 25. julija 1636 (fol. 204) »položi« od-stopivši mestni sodnik Franc Ciriani sodno palico s ključi vred na mizo (»sambt dem schlüssl auf dem Tisch«).

O prvem uradniku, ki mu je bilo na magistratu poverjeno urejevanje spisov, čujemo l. 1620., medtem ko so kranjski deželni stanovi nastavili prvega regulatorja že l. 1586.¹

S sklepom magistrata¹ je bil namreč postavljen za mestnega regulatorja in zaprisežen dotedanji izvoljeni nižji mestni blagaj-nik, član zunanjega sveta Ludovik Agnellati iz znane priseljene rodbine lekarnarjev in trgovcev. Določili so mu letno plačo 150

¹ Fr. Komatar: Über die Ziele der archivalischen Tätigkeit in Krain und die Bedeutung der Archive für die heimische Geschichte. Laibacher Zeitung 1904, št. 110—118.

¹ Vsi spodnji podatki so povzeti iz knjig o izdatkih in iz mestnih sodnih (sejnih) zapisnikov.

goldinarjev, medtem ko je v istem času imel mestni pisar kot najboljše plačani uradnik 364 goldinarjev. Službo je Agnellati nastopil 1. maja 1620 in je ostal na tem mestu do 1630, ko je bil imenovan za mestnega pisarja. Urejeval je dohajajoče spise, delal indekse k novim in tudi k nekaterim starejšim sodnim zapisnikom (n. pr. za l. 1594). Do 1650 je Agnellati kot mestni pisar opravljal hkrati tudi regulatorjevo delo. Z letom 1650. je bil nastavljen zopet poseben regulator v osebi Janeza Jerneja Bosia z letno plačo 36 goldinarjev. Po smrti Ludovika Agnellatija (6. marca 1656) je bil Bosio imenovan za mestnega pisarja in je isto leto še opravljal regulatorjevo delo. Sledi posebni regulator Mihael Zinser (1657—1680) s skromno letno plačo 25 goldinarjev, medtem ko je Bosio ostal mestni pisar nepretrgano do l. 1692, čeprav je bil vmes tudi mestni sodnik (25. jul. 1671—25. jul. 1674) ter celo župan (jul. 1676 do jul. 1679 in jul. 1682—jul. 1688). V letih 1681—1687 ni bilo posebnega regulatorja. Nato slede: l. 1688 Pavel Valerij pl. Schwizen z letno plačo 36 gld.,² l. 1689. ni regulatorja, 1690—1692 pa dotdanji mestni sollicitator Janez Lenart Bobež (Wobesch), ki je tudi pisarjev (sindikov) pomočnik in ima letne plače 150 gld. Z l. 1693. prevzame Bobež pisarsko mesto, regulator pa postane Ambrož Trelec (Trellitz) (1693—1707) z začetno letno plačo 80 gld, 1695 in 1696 po 100 gld, nato do konca po 200 goldinarjev. Po Trelčevi smrti (v jun. 1707) vodi od 5. junija do 5. septembra 1707 registraturo provizorično sindik (t. j. mestni pisar) Joahim pl. Graffhaiden, od 5. septembra 1707 dalje pa Jurij Ambrož Kappus do 10. februarja 1716. Kappus je bil pozneje tudi mestni sodnik (25. jun. 1735 do 25. jul. 1736) in župan (15. jul. 1740—18. jul. 1749). Kappusu je sledil na registratorskem mestu Anton Apih (Abich) od 10. febr. 1716 do 30. sept. 1722 z letno plačo 200 gld deželne veljave, od 1719 dalje pa s plačo 230 gld deželne ali 194 gld 3 kr nemške veljave. Plača mu je bila torej zvišana, medtem ko je mestni pisar dr. Fr. Ludovik pl. Radič ohranil plačo 364 gld deželne veljave, ki so jo imeli njegovi predniki. Registrator je bil pisarjev (sindikov) pomočnik, pisal in vodil je knjige, protokole itd. Apihu sledi regulator Janez Zlatoust Sodar (Sadar?) od 30. septembra 1722 do 31. marca 1768 z letno plačo 194 gld 3 kr nemške veljave, nato od 1. aprila 1768 z enako plačo Janez Mihael Vogou, ki je bil nastavljen najprej kot akcidentist, z 2. jun. pa kot pravi regulator po Sodarjevi smrti (s. z. 1768). Stanoval je v mestni pisarni (sedaj Mestni trg 27). Vogou je postal tudi zunanji svetnik in upravnik mestnih imenj. Jožefinske obsežne reforme se poznajo tudi v ljubljanskem mestnem arhivu. Z letom 1786. se nehajo »sodni protokoli« v posebnih vezanih knjigah. Začeni s letom 1784. so vpeljali novo registriranje. Vse kaže, da so pri tej priliki uničili velik del prejšnje registrature in ohranili v glavnem le »predspise« k tekočim

² Ta se je 1693 mavaja kot doktor prava in odvetnik v Ljubljani.

aktom. Sploh se more reči, da je iskanje gradiva po l. 1785. mnogo zamudnejše kot pred jožefinskimi reformami.

Ko je Vogou 1786 dobil službo upravnika devinske gosposke, je postal registrator, ekspeditor in taksator Jožef Debeljak (do 1797), sledil mu je Jakob Glavan. V registraturi sta delala poleg registratorja še dva registranta. Posebnega arhivarja ni bilo. Tako je ostalo dolga desetletja. »V registraturo so devali manj sposobne manipulativne uradnike, ki so sicer spretno opravljali tekoče posle, se pa niso zavedali, kaj imajo kdaj v rokah, ali ne bodo ti in ti spisi še kdaj pravi znanstveni zakladi, drugi pa spet ničvreden papir.«¹

12. maja 1866 je naslovil tedanji župan Etbin Henrik Costa na finančno sekcijo občinskega sveta n o t o tele vsebine: »Znano je, da je starejša registratura mestnega magistrata zaradi pogoste menjave v osebah registratorjev in zaradi prenašanja registrature v različne prostore v takem neredu, da je skoro popolnoma nemogoče najti kak spis. V treh različnih prostorih leže svežnji, deloma razdejani, neurejeni drug čez drugega in zato se je že pod mojimi predniki celo po javnem časopisju naglašala potreba njihove ureditve. Jaz sem tej zadevi od prvega trenutka svojega uradovanja posvetil pozornost, pa sem kmalu uvidel, da se z navadnimi močmi to delo nikakor ne da izpeljati. Še manj se to more pričakovati sedaj pri povečanem poslovnem obsegu magistrata. Nudi pa se za to prilika sedaj, ko se je ponudil g. P. pl. Radič, da opravi to delo za pavšalni znesek 80 gld. Ker je g. P. pl. Radič v urejevanju arhivov zelo izveden in je vsota 80 gld glede na obseg dela, ki bo zahtevalo vsaj dva meseca, zelo zmerna, mislim, da lahko predlagam sprejem te ponudbe« (fasc. V/14 št. 2720/1866). Občinski svet je sprejel sklep na seji 6. aprila 1866. Radič je delo končal 12. maja, torej v dobrih petih tednih. Jasno je, da v tako kratkem času svojega dela ni mogel kdo ve kako temeljito opraviti. Omejil se je na to, da je, kot sam pravi v svojem poročilu (spis 5400), arhivalije opremil z ovički, z navedbo datuma in kratke vsebine ter jih deponiral v ekonomovi pisarni. Od registrature je Radič našel 215 svežnjev, ki jih je vse »odprl, izprašil, uredil in najzanimivejše iz njih zabeležil, v mnogih primerih na novo fascikuliral, vložil in opremil s številkami«. Podobno je storil s protokoli, 236 po številu, ki jih je vse »osnažil, pregledal, zabeležil in vložil«. Razpostavil jih je deloma v prostoru starejše registrature, delno prenesel v novo registraturo, davčne knjige in še nekaj drugih protokolov pa spravil v omaro na hodniku, ki je bila dobro zaprta. Povrh je napisal »znanstveno poročilo« o arhivu, kjer je navedel na kratko vsebino listin in svežnjev. To poročilo je bilo nato matinsjeno v MHK 1866, str. 29—37. Zvišanja honorarja, ki je Radič zanj prosil, pa mu občinski svet ni priznal (glej Škerl, Ljubljana 1860—1869 str. 104. Ljubljana 1938.).

¹ Frhr. v. Helfert: Staatliches Archivwesen. Dunaj 1893. Založili Rudolf Brzezowsky in sinovi.

Arhiv je ostal še nadalje sestavni del registrature, o kateri se ne more reči, da je vladal v njej vzoren red, kar dokazuje dejstvo, da so si uradniki in drugi izposodili mnogo spisov, ki jih niso več vrnili. Mnogo škode je napravilo tudi nestrokovno škartiranje. L. 1886. je zapisal Vrhovec¹, da je »gradivo, nakopičeno na ljubljanskem rotovžji, tako različno in tako okorno, da mu je kos le mojster-ska roka. Nakopičeno res je gradivo in to v pravem pomenu besede, kajti v največjem neredu so pomešane in na kup zgnečene listine najrazličnejših stoletij in najrazličnejšega obsega.«

Šele 1898. leta so se na magistratu spomnili, da bi bilo treba imenovati posebnega arhivarja. Stvarno je privedla do tega ukrepa naklonjenost župana Ivana Hribarja do pesnika Antona Aškercu, ki je bil prav tedaj na prelomu s svojimi cerkvenimi predstojniki. 22. decembra 1897 je mestni magistrat ponovno razpisal službo magistratnega koncipista s prejemki V. činovnega razreda, event. magistratnega konceptnega praktikanta z adjutom letnih 600 gld. V določenem roku je dospelo 7 prošenj, med temi tudi Aškerčeva. Magistrat — to se pravi župan Hribar — je prošnje izročil personalnopravnemu odseku v posvetovanje in poročanje ter s svoje strani stavil tale ternopredlog: I. Anton Aškerc, II. Albin Semen, III. Fran Švigelj. Na tajni seji občinskega sveta 3. marca 1898 je odsek poročal, »da prav nobeden izmed prosilcev ni dokazal, da je izvršil zahtevane študije in izpite, ali pa da bi se kvalifikoval po svoji višji izobrazbi in splošni usposobljenosti za imenovano službo. Za sedaj naj se opusti ponovni razpis te službe, ki je bila že ponovno brezuspešno razpisana.« Odsek ugotavlja, da »razum koncipista manjka sedaj na magistratu uradnika, ki bi prevzel poslovanje in nadzorstvo v mestnem arhivu. Znano je, da je mestni arhiv zelo obširen in da tiči v njem velika zgodovinska vrednost. Zadnji čas je, da se najame človek, ki bi se strokovnjaški pečal z mestnim arhivom ter ga varoval škode. Arhivska dela opravlja sedaj po največ oficijal Mulaček, ki pa je že precej visoko v letih in bode torej kmalu ustavil svoje aktivno službovanje. Kar je mlajših uradnikov, se mora reči, da ni pravega naraščaja ravno za arhivsko službo, katera zahteva strokovnjaške moči.« Odsek predlaga, naj »se na novo ustanovi služba mestnega arhivarja s prejemki V. činovnega razreda. Glede usposobljenosti za to mesto se zahtevajo dovršene srednje šole in pa splošna izomika.« Za to službo je poročevalec Svetek predlagal na prvem mestu Aškercu. Občinski svetnik Gogala je menil, naj se odda služba mestnega koncipista prosilcu Albinu Semenu. O Aškercu je dejal: »Zdaj pa se hoče kar naenkrat priklopiti mestnemu uradništvu mož, ki je ponesrečil. Za tega moža se najde lahko še drugih potov, da se mu pomore. N. pr. Zvon nima urednika, naj se mu ta posel izroči, a pri vsem tem on

¹ Ivan Vrhovec, Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih. Kulturno-historične študije, zajete iz ljubljanskega mestnega arhiva. Ljubljana 1886. Matica Slov. Predgovor.

lahko deluje v mestnem arhivu, za katero delo naj bi mu župan izposloval posebno nagrado. V tem stanju bi imel Aškerc veliko lepše življenje kakor pa mestni arhivar.« V debati se je župan Hribar toplo potegnil za Aškercu, občinski svetovalec Plantan pa je dejal, »da pač priznava pisateljske zmožnosti Aškerčeve . . ., da pa ta nima potrebnih zmožnosti za uradniški posel. Res je, da je on pesnik, a ravno ti ljudje niso mirne krvi, to so ljudje, ki hočejo imeti prostost, in če on postane uradnik, bode nesrečen, kajti za take vrste ljudi ni sedeti cel dan v tesnih in zaduhlih pisarniških sobah. Mestna občina pa ne potrebuje pesnikov, temveč uradnikov. Aškerc pa, kar se tiče pisarniškega posla, ne bode znal nič . . .« Izjavlja se za prosilca Semena. Ta predlog je dobil 9 glasov od 18 še navzočih svetnikov in je bil zavrnjen šele z glasom predsedujočega dr. viteza Bleiweisa in po precejšnji debati sprejet odsekov predlog, da se razpiše služba mestnega arhivarja (spis št. 99 Pr.). Za službo so prosili Anton Aškerc, Fran Šmid in Alojzij Lenček. Na tajni seji občinskega sveta 7. julija 1898 je bil Aškerc imenovan za začasnega mestnega arhivarja s prejemki V. čin. razreda, ki se mu nakažejo s prvim dnem meseca, sledečega po nastopu službe (spis 214 Pr.). Aškerc se je preselil v Ljubljano šele 15. julija in je službo nastopil tri dni kasneje, ker si je šel poprej še ogledati zagrebški Zemaljski arhiv. Stalen je bil Aškerc od 1. januarja 1900. Na tem mestu je ostal do svoje smrti 10. junija 1912.

Aškerc se je kot arhivar vestno trudil in je napačen očitek nekaterih sodobnikov, da je užival sinekuro. Sestavil je »Splošni katalog ljubljanskega mestnega arhiva«. K 240 svežnjem aktovskega arhiva je izpisal tudi mnogo registrov, zlasti za dobo francoske Ilirije. L. 1905. je pridobil k prejšnjim sodnim protokolom od deželnega sodišča 59 nadaljnjih sodnih zapisnikov. Aškercu je treba šteti v posebno zaslugo, da ni ubogal prof. Fr. Komatarja in se ni dal pregovoriti za preureditev arhiva po tvarinah. Komatar je namreč objavil v letnem poročilu višje realke v Ljubljani za šolsko leto 1905/1904 članek »Das städtische Archiv in Laibach«, kjer je dejal: »Da takega arhiva, kot je mestni, ni mogoče urediti po splošno veljavnih znanstvenih načelih v tako kratkem času, kakor je storil Radics, bo pač vsakomur jasno. Samo obžalovati je, da je to ureditev arhiva obdržal tudi sedanji arhivar in se ne more odločiti za razdelitev arhiva po posameznih tvarinah, kar je edino pravilna pot pri razvrstitvi takih arhivov.« Nato je Komatar napravil »shemo, kako si zamišlja vzorno ureditev mestnega in podobnih arhivov«. Ne glede na to, da je predlagani Komatarjev »katalog mestnega arhiva« močno pomanjkljiv in v marsičem tudi netočen, bi moral Aškerc, če bi se hotel ravnati po Komatarjevem nasvetu, razdreti skoraj vse sveznje, napraviti docela nove iz množice prejšnjih in napisati nove indekse za te stotine novo sestavljenih povezov. Prejšnji indeksi bi postali docela neuporabni. Delo bi bilo sila zamudno in arhiv bi postal nedostopen vse dotlej, ko bi arhivar izgotovil nove indekse. Zgodilo bi se lahko tako, kakor se je zgodilo

svoj čas muzejskemu arhivu v Ljubljani, da so pri nepotrebnem preurejanju po tvarini ostali stari repertoriji deloma neuporabni, novih pa ni bilo, ali kakor tudi mestnemu arhivu za registraturo od l. 1814. do 1826. Nekdo je namreč pred desetletji preuredil magistratno registraturo iz teh let po tvarini, in sicer po označbah, kakor so jih vpeljali po letu 1826, ni pa za tako prenarejeno registraturo sestavil tudi novega indeksa, čeprav je razdril prav vse svežnje in napravil nove, pogosto iz cele vrste starih. Tako je s svojim napornim in sila zamudnim delom mnogo več škodoval kakor koristil.

Stališče, ki ga je zastopal Komatar nekoč kot moderno, je danes premagano. »Sedaj stremimo k obnovi starih serij, k prvotni ureditvi arhiva, z razliko od starih sistemov, ki so hoteli napraviti iskanje bolj priročno in pri tem pogosto niti uspevali niso. Taki poskusi so n. pr. kronološko urejevanje, abecedno (po imenih ljudi in krajev), decimalni sistem, posebej še ureditev po tvarini, ki je najbolj subjektivna, zato pa tudi najbolj samovoljna. Vsi ti načini imajo sicer svoje prednosti, imajo pa velikansko napako, da ločijo, kar je prvotno bilo združeno, da razdro sestav, ki se je ustvaril zgodovinsko, da ne spoštujejo izvora arhivalij in zgodovinske metode. Prednosti, tudi praktične, te zgodovinske metode so se izkazale s toliko očitnostjo, da ni več pomembnejšega arhiva, ki je ne bi skušal uporabljati. Seveda urediti spise po temeljih in po poreklu še ne pomeni, odreči se prednostim, ki jih dajejo drugi urejevalni sistemi. Zadostuje, da urejevanje spremljajo zaporedna arhivska dela, ki so mu potrebno dopolnilo, in sicer: sestava inventarjev, regestov, izvlečkov in indeksov. Ti se dajo lepo urediti po tvarini (vsebin), kronološko in abecedno. Na ta način je arhiv urejen po poreklu gradiva, obenem pa se z lahkoto najde vse, kar raziskovalec potrebuje.«¹

Aškerc je tudi uredil in razširil mestno knjižnico in poskrbel zlasti za bogato zbirko slovenskega časopisja iz svoje dobe. Objavil je več prispevkov, ki jih je črpal iz mestnega arhiva.

Aškercu je sledil v arhivu pesnik Oton Župančič, temu pa sedanji arhivar.

Do konca 1935 je bil mestni arhiv shranjen v neprimernih prostorih na rotovžu, kjer ga je pustil Aškerc. Konec leta 1935. je bil s knjižnico vred v naglici prepeljan v Turjaško palačo, kjer so prostori sicer znatno bolj primerni, ker se arhivalije ne kvarijo dalje kot poprej, vendar oprema (lesena) še ne ustreza modernim zahtevam. Pri prevozu je bil po krivdi tedanje mestne uprave ves arhiv brez vsakega reda nametan na kupe, mnogo svežnjev je bilo pri tem razdrtilih in pomešanih. Enako usodo je doživela mestna knjižnica. S tem je bilo v mnogočem uničeno vse prejšnje dolgoletno delo. Mestni arhivar, ki je šele po tem nagličnem prevozu znova prevzel službo, je leta 1936. arhiv (in knjižnico) popolnoma na

¹ Enciclopedia italiana, IV. zvezek.

novno pregledal, očistil prahu, opremil, kjer je bilo potrebno, arhivalije z novimi ovoji in povezi, z označbo svežnjev in letnic na kartonskih tablicah. Napravil je tudi nov katalog po svežnjih z označbo kratke vsebine poedinih spisov. Ta katalog je bil nato posebej urejen še abecedno, tako da je danes lahko najti, kar človek išče. Postopno je mestni arhiv prevzel še vso mestno registraturo do vključno l. 1890.

Najvažnejši del gradiva mestnega arhiva je bil l. 1944. spravljen v 41 velikih zabojih v zaklonišče univerzitetne knjižnice. Po osvoboditvi je bil docela nepoškodovan in neokrnjen vrnjen na svoje mesto v mestni arhiv, ki je bil v kratkem času zopet popolnoma urejen in posluje redno tako interno kot za zunanje raziskovalce in znanstvenike. Zaradi svojega bogastva pa bi zaslužil mnogo več pozornosti kot doslej. Iz zasežene Codelijeve imovine je pridobil mestni arhiv več pomembnih listin. Najstarejša je iz l. 1538. z dobro ohranjenim pečatom kranjskega vicedoma Žige von der Durr-a. Iz centralnega magistratnega poslopja pa je bil prenesen del registrature iz let 1891 do 1910. Spomladi 1947 je bila na novo opremljena soba v I. nadstropju, kamor se prepelje še ostala registratura do 1921. leta, obsegajoča več sto svežnjev. Potrebno bo v doglednem času opremiti še dve sobi, da bo mestni arhiv lahko sprejel še ostalo registraturo do 1936 v več tisoč svežnjih, dalje ohranjeni arhiv priključene občine Ježice, nekaj gradiva iz sodniškega in še drugih arhivov, ki interesirajo Ljubljano. V dobi po osvoboditvi je dalje prevzel mestni arhiv iz prejšnjega domovinskega urada popisno gradivo od l. 1830. naprej in gradivo ljudskih štetij v Ljubljani v količini preko 400 svežnjev. Pobrigali smo se za to, da bi shranili tudi arhive po osvoboditvi priključenih občin. Izkazalo pa se je žal, da so skoro vse to nenadomestljivo gradivo oddali kot star papir za predelavo v papirnico.

V letu 1947 je mestni arhiv začel nalagati dve novi kartoteki. V eni so po abecednem redu in po letnicah vpisani splošni podatki o ljubljanski in slovenski preteklosti, v drugi pa podatki o cenah, plačah, mezdah itd. in o njihovem razvoju v Ljubljani. Kartoteki nudita že precej obilno, predvsem pa skrajno poučno gradivo o razvoju cen ter s tem podajata nad vse zanimivo panoramo o socialnem razvoju v Ljubljani in v Sloveniji. Z delom, ki je jako zamudno, ker zahteva velike natančnosti in skrbnosti, nadaljujemo in bodo v doglednem času obsegale naše kartoteke vso zgodovinsko dosegljivo dobo. Nadalje pripravlja mestni arhiv prepise vseh listin, ki se tičejo Ljubljane, iz drugih dostopnih arhivov in zgodovinskih virov, da tako ustvari predpogoj za znanstveno dognano zgodovino Ljubljane. Tako delo je ena izmed najobčutnejših potreb današnjega časa.

Po dokončni ureditvi mestnega muzeja bo arhiv prirejal v eni izmed muzejskih sob periodične razstave arhivskega gradiva.

Danes so v mestnem arhivu spravljani in urejeni:

1. **Dokumentni arhiv**, ki obsega 15 listin iz 14. stoletja (najstarejša je iz l. 1320.), 30 iz 15. stol., 33 iz 16., 8 iz 17. in 90 iz 18. stoletja. Listine se hranijo v ovojih, na katerih je napisana vsebina v slovenščini, vsaki listini je pridejano pretipkano polno izvirno besedilo. Vsebujejo ljubljanske mestne svoboščine, pravice in obveznosti, kupne in prodajne pogodbe, naredbe o sodstvu, trgovini in obrti, ustanovne listine cerkvenih in šolskih ustanov itd. V posebni pergamentni knjigi so prepisi mestnih svoboščin, tako imenovana privilegijska knjiga iz l. 1566. s poznejšimi podatki. Privilegijska knjiga je samo sodobna kopija; izvirnik je izginil ob preselitvi zgodovinarja V. F. Kluna l. 1856. v Švico. V privilegijski knjigi je prepisanih 140 listin do l. 1744. Velika večina izvirnikov teh listin se je v stoletjih porazgubila. Klun je sicer objavil l. 1855. v »Diplomatarium Carniolicum« 107 teh listin, vendar s tako številnimi napakami, ki spreminjajo smisel besedila, da je dobra kopija privilegijske knjige, ki jo hrani mestni arhiv, toliko dragocenejša ne glede na to, da so Komatar in drugi pozneje mnoge listine objavili brezhibneje in jim dodali nove, dotlej neobjavljene dokumente.

2. **Mestni sodni zapisniki**, obsegajoči — s precejšnjimi vrzeli — dobo od 1521. do 1785. leta v 115 foliantih. V teh so zabeležena posvetovanja in sklepi mestne uprave ter civilni sodni procesi pred mestnim svetom kot prvostopnim sodiščem. Kriminalni zapisniki (»malefične knjige«) niso ohranjeni niti v enem izvodu. Dalje sklenjenih vrsta **zapisnikov občinskih sej** od 1851 do 1942 ter zapisniki občinskih sej priključenih občin Sp. Šiška, l. 1884—1888, 1902—1906; Moste, l. 1908—1936; Vič, 1919—1936; Zg. Šiška, 1908—1935 (nepopolno)z zapisniki odsekov in nekaterih društev ter računskimi knjigami. K sejnim zapisnikom 16. stol. je napravil sedanji arhivar delno manjkajoče indekse. Mestni sodni (in sejni) zapisniki so bili glavni vir, po katerem je sestavil arhivar svoje rokopisno delo »Ljubljanski mestni sodniki in župani« na 938 tipkanih straneh.

3. **194 letnikov mestnih knjig** (406 po številu) o prejemkih in izdatkih s pobotnicami od l. 1581. do 1775. To je dragocen in bogat vir za razvoj mestnega gospodarstva in občinske uprave, zlasti tudi za razvoj cen in življenjske ravni posameznih družbenih slojev v Ljubljani. O tem se izpisujejo v mestnem arhivu zabeležke na kartotečnih listkih in že sedaj nudijo precej obilno in poučno gradivo.

4. **173 ljubljanskih mestnih davčnih knjig in urbarjev** od l. 1600. do 1752. Tu so zabeleženi davčni podatki predvsem o »patidenčnih« (prostolastnih) hišah.

5. **31 zakladnih najemninskih knjig** (Camer Zims Urbarium), začeni z l. 1620. do l. 1752., kjer so davčni in najemninski podatki o »desetemu vinarju podvrženih« hišah in drugih nepremičninah, ki jim je bil magistrat zemljiška gosposka.

6. 9 urbarjev od l. 1752. do 1849., kjer so združeni podatki o obeh vrstah hiš in drugih nepremičnin, 5 urbarjev špitalskega imenja, nadalje 82 drugih urbarjev o novo pridobljenih mestnih imenjih (vicedomsko in Kozarje 1726—1848, križevniško 1738—1849, kapiteljsko 1733—1848 itd.). Dalje šentpeterski urbar iz l. 1517., 43 raznih protokolov (seznamov obrtnikov, policijskih dnevnikov, gasilskih poročil, zapisnikov o potnih listih itd.). V glavnem iz teh virov — poleg drugih urbarjev in starih zemljiških knjig v Nar. muzeju in na sodišču — je mestni arhivar sestavil rokopisno »Knjigo hiš« v 10 tipkanih in vezanih knjigah, obsegajočih na več tisoč polah sezname posestnikov vseh ljubljanskih hiš in drugih davčnih obvezancev (obrnikov, rokodelcev, trgovcev, umetnikov itd.) od konca srednjega veka do sredine preteklega stoletja, delno pa po podatkih novih zemljiških knjig vse do leta 1938. Pridejamo je tudi mnogo siceršnjih podatkov o posameznih zgradbah. Pri tem naj opozorimo, da je rokopis o ljubljanskih hišnih posestnikih, ki ga hrani Narodni muzej, zlasti za starejšo dobo docela nezanesljiv, pogosto naravnost poln zamenjav. Podobno so Radicseve »Alte Häuser« vse prej kot brezhibne.

7. Aktovski arhiv, ki obsega vso magistratno tako imenovano staro registraturo (t. j. prejete spise in koncepte odposlanih spisov, često tudi priloge) od 1784 do 1890 s priloženimi prejšnjimi spisi, segajočimi tudi v 14. stoletje, skupaj 1545 povezov (fasciklov), 389 knjig vložnih zapisnikov, indeksov in registrov ter 9 kartotečnih zbirk regestov.

8. Arhiv fužinske graščine in še nekaj manjših zapuščin in pridobitev.

9. Arhivi priključenih občin (zelo pomanjkljavi).

10. Gradivo ljudskih štetij.

11. Lazarimijeva genealoška zbirka, zbirka fotografij, zlasti ljubljanskih, Levčeva korespondenca, zbirka slovenskih okrožnic od 1765 do 1848 in razne manjše stvari.

Vladislav Fabjančič

Zborovanja in društveno življenje

III. zborovanje slovenskih zgodovinarjev

Slovenski zgodovinarji so se že pred sovražno okupacijo dvakrat sestali v Ljubljani in na Ptujski gori, dočim je tretji sestanek v Mariboru preprečil sovražni udor. Zato je bilo zaradi splošne neorientiranosti nujno, da se skliče III. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, ki se je vršilo v prostorih Univerzitetne in narodne knjižnice v Ljubljani dne 10. nov. 1946. Tam se je dajal obračun o dosedanjem delu in poročilo o opustošenju med okupacijo ter se določile smernice za nadaljnje delo. V predsedstvo so bili izvoljeni univ. prof. Milko Kos, prof. Franjo Baš in dr. Josip Korošec.

Dopoldne je ravnatelj Zavoda za zaščito in znanstveno proučavanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije dr. Fran Štjanc orisal v obširnem referatu splošne smernice naprednega spomeniškega varstva in novo zakonodajo, ki daje mnogo upanja, da bo spomeniškem varstvu določeno ono mesto, ki mu gre po vsej pravici. V okviru teh zakonskih uredb je Zavod izdelal načela spomeniškega varstva, pravilnike o varstvu izkopanin in spomenikov ter je sestavil s pomočjo svojih zaupnikov sezname zaščiteneh stavb in mestnih delov. Naglasil je, da je to delo mogoče izvršiti le z vzgojo najširših ljudskih plasti, ker one krepijo čut socialne, moralne in politične povezanosti z ljudsko skupnostjo. Zaradi razmer, ki jih je povzročilo vojno opustošenje, je bila pglavitna naloga Zavoda, da je takoj po svoji ustanovitvi pričel z delom na terenu, da je reševal z nujnimi intervencijami najbolj ogroženo spomeniško gradivo in da je nudil takim objektom v sorazmerju z danimi tehničnimi sredstvi in krediti prvo pomoč.

V drugem delu referata je podal nekatere smernice za novodobno sistematsko in metodično pravilno muzejsko delo s posebnim ozirom na izgradnjo ljudske prosvete. Muzeju je treba dati novo vsebino in novo obliko, urediti ga je treba v smislu aktualnih prosvetnih teženj ljudskih množic.

Kot koreferent je kustos Ptujkega mestnega muzeja dr. Josip Korošec načel problem pokrajinskih muzejev. Ugotovil je, da ima pokrajinski muzej iste naloge kot osrednji muzej, le s to razliko, da so slednji po navadi čisto reprezentativnega pomena. Gradivo je treba razstaviti tako, da bo služilo širokim ljudskim množicam v vzgojne in poučne namene. Zato so pokrajinski muzeji neobhodno potrebni, kar so videli tudi v drugih državah, kjer imajo odstotno mnogo več pokrajinskih muzejev, ki imajo vso državno zaščito in velike subvencije. V nadaljnjem izvajanju je nakazal problem izkopavanja na Ptujskem gradu, ki je izzvenel v zahtevo, izraženo v resoluciji, »naj ministrstvo za prosveto čimprej določi komisijo zaradi zaščite arheološko, zemljepisno in urbanistično pomembnega zemljišča na ptujskem gradu, kjer se vrše za staroslovansko zgodovino izredno pomembna raziskovanja.«

Ravnatelj Narodnega muzeja v Ljubljani dr. Jože Kastelic je to, kar je podal dr. Korošec za Ptuj, posplošil in podal pregledno sliko o arheoloških problemih, ki so prav sedaj postali pereči. Podčrtal je, da gre novi arheologiji pri nas glede na tehnično plat za komplekse najdb,

za njihove medsebojne odnose in torej poleg vertikalne grupacije tudi za horizontalno razmestitev. Drugačni so pa tudi cilji. Pokazati je treba čim jasneje in pravilneje razvoj družbe v preteklosti in doprinesiti svoj delež k oblikovanju družbene zavesti sedanjosti. Temu bodo morala priskočiti na pomoč glasilo, izpopolnjene arheološke karte, muzeji in zlasti skrb za kader mladih arheologov, da bi se pravilno vzgojil.

S tem je bil dopoldanski del zborovanja izčrpan in popoldne je arhivski referent Federalnega zbirnega centra Modest Golia podal pregled stanja naših arhivov, koliko, kdaj in kako so uničevali oz. odpeljevali okupatorji naše arhivsko gradivo in kaj je bilo rešeno. Ravnatelj Osrednjega državnega arhiva Slovenije Jože Maček je očrtal delo ODAS-a in izrazil željo za čimprejšnjo zidavo novega arhivskega poslopja, ker stari prostori ne odgovarjajo svojemu namenu in so mnogo pretesni. Arhivar Škofijskega arhiva v Ljubljani dr. Maks Miklavčič je v prvem delu svojega referata orisal kratko zgodovino in vsebino škofijskega in kapteljskega arhiva v Ljubljani, v drugem delu pa razpravljaj o strokovni pripravi arhivarjev in o položaju slovenskih arhivov. Naglasil je, da se pravo delo za znanstveno izrabo arhivov ni še niti začelo. Sedaj je prva naloga, ki jo je treba rešiti, vprašanje škartiranja registratur in izobrazba arhivskega naraščaja, ker niso naši arhivi zadostno zasedeni s strokovnimi močmi. Član Instituta narodne osvoboditve dr. France Škerl pa je v pregledni sliki arhivskega gradiva, ki ga hrani INO, nakazal sisteme, po katerih so ti arhivi nastajali.¹

V diskusiji, ki je tem referatom sledila, je bila naglašena zlasti potreba po evidenci in inventarju arhivov. Ta vprašanja pa bo najlaže rešil sestanek arhivarjev, za katerega naj bi dalo pobudo Zgodovinsko društvo za Slovenijo.

Po končani debati o arhivih, je upravnik Pokrajinskega muzeja v Mariboru prof. Franjo Baš podal kratek historiat slovenskega zgodovinskega časopisja in ugotovil, da je za danes važno izdati osrednje zgodovinsko glasilo, ki naj obravnava naloge Zgodovinskega društva za Slovenijo. Nujno pa je, da se povežejo tako zgodovinska društva kot zgodovinsko glasilo z najširšimi ljudskimi množicami, kar mora biti slehernemu namenu in cilj.

V dopolnilo referata prof. Baša je privatni docent dr. Josip Zontar iznesel nekaj temeljnih misli o bodočem urejanju slovenskih zgodovinskih časopisov. Poudaril je, da je treba s posebno vneto raziskati in urediti nakopičeno snov za zgodovino zadnjih let, ki so tako pomembna za slovenski narod.

Po referatu dr. Josipa Zontarja je zadnji referent v širokih potezah naglasil potrebo, povezati vse one, ki se kakor koli bavijo z zgodovinskimi znanostmi, v zgodovinska društva, kjer bi se šele začelo načrtno delo. Drobno delo bi se vršilo v pokrajinskih zgodovinskih društvih, dočim bi imelo osrednje društvo naloge, poiskati zveze z zunanjim svetom in izdelati načrte za bodoče znanstveno delo na zgodovinskem področju. Vsako društvo bo moralo najti pot do množičnih organizacij in jim pomagati v njihovem prosvetnem delu. Zato naj revija razpravlja o osnovnih vprašanjih zgodovinske vede v člankih posplošujočega značaja.

Uspelo in na mislih bogato zborovanje je bilo po tem referatu zaključeno in na predlog zastopnika Zgodovinskega društva v Mariboru je bilo sklenjeno, da se bo prihodnje zborovanje vršilo v Mariboru ob priliki odprtja Pokrajinskega muzeja v jeseni 1947. M. Golia.

¹ Referati M. Golie, J. Mačka in Fr. Škerla so objavljeni v tem letniku Zgodovinskega časopisa, referat M. Miklavčiča pa je bil posnetek njegovega tozadevnega članka v Zborniku za umetnostno zgodovino 19 (1943), str. 71—80.

Tajniško poročilo

Po osvobojenju se je »Muzejsko društvo za Slovenijo« znašlo v popolnoma novih razmerah. Čas je narekoval prelom s preteklostjo. Zato je bilo nujno, da se društvo preosnuje ne samo iz splošno organizacijskih vidikov, temveč tudi, da da novi odbor društvu nov odnos do spremenjenih družbenih političnih in narodnostnih razmer. Zategadelj je bil na občnem zboru, ki se je vršil 28. decembra 1945, izvoljen nov odbor s tov. dr. Francetom Škerlom kot predsednikom na čelu, ki si je zadal nalogo, pripraviti zborovanje slovenskih zgodovinarjev in reorganizirati društvo res v pravi organizacijski center slovenskih zgodovinarjev.

Na več sejah je odbor razpravljajal o teh dveh temeljnih vprašanjih in pripravil do izrednega občnega zbora 5. maja 1946 osnutek novih pravil, ki ga je občni zbor sprejel z nekaterimi spremembami. Ta pravila spreminjajo »Muzejsko društvo za Slovenijo« v »Zgodovinsko društvo za Slovenijo«, ki naj bi postalo šele pravi organizatorni center slovenskih zgodovinarjev.

Nato se je vršil 9. novembra 1946 ustanovni občni zbor »Zgodovinskega društva za Slovenijo«, ki je sprejel nova pravila, katerih temeljna težnja je, da bi vezala splošne težnje našega časa s pozitivnimi težnjami iz dobe pred sovražno okupacijo. Društvo naj ne bo več samo administrativni organ za izdajanje glasila, ampak središče, kjer naj bi našel slovenski zgodovinar opore in pobude pri svojem delu. Zato bo društvo sklicevalo sestanke zgodovinarjev na srednji šoli in jih seznanjalo z naj-novejšimi izsledki zgodovinske vede. Za poživitev dela društva pa se bodo člani obvezno sestajali v krožkih, kjer bi se razgovarjali o delu in uspehih njihovega znanstvenega dela. Tudi glasilo ne bo le objavljalo menačrtno prispelo gradivo, temveč bo z načrtnim iskanjem novih poti in podajanjem izsledkov napredne zgodovinske znanosti imelo stik s člani. Tako bo sta glasilo in društvo mogla zajeti tudi široke ljudske množice, ki so bile do sedaj odmaknjene in neobveščene o delu slovenskih zgodovinarjev.

Poleg tega je prišla od Zgodovinskega društva v Mariboru pobuda, da se vključi v naše društvo kot sekcija za severovzhodno Slovenijo. Odbor je pozdravil to zamisel in meni, da je taka vključitev možna v smislu točke 13 društvenih pravil, čeprav ta člen ne omenja sekcije, marveč odseke. Na prihodnjem občnem zboru namerava odbor predložiti to interpretacijo v odobritev. Zgodovinsko društvo v Mariboru pa smo že prosili za sporočilo njihovega odbora in delovnega načrta.

Občni zbor je za izvršitev tega načrta izvolil nov odbor, ki ga sestavljajo predsednik dr. France Škerl, podpredsednik prof. dr. Milko Kos, tajnik Modest Golia, blagajnik dr. Maks Miklavčič, knjižničar dr. Jože Kastelic in odborniki prof. Mirko Košir, docent dr. Bogo Grafenauer, prof. Ciril Jezeršek in Marjan Britovšek. Za preglednika sta bila izvoljena dr. Fran Šijanec in Jože Maček, v razsodišče pa prof. dr. France Stele, Boris Bačič in prof. Milan Škerlj. Za načelnika uredniškega odbora za društveno glasilo je bil določen dr. Bogo Grafenauer.

Ljubljana, junij 1947.

M. Golia.

Knjižna poročila in bibliografija

Naša zapadna meja v novejši italijanski zgodovinski literaturi

Carlo Schiffrer, *La Venezia Giulia. Saggio di una carta dei limiti nazionali italo-jugoslavi (con la carta annessa)*. Roma 1946. 124 strani.

Carlo Schiffrer, *Sguardo storico sui rapporti fra Italiani e Slavi nella Venezia Giulia*. Trieste 1946. Istituto di storia moderna dell'Università di Trieste. 38 strani.

Matteo Bartoli e Giuseppe Vidossi, *Alle porte orientali d'Italia. Dialetti e lingue della Venezia Giulia (Friuli e Istria) e stratificazioni linguistiche in Istria*. Torino (Gheroni). 1945. 118 strani.

R. Battaglia, *Le civiltà preromane della Venezia Giulia e le prime immigrazioni slave*. V zborniku *La Venezia Giulia, terra d'Italia*. Editrice La Società istriana di archeologia e storia patria. Venezia 1946. Stran 57 do 58.

Camillo de Franceschi, *La Venezia Giulia regione storicamente italiana, dimostrazione documentaria*. Prav tam, stran 59 do 79.

Fosco Latini, *Italianità della Venezia Giulia con particolare riguardo al'700 nella Città di Gorizia e suo territorio*. Udine 1946. Arti grafiche friulane. 250 strani.

Pravda za državno mejo med Jugoslavijo in Italijo je — prav tako kot ma naši — tudi na italijanski strani sprožila nastanek vrste knjig in razprav, ki naj bi — seveda z italijanskega stališča — zagovarjale in utemeljevale mejne in ozemeljske zahteve Italije. V kolikor so mi bile dosegljive in v kolikor posegajo s svojim razpravljanjem v panoge, ki se jim posveča naše zgodovinsko glasilo, bodo predmet sledečega pretresa.

Razloge za italsko in zato italijansko pripadnost Slovenskega Primorja in Istre iščejo nekateri italijanski zgodovinarji celo v predzgodovinski, prazgodovinski in rimski dobi. Ne bom tu navajal razne poceni krilatice o nekdanjem zavojevanju imenovanega ozemlja po rimskih legijah in podobne, kot jih ima posebno mnogo zgoraj navedena knjiga Latinijeva. Večjo pozornost je posvečati trditvam, ki jih je napisal prehistorik R. Battaglia v razpravi, omenjeni na čelu tega sestavka. Razmere v predzgodovinski, prazgodovinski in rimski dobi navaja kot dokaz že takratne povezanosti primorskih krajev z Italijo, čeprav, kot pravi po drugi strani C. Schiffrer pravilno, vesti o najstarejših prebivalcih Slovenskega Primorja in Istre nimajo nobenega pomena za etnične razmere sedanjosti (*Sguardo storico*, str. 3). S tem v zvezi in glede na to, da gre za probleme, ki so že od zdavnaj »znanstveno rešeni in premagani«, kot je zapisal Battaglia sam (str. 49), je povsem odveč, da je ta avtor posvetil podkrepitvi teze »Iliri in Veneti niso romanizirani avtohtoni Slovani« kar celo poglavje svoje razprave.

Nekoliko dlje se je pomuditi pri ostalih trditvah Battaglie. Battaglia pravi, da je kultura jamskih prebivalcev v Slovenskem Primorju in Istri povezana s kulturami italskih plemen, da je kultura gradišč (castellieri) produkt mediteranskih ljudstev, da ima venetsko-ilirska kultura italski značaj. Ni dvoma, zvez z Italijo nihče ne zanika, toda prav tako in včasih v še večji meri so očitne zveze z Alpami, Balkanom in Podonav-

jem. Battaglia sam primerja, ko navaja paleolitske postaje in najdbe na Krasu, s temi najdišča Krapino, Potočko zijalko in Njivice pri Radečah. Kar se gradišč tiče, naj citiram njegov stavek (str. 42): »Glavna značilnost julijskih kastelirjev, kakor tudi onih v Hercegovini, v Bosni, na dalmatinskih otokih, v beneških predalpah in v tridentinski Benečiji so okopi iz kamena brez malte, ki varujejo stanovališče.« Torej kultura zelo širokega območja, od osrčja centralnih Alp pa globoko notri na Balkan segajoča. V to kulturo v območju venetsko-ilirskih ljudstev in jezika je hkrati z našimi primorskimi kraji zajeto tudi kranjsko zaledje, kar dokazujejo med drugim najdbe iz nekdanje mecklenburške zbirke, opisane v A. Mahrovč knjigi *Treasures of Carniola* (New York 1934), ki jo Battaglia večkrat navaja.

Prav tako kot se predzgodovinska in prazgodovinska doba navajate za utemeljevanje etničnih meja oziroma zahtev sedanosti, tako se v tej in taki zvezi poudarja tudi rimska doba. Res je, da ni samo rimska država, marveč je tudi rimska Italija segala v političnem oziru preko večjega dela našega ozemlja, toda pretirano se od italijanske strani rada naglaša rimska civilizatorična prežetost teh krajev, kakršna da je še vidna v številnih ostankih, latinski toponomastiki in italijanskem jeziku kot nasledniku latinskega (Battaglia, Bartoli, Vidossi).

K tem in takim argumentom bi bilo pripomniti, da prežetost Slovenskega Primorja in Istre v rimski dobi z rimskim bistvom, latinštvom in romanštvom za časa rimske zasedbe nikakor ni bila tako močna kot se to večkrat misli in trdi. Rimska kultura in civilizacija se je vlegla le kot sorazmerno tenka vrhnja plast nad okupirane narode, ki so si znali ohraniti še prav mnoge svojstvenosti svoje kulture in civilizacije, jezika in vere, družbenih in drugih razmer, kar vse nikakor ni bilo tako tesno povezano z Italijo in Rimom. Mnogo tega se je ohranilo tudi preko propada rimskega gospostva in mnogo več kakor si navadno predstavljamo je prešlo vsega tega v slovanska ljudstva naših krajev v porimski dobi, ki so bila po svoji družbeni ureditvi in načinu življenja v mnogočem mnogo bližja staroprebivalcem kot rimskim zavojevalcem. Trdovraten odpor raznih ljudstev, od katerih naj omenim le Japode, ki gotovo ni ponehal po vojaški pokoritvi od strani Rima, kaže tudi na veliko nasprotstvo, ki je obstajalo in se nedvomno še dolgo obdržalo med zavojevalci in zavojevanimi.

Nasprotstvo med mestom in podeželjem, ki je marsikje značilno za slovanstvo in romanstvo v srednjeveških in kasnejših stoletjih, ima svoj začetek že v rimski dobi. Rimske upravne in vojaške postojanke v mestih nikakor niso zajele podeželja v celoti, ga »romanizirale«. »Rimska kultura je bila v bistvu konstruktivna kultura mest«, pravi Schiffrer in dodaja, da je z osnovnimi dejstvi, do kod je seglo ekonomsko, upravno in kulturno življenje mest, računati, ko trdimo, da je v cesarski dobi bila Julijska Krajina romanizirana (Sguardo storico, str. 5, 6).

Zelo rada se navaja od italijanske strani že meja rimske Italije na Učki, Hrušici in Julijskih Alpah. Tudi Bartoli jo poudarja v prilogi italijanskih tez (str. 34). Temu nasproti je naglasiti, da ta meja ni bila stalna in da se je premaknila v teku stoletij nekolikokrat. Za časa nestvora imenovanega »ljubljska pokrajina« (1941—1943) so Italijani radi poudarjali, da je v 3., 4. in 5. stoletju potekala meja Italije na Trojanah, vključivši ljubljansko kotlino, kar historično drži. Toda mi bi zopet mogli navajati, da je vzhodna meja langobardske Italije v 7. in 8. stoletju potekala na črti med Furlansko ravnino in kraško-alpskim robom, približno tam, kjer poteka danes slovensko-romanska jezikovna meja.

Od strani Italijanov se rado naglaša, da izvira italijanski jezik v deželi, ki jo oni imenujejo »Julijska Benečija«, iz starega latinskega jezika. To je točno, toda manj se naglaša, da to le preko vmesnih štadijev, ki še danes niso povsem izginili. Slovenci in Hrvati od vrhov Alp pa do južnega konca Istre ter do Kvarnera imajo beneški dialekt italijan-

skega jezika govoreče sosede šele od časa zavlade Benetk, ki je postala v Istri in Furlaniji dokončna v prvi polovici 15. stoletja. Toda tudi to še danes ne velja za vse odseke slovensko-romanske jezikovne meje. Od Kanalske doline pa do Gradiške ob Soči so sosedi Slovincem romanski Furlani in le v mestih in v nekaterih večjih krajih se govori tudi italijansko. Pri Trziču (Monfalcone), kjer je bil trikot Kras—Soča—morje nekdanj v političnem oziru beneški, so sosedje Slovincem beneški dialekt govoreči Italijani. V Trstu in bližnjih Miljah se je poseben tip romanskega govora, sorodnega furlanščini, dokončno umaknil italijansko-beneškemu dialektu šele v začetku 19. stoletja. Na istrskem polotoku se je beneški dialekt po času prej približal slovanskim govorom; le v in okoli Rovinja in Vodnjana je poseben istrski govor ohranil del nekdanj svojega veliko večjega območja vse do današnjih dni (o romansko-italijanskih jezikih in govorih razpravljata z uporabo obsežne literature predvsem Bartoli in Vidossi).

Glede prihoda Slovanov niso mnenja na italijanski strani enotna. Naj nekatera naštejemo: Slovani so se pojavili kot vojaška krdela najprej ob koncu 6. stoletja, po času za Langobardi in tem sledeč; vendar teh Slovanov ne gre izenačevati s pastirskim in poljedelskim ljudstvom Slovencev, ki se je kasneje naselilo v teh krajih (Schiffrer, Sguardo storico, str. 6, 7; La Venezia Giulia, str. 26, 27). Slovani se niso naselili pred koncem 8. stoletja (Battaglia, str. 52). Slovani so se naselili v več valih, od katerih so prvi iz predkarolinške dobe (Bartoli, str. 20). Slovanska naselitev se je začela v 7. stoletju (Vidossi, str. 79). Prvi Slovani v Istri bi bili oni, ki jih omenja zapisnik o sodnem zboru pri Rižani leta 804 (Franceschi, str. 75).

Menim, da Schiffrer nima prav, ko hoče delati razliko med Slovani, ki napadajo kot gospodujoča plast langobardsko Furlanijo v 7. in 8. stoletju, in onimi Slovani, ki so kot baje podložna plast pastirjev in poljedelcev naselili obrobje Furlanske ravnine. Slovan in Slovan po Schiffrerju v raznih razdobjih ne more pomenjati vedno isto. — Zgodovinski viri, ki od konca 6. stoletja govore o Slovanih v Istri in ob mejah Furlanije, in vse kar vemo o premikanju in naseljevanju Slovencev v onem času, govori proti Schiffrerjevi tezi, najbolj pa glavni vir, zgodovina Langobardov Pavla Diakona, iz katere je razvidno, da so okoli 700 Slovani, v težnji po boljši paši za svoje črede, z orožjem v rokah, naseljevali obrobne furlanske predele, prodirali proti Furlanski ravnini, da, se celó v tej sami bili s Furlani in Langobardi.

Drugo, čemur ugovarja Schiffrer, je, da bi se bili Slovenci v svoji ekspanziji proti zapadu ustavili pred utrjeno črto, ki bi jo bili Langobardi zgradili ob robu Furlanske ravnine in da bi bila ta sodoločilna za nastanek slovensko-romanske jezikovne meje. Schiffrerju se zdi težko verjetno, da bi bili Langobardi svoj obrambni limes postavili pred vrati Čedad, prestolice takratnega furlanskega dukata. Glavni vir za to dobo, Pavel Diakon, govori drugače in proti Schiffrerjevim pomislekom. Čedad je v 7. stoletju cilj obrskih in slovenskih napadov; Čedad je člen in celo osrednja postojanka langobardske utrjene črte, ki je ob robu Furlanske ravnine postala sodoločilna za nastanek slovensko-romanske jezikovne meje; skoraj tik do pred vrata Čedad segajo še danes Slovenci.

Na slovenskem zapadu nimamo opraviti z neko kasnejšo infiltracijo slovenskega elementa, ki da je deloma umetnega nastanka, kar se tako rado poudarja od italijanske strani. Res je, da se slovanska naselitev ni izvršila povsod istočasno, da je bila ob Soči, Nadiži in na Krasu kompaktnejša, manj zamotana in po času zgodnejša kot na primer v Istri, da potek naselitve in oblikovanje slovensko-romanske sosesčine na ozemlju med Alpami in Kvarnerom nista bila povsod enaka in da je po posameznih odsekih njuna problematičnost različna. Vendar pa je bila slovanska naselitev toliko strnjena, da o kaki zgolj infiltraciji ne more biti govora.

Se najmanj problematična je slovensko-romanska sosesčina v odseku med Kanalsko dolino in morjem. Tu imamo romanizacijo nekaterih redkejših slovenskih naselbin v porečju reke Bele (Fella), od stare zemljiško-posesetne in politične bamberško-koroške meje pri Pontebì pa do Možaca (Moggio) ter poznosrednjeveško romanizacijo slovenskih vasi v Furlanski ravnini. Edini važnejši problem v tem slovensko-romanskem mejnem sektorju je kraj Gorica. Schiffrer mu je posvetil posebno pozornost (*Venezia Giulia*, str. 29 do 31). Schiffrer primerja Gorico s tem, kar je v fizikalni geografiji ozemlje sredi med otokom in polotokom; kot tako sega tudi Gorica s svojim narodnostno mešanim ozemljem in značajem v čisto slovensko ozemlje, leži pa ob stiku dveh slovenskih dolin, Soške in Vipavske doline. Ime kraja je, odkar se z označbo »vas«, ki se v jeziku Slovencev imenuje Gorica«, omenja leta 1001 prvič v zgodovini, nedvomno slovensko. Kot vas je Gorica slovenskega izvora, kot trg in mesto po nastanku prav takega značaja kot številna druga mesta na Slovenskem. Z nastankom Gorice bi se najbolj dal primerjati Pazin (Schiffrer, *La Venezia Giulia*, 63), ki je prav tako kot Gorica postal pomemben šele, ko je pri naselbini postavil svoj grad fevdalni gospod. Ker je bil ta nemškega rodu (goriški grofje) zato dotok tudi Nemcev, ki so bili v prvih stoletjih omenjanja Gorice poleg Slovencev močnejši od Romanov. Nemci usihajo takrat, ko preneha oblast, ki Nemce privablja, naseljuje ali pospešuje, kajti v deželi sami Nemci nimajo etničnega substrata. Pri Gorici je to vidno dvakrat posebno očitno: ko je 1500 prenehala oblast nemškega rodu grofov goriških in 1918, ko je propadla Avstrija s svojimi germanizirajočimi tendencami. Romanstvo v Gorici je mlajše od slovenstva in od tanke plasti nemštva, vseljene s fevdalnimi gospodarji. Odločilno za romanstvo-italijanstvo v Gorici je po Schiffrerju šele 16. stoletje, ko mu je vrsta okoliščin bila v prilog: konec nemško-fevdalne dinastije grofov goriških; ločitev mestne uprave od uprave dežele; priključitev deželi nekaterih povsem furlanskih predelov; vojni dogodki in gospodarski razvoj, ki je v mesto uravnaval močan dotok iz Furlanije; protireformacija s pospeševanjem italijanskega jezika v šolah. Močnejša afirmacija romanstva pa pomenja hkrati delno asimilacijo v Gorici domačega ali v Gorico naseljujočega se slovenstva. Tako Schiffrer. Glede jezikov, ki se v Gorici govore, navaja Schiffrer poročilo papeškega nuncijskega Porcije iz leta 1567., ki navaja tri jezike (slovenski, italijanski, nemški). Poročila te vrste glede slovenskega jezika v Gorici bi se za 16. in 17. stoletje dala še pomnožiti in z njimi popraviti oziroma spopolniti vesti, ki jih za sicer samo italijanski jezik v Gorici in na Goriškem navaja Latini (str. 42). Vendar slovenstvo v Gorici nikakor ni bilo v socialnem in kulturnem oziru tako inferiorno, kakor bi mogli sklepati iz nekaterih opazk pri Schiffrerju, še bolj pa pri Latiniju. Zdravnik Anton Muznik, ki v svojem delu o goriški klimi (*Clima Goritiense* 1781) na zanimiv način opisuje, kako prebivalci Goriške žive in ki ga Latini tako rad citira, je bil — naj to dodam od svoje strani — doma od Sv. Lucije na Mostu pri Tolminu in se je šolal na Kranjskem in Hrvaškem.

Pri reki Timavi, ki je prastara etnična in politična meja, doseže slovenska jezikovna meja morje, ob katerega mejijo nato Slovenci v strnjem obsegu v razdalji okoli 20 kilometrov. Pri Trstu pa se narodnostna podoba zopet spremeni. Od zgoraj navedenih del poveča večjo pozornost starejšemu narodnostnemu razvoju v Trstu in okolici edini Schiffrer. Po pravici poudarja Schiffrer majhnost tržaškega mesta vse do 18./19. stoletja, po pravici tudi gospodarske razmere, ki so pri Trstu prav tako kot v Istri vplivale na oblikovanje narodnostnih sosesčin. Meščankmet, ki živi v mestih, obdeluje sam ali pa po kolonih svoja polja in vinograde, oljčne nasade in drugo pred mestom — to je podoba, ki je veljala za Trst še do prve polovice 18. stoletja in do najnovejšega časa za številna istrska mesta (Koper, Piran in druga). Schiffrer gre predaleč v zanikanju oziroma zmanjševanju slovenskega elementa v tržaški oko-

lici in v samem mestu Trstu tudi v starejši dobi. Proti Schiffrerju poučarjam, da nam znani seznam tržaških prebivalcev iz leta 1202 kaže, da je obstajala tudi v samem obzidanem mestu Trstu znatna manjšina Slovencev meščanske pripadnosti in da niso imena iz leta 1202 samo »izjeme, ki potrjujejo pravilo, da so bili vsi meščanski stanovi od temelja italijanski« (Schiffrer, *La Venezia Giulia*, str. 57). Isto govore v prid Slovencev kasnejši sezname te vrste in bogato arhivalno gradivo od 15. stoletja dalje, ki ga Schiffrer ne navaja. Toliko bolj moremo sklepati, da so bili številni slovenskega rodu oni, ki niso bili vpisani v liste meščanov, ki so živeli v mestu kot »mali ljudje« ali pa v bližnji okolici kot poljedelci. Politična priključitev Trsta k zaledju v drugi polovici 14. stoletja in naseljevanje prebegov pred Turki v tržaški okolici sta slovenski element v mestu in okolici okrepila. Proglasitev Trsta za svobodno luko leta 1719 je dala mestu možnosti velikega razvoja in v narodnostnem oziru značaj, ki je usmerjen v kozmopolitizem. Konec beneške republike 1797 je zrušil politično in ekonomsko pregrado avstrijsko-beneško, bil pa zopet v korist večjemu italijanskemu dotoku in dokončni likvidaciji starega tržaškega romanstva.

Največ problemov je združenih z narodnostno zgodovino Istre. Tude glede Istre opažamo, da italijanski zgodovinarji pojav Slovanov v Istri radi po času stavljajo v mlajšo dobo, da govore o infiltraciji Slovanov kjer imamo opraviti o strnjeni kolonizaciji, da zanikajo kadaršnokoli politično pripadnost Istre onstran Učke pod Hrvaško in da prehajajo molče preko hrvaškega glagoljaštva v Istri, ki je bilo tako živo v književnosti, bogoslužju in upravi. Tudi političnim zvezam dela Istre z zaledjem radi ugovarjajo. Glede teh je ugotoviti: notranja Istra s Pazinom je politično del Kranjske od 15. do začetka 19. stoletja; pa tudi Reko so v 15. in 16. stoletju nekaj časa šteli h Kranjski.

Kaže se, da so narodnostne razmere Istre ohranile svojo še največjo stalnost v slovenskem severozapadnem delu, drugod pa bile močno spremenjene po naseljevanju in naselitvenih tokovih v različnih dobah in od strani različnih narodnosti. V zaledju mest Kopra, Izole in Pirana imamo opravka s prav starimi slovenskimi naselbinami in naselbinskim območjem ter z odnosi Slovanov do primorskih mest, ki so podobni onim pri Trstu. Vendar moramo tudi v koprsko-piranskem odseku razlikovati več slovenskih naselitvenih območij in plasti.

Gospodarskim pogojem gre pri presoji in razlagi istrskih narodnostnih problemov velik pomen. Naj nekatere, ki so tesno povezani z gospodarskimi razmerami in ki se jih deloma dotika tudi Schiffrer, naštejemo. Nasprotje in odnosi med slovanskim poljedelskim prebivalstvom in onimi mestnimi naselbinami, ki so bile pretežno romanske. Slovanski kmet-kolon na deželi in romanski kmet (paulan), ki živi v mestu in hodi obdelovati svojo izven mestnega obzidja ležečo zemljo. Kasneje doseljeni Čič-pastir, naseljen na terenu, ki je za pastirstvo bolj prikladen kot zemlja drugačnega značaja, ki jo obdeluje njegov sosed — poljedelec, ki je slovanski staroprebivalec. Fevdalci in fevdalni red pospešuje naseljevanje slovenskega ruralnega prebivalstva. Beneška državna oblast pospešuje naseljevanje prebivalstva, ponajveč Slovanov, nekaj pa tudi Italijanov, Furlanov, celo Grkov, Rumunov in Albancev v kraje, ki so od druge polovice srednjega veka zaradi kužnih bolezni, vojnih dogodkov in drugega zapadli v veliko opustelost. Nekatera istrska mesta v demografskem oziru propadajo, kajti njihova ekonomska stagnacija ne privablja svežega slovenskega dotoka, kot sili ta v gospodarsko procvitajoči ali pa v gospodarskem oziru močnejši Trst; pomanjkanje dotoka je pa izolirano romanstvo v teh mestih ohranilo veliko bolj neizpremešano kot se je to dogajalo v Trstu. Slovanski jezik so v Istri prevzemali taki drugorodci, ki so živeli v enakih ali podobnih gospodarskih in socialnih razmerah kot sosedge Slovani (Rumuni, Albanci), niso ga pa ali so ga pa

le v manjši meri prevzeli oni, ki so živeli v drugačnih socialnih in gospodarskih razmerah kot Slovani (Battaglia, str. 53).

Poseben značaj gre v nekaterih ozirih narodnostnemu razvoju na kvarnerskih otokih in na Reki. Na kvarnerskih otokih se srečuje na morje navezano meščansko romanstvo s slovenskim poljedelstvom in pastirstvom. Lošinj, prvič omenjen šele 1384, je v začetkih povsem slovanska ustanova, kot Gorica ali Pazin, kamor prodre sorazmerno zelo pozno romanstvo oziroma italijanstvo (Schiffrer, La Venezia Giulia, str. 72). Še v 17. stoletju so v Velikem Lošnju pisali notarske listine in krstne knjige v glagolici in v cerkvah so glagoljali (Schiffrer, prav tam, str. 74).

Starejša zgodovina Reke je zavita v temo. V srednjem veku je po Schiffrerju (La Venezia Giulia, str. 76) »jezikovno-narodnostni značaj tega središča slovenski« in »služba božja se bere v glagolici«. Kot pri Gorici je naseljevanje Italijanov na Reko sorazmerno pozno in v zvezi z razvojem gospodarskega življenja. Kot v Gorici pospešuje italijanstvo protireformacija, vendar ostane glagoljaštvo dolgo živo. Odkar je 1719 postala Reka svobodna luka, je njen narodnostni razvoj, v nekoliko zmanjšanem merilu sicer, v mnogočem podoben onemu v Trstu.

Milko Kos.

Statistika o Julijski krajini

Roglič J., Le Recensement de 1910, ses méthodes et son application dans la Marche Julienne. Institut Adriatique, Sušak 1946. Str. 74 in 5 zemljevidov. — Lavo Čermelj, Recensement de 1910 à Trieste. Institut Yougoslave d'études internationales, Beograd 1946. Str. 28. — Données statistiques sur la structure ethnique de la Marche Julienne. 1946. Str. IX in 35. — Cadastre national de l'Istrie d'après le Recensement du 1er Octobre 1945. Edition de l'Institut Adriatique, Sušak 1946. Str. XIII in 626 in 3 zemljevidi. — Index patronymique. Supplément au Cadastre national de l'Istrie d'après le Recensement du 1er Octobre 1945. Edition de l'Institut Adriatique, Sušak 1946. Str. 150.

Ko je Svet ministrov za zunanje zadeve v Londonu septembra 1945 sprejel glede nove jugoslovansko-italijanske državne meje načelen sklep, naj bo to »črta, ki je po svoji naravi predvsem narodnostna meja, ki bo pustila čim manjše možno število prebivalcev pod tujo upravo«, je bila s tem tudi jugoslovanski znanosti postavljena aktualna naloga: pokazati pred svetom narodnostno mejo med Jugoslavani in Italijani. Naloga spričo velike narodne zavednosti slovenskega in hrvatskega ljudstva na spornem ozemlju in spričo njegovega sijajnega zadržanja tako med narodnoosvobodilno borbo kot v času borbe za meje na konferencah ni bila težka; razen v Istri, kjer je položaj s statističnimi viri zamotan, je bila njena rešitev lahka tudi v tem pogledu, saj vsi ti viri jasno dokazujejo popolno utemeljenost trditev Memoranduma FLR Jugoslavije o narodnostni pripadnosti Julijske krajine k Jugoslaviji. Spričo falzifikatorskih, z veliko propagandistično spretnostjo napisanih italijanskih propagandističnih publikacij (predvsem Sator, Popolazioni della Venezia Giulia, Rim 1945, delo je bilo predloženo tudi kot uradni aneks, ki so ga Anglosasi največkrat konsultirali pri presoji narodnostnega položaja) pa ni bila njena rešitev za naše mejne zahteve nič manj potrebna in odgovorna.

Postavljena naloga je vsebovala predvsem tri glavna vprašanja: 1. Kot najnovejše jezikovno štetje v Julijski Krajini je bilo treba predvsem kritično pretresti in prikazati italijansko štetje iz l. 1921. 2. Ker je prevladovalo mnenje, da naj bi določanje narodnostne meje slonelo predvsem na avstrijskem štetju iz l. 1910, za katerega so Anglosasi trdili, da je nepristransko, je zahtevalo posebno to štetje podrobnejšega kritičnega pretresa. 3. Obdelava obeh teh dveh vprašanj je služila seveda le kot sredstvo za poglobitveni problem, za ugotovitev oz. dokazovanje resničnega

narodnostnega stanja v Slovenskem Primorju in Istri. Ta tretja naloga je bila najtežja v Istri, kjer so vsi starejši statistični viri nezanesljivi zaradi načina izvedbe štetij, tako da je bilo nujno potrebno podrobno ugotavljanje dejanskega stanja na terenu.

V zvezi z reševanjem teh nalog so nastala vsa zgoraj našeta dela, ki jih bomo v naslednjem kratko karakterizirali in pretresli.

J. Roglič se je v svojem delu o štetju l. 1910 lotil vseh treh zgoraj navedenih vprašanj. Po kratkem uvodu, v katerem podaja namen knjige, prehaja h kratki karakteristiki vseh jezikovnih štetij v Julijski krajini od srede 19. stoletja naprej. Deli jih v tri razdobja.

Pri prvem razdobju (štetja 1846, 1851, 1857, 1869) gre v resnici le za eno samo etnografsko štetje, Czörnigovo »etnografsko«
statistiko iz l. 1846 (na Reki 1851). V kolikor so bili v statističnih publikacijah objavljeni podatki o jezikovni delitvi prebivalstva ob poznejših štetjih, gre le za prenašanje odnosov med posameznimi jezikovnimi skupinami iz l. 1846 na pozneje na novo ugotovljene skupne vsote prisotnih avstrijskih državljanov. Zato številke za l. 1857, ki jih Roglič uporablja kot samostojen vir, to v resnici niso in jih je treba črtati iz samostojnih podatkov o narodnostnem stanju (zlasti je treba pripomniti to za Trst, pri katerem gre razlika med podatki 1846 in 1857 brez dvoma na račun zamenjave Slovencev in Italijanov pri tem prenašanju). Kriterij tega prvega štetja v resnici ni bil etnografski (izvor prebivalstva), kot z vsemi ostalimi dosedanjimi etnografi misli tudi Roglič, marveč tačasna jezikovna pripadnost, kar dokazuje edini ohranjeni fragment Czörnigove statistike (za Slovensko Koroško v zapuščini Petra Kozlerja). Kritičen pretres istega fragmenta dokazuje tudi, da zanesljivost tega štetja ni tako neoporečna, kakor misli Roglič, marveč da je tudi prikrojeno v korist vladajočih narodov. Istrski narodni kataster iz l. 1945 kaže, da so med te spadali tudi istrski Italijani. Vsi trije zemljevidi med tekstom (Häufner, Sprachenkarte der Oesterreichischen Monarchie, 1846; Czörnig, Ethnographische Karte der Oesterreichischen Monarchie, 1856; Kiepert, Völker und Sprachenkarte von Oesterreich und den Unter-Donau Ländern, 1867) slone prav na tej statistiki. Häufnerjeva karta jo izrablja le grobo, še pred njeno podrobno obdelavo, pa tudi Czörnigova karta, ki je bila dolga desetletja podlaga za vsa kartografska podajanja narodnostnega stanja v habsburški monarhiji, je bila za avstrijsko polovico izdelana že pred 1848, ko se je začela kontrola podatkov, ki je popravila nekatere najbolj kričeče napake v prvotni obdelavi statističnega gradiva v škodo slovenskih narodov. Tudi to dokazuje pretres ohranjenega fragmenta Czörnigove statistike v zvezi s Czörnigovo karto.

Zelo dobra je Rogličeva karakteristika drugega razdobja štetij (1880—1910), kjer s pomočjo najrazličnejših virov, poluradnih izjav in znanstvenih obdelav statističnega gradiva ugotovi najprej nezanesljivost števnega kriterija (»Umgangssprache«) avstrijskih štetij v tem času. V posebnih odstavkih obravnava tudi italijanizacijski vpliv šole, uprave in zlasti gospodarskega pritiska, momentov, ki so značilni za življenje in števne rezultate zlasti v Istri in v mestih (Reka, Trst, Gorica).

V tretjem razdobju (italijanskih štetij) gre spet le za eno jezikovno štetje (1921), ker je fašistična Italija v statistiki opustila jezikovno rubriko. S številnimi podrobnimi primeri neizpodbitno dokaže falzifikatorski značaj tega štetja, za katerega je bila celo italijanska vlada sama prisiljena v svojem uradnem memorandumu priznati (septembra 1945), da ne zasluži vere (a vendar je njegove številke citiral De Gasperi še na mirovni konferenci v Parizu!), dočim je italijanski ekspert Schiffner (Autour de Trieste, Paris 1946, str. 17) moral razkriti, da so v njem »večji ali manjši falzifikati«.

Po tej splošni karakterizaciji preide Roglič najprej na podrobnejši pretres štetja 1910, kjer vplete tudi splošnejši odstavek o izpeljavi avstrijskih štetij po števnih komisarijih, ki so imeli tisoč možnosti, da napeljejo

vodo na svoj mlin« (Schiffner, n. n. m.). Svoje kritične pripombe osredotoča predvsem na Trst, Reko in Pulj, poleg tega pa citira še številne značilne primere iz zahodne Istre, ki jasno dokazujejo krivičnost tega štetja za Jugoslovane v korist Italijanov, ki so imeli v rokah krajevno oz. deželno upravo.

Na podlagi tega, kritičnega pretresa se ob podatkih vseh starejših štetij loti ugotovitve, kakšno je bilo na pragu prve svetovne vojske resnično narodnostno stanje v Julijski Krajini. Pri tem pretresu po pokrajinah je bistveno popravil predvsem število Jugoslovanov v Trstu (80.000, na podlagi volivnih rezultatov), v Istri (270.000, na podlagi privatnih anket iz l. 1910) in na Reki (24.000). V vsej Julijski Krajini je bilo l. 1910 po njegovih korekturah preko 600.000 Jugoslovanov.

Tri dve poglavitni poglavji pojasnjujeta dva velika priložena zemljevida, ki prikazujeta v pikčasti metodi narodnostno stanje 1910 po avstrijskem štetju in po Rogličevi korekturi.

V zaključku svojega tehtnega dela Roglič kritično pretrese in zavre še teorijo o avtoktonosti italijanskega prebivalstva v Julijski Krajini in kratko prikaže njegov resnični razvoj in prihod v zgodovini.

Čermeljeva knjižica obravnava problem istega štetja v Trstu, vendar ne z namenom ugotovitve resničnega stanja. Z opisom falzifikatorskega načina štetja in naknadnega falzificiranja podatkov v števni polah, kar je bilo neizpodbitno dokazano pri uradni korekturi, ki jo je na slovensko zahtevo izvedla državna oblast, jasno karakterizira nezanesljivost tega štetja sploh. Pri delni korekturi se je povišalo število Jugoslovanov v Trstu za 21.325 (od 57.894 na 59.519). Poglavitna vrednost Čermeljeve knjižice je v tem, da objavlja vse dokumentarično gradivo v zvezi s parlamentarnim sporom glede te revizije v dunajskem državnem zboru.

Uradna statistična publikacija v svojem uvodu kratko, zato pa kristalno jasno dokazuje naše osnovne etnografske teze o Julijski Krajini: popolnoma jasen potek naše zahodne narodnostne meje med Alpami in Jadranom (od vseh slovenskih mejnih občin je bil % Slovencev l. 1910 po uradnem štetju le v dveh med 80—90%, v vseh drugih pa je znašal nad 90%); kompaktnost slovenskega narodnostnega ozemlja, v katerem sta le dva narodnostna otoka, Trst in Gorica, oba z močnim deležem slovenskega prebivalstva; nezanesljivost statističnih rezultatov 1910 in 1921 v Trstu in Gorici. Prav tako jasno so izražene naše teze tudi v drugem delu uvoda, ki obravnava Istro: tu je posvečeno nekaj več prostora kritiki štetij, predvsem pa je jasno izražena razbitost italijanskega prebivalstva po posameznih mestih in obratno kompaktnost jugoslovanskega ozemlja, ki ta mesta obdaja. Poseben odstavek je posvečen tudi upadanju teh mest v času italijanske oblasti v Julijski Krajini.

Uvodu sledi obsežen tabelaričen del, ki v posebnih tabelah podaja statistične rezultate za Trst (1910, 1921), Goriško (1910, 1921), Notranjsko (1910, 1921), Kanalsko dolino (1910, 1921), Beneško Slovenijo (1921) in Istro (1910, 1921, narodni kataster 1945). Nihče, kdor ni imel sam opravka s statistiko, ne bo znal dovolj ceniti zlasti istrskega dela tabel, ki so najtrdnjša kritika italijanskega štetja 1921. Ta uradna publikacija je mojstrsko delo univ. prof. Zwittra, med znanstveniki našega najzaslužnejšega borca za pravične slovenske meje, najzaslužnejšega ne le zato, ker je bil centralna oseba pri vsem našem pripravljalnem delu od komisije za meje IOOF l. 1941/42 preko Znanstvenega inštituta v partizanih do Inštituta za ispitivanje mednarodnih pitanj pri Ministrstvu mostranih poslov v Beogradu in poglavitni znanstveni delavec na vseh konferencah, na katerih so se po vojski obravnavale naše meje in pri pripravah za te konference, marveč tudi zaradi svoje požrtvovalnosti pri tem delu. Nihče, kdor tega dela ne pozna od blizu, ne bo vedel, kolikokrat se ob naših publikacijah — primer je tudi ta, ki jo obravnavamo — srečuje v resnici z njegovim delom, ki je v zadnjih treh letih prihajalo na dan skoraj izključno brez navedbe avtorjevega imena, v uradnih pu-

blikacijah ali kolektivnih delih (prim., Oko Trsta, 1945, kjer je tudi precejšen del njegov).

Za ugotovitev resničnega narodnostnega stanja v Istri je bilo zaradi spornosti in pomanjkljivosti vseh statističnih virov treba izvesti podrobno preiskavo na terenu. Pod vodstvom zagrebškega univ. prof. Rogliča je Jadranski institut na Sušaku izvedel podroben popis prebivalstva, prvi, pri katerem se je upošteval namesto občevalnega rodbinski jezik, poleg tega pa še posebej narodnostna pripadnost. Publikacija tega narodnega katastra, izvršenega v teku oktobra 1945 po stanju prebivalstva dne 1. oktobra, je edinstvena statistična publikacija, kot je nima nobena druga jugoslovanska pokrajina. V njej objavljeno gradivo ne bo služilo le geografu, statistiku in statistično interesiranemu zgodovinarju, marveč tudi za študij kolonizacije in različnih lingvističnih problemov.

V svojem glavnem delu vsebuje ta publikacija po upravnih enotah iz l. 1910 urejene statistične podatke vseh avstrijskih štetij od 1880 do 1910 in narodnega katastra 1945 po krajih, vsa rodbinska imena, razdeljena med jugoslovanska in italijansko-furlanska in še nekatere splošne zgodovinske podatke najnovejšega časa. Podatki narodnega katastra so na kraju urejeni tudi v obliki dveh preglednih tabel, njihovo izrabo pa olajšujejo še trije zemljevidi, ki prikazujejo jezikovno stanje, narodnostno stanje in upravno razdelitev 1945 v primeri z upravno razdelitvijo 1910. Del tega osrednjega dela sta tudi še register krajev (še v glavni publikaciji) in register rodbinskih imen (v posebnem dodatku).

Pred tem glavnim delom je še tehnični uvod, ki opisuje delo na terenu (sestavljen od uredniškega odbora), še važnejša pa je analiza kriterijev za delitev imen po svojem izvoru (razdeljen je v dva dela, ker so h glavnemu tekstu v dodatku še nekateri popravki in novi podatki); avtorji te analize so Petar Skok, Mirko Deanović in Fran Ramovš, ki so opravili filološko delo v zvezi s to tehtno publikacijo.

S temi štirimi deli nismo seveda izčrpali niti še vseh etnografskih del, ki so jih dali jugoslovanski znanstveniki v boju za našo zahodno mejo, kaj šele vseh drugih. Vsekakor pa kažejo že ona napor jugoslovanske znanosti, da podpre v tem boju jugoslovansko ljudstvo na terenu, ki je nosilo njegovo največjo težo.

Bogo Grafenauer.

Koroški zbornik

Uredili Bogo Grafenauer, Lojze Ude, Maks Veselko.
1946. Državna založba Slovenije v Ljubljani. 658 str.

Koroški Zbornik je najobsežnejše in najpomembnejše delo, kar smo jih Slovenci doslej imeli o Koroški. Lojze Ude v »Uvodni besedi« pravilno konstatira, da je bila nemška literatura o koroškem problemu doslej neprimerno obsežnejša od naše, pri tem je bila pa v taki meri lažniva, potvarjala, napačno tolmačila ali zamolčevala dejstva, da so morali vsi tisti, ki so to literaturo poznali, občutiti pomanjkanje temeljitega znanstvenega dela o Koroški pri nas kot pravo narodno sramoto. S Koroškim Zbornikom je ta vrzel izpolnjena in Lojze Ude ima prav, ko piše, da je tako delo omogočila šele osvobodilna borba, ne samo zato, ker je danes problem »aktualen«, ampak tudi zaradi borbenosti, ki jo preveva, in naprednih perspektiv, ki jih odpira.

Moj namen ni, da v podrobnostih ocenjujem razprave v Zborniku; v tem primeru bi moral napisati novo študijo; za mnoge razprave si tudi ne lastim kompetentne sodbe. Hočem samo opozoriti na glavna dognanja ter pobude in glavne vzrledi v Zborniku s stališča koroške problematike v celoti in s stališča zgodovinarja posebej.

Svetozar Ilešič daje v Geografskem orisu Koroške predežno geografsko sliko, s posebnim ozirom na sedanjost problematiko.

Regionalna geografija Koroške je podana bolj po geomorfoloških edinicah kakor po življenjskih edinicah, za katere na pr. pogorja ne predstavljajo samostojnih enot, ampak meje med temi enotami. Zgodovinar bo pogršel, da v njegovem članku in v Zborniku sploh ni obdelana historična geografija Koroške. Tudi zgodovinski pregled večjih geografskih edinic, ki jim je Koroška pripadala, in manjših edinic, na katere se je delila, daje jasen odgovor na vprašanje, ali je Koroška »nedeljiva«, »prirodna enota«; obseg Noricum, Karantanije, rimskih mestnih teritorijev in srednjeveških grofij ter kasnejše upravne spremembe dokazujejo, da so sedanje koroške meje in centralna vloga Celovca in Beljaka historično relativna dejstva, ki veljajo v določeni historični konstelaciji, a se spremenijo, ko se spremeni ta konstelacija; dokazujejo, da je mogoče tudi Koroško deliti v več edinic, ki morejo živeti neodvisno druga od druge. — Zelo kratko je avtor obdelal gospodarske probleme; to ni bila njegova naloga, a za Koroški Zbornik predstavlja vsekakor vrzel dejstvo, da v njem ni posebne gospodarske študije niti za vprašanja povezanosti koroškega gospodarstva kot celote (v tem oziru so zanimivi tudi nekateri rezultati, do katerih je prišel nacist M. Straka v svoji rokopisni študiji »Die Verkehrsgebundenheit der Kärntner Wirtschaft mit der Umwelt«, 1934), niti za vprašanje medsebojnih gospodarskih odnosov med posameznimi deli Koroške.

M. Kosova študija Slovenska naselitev na Koroškem predstavlja sintezo raziskovanj o slovenski kolonizaciji, pa tudi o srednjeveški germanizaciji in postanku narodne meje, napisano od avtorja, ki pozna najbolje srednjeveško kolonizacijo in srednjeveško topografijo slovenskih dežel ter je sam že prej pisal o srednjeveški kolonizaciji Koroške; zelo bi bilo želeli, da bi nam avtor kmalu dal celotno sliko srednjeveške topografije in kolonizacije slovenskih dežel.

B. Grafenauerjeva Država karantanskih Slovencev je koncept obsežnejšega dela o istih vprašanjih in s podrobnimi dokazili za vso Slovenijo, kakor obeta avtor v pripombi ob začetku (str. 77). Tu ne morem ocenjevati vseh tez, ki jih avtor zastopa, in samo izražam željo, da bi avtor svoje delo kmalu dokončal in izdal in da bi bilo potem to delo o najvažnejšem problemu slovenske srednjeveške zgodovine temeljito prediskutirano. Njegova teza, da se problem kontinuitete med antiko in srednjim vekom postavlja drugače na teritoriju rimskega imperija, ki so ga osvojili in naselili Germani, in drugače na ozemlju, ki so ga naselili Slovani, se mi zdi točna; prav tako je jasno, da je problem karantanske države, kakršna koli so že različna tolmačenja, mogoče razumeti le iz slovansko-vzhodnoevropske zgodovine, in da so zgrešeni vsi tendenciozni poskusi, ki bi ga hoteli spraviti v zvezo z germanskimi državnimi tvorbami.

Kmečki upori na Koroškem B. Grafenauerja so povzetek njegove disertacije »Boj za staro pravdo. Slovenski kmet ob koncu 15. in v začetku 16. stoletja, Ljubljana 1944«. Poskus, da uporabi obseg teritorija kmečkih uporov za določitev slovenske narodnostne meje (str. 115—16), se mi zdi tvegan.

Izhodišče razprave B. Grafenauerja Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes tvori predvsem podrobni podatki Czoernigove etnografske statistike iz l. 1846 in ostali viri iz istega časa, ki so se nahajali v zapuščini Petra Kozlerja in ki jih je l. 1941 odkrila M. Elizabeta Pfeifer za svoje delo v Historičnem seminarju ljubljanske univerze. Czoernigova statistika iz l. 1846 (oz. za ogrske dežele l. 1850) je prva uradna etnografska statistika za vso nekdanjo Avstrijo in edina statistika te vrste do l. 1880, a tudi pozneje so se vršila štetja le po »občevalnem jeziku« in ne po materinskem jeziku ali narodnosti; zato se zanjo zanimajo raziskovalci vseh nekdanjih avstrijskih narodov. A njeni rezultati so znani le za večje upravne enote; prepis v Kozlerjevi zapuščini predstavlja prvi primer, da nam je njen pramaterial ohranjen

v prvotni obliki za najmanjše enote; v tem je pomen Grafenauerjeve razprave, ki utegne zanimati preko okvira Koroške vse, ki se zanimajo za Czoernigovo statistiko. Avtor je izvedel nelahko delo rekonstrukcije smisla podatkov in njihove kritike in prišel do rezultata, da je bilo naštetih tedaj nad 20.000 Slovencev premalo. — V naslednjih poglavjih avtor zelo izčrpno in obsežno, s pritegnitvijo vseh virov in preko kritike uradnih štetij rekonstruira razvoj realnega etničnega stanja na Koroškem v teku poslednjih sto let. Kriterijev, ki so mu odločilni, ne analizira, a očitno je, da mu gre za materinski jezik, ki je obenem jezik razgovora v rodbinskem krogu. Lingvist bi seveda pri germanizaciji razlikoval več vmesnih stopenj in procesov. Njegovi rezultati so dobro utemeljeni in po mojem mnenju bo vsaka nova razprava še dolgo časa mogla samo v malih detajlih dopolniti ali korigirati Grafenauerjevo sliko. Nujno labilnih je le nekaj mest, kjer se avtor oddalji od trdnega kriterija materinskega jezika in sedanjega rodbinskega jezika ter statistično dokazljivih števil (str. 216, 231, 245).

Manj obdelana je subjektivna stran koroškega nacionalnega problema, vprašanje narodne zavesti. Avtor v tem oziru le dopolnjuje trditve, ki sem jih postavil jaz v brošuri »Koroško vprašanje« (ponatis iz Sodobnosti, Ljubljana 1937), s strani koroških socialnih demokratov pa A. Falle v H. Lagerjevi brošuri »Abwehrkampf und Volksabstimmung in Kärnten 1918—20« (Celovec 1930). A izčrpna obdelava tega problema bi zahtevala, da bi šel avtor, ki podaja politično zgodovino zadnjih sto let skupaj z zgodovino germanizatoričnega pritiska v svoji sledeči sicer izčrpani razpravi Germanizacija treh Avstrij, preko ugotovitev, kakšni politični tabori so bili na Koroškem in kakšna je bila njihova moč pri volitvah, do globlje analize, kakšen je bil odnos teh taborov do nacionalnega vprašanja: kako se pri liberalnem meščanstvu družijo večja izpostavljenost nemškemu političnemu pritisku in sugestivni vtis nemškega bogatstva, nemške socialne nadrejenosti in nemške kulture z odbijajočim dejstvom, da je slovenska politika na Koroškem v rokah konservativcev, da je slovenski liberalizem v drugih pokrajinah kompromisarski in da ne razširi svoje akcije na Koroško, kar je vse skupaj vodilo te liberalce v nemški tabor; kako se je na Koroškem čisto konkretno na terenu izražalo napačno pojmovanje nacionalnega vprašanja pri socialni demokraciji; kako slovenski konservativni tabor pri vsem svojem slovenstvu in agilnosti prav zaradi svoje konservativnosti ni mogel imeti radikalnih perspektiv in oblik narodne borbe in kako je potem vse to dajalo slovenski narodni borbi na Koroškem značaj krotkosti in defenzivnosti, kar jo že v dobi zadnjih desetletij stare Avstrije razlikuje od nacionalne borbe primorskih Slovencev. Vse to je vplivalo tudi na objektivno etnično stanje, saj je bila germanizacija najmočnejša prav v neagrarnih krajih, kjer se je prebivalstvo najhitreje množilo. Taka analiza, tak obračun s preteklostjo bi pa tudi šele dala odgovor na vprašanje, kakšne nove perspektive, nov duh in novo borbenost je prineslo v nacionalno borbo koroških Slovencev narodnoosvobodilno gibanje.

Zanimiva je Grafenauerjeva teza, da je treba večjo moč nemškega nacionalizma med koroškimi Nemci v primeri z drugimi avstrijskimi pokrajinami — dejstvo, ki o njem ne more biti dvoma za ves čas od šestdesetih let preteklega stoletja dalje — razlagati z nacionalno borbo proti Slovencem (str. 236). Pri Nemcih v slovenskem delu Koroške je ta nacionalizem povsem razumljiv, ker je te Nemce predstavljalo v glavnem meščanstvo, nosilec nacionalizma, podobno kakor je bilo to pri nekdanjih Nemcih v drugih slovenskih pokrajinah ali pri Italijanih Trsta in Istre, ki so z izjemo delavstva večinoma pristaši skrajnih nacionalističnih struj. Avtor pa razširi svojo tezo tudi na čisto nemške dele Koroške; o njegovi razlagi je mogoče diskutirati, dejstvo pa je vsekakor, da kažejo v tem delu Koroške tudi kmetije drugačno usmerjenost kakor na pr. kmetije

v jugozapadni Goriški, nekdanji pristaši habsburškega legitimista monsignora Faiduttija.

Nisem kompetenten za oceno razprav Fr. Ramovša O pomembnosti nekaterih pojavov v slovenskih narečjih na Koroškem, kjer avtor med drugim pobija trditve o posebnem »windisch« jeziku koroških Slovencev, Ivana Grafenauerja Slovensko slovstvo na Koroškem, živ člen vseslovenskega slovstva, in Franceta Marolta Gibno-zvočni obraz slovenskega Korotana. Omenim naj le, da predstavlja razprava I. Grafenauerja pravo literarno zgodovino slovenske Koroške v najširšem smislu besede, z vključitvijo narodne poezije, da nimamo podobne regionalne literarne zgodovine za nobeno drugo slovensko pokrajino in da je ta razprava ena od najtehtnejših v Zborniku.

Dobro politične, vojaške in diplomatske borbe 1918—19 in dobo plebiscitne borbe obdelujeta razprava Boga Grafenauerja Vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje na mirovni konferenci leta 1919, ki se bavi le z diplomatsko borbo, in Ivana Tomšiča Plebiscit na Koroškem s pravne strani. Lojze Ude v uvodu sam ugotavlja, da v Zborniku še ni temeljitejše in kritične razprave o oboroženi in plebiscitni borbi iz leta 1918—20.

B. Grafenauer je uporabil nove izdaje diplomatskih dokumentov (žal ne pozna knjige R. A. Carrié, Italy and the Peace Conference, New York 1958) in rokopisne elaborate, ki prejšnjim avtorjem niso bili znani, in njegova razprava je zato boljša in temeljitejša od vsega, kar je bilo o tem doslej pri nas napisanega. Ostane še naloga, da se razišče vse ono, kar je v ozadju vseh izjav na konferencah in memorandumov, predvsem privatni stiki in razgovori, ki so prav tako važni, a težko dostopen vir diplomatske zgodovine. Za nekatere aspekte diplomatske borbe za Koroško bo treba tudi odslej poleg Grafenauerjeve študije upoštevati tudi prejšnjo literaturo.

I. Tomšič v svoji obsežni razpravi ni samo obdelal pravnoformalno stran plebiscita in izčrpno navedel vse ugovore proti izvedbi plebiscita s formalne strani, ampak se je dotaknil tudi drugih strani koroškega plebiscita. Temeljita kritika samega načela plebiscita bi morala biti seveda nujno ideološkega značaja. Odgovor na vprašanje, kateri so bili neformalni vzroki, zaradi katerih smo izgubili plebiscit, vprašanje, ki se ga je avtor le kratko dotaknil, je pa — vsaj po svoji najvažnejši strani — v zvezi s celotnim problemom nacionalne zavesti in politične orientacije, ki sem ga omenil že zgoraj.

Fr. Škerl je podal v Koroški borbi za svobodo obsežno sliko narodnoosvobodilne borbe na Koroškem, kakršne doslej za druge pokrajine nimamo; razprava je pisana bolj popularno kakor večina drugih, vsebuje mnogo citatov iz virov, sloni na zelo obsežnem gradivu in trditve so, kolikor mi je mogoče preveriti, dobro osnovane. To je prva večja študija te vrste, ki sloni na bogatem gradivu, zbranem v Muzeju Narodne Osvoboditve.

Lojze Ude v zaključni razpravi Avstrija, pangermanizem in Koroška veže koroško vprašanje s širšim vprašanjem Avstrije, njene samostojnosti in demokratizacije. Naša zahteva po Slovenski Koroški je sicer utemeljena sama po sebi, neodvisna od notranje ureditve in samostojnosti Avstrije. A dejstvo je, da svet gleda danes na koroško vprašanje kot na del širšega avstrijskega vprašanja, in dejstvo je, da za nas ne more biti vseeno, koga imamo za severnega sosedo. Kdor pazljivo prečita Udetovo razpravo, vidi, da avtor govori tudi o stremljenjih, ki hočejo ustvariti samostojno in demokratično Avstrijo, da govori o njih s simpatijo in poudarja, kako bi bila zmaga takih stremljenj v našem interesu,

čeprav obenem pripominja, da so ta stremljenja še šibka. A pretežna vsebina njegove razprave, ki sega časovno nazaj nekako do l. 1848, obstoji v opisovanju, kako močna je v Avstriji pangermanska tradicija, kako močan je bil v Avstriji tudi nacizem in kako vse to velja za Koroško še bolj kakor za ostale avstrijske pokrajine. Njegova razprava izzveni v memento, da moramo biti v presoji avstrijskega vprašanja zelo previdni. — Tu ne more biti moja naloga, da bi obdelal vprašanje, ali treba Avstrijce smatrati za samostojen narod ali za del nemškega naroda, vprašanje, ki se danes tako živo diskutira v Avstriji in ki bo še dolgo zanimalo ves svet. Hočem poudariti le dvoje. Mi Slovenci in Jugoslovani smo med onimi, ki so izven Avstrije zaradi svoje preteklosti najbolj sposobni, a zaradi svojih izkušenj tudi najbolj zainteresirani na tem, da študirajo avstrijsko vprašanje in da o svojih rezultatih obveščajo tudi druge. V tem okviru imajo pa tudi historiki važno nalogo. Naselitev Vzhodnih Alp po Germanih bavarskega plemena, vključitev tega ozemlja v nemško državo do l. 1806 in v Nemško zvezo 1815—66, formiranje avstrijskega teritorija v okviru te države, njegova združitev s pretežno nenemškimi tvorbami po l. 1526, ki na eni strani ustvarja pri avstrijskih Nemcih neke specifične poteze, različne od drugih Nemcev, a na drugi strani more služiti tudi kot opora teze za njihovo germansko misijo v Podonavju in na Balkanu, pangermanski značaj revolucije 1848 in koncept sožitja z drugimi podonavskimi narodi v Kromeržu l. 1849, avstrijski legitimizem, ki ima pri avstrijskih Nemcih podoben značaj kakor pri drugih narodih monarhije, na drugi strani pa vedno izrazitejša pangermanska stremljenja tudi po l. 1866, malonemški in velikonemški koncept, resnični obraz prve avstrijske republike — to so problemi, ki je o njih napisanih mnogo knjig, a so danes postali znova aktualni in bi jih morali mi osvetliti z novih perspektiv. Naši historiki bi se morali ob koroškem problemu kakor ob problemu Trsta naučiti, kako napačno je naziranje, ki je našlo svoj izraz v ločevanju »narodne« in »obče« zgodovine na univerzah stare Jugoslavije, kako tisti, ki ne študira naših problemov v okviru širše problematike, tudi naših problemov samih ne more razumeti. V interesu historične znanosti in aktualnih problemov bi bilo želeto, da bi Udetova razprava, ki seveda ne daje izčrpane historične slike, vzpodbudila naše historike k študiranju teh širših vprašanj.

Knjiga je opremljena z mnogimi slikami in kartami. Pri nekaterih kartah bi bilo dobro, da bi bila izbira znakov za oba ekstrema in vse prehodne stopnje taka, da bi bila karta bolj evidentna sama na sebi in nazorno govorila tudi brez obširnega primerjanja z legendo. Tiskovnih pomot je ostalo v knjigi več kakor jih navaja seznam na kraju Zbornika. Pri knjigi te vrste zelo pogrešamo tudi register.

Fran Zwitter.

V. I. Lenin: Imperializem kot najvišji stadij kapitalizma

Ljubljana 1946, str. 105.

V Cankarjevi založbi je izšel prevod Leninovega »Imperializma«, genialnega nadaljevanja Marxovega »Kapitla«, v katerem je podal Lenin analizo epohe imperializma, odkril njegovo bistvo ter rešil teoretično nalogo gigantskega merila, skoval namreč teoretično orožje za boj delavskega razreda za socializem v pogojih nove zgodovinske epohe.

Odkril je vmesni stadij med kapitalizmom, zgrajenim na svobodni konkurenci, in socializmom, o katerem prej tudi Marx ni nič vedel. Odkril je dialektiko v razvoju kapitalizma v novo, višjo fazo, da se namreč neki temeljni pojavi kapitalizma samo zaradi neposrednega nadaljevanja svoje rasti spreminjajo v svoja nasprotja. Prav enotnost teh nasprotujočih si načel je značilna za imperializem. Najsilnejši primer za to je konkurenca, ki je rodila monopol. Vendar se temeljna protislovja

kapitalizma zaradi tega niso zmanjšala, nego še povečala, tako anarhija proizvodnje, krize, slepo delovanje ekonomskih zakonov. Gospostvo monopolov, ki je uničilo svobodno konkurenco, zaostruje konkurenški boj z novimi sredstvi, ga spreminja v uničujočo imperialistično gonjo za kolonijami, trgi in interesnimi sferami. Z odkritjem ekonomskega bistva imperializma kot monopolnega stadija kapitalizma, z njegovo zakonitostjo je tudi pojasnjen ves zamotan labirint sodobnih mednarodnih odnosov, politike, vojn, nacionalnega zatiranja itd. Najpomembnejše pa je Leninovo odkritje zakona o neenakomernem razvoju kapitalizma v dobi imperializma, na podlagi katerega je prišel Lenin do zaključka svetovnozgodovinskih posledic o nemožnosti zmage socializma istočasno v vseh deželah, kakor se je dotlej splošno mislilo, in o možnosti zmage socializma najprej samo v eni ali nekaj deželah. Vse te znanstvene pridobitve so plod njegove dialektične metode in poméniyo s svoje strani zopet silno obogatitje in nadaljnji razvoj marksističnega nauka o zakonih razvoja družbe, socialistične revolucije in o zmagi komunizma.

Lenin imenuje imperializem umirajoči, gnijoči kapitalizem, prehodni stadij k višji stopnji proizvodnje, predvečer socializma, toda nikakor ne v smislu spontanega umiranja kapitalizma in mirnega vraščanja v socializem, ampak epoho vojn in revolucij. Številne, predvsem pa, temeljne teze, ki jih je tako globoko utemeljil in z dejstvi podzidal in genialno povezal v dialektično celoto, so se uresničile in potrdile njegov nauk.

Na podlagi bogatega gradiva je prikazan razvoj monopolov zaradi koncentracije proizvodnje. Številke dokazujejo zakonitost razvoja, potrjujejo v vedno večji meri pravilnost genialne Leninove ocene monopolov, da pomeni nekaj desetisoč največjih podjetij vse, milijoni malih podjetij -- nič. Leta 1904 so producirala velepodjetja (v ZDA) s produkcijo milijon dolarjev in več, 38%, leta 1909 45.8% in leta 1939 že 67.5% vse produkcije.

Namesto prejšnje buržoazije imamo zdaj opravka s podjetniki, ki se z lahkoto sporazumevajo v monopolističnih organizacijah, tako da je tendenca k monopolu v tem stadiju kapitalizma splošen in temeljni zakon. Slična je koncentracija delovnih sil. Delo dobiva vse bolj družbeni karakter. Vereinigte Stahlwerke so zaposljevali 200.000 delavcev (1938), I. G. Farbenindustrie preko 100.000 itd. Nasprotje med družbenim delom in privatnim prilasčanjem raste do nevidene stopnje.

Enako je s koncentracijo bank. Tudi nadaljnji razvoj bank potrjuje Leninove ugotovitve. Leta 1921 je bilo v ZDA 30.000 bank, leta 1938 že samo 15.341. Samo 10 velebank je posedovalo 24% vseh bančnih vlog. Lenin izredno skrbno in podrobno analizira zraščanje industrijskega in bančnega kapitala v finančni kapital, njegove nove funkcije, vlogo pri emisiji vrednostnih papirjev, zaslužnjevanje celega sveta z novim načinom finančne eksploatacije, z izvozom kapitala v zaostalejše dežele. Tu je možen gigantski porast profitov, tu vabijo ekstraprofiti. Razdelitev sveta med monopoli in imperialističnimi državami, nemožnost ekspanzije novih imperialističnih sil drugače kot na račun trgov in kolonij drugih imperialistov so značilnosti, ki spopolnjujejo sliko imperializma.

Zgodovinskega pomena je genialna Leninova sinteza, gledanje na imperializem kot na celoto, na novo kvaliteto, ki je nastala zaradi kvantitativnih sprememb, zaradi nepretrgane rasti industrijskega kapitalizma. Za razumevanje vse današnje dobe je posebno pomembna leninska ocena dominantne vloge finančnih magnatov v gospodarstvu, politiki in vsem družbenem življenju. Nadaljnji razvoj vedno bolj in bolj potrjuje pravilnost te ocene. Ko je Lenin pisal »Imperializem«, je gospodarilo v Nemčiji še 300 finančnih magnatov, po prvi svetovni vojni že samo 100—140, v hitlerjevski dobi tesne združitve finančnih magnatov in političnih mogotcev komaj 30—40 ljudi. V ZDA ni več kot 60 družin, ki razpolagajo z gigantskim bogastvom ameriške veleproizvodnje.

Tako imamo res opravka z nove vrste buržoazijo, »z buržoazijo z določenimi potezami parazitstva«, z gospodarji monopolov, pa tudi z drugačno politiko monopolistične buržoazije, ki stremi v nasprotju s prejšnjo konkurirajočo buržoazijo k politični reakciji in likvidaciji pridobitev demokracije in silnemu nacionalnemu zatiranju.

Izvoz kapitala, striženje kuponov, popolna ločitev lastnikov kapitala od vsakega, tudi organizacijskega dela, ki je prepuščeno plačanim direktorjem, stremljenje za monopolnim ekstraprofitom namesto profitov iz tehničnega napredka, vse to je izraz parazitskega imperializma, pa tudi dokaz, da imperializem ni več v stanju razvijati naprej gigantske proizvodjalne sile, ki jih je ustvaril.

Lenin je pokazal tudi drugo plat istega imperializma: gigantsko moč podružabljenega dela, odpor zatiranih narodov proti imperialističnemu izkoriščanju; Stalin je zgradil z nadaljnjim razvojem leninizma mogočno antiimperialistično, antifašistično fronto vseh svobodoljubnih narodov sveta, ter je razkrinkal in zdrobil partijo hitlerjevcev, partijo imperialistov in to najbolj roparskih in razbojniških imperialistov med vsemi imperialisti sveta. Če nagiba finančna oligarhija k politični reakciji, k fašizmu, stremijo milijoni in stotine milijonov k nacionalni svobodi, k demokraciji. Tako služi Leninov nauk, ki ga je položil v »Imperializmu«, kot čvrsta znanstvena podlaga za demokratično borbo vsega naprednega človeštva. Leninov »Imperializem« je eden največjih zgodovinskih dokumentov človeštva.

Dr. Potrč Jože.

Razpravi Dušana Kvedra o narodno osvobodilni borbi

Borbe divizij in korpusov na Slovenskem od junija 1945 do julija 1944. Novi svet I, 1946, str. 222—289 in 497—494. — Prva tri obdobja razvoja narodno osvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije. Slovenski zbornik 1945, str. 457—473.

Novi svet je v prvem letniku 1946. prinesel pod gornjim naslovom obširno razpravo iz zgodovine naše narodno osvobodilne vojske, ki jo je napisal nekdanji vršilec dolžnosti komandanta Glavnega štaba NOV in POS generalni major Dušan Kveder, s partizanskim imenom Tomaž Poljanec. Razprava v Novem svetu je vsebinsko nadaljevanje razprave »Prva tri obdobja razvoja narodno osvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije«, ki je izšla 1945 v Slovenskem zborniku na str. 457—473. Obe razpravi sta prav za prav prvi in drugi del razprave, ki naj skupaj s še nenapisanim tretjim delom obdela celokupni razvoj naše narodno osvobodilne vojske v letih 1941—1945. Prav zato, ker spadata obe označeni razpravi skupaj, naj se jih dotaknem obenem, čeprav sta izšli v dveh različnih knjigah.

Kvedrova razprava o razvoju slovenske narodno osvobodilne vojske je prvi poizkus, podati razvoj slovenske vojaške aktivnosti v drugi svetovni vojni. Razpravo je general Kveder pripravil že dalj časa. Prvi začetki segajo še v dobo narodno osvobodilnega boja. Osnutek za prvi del, ki je potem izšel v Slovenskem zborniku, je sestavil še v vojni, ko je na bazi 80, to je na bazi odsekov pri Predsedstvu SNOS, 25. aprila 1945, predaval »O razvoju naše narodno osvobodilne vojske«. Po osvoboditvi je v Ljubljani prav o tem delu pripravil predavanje za osrednjo ljudsko univerzo, ki ga je imel 27. novembra 1945, in ga hkrati pripravil za natis v Slovenskem zborniku. Oba objavljena dela sta nastala iz različnega gradiva. Medtem ko je prvi del zgrajen bolj na memoarskih zasnutkih različnih partizanskih borcev, manj pa na sodobnih pisanih virih, je drugi del zrastel iz obsežnega gradiva, ki ga je general Kveder

dobil v arhivu Muzeja narodne osvoboditve. Drugi del je zato v primeri s prvim neprimerno trdneje fundiran.

V celotni razpravi, to je v obeh prvih delih, ki sta izšla, je skušal general Kveder podati taktični razvoj naše vojske in v zvezi z njim prvi nakazal periodizacijo razvoja naše slovenske vojske. Pri ugotavljanju razvojnih obdobij narodno osvobodilne vojske je pisec skušal prikazati, kako niso razvojna obdobja nastopala v vseh slovenskih pokrajinah istočasno, kako je najhitrejši razvoj imela tako imenovana Ljubljanska pokrajina, za njo je šla po isti poti Primorska, še dalj je zaostajala Štajerska, v primeri z Ljubljansko pokrajino skoraj že za dve leti. Razvojna obdobja so bila v posameznih pokrajinah daljša le od začetka, kasnejša so bila vedno krajša in razlike med njimi vedno manjše. Še najdalj je zaostala Koroška zaradi specifičnih »koroških« pogojev, ker Koroška ni nikoli doživela narodnega preporoda v celoti, ni nikoli doživela polne svobode, bila del nemške nacistične države še pred napadom Nemčije na Jugoslavijo, za orožje sposobni moški so bili mobilizirani že zgodaj, dezela je bila močno prežeta z nacizmom, njegov pritisk kot nadaljevanje starega germanizacijskega pritiska je bil hujši itd. Kljub različnim razvojnim fazam pa je ves razvoj naše vojske kazal, da so proti koncu vedno bolj izginjale razlike med pokrajinami in obdobji ter je vsa slovenska zemlja postala enotna v narodno osvobodilnem boju.

Poleg periodizacije razvoja narodno osvobodilne vojske, ki jo bodo kasnejši zgodovinarji morebiti podali drugače, je skušal general Kveder posamezne faze dogajanja kakor tudi specialne pomembnejše operacije vrednotiti, jih oceniti in postaviti v okvir ne samo slovenskega, temveč tudi jugoslovanskega in svetovnega razvoja. Kot človek, ki je od začetka stal v središču vsega našega vojaškega dogajanja, pozneje pa bil tudi vršilec dolžnosti komandanta Glavnega štaba NOV in POS, je bil brez dvoma najbolj poklican, da izreče take strokovne sodbe. Njegove ugotovitve slone na njegovem osebnem opazovanju razvoja, na strokovnem sodelovanju s tovariši in končno tudi na pisanih virih. Te ugotovitve so brez dvoma njegovi najtehtnejši prispevki k našim spoznanjem o razvoju narodno osvobodilne vojske. Noben bodoči zgodovinar te dobe ne bo mogel mimo njih.

Brez dvoma bodo mnoge Kvedrove ugotovitve o razvoju slovenske narodno osvobodilne vojske in vojne ostale kot končne ugotovitve in bodo prešle kot obče veljavna dejstva v vse naše zgodovine narodno osvobodilne vojne. Med ugotovitvami so pa tudi nekatere zmete, ki so nastale, ker je Kveder pisal tudi po svojem spominu ali so mu drugi pripovedovali po spominu, ki pa je v teku časa že zbledel. Tak primer nam nudijo njegove ugotovitve o Koroški. V Slovenskem zborniku je na str. 471 trdil, da je bil koroški bataljon ustanovljen decembra 1942, dejansko ga je ustanovil komandant »Stane« marca 1943. Skupina partizanov iz Primorske ni prišla na Koroško spomladi 1943, kakor je zaključiti iz Kvedrovih izvajanj v Sl. Z. na str. 471, temveč šele jeseni 1943. Koroška grupa odredov tudi ni bila ustanovljena jeseni 1943, temveč z ukazom Glavnega štaba Slovenije z dne 24. aprila 1944, kakor sam pravilno ugotavlja v Novem svetu na str. 284, ko je uporabljal že sodobne pisane vire iz ohranjenega arhiva (za podatke o Koroški glej Skerl: Koroška v boju za svobodo. Koroški zbornik str. 509, 523 in 553). Slabost Kvedrove razprave je tudi v tem, da se v razpravi skoraj ne ozira na politični razvoj v tej dobi, kakor da bi politični razvoj ne vplival na vojaškega in obratno. Ta slabost je razumljiva, ker je Kveder s svojo razpravo šele oral ledino za zgodovino naše domovinske vojne. Kot vojak se je naravno tudi zavestno omejil na vojni razvoj. Kljub nekaterim pomotam in slabostim je pa Kvedrovo delo dragocen prispevek k naši zgodovini. Vanjo je vnesel ugotovitve, ki bodo ostale in jih bo cenil in uporabljal vsak, kdor se bo ukvarjal z zgodovino naše narodno osvobodilne vojne.

Fr. Skerl.

Publikacije virov za zgodovino narodnoosvobodilne borbe in kvizlinških organizacij

Viri za zgodovino obdobja narodno-osvobodilnih borb se po svoji naravi in nastanku dele v tri skupine:

a) v take, ki so nastali v organizacijah, pri oblastnih organih in pri borbenih enotah osvobodilnega gibanja,

b) v one okupatorskega izvora,

c) v viře, nastale pri domačih belogardistično-domobraskih in ostalih kvizlinških organizacijah in borbenih enotah.

Za kar popolnejše znanstveno raziskavanje omenjenega obdobja so vse tri skupine virov enako važne in za vestnega zgodovinarja nepogrešljive. Velika večina tega gradiva je danes še težje dostopna, vendar so procesi proti domačim izdajalcem in okupatorskim vojaškim in političnim funkcionarjem ter njihovim podrejenim organom tudi pred široko javnostjo razkrili množino važnih dokumentov, ki so vsaj deloma danes že objavljeni v knjigah in publikacijah, ki obravnavajo te procese. In o teh knjigah hočem spregovoriti nekaj besed.

Od nekdanj je civilizirano človeštvo globoko, čutilo vso zločinskost napadalnih vojn, vse do najnovejšega časa pa ni prišlo do sprejetja takih pravnih norm, ki bi napadalca že vnaprej žigosale za zločinca, in ki bi bile tako trdne, da bi na njih osnovi zločinca tudi pozvali na odgovor, ga sodili in obsodili. Šele v zadnji vojni je bila na konferenci zunanjih ministrov Velikih zaveznikov v Moskvi oktobra 1945 izdana svečana deklaracija o kazenski odgovornosti za povzročitelje vojne in vseh, ki bi v njenem teku bili krivi zločinskih dejanj. Veliki zavezniki so se medsebojno obvezali, da bodo zločince preganjali do njih zajetja, izročitve sodišču in obsodbe ter izvršitve kazni. Posebna točka deklaracije je določila, da bo vsak zločinec izročen oni državi, kjer je zagrešil svoja zlodejstva in da bo sojen po sodišču naroda, proti kateremu se je pregrešil.

Po tej deklaraciji so bile v zavezniških državah ustanovljene komisije, ki so na podlagi uradnih dokumentov ugotovljale zločine napadalca in osvajalca, sestavljale zadevne sezname, jih objavljale ter zbrano gradivo izročale sodiščem, da sodijo zločince.

V ZSSR je začela poslovati »Izredna državna komisija za ugotovitev in preiskavo zločinov fašističnih nemških okupatorjev«, v Jugoslaviji pa je bila na drugem zasedanju AVNOJ-a v Jajcu 29. novembra 1945 s posebnim odlokom ustanovljena pri NKOJ-u »Državna komisija za ugotovitev zločinov okupatorjev in njih pomagačev«. Temu je sledilo ustanavljanje analognih komisij za posamezne federalne enote. Za Slovenijo je bila ustanovljena taka komisija na črnomeljskem zasedanju SNOS-a 19. februarja 1944.

Moskovska deklaracija je tako omogočila celo vrsto politično, pravno in zlasti zgodovinsko važnih procesov proti vojnim zločincem od prvega v ZSSR v Harkovu proti koncu leta 1943 in podobnih po končani vojni v ostalih okupiranih državah do celega niza procesov v Nemčiji sami, med katerimi je tudi mednarodno politično, pravno in zgodovinsko najvažnejši proces v Nürnbergu proti vrhovom hitlerjevske Nemčije.

V Jugoslaviji je od osvoboditve sem prav tako bila že vrsta procesov proti vojnim okupatorskim in domačim zločincem, o čemer je bilo izdanih nekaj publikacij in dokumentarnih knjig.

Vse do sedaj objavljene knjige in publikacije o procesih proti vojnim zločincem, ki jih imam trenutno pred seboj in ki nas v prvi vrsti zanimajo z vidika njih historične dokumentarnosti, bi mogli v glavnem razdeliti na tri skupine:

1. v zbirke dokumentov,

2. v publikacije, katerih dokumentarnost je poudarjena s tem, da vsebujejo bolj ali manj popolni uradni stenogram procesa s priloženimi izborom dokumentov,

3. v publikacije, ki nimajo toliko namena služiti historičnemu raziskovalcu, kot veliko bolj kar najširši krog čitalcev v poljudni in jasni obliki seznaniti z gradivom in dognanji posameznega procesa.

V prvo skupino je treba prišteti predvsem dvoje knjig:

1. Dokumenti o izdajstvu Draže Mihailovića, knjiga I., in

2. Dokumenti o protinarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera.

Dokumente o izdajstvu Draže Mihailovića je leta 1945 izdala v Beogradu Državna komisija za ugotovitev zločinov okupatorjev in njih pomagačev in prinaša na 705 straneh zbirko 760 dokumentov za čas od oktobra 1941 do pomladi 1945. Vsak objavljeni dokument spremlja njegov faksimil, s čimer je vrednost publikacije postavljena v vrsto prvega historičnega vira in je za historika nepogrešljiva. Knjiga je opremljena z imenskim kazalom. Želeti bi bilo le, da bi v nadaljnjih publikacijah dokumentov, ki jih je Državna komisija v uvodu te zbirke napovedala in ki bi prikazovale delovanje vojnih zločincev Nedića, Ljotića, Pećanca, Pavelića, Rupnika i. dr., bila izdelavi faksimilov posvečena večja pažnja, s čimer bi ta fundamentalna zbirka dokumentov iz narodnoosvobodilnemu gibanju sovražnega in izdajalskega domačega tabora le še pridobila.

Dokumente o protinarodnem delovanju in zločinih dela katoliškega klera sta redigirala in izdala Joža Horvat in Zdenko Štambuk v Zagrebu l. 1946. Knjiga obsega 520 strani in z dokumenti, odlomki iz časopisov, fotografijami, zasebnimi pismi ter zapisniki zasliševanj zločincev in prič obravnava delovanje dela hrvatskega katoliškega klera od prvih početkov ustaškega pokreta pred vojno do organiziranja križarskih terorističnih skupin po osvobojevanju. Čeprav sestave zbirke niso vodili prvenstveno znanstveni vidiki — avtorja sama pravita v uvodu, da so v knjigi zbrani samo dokumenti, »koti su se, u momentu sastavljanja našli na dohvat« — jo moremo zaradi množine v veliki večini dobrih faksimilov in fotografij ter uradno overovljenih zapisnikov uporabljati kot vir prvega reda, dokler ne bo vse zadevno gradivo zbrano, urejeno in izdano tako, kot to sodobna zgodovinska veda zahteva.

V drugo skupino treba prišteti predvsem dvoje del:

1. Sudjenje članovima političkog i vojnog rukovodstva organizacije Draže Mihailovića, Beograd 1945. Izdanje »Prosvete« državnog izdavačkog preduzeća Srbije.

2. Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom, Beograd 1946, izdanje Saveza udruženja novinara FNRJ.

Kmalu po koncu svetovne vojne 1939—1945, 28. julija 1945 se je pred sodiščem JA v Beogradu začel proces proti političnemu in vojaškemu vodstvu organizacije Draže Mihailovića. Stenografski zapisnik procesa je objavljen v omenjeni knjigi. Nje izdajo je vodila misel, da se z njo »pruža mogućnost našoj i inostranoj javnosti da se što bolje upozna sa materijalom, koji rasvetljava izdajničku ulogu organizacije Draže Mihailovića i jedan deo ogromnih teškoća, koje je morao da savlada narodnoosvobodilački pokret naših naroda na svom ponedonosnom putu«. Historik jo bo z velikim pridom pručeval, knjiga sama pa je izredno važno dopolnilo ostalega zadevnega dokumentarnega gradiva.

Druga knjiga te skupine prinaša na 530 straneh predvsem oni del stenografskega zapisnika procesa proti Draži Mihailoviću, ki prikazuje zasliševanje in postopek proti D. M. samemu, medtem ko ostale soobtožence obravnava le mimogrede.

Obe knjigi sta deloma opremljeni s faksimili nekaterih dokumentov in objavljata nekaj fotografij.

Poleg večje popolnosti daje večjo uporabnost prvi teh knjig tudi kazalo imen, ki ga pri drugi knjigi občutno pogrešamo, obema pa bi bilo treba pridati tudi stvarno kazalo.

Kot tretjo knjigo bi tej skupini priključil 110 strani obsegajoča »Svedočanstva naroda o izdaji i zločinima Draže Mihailovića«, Beograd 1946, Izdanje Narodnog fronta Jugoslavije. V njej so priobčeni odlomki izjav Aleksandra Rankovića pred Ljudsko skupščino FLRJ in Živote Djermanovića ter Miloša Carevića v Prezidiju Ljudske skupščine LR Srbije ter brzojavke in pisma, ki jih je Aleksander Ranković prejel do 5. maja 1946, vse to ob priliki aretacije Draže Mihailovića. V brzojavkah in pismih je ohranjen sicer marsikak podatek, ki bo historika pri študiju obdobja narodnoosvobodilnih borb zanimal, žal pa pri večini manjka točna časovna in krajevna oznaka.

V tretjo skupino knjig je treba prišteti predvsem »Proces proti vojnim zločincem in izdajalcem Rupniku, Rösenerju, Rožmanu, Kreku, Vizjaku in Hacinu«, Ljubljana 1946, izdal Slovenski knjižni zavod, strani 204. V uvodu je prireditelj knjige, Ivan Bratko, poudaril, da »pričujoča knjižica ne vsebuje niti od daleč vsega gradiva, ki so ga zbrali naši organi, in da »ne gre za dokumentarno delo, ki bi vsebovalo vse dokumente in ves potek razprave, temveč za izbor dokumentov in izbor najznačilnejših odlomkov iz same razprave.« Po besedah prireditelja je knjižica namenjena ljudskim množicam, da se pouče o zločinski dejavnosti protiljudskih klik, umetniškim oblikovalcem snovi iz obdobja narodnoosvobodilne vojne naj bi dajala pobude in pomagala našim aktivistom pri njih politično-vzgojnem delu. To nalogo knjižica po svoji živahni sestavi gotovo uspešno vrši, pa tudi znanstveno zainteresirani zgodovinar bo zlasti v priobčenih in faksimiliranih dokumentih našel dokaj dragocenega gradiva.

Iz samo propagandnih namenov je splitsko časopisno in založniško podjetje »Slobodna Dalmacija« v svoji zbirki »Biblioteka« leta 1946 v petih snopičih izdalo ponatis časopisnih poročilih z Mihailovićevega procesa.

Če tako pregledamo naše publikacije o političnih procesih v Jugoslaviji, moramo ugotoviti, da bo znanstveni raziskovalec obdobja narodnoosvobodilnih borb v njih le deloma našel zadovoljiv vir in bo vse dotlej, dokler ne bodo dokumenti domačega in okupatorskega izvora izdani v seriji knjig in v sodobni historični znanosti ustrezajoči obliki, navezan na študij originalnega arhivskega gradiva in originalnih sodnih aktov. V interesu študija najnovejše zgodovine jugoslovanskih narodov bi torej bilo, da bi obsežno arhivsko gradivo iz obdobja velike osvobodilne vojne, ki je sedaj zbrano na raznih mestih, sistematično in znanstvenim zahtevam ustrezno izbrali in postopoma objavljali.

Opozoriti je treba še na važen prispevek h gradivu o izdajstvu Draže Mihailovića, ki ga je objavil Istvan Ujszászy, generalmajor bivše madžarske armade in bivši šef glavnega urada za obrambo Madžarske, sedaj v ujetništvu. Ta je ob vesteh o procesu proti Mihailoviću in soobtoženim napisal 1. junija 1946 obširno izjavo, v kateri slika svoje stike z Mihailovićem od leta 1930, ko se je z njim spoznal v Parizu in leta 1937, ko sta se sestajala v Pragi, kjer sta tedaj oba po svoji uradni dolžnosti dalj časa prebivala. Med vojno je pisec izjave na željo vodilnih krogov Madžarske stopil v stik z Mihailovićem, ki je takrat po svojih emisarijih iskal zvez z madžarsko vlado in državnim upraviteljem Horthyjem ter madžarskim generalnim štabom. Upostavljene zveze so D. M. omogočile dobavo orožja (20.000 pušk itd.), za kar je Mihailović pristajal na narodu in državi škodljive koncesije. Izjava je priobčena v posebni prilogi moskovske revije »Novoje Vremja« št. 13 z dne 1. julija 1946, stran 19—23. Revijo izdaja v ruščini, angleščini, francoščini in nemščini moskovska založba časopisa »Trud«.

Janko Jarc.

Dr. Josip Korošec:

Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji

Celje 1947. Založila in tiskala tiskarna družbe sv. Mohorja v Celju.
Mala osmerka. 145 strani, 46 slik, 4 tabele

Dimenzije in rezultati staroslovenskega arheološkega raziskavanja so skopi. Skromen inventar nizkega števila slučajno odkritih in ne vselej najboljših izkopanih grobišč, ki nam v naših muzejih ni v celotnem obsegu na razpolago, proži s pičlo in večinoma kataloško ali pa šovinistično-fašistično literaturo¹ dokaj nepovoljno podobo našega zgodnj srednjeveškega starinoslovja. Kot naša prva širša in sintetična publikacija iz območja staroslovenske arheologije predstavlja Koroščeva knjiga zatega delj plod nadvse trudapolnega znanstvenega dela, po svoji vsebini pa tvori pozni začetek in podlago intenzivnega proučevanja, ki bo moglo mnogo prispevati k razsvetljevanju prvih poglavij povestnice Slovencev.

Prvi del Koroščeve študije je odmerjen opisu grobišč, njih inventarju in vrstam. Najvažnejša staroslovenska nekropola v severni Sloveniji je na Ptujskem gradu, kjer so 1909 našli na prostrano grobišče, ki leži na rimskih razvalinah, katerega pa niso raziskali v celoti, tako da je bil ostali del groblja odkrit šele z izkopavanji v letih 1946—1947, ki v tej knjigi kajpada še niso mogla najti svoje obdelave. Dve leti pred odkritjem staroslovenske postojanke v Ptuju so trčili na Hajdini na 20 staroslovenskih grobov, ki so nekoliko bogatejši kot ptujski. Nadaljnja staroslovenska najdišča na Štajerskem so v Središču, nahajališče, ki so ga proučevali 1907 in 1908, dalje grobišče v Puščavi pri Slovenjgradcu, o katerem izkopavanju pa nam tečejo podatki sila redko, prav tako kakor o zgodnj srednjeveškem groblju v Laški vasi pri Celju, kjer so odkopali 12 grobov, ki naj bi bili po mnenju W. Schmidta iz 6. ali 7. stol., zadnje gradivo pa predstavlja slučajna najdba obsenčnih obročkov v Veržaju.

¹ Reinecke P., Slawische Gräberkunde im kroatischen und slowenischen Gebiet, Zeitschrift für Ethnologie 29 (1897), 562 sl. — Isti, Studien über Denkmäler des frühen Mittelalters, MAGW 29 (1899), 49 sl. — Pollak F., Prazgodovinske najdbe v ptujski okolici, ČZN 4 (1907), 226 sl. — Kovačič F., Izkopavanje v Središču, ČZN 5 (1908), 77 sl. — Schmid W., Altslovenische Gräber Krains, Bericht Landesmuseum Rudolfinum (Laibach 1908), 17 sl. — Skrabar V., Das frühmittelalterliche Gräberfeld auf Schloss Oberpettau, ZHVSt 8 (1910), 119 sl. — Isti, Frühmittelalterliche Gräberfunde in Untersteiermark bei Pettau, MAGW 42 (1912), 355 sl. — Schmid W., Südsteiermark im Altertum, Südsteiermark (Graz 1925), 24 sl. — Ložar R., Arheološke najdbe na Bledu, GMDS 10 (1929), 58 sl. — Isti, Poročilo o arheološkem delu Narodnega muzeja v Ljubljani v letih 1928—1930, GMDS 11 (1930), 33 sl. — Isti, Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani (Ljubljana 1931), 77 sl. — Isti, Dve najdbi iz staroslovenske dobe, GMDS 18 (1937), 135 sl. — Isti, Staroslovensko in srednjeveško lončarstvo v Sloveniji, GMDS 20 (1939), 180 sl. — Dimklage K., Studien zur Frühgeschichte des deutschen Südostens, Südostforschungen 5 (1940), 58 sl. — Isti, Frühdeutsche Bodenfunde aus Krain und Untersteiermark, Germanenerbe 6 (1941), 69 sl. — Isti, Frühdeutsche Volkskultur der Ostmark im Spiegel der Bodenkultur von Untersteiermark und Krain, MAGW 71 (1941), 235 sl. — Isti, Oberkrains Deutschtum im Spiegel der karolingischen Bodenfunde, Carinthia I 131 (1941), 360 sl. — Isti, Frühdeutsche Volkskultur in Kärnten und seinen Marken (Ljubljana 1943). Poleg Koroščevega je naše najboljše staroslovensko arheološko delo razprava L. Karamana, Iskopine društva »Bihaća« u Mrvincima i starohrvatska groblja, Rad Jugoslavenske akademije 268 (1940), 1 sl.

Okostnjaki leže v enostavnih grobovih, katerih oblik ni mogoče zaznati, ker so bili po vsem sodeč le skromni humki, niso pa izdelani iz nepravilnih kamenitih kosov, kot starohrvatski grobovi v Dalmaciji. Ker sta grobišči v Ptuju in Središču na kraju nekdanjih rimskih poslopij, se nam pripeti, da se mestoma namerimo na okostnjake, ki imajo okoli sebe kak kamen odnosno ležijo ob ostankih rimskih stebrov, kar nas ne sme zapeljati, da bi postavili analogijo med staroslovanskimi groblji v Dalmaciji in severni Sloveniji. Grobovi sami so relativno kaj plitki, kjer pa je njihova globina večja, razvidimo iz profilov obilico nasipnega materiala, tako da so danes ti grobovi vse globlji, kot o bili v zgodnjem srednjem veku, a razporejeni so v podolžnih vrstah in sestavljajo tako zvana grobišča v vrstah, ki so preostanek in nadaljevanje običaja pokopavanja iz predkrščanske dobe.

Arheološki inventar štajerskih staroslovanskih najdišč je razmeroma boren in kaže raznovrstne ovratnice, uhane, obsenčne obročke, prstane, kraguljčke, verižice, priveske, bisere ter zaponke.

Drugi razdelek Koroščeve knjige obravnava izkopano arheološko in antropološko gradivo, kjer velja prvi odstavek obsenčnim obročkom. Ta nakit so našli po vsej Srednji Evropi, kjer so živeli Slovani, slediti pa jim moremo tudi v področjih, ki niso bila nikoli naseljena po Slovanih. Po navedbi literature o nošnji obsenčnih obročkov nam avtor razgrinja češke, nemške, madžarske in naše hipoteze o izvoru in sprejemu tega arheološkega elementa po Slovanih (Niederle, Červinka, Müller, Lissauer, Hampel, Pič, Virchov, Beltz, Schmid, Brunšmid, Karaman, Eisner, Borkovsky, Reinecke, Nass, Dinklage), nato pa preide h kritični obravnavi Dinklagejevih arheoloških trditvev in zaključkov, po katerih bi mogli glede na merovinško obročke z S-petljo na eni strani in obročke, ki so se razvili iz merovinških (odprti in večji), ter majhne odprte obročke z S-petljo, potegniti etnično ločnico med Slovani in Nemci v zgodnjem srednjem veku. Po Dinklageju je treba vse kraje v Sloveniji, kjer so našli S-obročke, pripisati ozemlju nemških kolonistov. Manjši tip S-obročkov, v premeru 10—30 mm, so sprejeli v drugi polovici 10. stol. Slovani na Češkem, Moravskem, Hrvaškem ter Madžari na Ogrskem, medtem ko obročkov nad 30 ali celo 50 mm na slovanskih teritorijih po njegovem ni bilo. Razlika med velikimi in malimi S-obročki mu zadostuje za zgodnje srednjeveško etnično razmejitev Slovanov in Nemcev. Razbor S-obročkov z naših nahajališč nam pokaže, da je njih večina malega premera, kjer pa zazremo tudi večje, se le-ti pojavljajo vzporedno z manjšimi, tako da jih nikakor ne moremo prišteti Germanom. S-obročki so se po Korošču razvili nekje v Panoniji, verjetno pa so jih uporabljali že mnogo prej. Izkopanih je še več vrst obsenčnih obročkov, toda ti so po problematiki svojega izvora in kot etničnozgodovinski vir manj pomembni in zanimivi.

Najdeni uhani se dele v tri vrste: belobrdске uhane, granulirane uhane in uhane polmesečnega tipa. Zadnji so značilni za kettlaški kulturni tip, za katerega misli Korošec, da je nastal na keszhelski kulturi, na istem ozemlju brez izmene prebivalcev in prevzel lunasti tip uhana, ki ga je poznal sam prav od keszhelskega kulturnega kompleksa. Pod vplivom zahoda se je začelo vlaganje z emajlom, način ornamentacije, katerega si je kettlaška kultura prisvojila in dalje izdelovala. — Večvrstne so tudi visoko kvalitetne ovratnice: ovratnice iz debelejših, krožno ovite žice, ovratnice s tanjšimi, verižno vezanimi členki, ovratnice z razno-terimi biseri in pletene ovratnice, katerih domovina naj bi bila po Brunšmidu v Panoniji. Od priveskov na ovratnicah so najčehči kraguljčki, na katerih vidimo včasih sledove tkanin, redkejši so priveski v obliki gumbov in dvodelni priveski.

Zapestnice, ki so tipičen pojav za belobrdsko kulturo so v severnoslovenskih grobiščih precej maloštevilne. Razlikujemo tri tipe: zapestnico iz debelejših členkov s podolgovatim priveskom, zapestnico navadne

oblike z debelejšo bronasto žico, rombičnim presekom in spiralno uvitima koncemu ter zapestnico s kačjimi glavami.

Najmnogoličnejše gradivo so številni prstani, mnogo manj pa je fibul in gumbov, medtem ko poznamo od orodja in orožja samo dva noža iz Slovenjgradca in Ptuja, kresilo iz Slovenjgradca, trobridno strelico iz Središča ter kopje, tulec in dve posrebreni ostrogi iz Slovenjgradca.

Edini keramični najdbi štajerskih nekropol sta dva lončka iz Slovenjgradca, ki sta sorodna s posameznimi oblikami keramike keszhelske kulture v Slavoniji, na Ogrskem in Slovaškem, a so ju zaradi njune širine primerjali s podobnim materialom iz Nemčije. Ob problemih našega domačega lončarstva da Korošec besedo Borkovskemu, po katerem je iskati slovanski keramiki na Češkem izvor v mlajši latenski kulturi, hkrati pa podčrtuje merovinski vpliv. Iz keramike 4. do 6. stol. se je razvila slovanska gradišna kultura, na katero so vplivali tudi Germani, ravno tako pa je pri stvarjanju slovanske keramike v Srednji Evropi soodločala še provincialna rimska kultura. Razvoja naše keramike ni moči ugotoviti, ker imamo premalo gradiva in so doslej neznan najdišča še nepreiskana.

Antropološkega gradiva je mnogo, vendar nam ti podatki za etnično opredelitev grobišč ne morejo dati odgovora.

Po kratkem pregledu zgodnjersrednjeveških kulturnih krogov Panonije in Vzhodnih Alp preide Korošec h kulturni in časovni določitvi severnoslovenskih grobelj. Inventar se sklada z materialom belobrdске kulture, analogija, kateri je, s stavljanjem naših nekropol v 10. in 11. stol., prikrojena tudi datacija.

Toliko Korošec. Z njegovo knjigo, kjer nam je do zadnjih potankosti naslikal štajerska staroslovanska nahajališča ter njihov inventar, smo dobili v okviru mogočega popolen stvarni popis in s tem izdajo zajetne mere arheološkega dela gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku, kar moremo težko zadostno vrednotiti. Koroščeva razčlenitev izkopanega materiala pomeni v naši staroslovanski arheologiji izredno važno ter vsega priznanja vredno pionirsko znanstveno delo, ki ga pri nas v toliki meri še ni nihče opravil, tako da je ta publikacija kljub svojemu pokrajinskemu karakterju skupno s citiranim Karamanovim delom pričetek, obenem pa potokaz celokupnega jugoslovanskega zgodnjersrednjeveškega starinoslovja. Navzlic nekaterim pomanjkljivostim in regionalnemu obeležju nam bo moglo Koroščevo delo s svojim seznamom najdb in njihovim obširnim komentarjem dobro služiti kot začasni priručnik naše staroslovanske arheologije, ki pa bo zaradi svoje obsežnejše priprave uporabljiv tudi za ostala balkanska področja, zakaj zgodovinar bo našel v dolgem in skrbno sestavljenem katalogu mnoge dobrodošle podatke, našemu zgodnjersrednjeveškemu arheologu pa je zaenkrat ta knjiga teoretično izhodišče nadaljnjega raziskovanja.

Preden se podrobneje pomudim pri vsebini Koroščeve študije, bi najprej izrekel nekaj pripomb k njegovemu datiranju štajerskih staroslovanskih nekropol. S propadom Obrov od mre keszhelska kultura; na njenih osnovah se razvije v Vzhodnih Alpah kettlaški, v Panoniji pa belobrdski kulturni kompleks, kjer moremo po najdenih madžarskih novicah datirati nekoliko grobov v 11. stol. Enotna materialna slika panonskih in naših nahajališč dokazuje njihovo pripadnost istemu kulturnemu krogu.

Ali pa sledi iz tega res tudi časovna paralelnost prav z onimi grobovi iz 11. stol.? Korošec sicer res dopušča možnost delitve grobov v starejše in mlajše, toda spodnja meja, ki jo pri tem zagovarja (druga polovica 10. stol.), se mi vendarle zdi nezadovoljljiva. Prav zaradi našega razmeroma še majhnega poznanja belobrdске kulture in njenega razvoja mislim, da nas pritegnitev zgodovinskih podatkov sili k previdnosti pri sprejetju te Koroščeve teze. Teritorij, na katerem se je razvila na temelju obrsko-slovanske keszhelske belobrdska kultura, je zamenjal obrsko nadoblast s frankovsko ob zlomu Obrov konec 8. stol. Ta politična vključitev v frankovsko državo pa pomeni tudi preokret v gospodarskem in

družbenem življenju: v pospešenem tempu prerasča dofevdalna (barbarska) slovenska družba v fevdalno, razvoj, v katerem predstavlja tudi tukaj odločilno prelomnico upor Ljudevita Posavskega in Ludvikova upravna reforma 828. Pri tem pa ne smemo izgubiti izpred oči tudi prisilnega pokristjanjevanja, kateremu je pomagala sekati pot še ugodna stopnja družbenega razvoja, zakaj cerkev na fevdalizacijo ni vplivala le posredno, marveč tudi neposredno — prav v tem področju dobi Salzburg že v 9. stol. veliko zemljiško posest. Ne trdim, da je karolinško prisilno pokristjanjevanje pomenilo pri nas konec poganstva, vendar pa je dejstvo, da je bilo versko življenje pod vodstvom karantanskih pokrajinskih škofov Teoderika (od 799 pokraj. škofa v Karantaciji in Spodnji Panoniji) in njegovih naslednikov Otona in Osvalda, ki so uredili v svojih pokrajinah prvo cerkveno upravo, kot nam pričajo nastajajoče cerkve, med drugim tudi v Ptujju (med 840 in 859², 873³), tod precej živahno. Vse to utrjuje mnenje, da se okrog 800 tudi za vzhodnoslovenska območja neha razdobje keszthelske kulture, kakor se je v Karantaciji nehalo ob podobnem, le nekaj manj odločnem prevratu že pol stoletja prej, ko je zamenjala keszthelsko kulturo karantanska. V tem moremo najti potrditev poleg razvoja v Karantaciji tudi v relativno jasnem razvoju grobišč v Dalmaciji, ki dobe po pokristjanjenju Hrvatov okoli 800 zaradi cerkvenega pritiska more oblike, a spremeni se tudi njihova vsebina, ki čedalje bolj kopni.

Vsekakor nas torej Koroščeva spodnja meja postavi pred vprašanje, kakšna je bila naša materialna kultura od 800 do 950, od kod naslonjenost belobrdске kulture pri nas na keszthelsko, če je vznik prve okrog 950, propad druge okrog 800. Ta arheološka praznina je moment, ki v tem pogledu poraja dvome.

Glede na način pokristjanjevanja pri nas, ki je v mnogočem dajalo v skladu z irskimi misijonskimi metodami koncesije pred pokristjanjenjem obstoječim razmeram — celo v odmeri desetine, ekonomski podlagi cerkvene organizacije — se mi kljub ostrim tozadevnim odlokom Karla Velikega taka koncesija v 9. stol. tudi v načinu pokopavanja ne zdi nemogoča, saj nam je znano, da je cerkev na Slovenskem posebej v prvih obdobjih ubirala mile strune, kar je omogočilo hitro ukoreninjanje krščanstva. O vplivu gornjih odlokov pa v vsakem primeru govore zelo ubogi predmeti v grobovih in veliko število grobov sploh brez vsakih dodatkov. Zato paralele z Dalmacijo ne bi tiral predalet. V tem primeru bi mogli domnevati, da se je belobrdska kultura razvijala pri nas že v 9. stol., s čimer se sklada tudi razvoj v Karantaciji.

Če bi pa material to izključeval — zlasti za ozemlje južno od Drave gledam zaenkrat na to glede na akvilejsko zanemarjanje misijonskega dela skeptično, pa tudi severno od nje me moti karantanski razvoj — bi arheološke najdbe prispevale nekaj bistvenih novih potez v slovenski zgodovinski razvoj tega časa: ta položaj bi si težko razlagali brez zelo močnega vpliva karolinške zakonodaje v 9. stol., v začetku 10. stol. pa bi se v okrilju madžarske oblasti belobrdska kultura razširila k nam v že dozorelem štadiju iz Slavonije. Naslonjena na še žive poganske tradicije bi spričo koncesij krščanstva preživela v načinu pokopavanja ponovno uvedbo nemške oblasti, do konca 11. stoletja, do izvedbe cerkvene reorganizacije v času boja za investituro. V vsakem slučaju pa nas vprašanje 9. stoletja sili zaenkrat k čakanju nadaljnjih arheoloških rezultatov.

Kot vidimo že iz problemov, ki se ob dataciji severnoslovenskih grobišč mnogoterno pojavljajo, more biti drugi del Koroščeve knjige ponekod nekoliko sporen.

² *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 11, izd. M. Kos (Ljubljana 1956), 137.

³ Kos F., *Gradivo II*, 174, št. 232.

Prve najdbe, ki jih avtor obdeluje, so, kot smo že slišali, obsenčni obročki. Težišče tega poglavja je na izvoru odnosno sprejemu tega nakitja po Slovanih. Niederle ve, da se pojavljajo obsenčni obročki z S-končnico tudi v neslovanskih in predсловanskih grobovih, kot rimskih, merovinških in keszthelskih iz 7. in 8. stol., kar že itak komplicirano vprašanje še bolj zapleta, Lissauer pa zatrjuje, da so našli S-obročke že v sarmatskih grobljih 4. do 5. stol., podobno kakor Hampel, ki jih išče pri Sarmatih in Obrih, medtem ko sodi Eisner, da so nastali v keszthelski kulturi. Drugačnega mnenja je Borkovsky, kateremu se zdi, da je najstarejši obroček z S-petljo najden v gepidskem grobišču v Veresmart — Marosveresmartu (Turda — Tordaanyos) na Sedmograškem, ki ga Roska datira v 6. do 7. stol. Z ozirom na to in na Hamplove trditve, da je bil najstarejši datirani obsenčni obroček na Ogrskem najden v Sás — Hárstyanu skupaj z denarjem Teodozija II., Borkovsky pravilno sklepa, da ne moremo že vnaprej trditi, da so se S-obročki razvili na zahodu, od koder naj bi jih potem prevzeli Slovani. »Že mnogo tipov S-obročkov na Češkem kaže, da so se tukaj križali vplivi raznih slovanskih pokrajin in da so zadnja stopnja razvoja zadnje skupine obročkov z S-petljo.« Borkovsky priznava samo možnost, da je prišel z zapada obroček z S-petljo na eni in kvačico na drugi strani, ker ga pogostokrat najdemo na nemških ozemljih, na vzhodu pa je le slabo poznan. Vsa ta različna mišljenja kažejo, da je izvor S-obročkov še zmeraj odprt; z ozirom na Niederleja, Lissauerja, Hampla ter Eisnerja bo pač izven dvoma, da se pojavljajo S-obročki v neslovanskih grobovih prej kakor v slovanskih. Vznik obsenčnih obročkov z S-petljo bi lahko našel pri Korošču več prostora. S-obročki, ki so jih nosili Slovani, so se razvili po Brunšmidovem, Karamanovem in avtorjevem naziranju nekje v Panoniji, od koder so se radialno razširili po vzhodni polovici Evrope. Temu nasprotujejo Dinklage, katerega zavrnitev smo spoznali že zgoraj, Reinecke, ki je zaradi najdbe enega obsenčnega obročka na Sedmograškem, ki ima germanski značaj in je v zvezi z zahodnimi najdeninami, uverjen, da S-obročki niso slovanskega izvora, Červinka, Virchow ter Beltz, ki so prepričani, da je S-obročke zanesla med Slovane arabska trgovina, in Borkovsky, po katerem so se S-obročki razvili v karpatski kotlini. Reineckejovo gledišče je vse prekrhko, da bi se moglo obdržati proti Korošču, a Červinki, Virchovu in Beltzu izpodnaša tla dejstvo, da so se našli S-obročki tamkaj, kamor arabska trgovina ni segala, medtem ko proti Borkovskemu Karamanovo zrelišče, da so našli obročke z S-petljo najprej v obrsko-slovanskih grobovih in šele potem pri ostalih Slovanih, bolj prepričuje.

Najštevilnejši uhani, ki pa so jih mogli nositi tudi kot obsenčne obročke, so tako imenovani belobrdski uhani z osnovnim tipom obročka s priveskom v obliki grozdica, ki je prejkone imel vzorce v bizantinskih uhanih, kakršne so našli tudi v Trilju v Dalmaciji. Zgodovinarja bi tu predvsem zanimalo, kako so dospeli ti predmeti v naše kraje; po Karamanu nimajo namreč starohrvatski dalmatinski uhani v Bizancu nikakih odgovarjajočih analogij, prav tako kakor ne češki. Niederle si razlaga to z zaustavitvijo bizantinske trgovine v Alpah. Akoravno velja vzhodni import le za starejšo dobo, bi zaslužil nakazani problem enako kot vprašanje izdelovanja teh uhanov vso pozornost. — Za kettlaški kulturni krog so značilni že s kranjskih grobišč znani lunasti uhani, katerih razmotrivanje tvori kot izsek obdelave kettlaškega tipa najinstitivnejši in naši zgodovini posebno zaželen del Koroščeve študije. Pribiti moramo, da izvirajo lunasti uhani z jugovzhoda, od koder so se razširili v Podonavje in alpski prostor, kjer so doživeli svoje imitacije in predelave. Tega v bistvu tudi Dinklage ne more zanikati. Od kod je prišel lunasti uhan v kettlaško kulturo? Korošec gre tukaj za Reineckejem, ki je ugotovil, da se v Vzhodnih Alpah nadaljujejo keszthelska groblja tudi v kettlaški dobi; etnična struktura prebivalstva je ostala torej ista, izmenjal se je zgolj lik njegove kulture. Ob tem faktu raziskuje Korošec nahajanje

lunastih uhanov kot prevzem istega nakitnega tipa iz keszthelske kulture, ki pozna to obliko — tehten zaključek, ki ima vsekakor mnogo zase.

Cetudi je Korošček ugovor Niederleju, ki vidi osnovne pletene ovratnice raztresene hkrati z ovraticami orientalskega izvora po vsej Rusiji, ter sodi, da izvirajo vzorci pletenega nakita nekje od Črnega morja ali celo iz Perzije, utemeljen, kajti »mnogo pokraj in te ovratnice ne pozna in zato tudi niso vse najdbe med seboj povezane«, vrhu tega »pa lahko iščemo zanjto vzorce prav tako že v raznih ilirskih kulturah«, dobimo pa jo tudi v provincialni rimski kulturi, potrebuje Brunšmidovo in piščevo mnenje, da je domovina pletenih ovratic in podobnega nakita v Panoniji, vseeno širše arheološke in historične podkrepitve. Primerno je avtorjevo opozorilo, da ni potrebno, da bi izvirali raznovrstni biseri na ovraticah iz orientala ali pa z zahoda, temveč so jih pri nas uporabljali v ilirskih kulturah že zdavnaj prej.

Interesantna je zapestnica, kjer sta konca ornamentirana s kačjimi glavami, namesto katerih zasledimo pri ostalih slovanskih ljudstvih tudi druge živalske glave. Ne glede na pomanjkanje neposrednih zvez teh predmetov v Rusiji in v Podonavju, mislim, da smem v osnovi pritrditi Márki-Polloyi, češ da so prišle k Slovanom te živalsko ornamentirane zapestnice od vzhodnih stepnih ljudstev, za katera je to upodabljanje posebno značilno — element, ki ga Korošček pri graditvi slovanske kulture premalo upošteva.

Fibula iz Hajdine, ki ima emajl razdeljen v polja v obliki sončnega križa, in slovenjgraška fibula z orlom sta po svoji ornamentalni motiviki nezatajljivo uvoz z germanskega zapada, kar bi zahtevalo zgodovinsko raztolmačenje teh najdenin v staroslovanskih grobovih severne Slovenije. Slično je z reliefno apliko v obliki človeške glave, kakršne niso sicer izkopali dosedaj nikjer na Slovenskem. Odstavek o orodju in orožju se mi zdi v primeri z drugim gradivom po svoji važnosti nekam kratek.

Zadnji del knjige obsega karakteristike kettlaškega, belobrdskega in keszthelskega kulturnega kompleksa. Avtorjevo izjavljanje, da kettlaške fibule niso last nemških kolonistov, vseskozi drži, da pa je ta material germanski import, oziroma domači izdelek pod njegovim vplivom, tega tudi on ne pobija. Glede na to dejstvo in na motnost uhanov in njihovnega izvora je vprašanje vplivov v kettlaški kulturi rešljivo le v zvezi z zgodovinskim razvojem, česar pa Korošček žal ni upošteval. Tudi pri sicer plodnih izvajanjih o belobrdskem tipu pogrešam jasnejše zgodovinsko ozadje. Zelo sprejemljive so misli o keszthelskem kulturnem kompleksu, vendar bi zaradi obrskega gospodujočega položaja v njihovi državi menil, da so Obri imeli znatnejši vpliv na karakter te obrsko-slovanske kulture.

Kot smo torej videli, preveča Koroščevo knjigo trdno obvladanje časovno razsežnega podonavskega gradiva, kar se očituje tudi v njegovih v glavnem zanesljivih izsledkih, ki potekajo prav iz odličnega poznavanja materiala. Z ostroumnim in temeljitim pregledovanjem izkopanin ustvarja Korošček verigo duhovitih kritik, ki pa se zaradi nehistoričnega stališča arheologa, ki je razen omejenega in po svoji vrednosti še mnogokje nedognanega primerjalnega gradiva ter pomanjkljivega aktivnega objektiviziranja najdenin edina pomanjkljivost dela, ne povzpenjajo vedno v dovolj stabilne konstrukcije.

Glede pritegnitve primerjalnega gradiva se mi zdi prvovrstna hiba Koroščeve knjige to, da ne uporablja publiciranih izsledkov arheoloških izkopavanj v Sovjetski zvezi, brez katerih šepa že sama obdelava gradiva, zakaj oddvojenost današnjih slovanskih skupin konec prvega tisočletja ni bila tolikšna, da bi bila umestna cezura med podonavskimi in vzhodnoevropskimi področji.

Glede arheologije kot historične discipline pa sledeče: Arheologija nam daje možnost določiti osnovne gospodarske veje dane družbe in nas v splošnih potezah seznanja z razvojem družbenih odnosov in družbene miselnosti. Vsakokratni arheološki material nam pomaga po načinu svoje

izdelave razkriti tedanjo stopnjo proizvodnih orodij in produkcije vobče, grobovi z različno kakovostjo ali količino predmetov morejo izpričevati višino socialne diferenciacije, selitve arheoloških elementov pa rišejo ekonomsko-politične tokove, kar znači, da more arheologija izdatno podpreti zgodovino, ali še boljše: preiti z uporabo izkopanin kot zgodovinskih virov na polje historiografije. Pri tem nam ne sme biti v spotiko njena nekoliko groba kronologija in včasih premalo precizni zaključki, kajti tudi kot taka nam arheologija skupno z ostalimi viri pomore obnoviti posamezna obdobja v njihovih bistvenih črtah. Konkretnije: za 9., 10. in 11. stoletje imamo že toliko pisanih virov, da si lahko, navzlic temu, da nam nudijo za takratne razmere prav za prav le z nemških na naša področja prenešene podatke, pridobimo iz njih stvarne konture preteklosti naše zemlje. Naš tedanji socialni red in splošna zgodovina sta nam sicer znana, vendar nam pa manjka marsikatera podrobna predstava o tem razdobju, zakaj historični opisi, ki bi bili sestavljeni v slogu kakšnega Saksogramatika, našim pokrajinam niso bili usojeni. Predvsem je pomanjkljivo naše znanje o ekonomski podstavi te dobe, manjkajo vesti o tehniki produkcijskega procesa, o poljedelstvu, obrti, trgovskem življenju. Tukaj bi morala priskočiti na pomoč arheologija. Res je, da niso na Slovenskem odkrili še nobene staroslovanske naselbine, toda to ne more biti razlog, da nam naše izkopanine ne bi mogle ničesar povedati o življenju in kulturi starih Slovencev (str. 53). Naselbine nam morejo pripovedovati o poljedelstvu, načinu stanovanja, pridobivanju hrane in obleke, podatke o drugi proizvodnji in trgovini pa je skupno z zadostnim komparativnim gradivom do gotove meje sposoben in primoran dajati tudi gol, zgodovinsko interpretiran grobišni material. Dasi bi bili ti izsledki nenavadno važni, aktivizacija arheoloških najdb pri Korošču popolnoma manjka, kar je razumljivo, kajti deskripcija materiala, razvrstitev fragmentarnega primerjalnega gradiva, na tej podlagi pa od sodobnih historičnih dogajanj dokaj izolirano fiksiranje arheoloških vplivov, dojetih le iz zunanjih, stilnih in tehničnih podobnosti, ki so vodilna načela Koroščeve delovne metode, ne morejo privedi do zahtevanih rezultatov.

Namen in efektivni cilj Koroščevega dela je konec koncev še vedno podrobna določitev izkopanin, kar združuje pisec z ozkim ocenjevanjem arheološkega materiala, izločenega iz drugega historičnega gradiva. Ne zanikam velike važnosti točne opredelitve najdenih predmetov, izvirajoče iz dalekosežnih komparacij, mislim pa, da je to stoprav začetek arheološke dejavnosti, klasificirani material je treba uporabiti kot vir za zgodovino razvoja in načina proizvodnje ter produkcijskih odnosov — arheolog postane s pritegnitvijo pisanih in drugih virov, ki jih potrebuje za to nalogo, zgodovinar, enako kakor mora historik uporabljati tudi arheološko gradivo. Le taka povezava bo prinesla bistven napredek v delu in spoznanjih.

Angelos Baš.

Bogdan Binter:

Južni Slovani v srednjem veku

Založila Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1947. Str. 175. Odobrilo Min. za prosveto LRS kot učno knjigo za nižje razrede gimnazij.

Naloga, ki jo je postavil pred nas čas glede zgodovinskih učbenikov, je pomembna in hvaležna predvsem v dveh pogledih: 1. Z odpravo starih učbenikov, pisanih po konceptu neznanstvenega idealističnega pragmatizma, naslonjenega le na idejna gibala in delo vodilnih osebnosti, ter z njihovo zamenjavo z novimi učnimi knjigami, ki bodo v smislu zgodovinskega materializma kazale živčno središče zgodovinskega razvoja tam, kjer v resnici je — v gospodarskem razvoju in razrednih bojih — bo zgodovina prvič pri nas dobila zadovoljive učne pripomočke za izvrševanje

svoje naloge v politični in ideološki izobrazbi študentov. Zlasti je ta predstavitev težišča in sprememba metode pomembna za nas Slovence, saj lahko po pravici rečemo, da se bo šele sedaj srednješolec začel učiti res slovensko zgodovino; meščanska historiografija je namreč skoraj izključno upoštevala politično življenje, v katerega smo stopili iz področja družbenih, razrednih borb mi šele v 19. stoletju. 2. Zamenjava vseh učbenikov nam pa nudi tudi edinstveno priliko, da odstranimo iz srednješolskih učnih knjig vse podrobne napake, ki se navadno vlečejo iz knjige v knjigo, in tako dobimo tudi v tem pogledu res vzorne učbenike.

Sestava srednješolskih učnih knjig torej nikakor ni neodgovoren, pa tudi ne preveč lahek posel. Posebej velja to za našo domačo, slovensko zgodovino. Drugod si namreč sestavljalci (pa tudi profesor) že pomagata tudi z različnimi drugimi pripomočki, na pr. z ruskimi učnimi knjigami, ki izhajajo v okvirju Akademije znanosti SSSR, glede zgodovine bratskih jugoslovanskih narodov tudi s hrvatskimi in srbskimi učbeniki, ki že tudi izhajajo (na pr. Babič A., Istorija naroda Jugoslavije I, 1946), a za slovensko zgodovino bo v vseh teh delih našel le malo (pri Babiču na pr. vsega le 6 strani), pa še to ne bo brez stvarnih pogršk. Pa tudi ne glede na to je osnovna dolžnost vsakega učbenika, to je kratkega, raznim stopnjam učenčevega razvoja primerno poljudno napisanega povzetka znanstvenih ugotovitev, da ne vsebuje stvarnih napak.

Binterju je treba priznati, da se je trudil pri svoji nalogi, da je tudi poskušal v primeri s starimi učbeniki poglobiti razlago celokupnega zgodovinskega razvoja, da je tudi poskušal prenesti njegovo težišče na družbeni razvoj, dasi je tudi v tem pogledu pomanjkljiv in zahteva še marsikaterih dopolnil (gl. moj članek Ob prvi novi slovenski učni knjigi narodne zgodovine za srednje šole, Popotnik 1947). Vsekakor je tudi to delo vsaj za zgodovino ostalih jugoslovanskih narodov Babiču mnogo bolj uspelo. Binterjeve razlage zgodovinskega razvoja (zlasti v primeri z Babičem) delajo večkrat tudi vtis le prevelike naivnosti, tudi za nižješolce. Vendar pa se tej strani knjige da odpomoči z nekaj dopolnilnimi opozorili, ki jih mora profesor upoštevat pri svoji razlagi, in tako knjiga doseže svoj namen.

Težja pomanjkljivost knjige pa so vsekakor njene stvarne napake. Če v knjigi nečesa ni, se še vedno da dopolniti v predavanju, če je nekaj napak povedano, se pa študent le prerad nauči po knjigi, ne po profesorjevi razlagi, zbuja se pa pri takih sporih med profesorjem in knjigo tudi vtis, da stvari, ki so dognane, niso trdne, maje se spoznanje o resnično znanstvenem karakterju zgodovinske vede kot take. Prav zaradi tega so take napake največja pogrška vsake učne knjige.

Ne zaradi veselja nad kritiko, marveč zaradi skrbi, da bô učenje v srednji šoli res na potrebni višini, podajam v naslednjem pregled žal le preveč številnih stvarnih pogršk ali dvoumnosti Binterjeve knjige, spisek, ki je toliko bolj potreben, ker danes zgodovine na srednjih šolah ne uče le zgodovinarji.

Temeljev antičnemu suženjskemu gospodarstvu ni izprevrgel le beg sužnjevi izpod oblasti njihovih gospodarjev (str. 8), marveč precej obsežnejši gospodarski in družbeni razvoj (gl. Popotnik, 1947). Država nastane šele na temeljih razkroja plemenske ureditve, ko se že razvijajo tako ostra razredna nasprotja, da jih plemenski organizem ne more več obvladati, zato ne smemo govoriti o »plemenskih državicah« pri starih Slovanih v pradomovini (13), ko država pri Slovanih sploh še ni bila mogoča. Slovani niso prekoračili Labe le južno od izliva (15), ker se tudi Šala izliva v Labo od leve strani. Ozemlje okrog Moskve je bilo poseljeno s Slovani že v 9., ne šele v 11. stoletju (15). Langobardi so bili pred svojo selitvijo v Italijo (546–568) naseljeni le na sedanjem slovenskem ozemlju južno od Alp od Ptuja do Ljubljane in Kranja, dočim je bila notranjost Alp (notranji Norik) priključena bizantinski Italiji. Tezo o prodiranju Langobardov globoko v Alpe ob Dravi in Muri (16) so postavljali nemški zgodovinarji, zlasti v zadnjem času, ko so hoteli dokazati svojo »lastninsko

pravico« do vedno »germanske« dežele Koroške. Obri so začeli vdirati v Italijo in proti zahodu ob Donavi šele po umiku Langobardov v Italijo, ne pa že prej (17). O naseljenosti dravske doline ob izviru Drave Bavarci in Slovenci, ki so se v prvem času po prihodu Slovencev v novo domovino stalno vojskovali med seboj, seveda niso sklepali nobenega sporazuma (18), marveč je nenaseljen prostor na meji značilen za zgodnji srednji vek sploh, saj tedaj meja med državami ni bila črta, marveč prav nenaseljen, pust pas ozemlja. Obrska država in njeni napadi proti zahodu se obnove že 40 let po porazu pri Carigradu, ne pa da bi več kot 100 let po tem obleganju ničesar več ne slišali o Obrih (20). Tudi v prvem času po naselitvi v novi domovini je bilo pri Slovencih zemljišče večinoma še kolektivna last rodov, ne pa da bi že tedaj vsak posameznik dobil svoje zemljišče (21). Tudi zemljiška veleposestva so se šele formirala. Nastanek države karantanskih Slovencev je v zvezi s Samovo državo, ne pa da bi se država karantanskih Slovencev formirala že pred slovanskim uporom proti Obrom, kot sodi Binter (23), za kar nima opore v nobenem zgodovinskem viru. Noben zgodovinski vir ne nudi podlage za trditev, da je bila Gorenjska del Karantanije (23). Karantanskega kneza Valuka srečamo v 30ih letih 7. stoletja, ne pa v njegovem začetku (23). Germanska zveza proti Samovi državi po porazu pri Uhoštu ni razpadla (24), ker so bila z izjemo Langobardov vsa germanska plemena, ki so nastopala proti kralju Samu, itak združena v frankovski državi. Kanalsko dolino so pridružili Langobardi svoji državi ok. 630, Beneško Slovenijo so zasedli Slovenci v bojih 704—720, Kanalsko dolino pa so osvobodili Karantanci ok. 730; ne gre torej metati vsega tega v en koš, kot bi se vse zgodilo naenkrat oziroma v krajšem razdobju neprestanih bojov (24). Velika večina prebivalcev frankovske države v času Klodvikovega prestopa v katolicizem je bila že katoliška (romanski staroselci oz. romanizirani Galci), celo del doseljenih Frankov je bil že arijanski, ne gre torej govoriti o vsiljevanju krščanske vere ljudstvu (27), marveč le večini gospodujočih priseljencev. Pri razkroju svobodniškega sloja potom. zaščitništva je treba poleg osvoboditve samovoljnega nasilja od strani fevdalcev in pred njo omeniti osvoboditev težkih bremen, ki so jih vrgli svobodniki, obvezani k vojni službi itd., raz sebe, ko so se podali v zaščito (k str. 28). Desetina je prvotno dajatev cerkvi, ne zemljiškemu gospodu (31), poglavitna dajatev zemljiškemu gospodu je činž (gl. Popotnik, 1947). Ni res, da bi fevdalni red ne poznal denarja (31), dasi ga je bilo sprva malo in se je šele počasi množil. Vsekakor pa še danes angleški denarni sistem sloni na denarni ureditvi Karla Velikega. Slovenci niso uživali pred Obri miru skoraj celo stoletje po obrskem porazu pri Carigradu (32), marveč so Obri Slovence na prehodnih področjih v Italijo in ob Donavi podjarmili že neposredno po razpadu Samove države (ok. 660). Karantanija ni prišla v okvir frankovske države 743 (32), marveč vsekakor po frankovski zmagi nad Bavarci 743, a pred 746, torej 744 ali 745. Slovenski napadi proti Bavarcem niso prenehali šele v zvezi z izgubo samostojnosti Karantanije zaradi tozadevnih bavarskih zahtev (32) marveč že prej v zvezi z vojaško-politično zvezo Bavarcev in karantanskih Slovencev iz konca 30ih let 8. stoletja. Poglavitna osnova širjenja krščanstva v Karantaniji v 8. stoletju ni bila bavarska zahteva (32), marveč gospodarski in družbeni razvoj Karantanije v smeri fevdalizma v tem času. Proces fevdalizacije je tudi poglavitna družbena osnova verskih bojov v 8. stoletju, ki jih Binter obravnava preveč le v ideološki sferi različnih vplivov (33). Modest je bil imenovan za »pokrajinskega škofa« (ne škofovega namestnika) ok. 757, ne šele po 760 (33). Oglejska misijonska akcija med Slovenci je pol stoletja mlajša od salzburške (po l. 796), ne istočasna (34). Polabski Slovani so bili delno dejansko že vključeni v frankovsko državo, le da so ohranili notranjo svobodo, ne pa da bi ostali sploh neodvisni (34). Tasilo se je moral podvreči Karlu že 781, po ponovnem uporu pa dokončno 787, le da tokrat Karlu Velikemu ni bilo treba uporabiti vojske, ker je frankofska stranka

pod vodstvom episkopata v Bavarski sami popolnoma obvladala položaj. L. 788 je sledila le še odstavitev Tasila samega, in to brez kakršnih koli vojaških nastopov. Ne gre torej vsega združevati v l. 788 in opremljati z vojaškim napadom, ki ga ni bilo (34). Langobardska država je bila vključena v frankovsko že 774, ne šele ok. 800 (35). Po Karlovem kronanju za cesarja na slovenskem Krasu ni bilo nobenih bojov z Bizantinci (35), saj je bila Istra že od 788 frankovska, in to v celoti, ne pa da bi ostala istrska mesta bizantinska celo še po miru v Aachenu (35). Upora Ljudevita Posavskega niso povzročili »velikanski davki« (36, od kod denar?), marveč Kadalohovo poseganje v notranje zadeve notranje svobodnih slovanskih kneževin, ki so mu bile podrejene. Pri tem pa brez dvoma ne gre za upor »ljudstva« (36), marveč v prvi vrsti za upor odločujočih, že fevdaliziranih slojev, dasi so bili še mnogo širši kot pozneje, po zaključku fevdalizacije. Ni res, da bi Timočanov nikdar ne ogražala frankovska nevarnost (37), marveč so po sporočilu frankovskih analov l. 818 Bраниčevci in Timočani odpadli od Bolgarov in postali podaniki frankovske države, ki je tako zajemala vso severno Srbijo. Ljudevit ni zmagoval Frankov s pozitivnimi vojaškimi uspehi (37), ker se s frankovskimi vojskami sploh ni spustil v odprto borbo; umikal se je v utrjena gradišča, ki so jih zaman naskakovali, tako da so odhajali brez odločilne zmage. Tudi vzroki Ljudevitovega umika niso neznani (37), povzročila ga je izčrpanost dežele; kljub temu, da Franki niso zavzeli utrdb, so njihovo široko okolico vendarle opustošili. Ludovikova upravna reorganizacija ni ostala pri »razcepljenosti«, delitvi Slovenije v krajine, marveč so bile vse krajine od Posavske krajine do Donave združene v eno samo, takozv. Vzhodno prefekturo. Napak je torej v tem pogledu iskati nasprotij med karolinško in otonsko upravno organizacijo Vzhodnih Alp (38, 45). Le redki slovenski veljaki so prišli med novodošlo frankovsko plemstvo po socialni katastrofi slovenskega naroda v začetku 9. stoletja; ker domači razvoj v fevdalizem še ni bil dovršen, tudi niso igrali bistvene vloge pri ustalitvi fevdalizma pri nas, ki se je izvršila z nasilno uvedbo v tujini dozorelih oblik (38).

Tlačanstvo se je prav tako uvajalo v Pribinovi spodnjepanonski mejni grofiji, kot v Karantaniji. Nesmisel je torej govoriti o begu kmetov v Spodnjo Panonijo iz takih vzrokov (40). Tudi čas uvedbe fevdalizma je namreč skoraj istočasen — 2. desetletje 9. stoletja. Kocelj se je odvrnil od Pribinove politike šele v drugi polovici svoje vlade. Skoraj celih prvih deset let uprave spodnjepanonske mejne grofije pa je zvesto sledil svojemu očetu in izpopolnjeval njegovo delo, ne pa da bi bil »popolnoma različen od očeta« (40). Stavek o Fotiju (42) je tako merodno formuliran, kot bi Fotij živel še v času dokončnega razkola med Rimom in Carigradom v verskem pogledu (1054). Pri Metodovem delu za nadškofijo (42) popolnoma manjka politično ozadje: če si Kocelj in Rastislav ne bi priborila cerkveno-upravne neodvisnosti od frankovskih škofov, bi bila njihova politična svoboda že vnaprej obsojena na neuspeh in seveda tudi obratno. Rastislav je padel v frankovske roke že 870, Kocelj šele 874, v vmesnem času imamo še precej vesti o Koclju, celo njegovo dopisovanje s papežem; smer, v kateri išče Binter vzroke Kocljevega padca (43), ko povezuje Rastislavov in Kocljev padeč, je torej povsem brez podlage, saj je tudi Velikomoravska država še vedno stala, dasi ji je načeljeval Svetopolk. Zato je tudi napačna trditev, da so se »Nemci po uničenju Rastislava in Koclja dokončno utrdili v srednjem Podonavju« (44), kajti v resnici so uničili le malo Kocljevo državo, ob Velikomoravski pa so si, dokler je živel Svetopolk, zastoj lomili zobe, šele po njegovi smrti se je razsula pod madžarskim pritiskom, a razen Slovakov ni takrat še noben njen del prišel pod tujo oblast, torej tudi noben del pod Nemce.

Savinjska krajina ni obsegala le porečja Savinje in ozemlja do Sotle (46), marveč tudi Dolenjsko južno od Save. Ljudstvo seveda v času Otonov v državnem življenju ni igralo nobene vloge (47), marveč le ozka plast

fevdalnih izkoriščevalcev kmečkih delavnih množic. Težko bo dokazati, da so »mnogi« koroški vojvode na državnih zborih govorili slovensko (47), ker za to ni na razpolago noben dokaz, formalistično starinsko pravo še ne pomeni izvrševanja te pravice. Salzburška posest na Slovenskem ne izvira šele iz časa Otonov (48), marveč že iz karolinške dobe. Germanizacija se na Slovenskem ni še začela s pokristjanjevanjem ali z razpadom obrske države (48), ko so se Slovenci še nemoteno razvijali vsaj v notranjem pogledu, marveč šele po uporu Ljudevita Posavskega in upravnih reformi 828, ko so prišli v deželo tuji fevdni gospodje. Težko bo dokazati tudi to, da bi Slovenci v času madžarskih napadov skoraj do kraja izpraznili graško kotlino (49), ko niso izpraznili niti Ljubljanske, ki je bila naravnost na madžarski poti v Italijo. Slovenska severna narodnostna meja, ki se je izoblikovala konec 15. stoletja, je potekala dejansko skoraj na istem mestu, kot današnja, ne pa »mnogo bolj severno« (49). To, kot tudi nekaj mest o koroški vojvodini v okviru nemške države (47, 70), imajo le preveč nacionalističnega prizvoka v starem smislu te besede.

Številke za Tomislavovo vojsko, posnete po Konstantinu Porfiroge-netu (50), so seveda odločno previsoke in netočne. Razlaga dogovora med »Hrvati« in Kolomanom pri Binterju (54) je popolnoma zgrešena. Že vsebina apendikule, kot tudi dejstvo, da so mesta kralja posebej priznala nekaj let pozneje, dokazuje, da je šlo samo za potrditev privilegijev rodovnega plemstva, ki je seveda predstavljalo hrvatsko »ljudstvo«, a ne v sedanjem, marveč v fevdalnem smislu, češ da vsak zemljiški gospod zastopa svoje podložnike (enako kot pozneje deželni stanov). Neresnično je, da bi bil v tem času fevdalizem na Hrvatskem šele v povojih, saj poznamo že v 9. stoletju v času Trpimira rodovno in dvorno plemstvo; Trpimirova ureditev dvora po frankovskem vzoru bi bila nemogoča brez širšega družbenega ozadja. Vsak profesor bo moral za ta del hrvatske zgodovine poleg Binterjeve vsekakor uporabljati tudi Babičevu knjigo, po kateri bo Binterja dopolnjeval. Pri formiranju slovanskih držav (60–63) manjka širše družbeno ozadje; pri nastanku ruske države uporablja Binter še vedno zastarelo normansko teorijo (60), ki jo je sovjetska historio-grafija tako uspešno zavrgla (gl. Popotnik 1947). Mesta na Slovenskem (in tudi večinoma v Evropi izven rimskega imperija) niso nastala iz posebnih, načrtnih obrtniških naselbin po iniciativi fevdalcev (64), marveč iz tržnih naselij ležečih na ugodnih geografskih položajih. Čehi v prvem času niso ovirali razvoja produkcije (65), marveč so ga obratno zelo uspešno podpirali, njihova zaviralna funkcija se začne šele pozneje. Tujim trgovcem v srednjeveških mestih ni bila prepovedana trgovina sploh (65), marveč je bila omejena in zavirana prodaja njihovega blaga na drobno; ne pa na debelo, makupovanje na drobno pa večkrat celo sploh zabranjeno. Namen teh odredb je bil torej edino ta, zavirati neposreden stik med tujimi trgovci in konsumenti, ne pa sploh njihovo trgovanje. Med vzroki križarskih vojsk manjka eden od pglavitnih: dejstvo, da so Seldžuki zaprli trgovino z Indijo, od katere so imela zlasti italijanska mesta pred tem velike koristi (str. 67). Velika Karantanija se ni razkrojila v zgodovinske pokrajine Koroška, Štajerska itd. šele v 12. stoletju (71), ampak že kmalu po l. 1000. Ljubljana se ne omenja prvič 1146 (71), marveč 1144. Štajerska l. 1180 ni segla še do Save (72), marveč samo do Konjiške gore in Boča, ker je ozemlje med tem hribovjem in Savo spadalo ne v Ptujsko, marveč v Savinjsko krajino, takrat že združeno s Kranjsko. Od Kranjske k Štajerski je prešlo to ozemlje šele l. 1311 v zvezi s sporom med goriškimi grofi in Habsburžani oz. z njegovo poravnavo v Slovenjgradcu. Isto velja o prvem sunku Otokarja na Slovensko (73), ki ni segel še do Save. »Ljudstvo« v Otokarjeve boje za politično oblast na Slovenskem seveda ni moglo posegati (73), ker pri fevdalnem redu ni imelo nikakega vpliva na politično življenje. Plemstva in ministerialov pa ne moremo imenovati ljudstvo. Janez Vetrinjski pri ustoličevanju Majnharda l. 1286 vsekakor ni bil še navzoč (75). To ustoličevanje

je bilo namreč 59 let pred njegovo smrtjo (1345), ker je bil po rodu Francoz, tudi izobražen nekje na zapadu, ga takrat gotovo še ni bilo pri nas. Prvi dogodek, pri katerem je bil morda že v Vetrinju, je bil šele l. 1307. Kranjska ni segla do Kolpe šele l. 1374 (78), marveč pri Kočevju že od početka, t. j. od ok. l. 1000, v Beli Krajini od 12. stoletja. Poglavitni vzrok za naslonitev Trsta na Habsburžane ni bil promet (78), ki tedaj še davno ni igral tako pomembne vloge kot od 18. stoletja dalje, marveč neposredna nevarnost za tržaško samostojnost oz. vsaj avtonomijo od strani Benetk. Celjska kneževina bi v nobenem primeru v slovenskem razvoju ne mogla odigrati vloge »narodne države« (83); to je vseskozi nezgodovinsko, pretirano nacionalistično prikazovanje razmer, kajti tudi v celjski kneževini ne bi bila odstranjena za slovenske razmere značilna dvoplastnost: nemški izrabljajoči, slovenski tlačanski, izrabljani razred. Pri formiranju deželnih stanov ni odločilni faktor le habsburško razširjanje oblasti nad slovenskim ozemljem, marveč vse dolgotrajne dinastične borbe od začetka 12. stoletja naprej, zamenjava dinastij, delitve pokrajin med raznimi habsburškimi vejami itd. Vsekakor so dobršen del meščanstva v mestih na Slovenskem sestavljali priseljenci iz nemških mest, dasi ne večine; napak pa je reči, da »pri nas Nemcev sploh ni bilo« (85). Fevdalni red na Hrvaško ni začel v 12. stoletju šele prodirati (87, gl. zgoraj), marveč je v tem času fevdalizem dobil samo svoje dokončne oblike. To dvoje pa ni isto. Turški napad 1396 do Ptuja (111) je nezgodovinski, kar je dokazano že skoraj 30 let. Pod naslovom »turški davek« se je izterjaval pri Slovencih le en sam davek (takozv. »tedenski vinar«), ne več (118); vsi drugi so bili razpisani kot izredni davki. Razlaga o vladar Matije Korvina (119—120), ki je slovenskemu tlačanu prinesla marsikaj bridkega, ker nastopanje ogrskih najemnikov nikakor ni bilo ljudomilo, je precej naivna. Srednjeveška književnost pozna poleg del verske vsebine (127) tudi izrazite ljubezenske pesmi, narodne epe, satire itd. Denarno gospodarstvo se v Evropi ne začinja šele z odkritji (132), zato tudi vse hude novotarije za tlačana niso v neposredni zvezi z njimi. Odkritja so bila le pospeševalen faktor v razvoju, ki se je začel že pred njimi. Pritožbe zaradi vseh takozvanih posledic odkritij srečamo v raznih kmečkih pritožbah drugje in pri nas že pred temi odkritji. Napačna je trditev, da bi bili začetki kmečkega gibanja v neposredni zvezi z reformacijo in da bi se iz cerkvenih posestev širilo na posvetna (135). Vzroki kmečkih gibanj in uporov namreč niso ideološkega, marveč gospodarskega značaja, in se zato prav nič ne ozirajo na cerkveni rang fevdalca. Kmečki puniti se začno že davno pred začetkom reformacije. Trubar ni prišel v Ljubljano že v 20ih letih 16. stoletja (137), marveč šele okoli l. 1535. Razločki med jeziki južnih Slovanov v 16. stoletju dejansko niso bili manjši kot danes (138), marveč kvečjemu večji: jeziki so bili v tem času vsekakor že popolnoma izoblikovani, z zamenjavo različnih nemških tujk s slovanskimi so se pa v zadnjem petdesetletju brez dvoma le zblížali. Odločilni moment za iztrebljenje protestantizma na Slovenskem niso bile le »verske komisije« (140—141), marveč tudi gospodarska podpora meščanstvu, ki jo je nudil absolutistični vladar, da se je oprl nanj v borbi proti fevdalcem. Turki so samo pospeševalen vzrok kmečkih punitov pri nas, ne pa njihovo gibalno (142). Njihovi pravi vzroki so v celotnem gospodarskem razvoju tega razdobja (gl. Popotnik 1947). Kmečki upor 1478 na Koroškem se ni začel ob Zilji, marveč ob Dravi pri Spittalu; plemičem ni bilo treba proti kmetom po turškem obhodu dežele nič več nastopati, ker so že Turki dovolj dobro opravili proti puntarjem, tudi puntarskega davka takrat še niso uvedli (vse 143). L. 1515 tlačani niso bili oboroženi le z domačim orodjem, marveč tudi s pravim orožjem, ki so si ga bili dolžni nabaviti v času turških napadov po določbah raznih »vojaških redov«. Zaključna bitka z uporniki je bila pri Celju, bitka pri Brežicah je neresnična, nezgodovinska konstrukcija (vse 144). Mir pri ustju reke Žitve ni sploh prvi mir, ki so ga Turki sklenili s kristjani

(154), marveč le prvi mir, pri katerem so priznali krščanskega partnerja za enakopravnega, ne pa da bi si moral kupovati mir z vsakoletnimi »darovi«. Ocena zrinjsko-frankopanske zarote kot naprednega oz. zdravega pojava v našem razvoju (158) njene vsebine ne izčrpa. Ta zarota je namreč tudi značilen primer fevdalnega partikularizma v borbi proti centralizmu, torej s te strani reakcionaren pojav. Tudi pri reformah Ivana IV. Groznega popolnoma manjka znanstvena ocena dela tega velikega ruskega vladarja, ki je šele dokončno zlomil fevdalni partikularizem v Rusiji (162—163). Niti omenjeni nista dve veliki pridobitvi njegove vlade — ustalitev centralizirane ruske države in borba za dostop do morja, ki ju tako poudarjajo sovjetski historiki.

Spričo vseh teh napak z delom nikakor ne moremo biti zadovoljni. Naloga učbenika narodne zgodovine za nižjo šolo nikakor še ni zadovoljivo rešena. Vsekakor je sicer zaenkrat bolje imeti nekaj, kakor nič, vendar pa se ob teh številnih napakah ostro odpira vprašanje strokovne kontrole nad predloženimi učbeniki. Bodisi v okviru Akademije po sovjetskem vzorcu, bodisi na kak drug način, vsekakor bo to vprašanje treba urediti, da se ne bodo ponavljali primeri, kot je ocenjevana knjiga. Bogo Grafenauer.

Slovenska zgodovinska bibliografija

6. IV. 1941 — 9. V. 1945.

Zgodovina potrebuje še v mnogo višji meri kot druge znanstvene panoge svobodo, zato ni čudno, da izkazuje doba vojne in okupacije pri nas prav nizko število zgodovinskih publikacij, zlasti še, ker je Osvobodilna fronta slovenskega naroda v popolnoma pravilnem ocenjevanju funkcije kulturnega življenja proglasila kulturni molk na okupiranem ozemlju. Slovenski zgodovinarji so ga skušali držati vsaj tako, da niso objavljali pomembnejših del. Razdelitev tako pičle tvarine na pododdelke ne bi imela smisla, bolj smiselna je kronološka razdelitev, po letih. Sestavljena pa je bibliografija po še rokopisni Slovenski bibliografiji dr. J. Šlebingerja in po tiskanem Gradivu za bibliografijo osvobodilnega tiska J. Udoviča. Kratice so običajne. Pri publikacijah z osvobojenega ozemlja nadomešča tehnika kraj.

1941.

Zgodovinski atlas za srednje in njim sorodne šole. M. Baratta, P. Frascaro, L. Visintin. Slovensko izdajo priredil M. Avsenak, J. Kosmatin in M. Miklavčič. Novara 1941. (1) + XXXII listov, 8°.

Kos Milko, Gradišče in Gradec v slovenskem srednjem veku. Lj. 1941. 116—124, 4°. P. o. iz GMS 22.

Kos Milko, Pečat in grb mesta Ljubljane. Lj. 1941. 3—8 s 17 slik. 4°. (Krtični odtis iz neobjavljen. zv. KSM za 1941.)

Kos Milko, Početki Novega mesta. Lj. 1941. 15—20, 4°. (Krtični odtis iz neobjavljen. zv. KSM za 1941.)

Krošl Anton, Zemljiška odveza na Kranjskem. Inavgur. dis. Lj. 1941. 110 str. 8°.

Ložar Rajko, Neolitske stanovanjske jame na Vinomeru. (Začasno poročilo. Lj. 1941.) 125—132 s 5 slik. 4°. P. o. iz GMS 22.

Ložar Rajko, Razvoj in problemi slovenske arheološke vede. Lj. 1941. 42 str. 8°. P. o. iz ZUZ 17.

Ložar Rajko, Stavbe na kolih in keramika zvončastih čaš. Lj. 1941. 20 str. 8°. P. o. iz Č. 35.

1942.

Grafenauer Bogo, Priključitev Karantanije na Zapad. (Kronološka vprašanja). Lj. 1942. 17—40. 8°. P. o. iz Č 36.

Jug Stanko, Slovenski »Zapovedni list« iz l. 1570. in novi vinski davek. Lj. 1942. 74—84 s faks. 4°. P. o. iz GMS 23.

Kastelic Jože, Epigrafski doneski. Vodnikova kopija tabule Peutingeriane. Lj. 1942. 95—100. 4°. P. o. iz GMS 23.

Lah Ivo, Slovenska bratovščina sv. Hieronima iz l. 1452. v Udinah. Lj. 1942. 12 str. 8°. P. o. iz S 3. nov. 1942, št. 255,

Ložar Rajko, Stratigrafija in kronologija stavb na kolih pri Studencu. Lj. 1942. 85—94 z ital. posn. 4°. P. o. iz GMS 23.

Mal Josip, Osnove ustoličenja karantanskega kneza. Lj. 1942. 62 str. z ital. posn. + VIII tabel slik v pril. 4°. P. o. iz GMS 23.

Nicotera Alessandro, Zgodovina in ustanova fašizma. Prva knjiga za Slovence. Prev. Koder Ivan. Lj. 1942. 156 (+ 2) str. 8°.

Silva Pietro, Zgodovina najnovejše dobe za srednje in sorodne šole. Lj. 1942. 250 str. 8°.

Turk Josip, Prvotna Charta caritatis. Lj. 1942. 56 (+ 1) str. z lat. posn. 8°.

Volpe Gioacchino, Zgodovina fašistovskega gibanja. Lj. 1942. 176 str. 8°.

Kratka zgodovina in zemljepis kraljevine Italije. Izdalo Ministrstvo za narodno vzgojo — Posebni urad za šolstvo priključenih ozemelj. Lj. 1942. 79 str. 8°.

Kratka zgodovina in zemljepis Kraljevine Italije. Izdalo Ministrstvo za narodno vzgojo — Posebni urad za šolstvo priključenih ozemelj. 2. izd. Lj. 1942. 79 str. 8°.

Kratka zgodovina Vsezvezne Komunistične Stranke (boljševikov). (12 poglavij.) [Ljubljanska izd.] 1942. 4°.

1945.

Andrejka Rudolf, Vrhovni predstavniki državne uprave na Kranjskem od 1747 do 1941. Lj. 1945. 103—111. 4°. P. o. iz GMS 24.

Dedijer Vladimir, Četrta in peta Hitlerjeva ofenziva proti jugoslovanskim partizanom. Izdala Agitac.-propag. komisija CK KPS. [Belokranjska tehnika.] 1945. 20 str. 8°. Isto: [Tehnika »Urška.«] 22 str. Isto: [Selška tehnika.] 16 str.

Glavna razdobja družbenega razvoja. Izdala agitac. propagandna komisija CK KPS. [Tehnika »Urška.«] 1945. 20 str. 8°. Isto: [Tehnika »Krnč.«] 20 str.

Golia Modest, Herbersteinovi kanonikati. Lj. 1943. 90—93. 4°. P. o. iz GMS 24.

Jug Stanko, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stol. Kronologija, obseg in vpadna pota. Lj. 1943. 61 str. s sliko in nem. posn. 4°. P. o. iz GMS 24.

Kos Milko, Pečat in grb mesta Ljubljane. Lj. 1943. 38—50 z 18 sl. 4°. P. o. iz ZUZ 19.

Ložar Rajko, Šila in bodala iz stavb na kolih na barju. Lj. 1943. 62—76 s 6 sl. in nem. posn. 4°. P. o. iz GMS 24.

Lukman Franc Ksaver, Ali je škof Karel Jamez Herberstein študiral v Rimu? Lj. 1943. 93—94. 4°. P. o. iz GMS 24.

Pijade Moša, 26. letnica velike Oktobrske revolucije in osvobodilne borbe jugoslovanskih narodov. Izd. agit. prop. komisija CK KPS. (Tehnika »Nanos«.) 1943. 20 str. 8°.

(Drugo) poglavje Kratke zgodovine Vsezvezne Komunistične Partije Boljševikov. Ustanovitev ruske socialno demokratične delavske stranke. — Nastanek boljševiške in menjševiške frakcije v stranki. 1901—1904. 29 str. 8°.

Slapar Pavel, Zgodovina katoliške cerkve. I. Stari vek ali cerkev v grško-rimskem svetu. Sodelovali Vilko Fajdiga, Rudolf Hanzelič, Jernej Pavlin in Jože Pogačnik. Lj. 1943. 64 str. 8°.

Turk Josip, Santoninov Itinerarium. Lj. 1943. 95—102. 4°. P. o. iz GMS 24.

Vahen Damjan, Ljubljana. Zgodovinski oris. [2. izd.] Lj. [1945.] 238 str. s sl. 8°. Razširjen in izpopolnjen ponatis iz Zadrugarja.

Vilfan Sergij, Valvasorjevo poročilo o županskih sodiščih. Lj. 1943. 84—89. 4°. P. o. iz GMS 24.

Volpe Gioacchino, Zgodovina Italije in Italijanov. Lj. 1943. 228 (+1) str. 8°.

Volpe Gioacchino, Zgodovina Italije in Italijanov. Lj. 1943. 250 str. 8°.

Kratka zgodovina Vsezvezne Komunistične Partije (boljševikov). Uredila Komisija CK-VKP(b). Potrdil CK-VKP(b) 1938. Izd. Pokraj. Komitet KPS za Primorsko Slovenijo. Tehn. »Bojnik«. 1943. 8°. 2 dela: I. 284 str. II. 230 str.

Kratka zgodovina Vsezvezne Komunistične Stranke (boljševikov). Uredila Komisija CO VKS(b). Potrdil CO VKS(b) 1938. Izd. Pokr. Komitet KPS za Gorenjsko in Koroško. [Pokr. tehnika za Gorenjsko.] 1943. 8°. 2 dela: I. 226 str., II. 229 str.

Kratka zgodovina Vsezvezne komunistične partije (boljševikov). Uredila komisija CK VKP(b). Potrdil CO VKP(b). 1938. Izdal CK KPS. [Partiz. tisk.] 1943. 268 (+IV) str. 8°

Ziherl Boris, Petindvajset let Rdeče armade. Knjižnica Glav. povelj. Slov. nar. osvob. vojske in part. odred. 3. 1943. 17 str. 8°.

Ziherl Boris, Tri razdobja v razvoju delavskega gibanja. Izd. agit. prop. komisija CK KPS. [Tehn. »Urška«.] 1943. 10 str. 8°.

1944.

(Andrejka Rudolf) ps. Rudan, Krvnikova hiša v Ljubljani Lj. (1944). 67—70. 4°. P. o. iz S Kol. za l. 1945.

Bebler Aleš, 25 letnica ustanovitve KPJ. Izd. agit. prop. komisija pri Oblastnem komitetu KPS za Slov. Primorje. Tehn. »Sabotin«. 1944. 11 str. 8°. Isto: Tehn. »Snežnik«, 8 str. Tehn. »Krn«. 16 str. Tehn. »Grmada«. 16 str.

Benet Stephen Vincent, Amerika. Izd. v Združenih ameriških državah. New York, Copyr. 1944. 104 str. z vinjetami. 8°.

Čeršin Josip, Mestni in deželni trobentači. Lj. 1944. 345—351 s slikami in pis. avtogr. 8°. P. o. iz ZZP.

1939—1944. (Potek vojnih dogodkov s slikami.) Izd. vlada Združenih ameriških držav. s. l. 64 str. 4°.

Grafenauer Bogo, Boj za staro pravdo. Slovenski kmet ob koncu 15. in začetku 16. stoletja. Inavg. dis. Lj. 1944. 152 str. 8°.

Kos Milko, O pismu papeža Hadriana II. knezom Rastislavu, Svetopolku in Koelju. Lj. 1944. 33 str. z nem. posn. 8°. P. o. iz RAZU 2, filoz. — filol. — hist. r. 269—301.

Kos Milko, Ob osemstoletnici Ljubljane. Lj. 1944. 338—344 s pis. sl. in avtogr. 8°. P. o. iz ZZP.

Lukman Franc Ksaver, Iz vojnih časov pred petnajststo in več leti. Lj. 1944. 337—383 s pis. sl. in avtogr. 8°. P. o. iz ZZP.

Mikuž Metod, Slovanska apostola sv. Ciril in Metod. 1944. 15 str. 8°.

Semjonov Jurij, S premogom in kovinami po svetu in zgodovini. Priredil Boris Černigoj. Lj. 1944. 148 str. s sl. 8°. (Svet 5.)

Slovenska politična zgodovina. [Belokranjska tehnika. 1944.] 50 str. 4°.

Šenk Baltazar Vladimir, Kongres Svete alianse v Ljubljani. Dis. Lj. 1944. 179 (+ III) str. 8°.

Turk Josip, Iz Wolfovega vizitacijskega zapisnika. Lj. 1944. 453—465 s pis. sl. in avtogr. 8°. P. o. iz ZZP.

Kratka zgodovina za srednje, učiteljske in meščanske šole. Tisk. kot rokopis. (Lj.) 1944. 8°. 4 deli: I. Stari vek, 32 str. II. Srednji vek, 15 str. III. Novi vek, 19 str. IV. Najnovejša doba, 8 str.

Zgodovina razvoja človeške družbe. [Nanos ali Snežnik, 1944.] 48 str. 8°.

Ziherl Boris, Tri razdobja v razvoju delavskega gibanja. Izd. Agit prop. komisija CK KPS. Primorski ponatis. [Tisk. »Ančka 222«.] 1944. 10 str. 8°. Isto: Gorenjski ponatisi. [Tehn. »Jelovca«.] 10 str. [Tehn. RK-a »Mengeš«.] 8 str. [Okrož. tehn. Jesenice.] 8 str.

Zwitter Fran, Pregled zgodovine Slovencev (v okviru južnih Slovanov.) [Tehn. »Čaven«.] [1944.] 66 str. 8°.

Pijade Moša, Referat tov. Moše Pijade o zgodovini KPJ. Izdal Okrožni komitet KPS Kozje. Tehn. »Aškerc«. 1945. 20 str. 8°.

Dr. Melita Pivec-Stele

Okupatorska historiografija o Slov. Štajerskem

Okupatorska historiografija o Slovenskem Štajerskem je v splošnem sestavni del nemške zunanjepolitične ekspanzivnosti na evropski Jugovzhod, v okviru tega pa posebej propagandni izraz za strnitev Slovenskega Štajerskega z zgodovinsko avstrijsko štajersko deželo in preko nje s Hitlerjevo Nemčijo.

Hitlerjeva Nemčija je idejno navezala invazijo v Jugoslavijo s Slovenijo na štajercijanstvo in na stanovske zgodovinske tradicije fevdalizma s plemstvom in meščanstvom ter z njimi proglašala Slovenijo za nemška kulturna tla; na rasnih osnovah je nadalje zaničevala slovenski narodnostni značaj slovenještajerskega prebivalstva in ga proglašala za Nemce.

Navezujoč na novejšo nemško zgodovinarje z A. Luschinom je okupatorska historiografija bila važen faktor pri pripravah za invazijo v Jugoslavijo, ko je širila načelo Slov. Štajerskega kot nemških kulturnih tal in slovenještajerskega prebivalstva kot rasnega sestavnega dela nemštva. S politično- in kulturnozgodovinskimi pogledi na Slov. Štajersko in njegovo prebivalstvo je H. Carstanjen¹ utemeljeval okupatorjeve raznarodovalne ukrepe; z nakazovanjem zgodovinskih izhodišč slovenještajerske nemške irredente,² s poudarjanjem izključno samo nemških kulturnih funkcij pokrajine v preteklosti³ in z zaničanjem slovenske kulture prebivalstva⁴ je potenciral štajercijanstvo iz časa pred letom 1918 ter izgradil ideologijo okupatorske uprave in okupatorskega režima. Iz zgodovine in zemljepisa je izpopolnjeval Carstanjena M. Straka z analizo slovenstva,⁵ Slov. Štajerskega⁶ ter z obnavljanjem štajercijanstva;⁷ v pripravo državnemu nemškemu vodstvu za nameravano invazijo je Jugoslavijo narodnostno razčlenil,⁸ v sodelovanju z odsekom za vojne zemljevide in merjenja pri nemškem generalnem štabu izdal uvod h karti narodnostne razčlenjenosti Jugoslavije obenem s krajevnim seznamom jugoslovanskih krajev,⁹ v katerih živijo Nemci; skupaj z W. Sattlerjem je tega podrobno dopolnil ter sestavil seznam krajev za karto občin¹⁰ severne Jugoslavije in za karto občin¹¹ severovzhodne Slovenije ter tako pripravil pred 1941 gradivo za okupatorsko upravo v ožjem smislu besede in ustvaril izhodišče za poznejše ponemčenje slovenskih krajevnih imen.¹² Vzporedno s Carstanjenom, Strako in Sattlerjem je deloval H. Ibler, ko je sledil razvoju manjšinskega prava¹³ v Jugoslaviji s posebnim ozirom na Slovenijo in obdelal zgodovino avstrijsko-jugoslovanske državne razmejitve na Štajerskem¹⁴ v orientacijo voditeljem Reicha pri ukrepih, kateri so bili zvezani hitlerjevsko namero, državno-politično reorganizirati jugovzhodno Evropo. In to z vidikov, katere je iz zgodovine in geopolitike pripravil O. Maull,¹⁵ in v katere je vključil W. Tschinkel Kočevsko,¹⁶ H. Pirchegger pa Slov. Štajersko.¹⁷ Poleg gradiva o pripravah za invazijo je okupatorska historiografija prispevala tudi gradivo za zgodovino sodelovanja domačih

Nemcev s hitlerjevsko Nemčijo ter za **invazijo** samo. S. Jellenz je objavil slike iz ilegalnega, madinskega dela,¹⁸ O. Koschitz organizacijo iredentističnega časnika Deutsche Nachrichten,¹⁹ Fr. Krainz pričakovanja²⁰ domačih iredentistov na Hitlerjevo vojsko, E. Miglitsch prilike v Mariboru²¹ v dnevih pred invazijo, K. Kordik 6. april 1941 v Pekrah,²² R. Kraker invazijo v Ptuj,²³ A. Gerschak ilegalno²⁴ in invazijo²⁵ na Apaškem polju. Vdor okupatorske vojske na Slov. Štajersko²⁶ je opisal P. Wolfram, prvi dan invazije v Pomurje²⁷ Schmidt Kierheben, v okolico Maribora²⁸ G. Maas, sodelovanje domačih Nemcev z okupatorsko vojsko v mariborski okolici²⁹ je izpričal H. G. Rham, pri Gornji Radgoni³⁰ O. Grieb in H. Krauth je v invaziji videl obnovitev historične štajerske dežele.³¹

Invazijo je smatrala okupatorska historiografija za zaključek **narodnostnih bojev**, in to za zmago nemškega aktivizma, pomlajenega z vsenemško ideologijo G. Schönererja.³² Naseljevanje Švabov³³ v Slovenskih goricah, boj proti panslavizmu pod vodstvom J. Orniga,³⁴ boj za nedeljivost³⁵ štajerske dežele, odpor proti slovenskim političnim težnjam na Koroškem³⁶, vojaška borba za Mursko polje³⁷ in Radgono³⁸ v zimi 1919, manjšinski nemški predhodniki nacionalnega socializma,³⁹ nacionalnosocialistične demonstracije,⁴⁰ vzdržanje nemške manjšinske borbenosti baš zaradi nasprotovanja Kulturbundu,⁴¹ težave mladinskega gibanja,⁴² gospodarske negotovosti⁴³ posameznika, manjšinski narodnostni položaj⁴⁴ celote in z njim zvezanega društvenega življenja,⁴⁵ športa⁴⁶ ali vojaška obveznost⁴⁷ so slovenještajersko nemško manjšino samo utrdile, jo povezale v nacionalnem socializmu in po njem duhovno strnile s Hitlerjevo Nemčijo.

Po invaziji je v sklopu celotne okupatorske propagande tudi historiografija imela nalogo, da po vsenemških vidikih seznanj vso Nemčijo s Slov. Štajerskim kot sestavnim delom nemških **kulturnih tal**. Narodna zveza za nemštvo v inozemstvu (Volksbund für das Deutschtum im Auslande) je v Münchenu istočasno z invazijo izročila hitlerjevski publicistiki priročno gradivo, upoštevaljoče predvsem zgodovino nemške manjšine,⁴⁸ katerega je za mladino izpopolnil M. Straka z zemljepisnimi,⁴⁹ kulturno-⁵⁰ in političnozgodovinskimi⁵¹ ter geopolitičnimi⁵² doprinosi in v njih proglašal slovenještajersko nemštvo za južni steber v nemškem obrambnem zidu proti vzhodu. Z osebnostmi, ki so igrale gotovo vlogo v nemški preteklosti in ki so bile v kakih zvezah z okupirano pokrajino, se je poizkušalo povezati Slov. Štajersko s celotnim nemštvom: tako s savinjskim trubadurjem Konradom Žovneškim,⁵³ s slovenjgraškim rojakom in poznejšim severoitalskim tiskarjem M. Cerdonisom,⁵⁴ nakazanim potovanjem W. v. d. Vogelweide-ja⁵⁵ po Slov. Štajerskem, V. Valvasorjem,⁵⁶ pianistom Fr. Lisztom,⁵⁷ s poudarjanjem rodovnih vezi generala R. Maistra⁵⁸ z njegovo württembersko pradomovino, s precenjevanjem podpovprečnih slovenještajerskih nemških kulturnih delavcev⁵⁹ ali pa z vidika ogroženega nemštva na Slov.

Štajerskem po ostalem slovenstvu.⁶⁰ Tem začetnim historičnim propagandističnim ekskurzom so sledile knjižne izdaje z nalogo, popularizirati Slov. Štajersko za historični sestavni del nemške državne skupnosti. Iz jugoslovanskih statističnih podatkov je nastala W. Sattlerjeva⁶¹ slika slovenještajerskega prebivalstva in gospodarstva, iz iredentističnih pogledov na nemška kulturna tla Fr. Langejev⁶² očrt Slov. Štajerskega, ustvarjalno silo nemških pisateljev o okupirani pokrajini je imela nalogo podati zbirka literarnih in historičnih spisov v redakciji P. A. Kellerja,⁶³ prosvetne prilike M. Štroblova izdaja o slovenještajerskem šolstvu,⁶⁴ Podravje samo pa naj bi posebej približali nemščtvu K. Bienensteinovi⁶⁵ pokrajinski opisi. Po izdaji nemškega generalnega štaba o bojih za Pomurje in Podravje⁶⁶ v zimi 1918-1919 ter spomladi 1919 je poskušal E. Paudasch s povelečevanjem bojev avstro-ogrškega pešpolka št. 87.⁶⁷ v prvi svetovni vojni, O. Koschitz⁶⁸ in D. Ordelt⁶⁹ pa bojov V. bataljona mariborskih prostovoljnih strelcev spočeti med okupiranim prebivalstvom avstrijski vojaški duh in ga po njem približati okupatorju. Iz starejše zgodovine je načel H. Pirchegger zgodovino slovenještajerskih gradov⁷⁰ ter karakteriziral vojaškozgodovinsko slovensko ozemlje za nemški zgodovinski branik⁷¹ pred jugovzhodom. Sožitje v zgodovini in preko tega skupna kulturna tla so bile osnove, na katerih so poizkušali zainteresirati Nemčijo za okupirano Slov. Štajersko R. Heimischeva s številnimi prilogami opremljena regiografija,⁷² vključitev Slov. Štajerskega v poljudno sliko pokrajine in ljudi historičnega Štajerskega,⁷³ nova izdaja M. Weinhandlinega⁷⁴ opisa njene savinjske mladosti, H. Töschlerjev⁷⁵ antropogeografski očrt mariborskega okraja južno od Drave. O. Koschitzovo⁷⁶ nemško interpretiranje slovenještajerske mestne zgodovine, vključevanje zgodovine slovenještajerskih gradov in mest⁷⁷ v zgodovinski okvir srednjeveške nemške misije na jugovzhod ali povezovanje slovenještajerske obrti⁷⁸ v njenem izvoru z zahodno-nemško. Veliko vlogo igra pri utemeljevanju nemških kulturnih tal na Slov. Štajerskem v Slovenjgradcu rojeni komponist H. Wolf⁷⁹ in v iste namene se obravnava vprašanje W. v. Eschenbachovega⁸⁰ potovanja po Podravju, ali delo Ž. Herbersteina,⁸¹ J. Ž. Popoviča,⁸² J. Carnerija,⁸³ L. Anzengruberja,⁸⁴ W. Tegethoffa,⁸⁵ ter J. Kainza,⁸⁴ E. Golla,⁸⁶ A. Seebacherja,⁸⁷ A. Wambrechtsamerjeve,⁸⁸ H. R. Bartscha,⁸⁹ M. Mella,⁹⁰ A. Buttlar-Moscona⁹¹ ali A. Grüna,⁹² solidne biografije baročnih in biedermeierskih štajerskih historiografov⁹³ pa je prispeval J. F. Schütz.

Prazgodovina in antična zgodovina stremita podati zoro naše preteklosti v germanski rasni in etični luči. Rasni nordijski značaj prebivalstva v Alpah⁹⁴ nakazujejo obravnavanje paleolitika ter prazgodovinskih alpskih narodov,⁹⁵ slovansko kulturo Slovenije v zgodnjem srednjem veku zanikuje K. Dinklage v pregledu zgodnjersrednjeveških najdb⁹⁶ v severni Sloveniji in njih formalna ali ornamentalna primerjava⁹⁷ z istodobnimi v Nemčiji. B. Saria sledi

tolmačenju negovskih čelad⁹⁸ za najstarejši germanski jezikovni spomenik ter išče v markomanski invaziji⁹⁹ možnosti germanskih etničnih sedimentacij na Slov. Štajerskem. P. Schlosser je opozoril na doslej v literaturi še nezabeleženo gradišče¹⁰⁰ pod Vurbergom in W. Schmid, ki je tolmačil prehod iz bronaste v zgodnježelezno dobo iz klimatskih¹⁰¹ raznolikosti je podajal prehodna poročila o svojih izkopavanjih pri Forminu,¹⁰² na Trojanah,¹⁰³ predvsem pa na Rifniku,¹⁰⁴ kjer je tolmačil v prazgodovinskem gradišču ležeče provincialnorimsko selišče z najdbo v začetku šestega stoletja kovanega ravenskega novca za vzhodnogotsko.

Za **srednji vek** je podal okvirno sliko severnoslovenske preteklosti E. Kranzmayer¹⁰⁵ in v njej koncepcijo naše srednjeveške preteklosti, ki je nadaljevanje K. Dinklagejeve koncepcije našega zgodnjega srednjega veka; v karakteristiko Kranzmayerjevih izvajanj omenjam »odkritje« sodobnega nemškega narodnostnega otoka Velika Nedelja. Prvenstveno se bavijo srednjeveška poročanja z gradovi kot glasniki nemške vlade v fevdalni dobi. R. Baravalle se je bavil z gradovi,¹⁰⁶ ki so v toku časa izginili, H. Pirchegger je prikazal historično topografijo gradov na Dravskem polju¹⁰⁷ in v njegovem okolju. A. Gerschak je pokazal Borl¹⁰⁸ v naši pravljici in na alkimijo na naših gradovih z Barbaro¹⁰⁹ Celjsko je opozoril F. J. Schütz. Turški vpadi¹¹⁰ in Židi¹¹¹ imajo namen postaviti paralele s sodobnimi okupatorjevimi političnimi gledanji, objavil potopisov iz XV. stoletja po Slov. Štajerskem¹¹² ter po Dravinjski dolini¹¹³ pa izpopolnjujejo slike historične regiografije severovzhodne Slovenije.

V zgodovini novega veka je poudarjena **gospodarska zgodovina**. Razredne boje med meščani ter kmeti na eni in plemstvom ter cerkvijo na drugi strani v XVI. in XVII. stoletju za desetprocentni vinogradniški laudemij na Slov. Štajerskem je po bogatem arhivalnem gradivu opisal A. Kern¹¹⁴ in z njim ustvaril zgodovinsko najpomembnejše delo o Slov. Štajerskem v dobi okupacije, o katerem je prineslo tudi dnevno časopisje uporabna poročila.¹¹⁵ Vinogradniška krajevna imena po nemških krajevnih nazivih pod Gornjo Radgono,¹¹⁶ bratvena pisma¹¹⁷ iz prve polovice XIX. stoletja, biedermeierska vinogradniška družabnost v Halozah,¹¹⁸ idealizirano razmerje med viničarjem in gospodarjem¹¹⁹ ter geografija slovenještajerskega vinarstva¹²⁰ dopolnjujejo zgodovino vinogradništva; kmetijske težave v XVIII. stoletju¹²¹ in nadloga kobilic¹²² zgodovino kmetijstva in kmetijskega stanu; domače suknarstvo z Zadrecki dolini,¹²³ pomočniško potovanje¹²⁴ v začetku XIX. stoletja, slike nekdanjega pohorskega steklarstva¹²⁵ zgodovino obrtništva; spomin na otvoritev južne železnice,¹²⁶ ob njeni 90letnici pa prometno zgodovino. Splošni opisi pranja zlata v Dravi,¹²⁷ hmeljarstva¹²⁸ ali svilarstva na Plevni¹²⁹ opozarjajo prvenstveno na posamezne zgodovinske zanimivosti. Gradivo za gospodarstvo zlasti okupacijske dobe z geopolitično problematiko historične štajerske dežele,¹³⁰ z

zbranimi statističnimi podatki o gospodarstvu predaprilske Jugoslavije,¹³¹ obrtni strukturi¹³² Slovenskega Štajerskega, gospodarske ekspanzivne smernice Štajerskega na jugovzhod¹³³ ali industrijska struktura dežele¹³⁴ bo ostalo tudi gradivo za okupatorsko gospodarsko ekspanzivnost.

Umetnostna zgodovina je s pomembnim K. Garzarollijevim delom o štajerskem gotskem kiparstvu¹³⁵ obravnavala Vel. Nedeljo, Ptuj in zlasti Ptujsko goro, drugače pa je razen življenjepisov slikarja F. Malitscha¹³⁶ in slikarice ter kiparke E. Oeltjen-Kasimir¹³⁷ podajala samo splošne poglede na stavbarstvo¹³⁸ in ostale umetnostne spomenike¹³⁹ ali na posamezne dobe,¹⁴⁰ oziroma je brez smotrnosti pristopala k opisu predmeta, n. pr. odbijača v Malečniku,¹⁴¹ ali preko umetnosti stavila v ospredje enotnost Slovenskega Štajerskega z Gradcem.¹⁴²

Narodopisje je deloma vključevalo Slov. Štajersko v nemška kulturna tla,¹⁴³ v stavbarstvu in seliščih gledalo samo sektor vzhodno-alpske enote¹⁴⁴ in deloma izhajalo iz zemljepisne in gospodarske raznolikosti pokrajine¹⁴⁵ na vzhodu in zahodu. Novo narodopisno gradivo je prispeval V. Geramb iz XVIII. stoletja za Posavje,¹⁴⁶ O. Koschitz za Barbaro Celjsko¹⁴⁷ v hrvaškem ljudskem izročilu in P. Schlosser z nemškimi ledinskimi imeni pri Vurbergu¹⁴⁸. V ostalem pa sledi narodopisno poročanje romantičnim nemškimi in slovenskim zapiskom slovenještajerskega narodnega blaga tako, da so glavni viri J. G. Seidl ter P. Schlosser s še ne izdanimi pohorskimi pripovedkami, predvsem pa J. Pajek s Črticami duševnega žitka štajerskih Slovencev, preko J. Pajeka Novičarji in J. Šuman. Rajhenburška brata,¹⁴⁹ gozdne¹⁵⁰ in lovske¹⁵¹ pripovedke iz porečja Savinje so posnete po J. G. Seidlovih zapiskih, Zeleni Jurij,¹⁵² Florijanovo¹⁵³ ali vodar iz Vrbja¹⁵⁴ po Pajeku, vremenovanje¹⁵⁵ po J. Šumanu. Božični¹⁵⁶ in velikonočni¹⁵⁷ običaji so istotako posneti po J. Pajeku, vendar s to razliko, da so dobili uvod s severonemškim narodopisnim gradivom; tozadevno značilno je prikazovanje velikonočnih običajev v Slovenskih goricah¹⁵⁷, katerim je na ta način dala nemški značaj M. Pirich. Pravljičje in pripovedke s Pohorja,¹⁵⁸ Dupleka¹⁵⁹ in Mariborskega otoka,¹⁶⁰ ki je tako prikrojena, da je ne moremo več smatrati za narodno blago, pa izvirajo s Pohorja, kjer jih je pred letom 1914 zbral P. Schlosser, ki je objavil pravljico o pohorskem zlatu¹⁶¹ in o Štatenbregu.¹⁶² Podobno kakor je P. Schlosser zbiral na Pohorju slovensko narodno blago ter ga nemško zapisal, podobno je na prehodu stoletij isto vršil J. Pommer¹⁶³ v celjski okolici. Izvirna bo menda od pravljič samo iz Potrme.¹⁶⁴ Po ogledu na licu mesta pa je opisano delo in življenje našega domačega obrtnika: lončarja pri Sv. Primožu¹³⁵ nad Št. Jurjem pri Celju in v Vojniku,¹⁶⁶ pletarja,¹⁶⁷ žagarja,¹⁶⁸ usnjarja,¹⁶⁹ po J. Vodniku coklarju¹⁷⁰ na južnem Pohorju, krnice,¹⁷¹ splavarsko življenje¹⁷² v mariborskem Pristanu, nekdanje in sodobno¹⁷³ splavarstvo. Od ostalih prispevkov narodopisnega značaja

navajamo primer štajercijanskega gledanja na jezik¹⁷⁴ našega pohorskega kmeta in poizkus podati kmetско hišo iz zemljepisnih in zgodovinskih¹⁷⁵ razmer.

Krajevna zgodovina se je gojila v sorazmerju z možnostmi, prikazati posamezni kraj v odvisnosti oziroma povezanosti z nemško preteklostjo. Jasno je to podano v zgodovinskem utemeljevanju germanizacije slovenskih krajevnih imen¹⁷⁶ in v dejstvu, da je okupatorska historiografija upoštevala predvsem mesta in kraje z gradovi. V posameznostih je pokrajinska podoba Bizeljskega¹⁷⁷ ter Borla¹⁷⁸ dopolnjena s kroniko dogodkov in Bresternica¹⁷⁹ je predstavljena s pravljичnim plemičem Vitom. Brežice so popularizirane s slikami iz prazgodovine in antiike¹⁸⁰ njihovega okoliša, pregledno mestno¹⁸¹ in poudarjeno srednjeveško¹⁸² zgodovino, s kmetским položajem¹⁸³ koncem XVIII. stoletja, z nemško brežiško borbenostjo,¹⁸⁴ kakršno posebej izraža telovadno društvo¹⁸⁵ v XX. stoletju ter s spominom na potres¹⁸⁶ leta 1917.; posebna Brežicam posvečena brošura¹⁸⁷ je v zvezi s politično organizacijo v Posavju, na zemlji v Nemčiji izgnanih Slovencev in koloniziranih Kočevarjev. Celje in celjsko pokrajino je opisal kot produkt historične nemške delavnosti G. May,¹⁸⁸ ki je po Fr. Steletu tudi opisal celjski strop.¹⁸⁹ Srednjeveško preteklost Celja in Celjskih knezov je obnovila nova izdaja A. Wambrechtsamerinega¹⁹⁰ historičnega romana in poizkus podati Veroniko Deseniško¹⁹¹ v zgodovinski luči. Obrtniške razmere,¹⁹² požar leta 1798,¹⁹³ slika mesta koncem XVIII. stoletja,¹⁹⁴ zgodovina mostu čez Savinjo,¹⁹⁵ predzgodovina vodovoda,¹⁹⁶ fragmenti iz časov romantike,¹⁹⁷ zlasti pa narodnostni boji¹⁹⁸ in ireidenta¹⁹⁹ so prispevki za celjsko zgodovino nove in najnovejše dobe. Cmurek²⁰⁰ in Fala²⁰¹ sta opisana v zvezi s turškimi vpadi, Dobrna pokrajinsko²⁰² in z razvojem zdravilišča,²⁰³ Kamnica²⁰⁴ pa v namišljenih odnosih Lucijinega brega z Burgundijo. Konjice so zastopane s historično ekskurzijo na razvaline²⁰⁵ in obsežno krajevno kroniko;²⁰⁶ Laško s preteklostjo kopališča,²⁰⁷ plastikami v zdravilišču,²⁰⁸ sirotišnico²⁰⁹ in požarom leta 1840;²¹⁰ Limbuš s krajepisom²¹¹ in gosposčino;²¹² Ljubno z opozorilom na nato izgubljene trške listine²¹³ in Ljutomer s poizkusom zgodovine ljutomercana.²¹⁴ Maribor je okupator propagiral z ilustrativno izdajo dogodkov v zadnjih dveh desetletjih,²¹⁵ s poudarkom predhodnikov okupacijske politične organizacije,²¹⁶ sentimentalnim z lesorezi J. Petelna opremljenim krajepisom²¹⁷ ter literarnimi peisaži po R. G. Puffu.^{217a} Podrobni zgodovinski opisi Maribora obravnavajo bojno opremo mesta leta 1532.,²¹⁸ trgovsko tekmo Maribora s Ptujem,²¹⁹ osebna imena meščanov,²²⁰ turške in francoske vpade,²²¹ mestne utrdbe,²²² Žide,²²³ požare,²²⁴ čarovniške procese,²²⁵ grad,²²⁶ izročila mestne²²⁷ ali meščanske²²⁸ preteklosti, mestne privilegije,²²⁹ kužno znamenje²³⁰ na Glavnem trgu, staro mesto,²³¹ meščanske hiše,²³² R. G. Puffa kot osrednjo osebnost²³³ mariborske romantike,²³⁴ časnikarstvo,²³⁵ antisemitizem,²³⁶ šport²³⁷ in Betnavo.²³⁸ Negova²³⁹ z gradom in Ormož z napadom

Kruec²⁴⁰ leta 1704. in vodjo Nemcev na Slov. Štajerskem pred letom 1918. G. Delpinom²⁴¹ ter Pišece²⁴² ponavljajo obrambno vlogo Slov. Štajerskega proti vzhodu. Ptuj je dobil vodnika²⁴³ po mestni preteklosti, ki je po uporabljenem gradivu razširjeni naslednik bivšega slovenskega ter postal predmet historičnega romana²⁴⁴ iz časa romantike. Srednjeveški pregledni razvoj mesta,²⁴⁵ mestno pravo,²⁴⁶ mestno sodstvo,²⁴⁷ grb,²⁴⁸ turška nevarnost leta 1664.,²⁴⁹ obmejni geografskopolitični položaj,²⁵⁰ imena in poklici²⁵¹ starih Ptujčanov, obiski vladarjev in Dravsko polje kot avstrijsko maneversko vežbališče,²⁵² stari invalidski dom,²⁵³ historična topografija,²⁵⁴ Mihaelova kapela,²⁵⁵ svobodniške,²⁵⁶ obrtniške²⁵⁷ in poslovne²⁵⁸ hiše v mestu, vinogradniške pristave²⁵⁹ v okolici, mestni stolp,²⁶⁰ socialno stanje čevljarjev v začetku XIX. stoletja²⁶¹ in ptujsko poreklo Romula Augustala²⁶² so objave, ki so uporabljale tudi novo ali težko dostopno gradijo tako, da je Ptuj z okupacijskimi zgodovinskimi objavami precej nad Mariborom ali Celjem, katerih zgodovinski opisi v glavnem obnavljajo R. G. Puffa in A. Guba. Puščava²⁶³ z razpoloženjem pokrajine in renesančne cerkve, Radgona²⁶⁴ s povodnijo, Rajhenburg²⁶⁵ s pravljicami, Ribnica na Pohorju²⁶⁶ s štajercijansko poudarjeno vaško topografijo, Rimske Toplice²⁶⁷ z zgodovino zdravišča, Rogatec²⁶⁸ s tradicijo na Fr. Grillparzerja, Rogaška Slatina²⁶⁹ z njenim prvim balneologom J. B. Gründlom, Sevnica ob Savi²⁷⁰ s kroniko in Slivnica²⁷¹ s starim gradom so obravnavane v povprečnih zgodovinskih slikah s prvenstveno nalogo vključiti posamezni kraj v zgodovino historičnega Štajerskega. Podoben cilj, povezati kraj z zgodovino nemštva, se poizkuša doseči pri Slovenjgradcu s H. Wolfovim muzejem²⁷² in reformacijo,²⁷³ pri Sv. Lenartu v Slov. goricah z narodnostnimi boji,²⁷⁴ trško avtonomijo²⁷⁵ ter krajevno kroniko fevdalne dobe,²⁷⁶ pri Sv. Petru pod Sv. gorami z obmejno lego in njeno zgodovinsko funkcijo,²⁷⁷ pri Sv. Petru pod Mariborom s kriptoto²⁷⁸ v župnijski cerkvi ali pri Sv. Rupertu v Slov. goricah s preminulo fevdalno pristavo.²⁷⁹ Preteklost Šoštanja se bavi z letom 1848,²⁸⁰ in s pravljicami,²⁸¹ v katerih so nakazana tudi odkritja S. Brodarja v Mornovi zijalki, Teharij²⁸² s svobodniki, Velike Nedelje pa z nemškimi križarji.²⁸³ V središču bajk²⁸⁴ ležeči Kačnik (Vurberg) je zgodovinsko dopolnil B. Saria z objavo izvlečka iz grajskega inventarja leta 1525.²⁸⁵ In samostojna brošura²⁸⁶ je izšla za udeležence na gradu delujoče politične šole. Umetnost kraja je nakazana v sliki Vuzenice,²⁸⁷ slike iz preteklosti krajevne gosposčine podajajo Zbelovo²⁸⁸ in Zgornjo Polskavo,²⁸⁹ kartuzijo Žiče pa ilustrirajo njen propad v času reformacije,²⁹⁰ doba sekularizacije²⁹¹ in preteklost pokrajine.²⁹²

Okupator je s pregledi svojega dela na Slov. Štajerskem oskrbel delno kroniko okupacijske dobe. Za prvo²⁹³ in drugo²⁹⁴ obletnico invazije so izšli pregledi odgovornih okupatorskih predstavnikov o delu okupacijske uprave, posebej pa še poročila o delovanju urada

za utrjevanje nemške narodnosti,²⁰⁵ izvrševalnega okupatorskega organa za totalno germanizacijo pokrajine.

Narodnoosvobodilno gibanje je okupator zamolčeval do pomladi leta 1943., nato pa je nastopal proti njemu z ognjem, mečem in peresom.

Naš bibliografski pregled okupatorske historiografije o Slov. Štajerskem v letih 1941—1945 ni popoln. Vrsta objav je izšla večkrat in to najprej doma, nato pa v Nemčiji, oziroma se objave ponavljajo tudi doma; vseh objav zgodovinskega značaja, zlasti iz prvih dni po invaziji v Nemčiji, ni bilo mogoče ugotoviti. Pregled razpoložljivega gradiva pa kaže, da so vse objave zgodovinskega značaja izšle najprej v glasilih ali izdajah Štajerske domovinske zveze (Steirischer Heimatbund), od koder jih je propagandni urad za Slov. Štajersko dovajal drugim tiskovnim uradom v uporabo. Tako je verjetno, da v pregledu bistvenih vrzeli o metodiki, konceptiji ali obravnavanem gradivu okupatorske historiografije ni. Najaktivnejša je bila okupatorska historiografija v prvem času okupacije do leta 1943., ko postajajo historiografske objave vse redkejše, dokler konec leta 1944. skoro ne prenehajo. Slovenskemu zgodovinarju bo okupatorska historiografija o Slov. Štajerskem koristila pri študiju iredente, germanizacije in načelnega nacionalnosocialističnega gledanja na okupirano zemljo ter na njeno prebivalstvo v sestavu celotne nemške ekspanzije na evropski jugovzhod in v manjši meri z novim gradivom, zlasti s slikovnimi ponazorili.

1. PRIPRAVE ZA INVAZIJO.

¹ Carstanjen Helmuth, **Die Untersteiermark**. Eine politische Aufgabe an der Südostgrenze des grossdeutschen Reiches. Maribor 1941. 8°. 16 str. (Samo za službeno uporabo.)

² Carstanjen Helmuth, **Unser Weg**, Untersteirischer Kalender. II, za leto 1943, 55—56.

³ Carstanjen Helmuth, **Unsere Untersteiermark**. Untersteirischer Kalender. III, za leto 1944, 41—47.

⁴ Carstanjen Helmuth, **Worum es geht?** Marburger Zeitung (Mb. Z) št. 269/270, 25./26. X. 1941.

⁵ Straka Manfred, **Windische Marken und Slovenentum**. Ponatis iz Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschums. 1941. 8°. 12 str.

⁶ Straka Manfred, **Die 1000 jährige deutsche Untersteiermark**. Untersteirischer Kalender. I, za leto 1942, 91—95. S slikami in zemljevidom.

⁷ Straka Manfred, »Du bist ein heimattreuer Steirer«. Mb Z št. 101/102, 11. IV. 1942.

⁸ Straka Manfred, **Die volkliche Gliederung Südslawiens**. Graz 1940. 8°. 24 str. + 4 zemljevidi. (Tiskano kot rokopis).

⁹ **Jugoslawien**. Verzeichnis der Orte mit deutscher Bevölkerung in deutscher und jugoslawischer Namensform. Graz 1940. 8°. 38 str. (Samo za službeno uporabo.)

¹⁰ Straka Manfred in Sattler Wilhelm, **Ortsverzeichnis zur Gemeindegrenzkarte des nördlichen Jugoslawien**. Graz 1940. 8°. 164 str. (Samo za službeno uporabo.)

¹¹ Straka Manfred, **Ortsverzeichnis zur Gemeindegrenzkarte von Untersteiermark, Miesstal und Übermurgebiet**. Graz 1940. 8°. 67 str.

¹² **Verordnung** über die Bezeichnung der Gemeinden, Katastralgemeinden und Ortschaften in der Untersteiermark. Verwaltungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark št. 24. Graz, 26. VIII 1945, str. 151—182.

¹³ Jbler Hermann, **Südslawien**. Ponatis iz Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschums. 1941. 8°. 17 str.

¹⁴ Jbler Hermann, **Des Reiches Südgrenze in der Steiermark**. Vergewaltigtes Selbstbestimmungsrecht. Graz 1940. 4°. 74 str. + V prilog. (Samo za službeno uporabo.)

¹⁵ Maull Otto, **Südosteuropa als Schicksals- und Lebensraum**. Tagespost (Tp) št. 159, 10. VI. 1944.

¹⁶ Tschinkel Wilhelm, **Gottscheer Volkstum gesamtdeutsch gesehen**. Mb Z št. 289, 14. XI. 1941.

¹⁷ Pirchegger Hans, **Die geschichtlichen Leistungen der Deutschen in der Untersteiermark**. Ponatis iz Grenzland, 1938. Graz 1941. 8°. 14 str.

2. INVAZIJA.

¹⁸ Jellenz S., **Unser Weg**. Mb Z št. 504/505, 29./50. XI. 1941. — **Kameraden, die Heimat ist frei**. Mb Z št. 8, 8. I. 1945.

¹⁹ Koschitz Otto, **Die »Deutschen Nachrichten«**. Mb Z št. 509. 4. XII. 1941.

²⁰ Krainz F., **Letzte Tage der Kerkerhaft**. Mb Z št. 105, 12. IV. 1944.

²¹ Miglitsch E., **Tage der Entscheidung**. Mb Z št. 101/102, 11. IV. 1942.

²² Kordik K., **Ein »Kanonenrausch«**. Mb Z št. 89, 50. III. 1942.

²³ Kraker R., **Pettau wird befreit**. Mb Z Nr. 254, 11. IX. 1942.

²⁴ Gerschak A., **Wir sind Deutsche und wollen Deutsche bleiben**. Mb Z št. 104, 14. IV. 1942.

²⁵ Gerschak A., **Ein Abstaller berichtet von der Stunde der Befreiung**. Mb Z št. 122/123, 2. V. 1942.

²⁶ Wolfram Peter, **Mit den ersten Stosstrupps in die Südsteiermark**. Tp št. 99, 9. IV. 1941. — **Die deutschen Truppen greifen an**. Untersteirischer Kalender. I, za leto 1942, 98—100. — **Drau-Verteidigungslinie überrannt**. Untersteirischer Kalender. I, za leto 1942, 105—110.

²⁷ Schmiedt-Kierheben, **Kämpfe um altes deutsches Land**. Tp št. 99, 9. IV. 1941. — **Bunker werden durch raschen und kühnen Zugriff erledigt**. Mb Z št. 82, 10. IV. 1941.

²⁸ Maas G., **Spährupp auf den Marburger Höhen**. Mb Z št. 85, 16. IV. 1941.

²⁹ Rham Hans Georg, **Marburg ist frei**. Untersteirischer Kalender. I. Maribor 1942. 111—115.

³⁰ Grieb O., **Sturm über die Radkersburger Brücke**. Mb Z št. 101/102, 11. IV. 1942.

³¹ Krauth Hermann, **Unser Marburg kehrt heim**. Tp št. 100, 10. IV. 1941. — **Marburg frei!** Mb Z št. 82, 11. IV. 1941.

3. NARODNOSTNI BOJI.

³² Krauth H., **Ritter Georg und die Steiermark**. Tp št. 194, 16. VII. 1942.

³³ Ordelt Delti, **Schwabensiedlungen in den Büheln**. Mb Z št. 9/10, 9. I. 1945.

³⁴ Blanke O., **Der Prozess um Josef Ornig**. Mb Z št. 288, 15. XI. 1941.

³⁵ Kraker R., **Die Kaiserdeputation im Mai 1918**. Mb Z št. 288, 15. XI. 1941.

³⁶ Sommer A. F., **Der 14. November 1918 — ein denkwürdiger Tag**. Mb Z št. 517/518, 15. XI. 1945.

³⁷ Mickl J., **Murtaler Freiheitskampf**. Mb Z št. 55, 4. II. 1942.

³⁸ Gerschlak Anton, **Kampftage 1919**. Mb Z št. 55, 4. II. 1942.

- ³⁹ May G., Ein Fahnenträger des Deutschtums in der Untersteiermark. Franc Schauer. Mb Z št. 90, 31. III. 1945.
- ⁴⁰ Kraker R., Die Hackenkrenzfahne über Pettau. Mb Z št. 110, 20. IV. 1943.
- ⁴¹ Paidasch E., Der Kampf gegen den Kulturbund. Tp št. 254, 13. IX. 1941.
- ⁴² Schmidt E., Auch die Jugend trug ihr hartes Los. Mb Z št. 219, 7. VIII. 1942.
- ⁴³ Paidasch E., Als Boykott und Strassenterror regierten. Mb Z št. 300, 25. XI. 1941.
- ⁴⁴ Badl O., Wir denken zurück. Mb Z št. 272, 28. X. 1941.
- ⁴⁵ Blanke O., Unsere deutschen Vereine. Mb Z št. 290/291, 15. XI. 1941.
- ⁴⁶ Jeglitsch N., Der deutsche Sport in Untersteier. Mb Z št. 310, 5. XII. 1941.
- ⁴⁷ Koschitz Otto, In den Arbeitslagern Mazedoniens. Mb Z št. 107/108, 17. IV. 1943.

4. KULTURNA TLA.

- ⁴⁸ Die deutsche Untersteiermark. München 1941. 8°. 18 str.
- ⁴⁹ Straka M., Die untersteirische Landschaft. Führerdienst der deutschen Jugend Untersteiermarks. Maribor 1941, št. 1, 6—9.
- ⁵⁰ Straka M., Die Entwicklung des Deutschtums in der Untersteiermark. Führerdienst der deutschen Jugend Untersteiermarks. Maribor 1941, št. 1, 10—12.
- ⁵¹ Straka M., Die Untersteiermark von 1918 bis 1941. Führerdienst der deutschen Jugend Untersteiermarks. Maribor 1941, št. 2, 32—40.
- ⁵² Straka M., Von Gross-Sonntag bis Marienburg. Führerdienst der deutschen Jugend Untersteiermarks. Maribor 1941, št. 1, 13—14.
- ⁵³ Janda O., Der Minnesänger von Sanneck. Mb Z št. 193, 9. VIII. 1941.
- ⁵⁴ Paidasch E., Der erste untersteirische Buchdrucker. M. Cerdonis. Mb Z št. 249/250, št. 5. X. 1941.
- ⁵⁵ Danile W. Hier sang Valvasor? Mb Z št. 128/129, 7. VIII. 1941.
- ⁵⁶ Patz Helfried, Wer war Valvasor? Mb Z št. 128/129, 7. VIII. 1941.
- ⁵⁷ Wamlek H., Franz Liszt spielte in der Untersteiermark. Mb Z št. 254, 9. X. 1941.
- ⁵⁸ Saria B., »General Majster« und seine Ahnen. Mb Z št. 279, 4. XI. 1941.
- ⁵⁹ Kadletz W., Hanns von der Sann — Schulmann und Dichter. Tp št. 69, 10. III. 1943.
- ⁶⁰ Brandstetter Fr., Der Fremdkörper in der Untersteiermark. Mb Z št. 274, 30. X. 1941.
- ⁶¹ Sattler W., Die Untersteiermark. Graz 1942. 8°. 80 str. + 16 kart + 17 tabel.
- ⁶² Lange Friedrich, Sonnenland Untersteiermark mit Blick auf Oberkrain. München 1942. 8°. 100 str. — Unsere alte Ostmark Österreich. Berlin-Leipzig 1941. Volksdeutsche Heimkehr. 8 zv. 8°. 80 str. (Slov. Štajersko 69—71, slike str. 22, 23.)
- ⁶³ Keller P. A., Ruf von der Grenze. Graz 1942. 8°. 300 str.
- ⁶⁴ Strobl M., Der Aufbau des Schulwesens in der Untersteiermark. Maribor 1942. 8°. 112 str. + 1 zemljevid. — Strobl M. in Otterstätt, Unsere Heimat. I—V. Maribor 1942. 8°. I, 32 str.; II, 31 str.; III, 31 str.; IV, 34 str.; V, 26 str.
- ⁶⁵ Bienenstein K., Verlorene Heimat. Graz 1942. 8°. 292 str.
- ⁶⁶ Freiheitskämpfe in Deutschösterreich. Kärntner Freiheitskampf. Drugi del: 29. IV. 1919 do 1920. Das Ringen um die untere Steiermark November 1918 bis Juli 1919... V Darstellungen aus den Nachkriegs-

- kämpfen deutscher Truppen und Freikorps. VIII. Berlin 1942. 8°. 158 str. + 20 kart + 26 slik.
- ⁶⁷ Paidasch E., Heldentaten der 87er. Tp št. 144, 27. V. 1942.
- ⁶⁸ Koschitz Otto, So kämpfen die Untersteirer. Mb Z št. 224, 12. VIII. 1942. — Untersteirer im heldenhaften Einsatz. Mb Z št. 342, 8. XII. 1942.
- ⁶⁹ Ordelt Delti, Untersteirer im Weltkrieg. Mb Z št. 203, 22. VII. 1942. — Mb Z št. 206/207, 25. VIII. 1942.
- ⁷⁰ Pirchegger H., Untersteirische Burgen und Schlösser. Tp št. 91, 1. IV. 1942.
- ⁷¹ Pirchegger H., Die geschichtliche Bedeutung unserer Südostmarken. Mb Z št. 365/1, 31. XII. 1942. — Mb Z št. 2/3, 3. I. 1943.
- ⁷² Reimesch Ragimund, Untersteiermark. Graz-Wien-Leipzig 1944. 8°. 31 str. + 92 slik + 1 zemljevid.
- ⁷³ Steiermark. Graz 1943. 8°. 123 str.
- ⁷⁴ Weinhandl Margarete, Und deine Wälder rauschen fort. Graz 1944. 8°. 371 str.
- ⁷⁵ Töschner H., Vom Bachern zum sonnigen Rebenland. Tp št. 148, 30. 5. 1943.
- ⁷⁶ Koschitz Otto, Untersteirische Städte. Untersteirischer Kalender. II, za leto 1943, 99—106.
- ⁷⁷ Pirchegger H., Wie Burgen und Städte entstanden sind. Steirischer Kalender za leto 1945, 91—93.
- ⁷⁸ Hölzl A., Riesenbottiche aus der Untersteiermark. Mb Z št. 69, 10. III. 1943.
- ⁷⁹ Auer H., Hugo Wolf, der Sohn der Untersteiermark. Spomini M. Bezenšek Mb Z št. 51/52, 20. II. 1943. — Kump Otto, Zum Todestag von Hugo Wolf. Tp št. 53, 22. II. 1942. — Kundigraber H., Hugo Wolfs getreuer Eckehardt. H. Podpečnik. Tp št. 58, 27. II. 1943. — Laux K., Vergessene Werke H. Wolfs. Mb Z št. 50, 19. II. 1945. — Wamlek H., Wie Hugo Wolf-Museum entstand. Tp št. 266, 26. IX. 1943.
- ⁸⁰ Danile W., Wolfram v. Eschenbach in der Steiermark. Tp št. 36, 6. II. 1944.
- ⁸¹ Koschitz Otto, Ein Grenzdeutscher im 15. Jahrhundert. Ziga Herberstein, Tp št. 51, 20. II. 1942.
- ⁸² Patz H., Cilli und sein »grober Sonderling«. J. Ž. Popovič. Mb Z št. 323/324, 18. XI. 1944.
- ⁸³ Koschitz Otto, Bartholomäus von Carneri. Mb Z št. 159, 18. V. 1944.
- ⁸⁴ Kump Otto, Anzengruber und Kainz in Marburg. Tp št. 256, Mb Z št. 259, 16. IX. 1942.
- ⁸⁵ Kump Otto, Wilhelm Tegetthoff — Marburgs grosser Sohn. Mb Z št. 357, 23. XII. 1942.
- ⁸⁶ Möller A., »Der ist in tiefster Seele treu...« E. Goll. Tp št. 190, 12. VII. 1942.
- ⁸⁷ Erker H., Das Lebenswerk des Malers August Seebacher. Mb Z št. 93, 3. IV. 1942.
- ⁸⁸ Holler R., Anna Wambrechtsamer. Mb Z št. 226/227, 14./15. VIII. 1945.
- ⁸⁹ Dietrich R. A., Rudolf Hans Bartsch. Mb Z št. 42, 11. II. 1945.
- ⁹⁰ Nabl F., Max Mell. Tp št. 311, 10. XI. 1942.
- ⁹¹ Patz H., Ein untersteirischer Dichter. A. Buttler-Moscon. Mb Z št. 59/60, 28. II. 1942. — Koschitz Otto, Ein Dichter unserer Zeit. Mb Z št. 3, 3. I. 1945.
- ⁹² Auer H., Das Mausoleum im »lustigen, grünen Wald«. Mb Z št. 219/220, 7. VIII. 1943.
- ⁹³ Schütz Julius Franz, Baumeister steirischer Geschichte und Landeskunde. Steirische Heimat, Jahrweiser 1944, 86—115.

5. PRAZGODOVINA IN ANTIKA.

⁹⁴ Ströbel Rudolf, Die Steinzeit in den Alpen. Germanenerbe. 1941, 34—45.

⁹⁵ Schreiber Walter, Vorgeschichtliche Völker und Kulturen im deutsch-italienischen Alpenraum. Innsbruck 1942. 4°. 40 str. (Zaupno.)

⁹⁶ Dinklage Karl, Die frühdeutschen Bodenfunde aus Krain und Untersteiermark. Germanenerbe. 1941, 69—80.

⁹⁷ Dinklage Karl, Frühdeutsche Volkskultur der Ostmark im Spiegel der Bodenfunde von Untersteiermark und Krain. Ponatis iz Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Bd 71. Berlin-Dahlem 1942. 8°. 26 str. + 6 prilog. — Saria B., Altslawisch oder germanisch. Mb Z št. 22. 22. I. 1942. — Dinklage Karl, Frühdeutsche Volkskultur in Kärnten und seinen Marken. Ljubljana 1943. Kleine Schriften des Instituts für Kärntner Landesforschung. zv 3. 8°. 15 str. + 10 str. s slikami v prilogi + 1 zemljevid.

⁹⁸ Saria B., Die »Negauer Helme«. Mb Z št. 124, 3. VI. 1941. Tp št. 161, 12. VI. 1941. Mb Z št. 365/1, 31. XII. 1942. — Der Harigasthelm, das älteste germanische Sprachdenkmal. Untersteirischer Kalender. III, za leto 1944, 75—77.

⁹⁹ Saria B., Der Markomannensturm in der Untersteiermark. Mb Z št. 114/116, 24. IV. 1943.

¹⁰⁰ Schlosser P., Der Pfaffenbergringwall am Wurmberg. Mb Z št. 236, 24. VIII. 1942.

¹⁰¹ Schmid Walter, Der Übergang der Bronze- zur Eisenzeit, dargestellt in steirischen Funden. Ponatis iz Joanneum II. Graz 1941, 7—12.

¹⁰² Schmid Walter, Keltisches Dorf bei Pettau. Tp št. 285, 14. X. 1941.

¹⁰³ Schmid Walter, Atrans — eine römische Grenzstation. Mb Z št. 297/298, 22./23. XI. 1941.

¹⁰⁴ Schmid Walter, Leben in Untersteier vor 2000 Jahren. Mb Z št. 209, 25. VIII. 1941. — Vorgeschichtliche Funde in Reichenegg. Tp št. 236, 26. VIII. 1941. — Vorgeschichtliche Funde im Unterland. Tp št. 249, 9. IX. 1942. — Das ostgotische Dorf von Reichenegg bei Cilli. Mb Z št. 233/234, 21. VIII. 1943. — Das ostgotische Dorf auf Reichenegg bei Anderburg. Untersteirischer Kalender. III, za leto 1944, 77—80.

6. SREDNJI VEK.

¹⁰⁵ Kranzmayer Eberhard, Zwölf Jahrhunderte deutsches Leben in Krain und Untersteiermark. Germanenerbe. 1941, 66—69.

¹⁰⁶ Baravalle R., Verschollene Burgen. Mb Z št. 101/102, 11. IV. 1942.

¹⁰⁷ Pirchegger H., Türme und Höfe in Untersteier. Mb Z št. 78/79, 18. III. 1944. — Adelssitze auf dem Pettauerfeld. Mb Z št. 120/122, 29. IV. 1944.

¹⁰⁸ Gerschak A., Die Ankensteiner Lebenstaler. Mb Z št. 155/156, 3. VI. 1944.

¹⁰⁹ Möller A., Steirische Alchimisten. Tp št. 85, 6. III. 1944. — Matzak K. H., Steirische Alchimisten. Mb Z št. 67, 7. III. 1944.

¹¹⁰ Grohmann Fr., Aus der Zeit der Türkennot in Untersteier. Mb Z št. 156/157, 6. VI. 1942. — Wenn der Panther fliegt. Mb Z št. 113/114, 22. IV. 1944.

¹¹¹ Baravalle R., Die Judenpest in Untersteier. Mb Z št. 178/179, 27. VI. 1942.

¹¹² Saria B., Eine Fahrt durch die Untersteiermark in Jahre 1447. Mb Z št. 358/361, 24. XII. 1942.

¹¹³ Saria B., Lenzfahrt durchs Dranntal. Mb Z št. 99/100, 8. IV. 1944.

7. GOSPODARSKA ZGODOVINA.

- ¹¹⁴ Kern Anton, Ein Kampf ums Recht. Grundherren und Weinbauern in der Steiermark im 16. und 17. Jahrhundert. Graz 1941. 8°. 182 str.
- ¹¹⁵ Ibler H., Ein Kampf ums Recht in Untersteiermark. Mb Z št. 225, 10. IX. 1941. — Zistler G., Kampf zwischen Bergholden und Bergherren. Tp št. 196, 18. VII. 1942.
- ¹¹⁶ Schlosser P., Der Weinbau und unsere Ortsnamen. Mb Z št. 261, 18. IX. 1942.
- ¹¹⁷ Gerschak A., Alte untersteirische Weinlesebriefe. Mb Z št. 283/284, 10. X. 1942.
- ¹¹⁸ Auer H., Als die Reblaus die Kollos zerstören wollte... Mb Z št. 5, 5. I. 1943.
- ¹¹⁹ Keller P. A., Die Winzer und ihre Herren. Mb Z št. 169/170, 17. VI. 1944.
- ¹²⁰ Reiter Rudolf, Das untersteirische Rebenland. Mb Z št. 126, 6. V. 1942.
- ¹²¹ Pirchegger H., Bauernbeschwerden, leta 1786. Mb Z št. 51/52, 20. II. 1945. — Wie es einem Zehenter ergehen konnte. Mb Z št. 185/184, 1. VII. 1944.
- ¹²² Kern Anton, Der letzte Heuschreckeneinfall in Steiermark. Mb Z št. 206/207, 25. VII. 1942.
- ¹²³ M(išič) Fr., Loden aus dem oberen Sanntale. Mb Z št. 254, 11. IX. 1942.
- ¹²⁴ Pirchegger H., Ein Wanderbrief von 1801. Mb Z št. 225/226, 12. VIII. 1944.
- ¹²⁵ Auer H., Ein alter »Gläserer« erzählt... Mb Z št. 285, 12. X. 1942. — M(išič) Fr., Deutsche Schulen auf dem Bacher vor 200 Jahren. Tp št. 332, 30. XI. 1941. — Die einstigen Glashütten des Bachergebirges. Tp št. 125, 7. V. 1944.
- ¹²⁶ Hembo A., Mit der Südbahn von Wien nach Triest. Mb Z št. 296, 25. X. 1945.
- ¹²⁷ Schlosser P., Drangold. Mb Z št. 167, 14. VII. 1941.
- ¹²⁸ Auer H., Der Hopfenbau in Untersteier. Mb Z št. 265, 22. IX. 1942.
- ¹²⁹ Zistler G., Seidenzucht im Unterland vor 100 Jahren. Mb Z št. 344, 9. XII. 1944.
- ¹³⁰ Schröder Paul Friedrich, Raumpolitische Grundfragen des steirischen Wirtschaftsgebietes. Das Joanneum. IV. Graz 1941, 45—60.
- ¹³¹ Die Wirtschaftsstruktur Jugoslawiens. Statistisches Reichsamt, Abteilung VIII. Wien (?) 1941. 4°. 58 — 29 str. (Samo za službeno uporabo.)
- ¹³² (Witschieben), Gewerbliche Gliederung der Untersteiermark. Tp št. 358, 6. XII. 1941.
- ¹³³ Jentl H., Steiermark als Exportgau. Tp št. 54, 22. II. 1943. — Krugmann R., Die Steiermark in der Gesamtplanung Südost. Tp št. 112, 25. IV. 1942.
- ¹³⁴ Gliederung der steirischen Industrie nach Wirtschaftsgruppen und Kreisen. Graz, im November 1944. 8°. 182 str. (Samo za službeno uporabo.)

8. UMETNOSTNA ZGODOVINA.

- ¹³⁵ Garzarolli v. Thurnlackh K., Mittelalterliche Plastik in Steiermark. Graz 1941. 8°. 168 str. + CXII prilog. — Mittelalterliche Plastik in Steiermark. Tp št. 39, 8. II. 1945.
- ¹³⁶ Matzak K. H., Ferdinand Mallitsch. Mb Z št. 175, 24. VI. 1945.
- ¹³⁷ Pirich M., Elsa Oeltjen-Kasimir. Mb Z št. 358, 23. XII. 1944.
- ¹³⁸ Semetkowski W., Das Baugesicht der Untersteiermark. Mb Z št. 18, 18. I. 1943.

¹³⁹ Kunstdenkmäler des Unterlandes. Mb Z št. 104, 9. V. 1941. — Friedriger H., Heimatgebundenes Bauen auf dem Lande. Das Joanneum. II. Ponatis. Gradec, 1941. Str. 105—115.

¹⁴⁰ Fritsch Fred, Steirisches Kunstleben im 16. und 17. Jahrhundert. Tp št. 136, 17. V. 1941. — Kaper E., Der steiermärkische Fischer von Erlach. Mb Z št. 95, 5. IV. 1945. — Pohl Fr. H., Warum und seit wann Biedermeier? Mb Z št. 27/28, 27. I. 1945.

¹⁴¹ Auer H., Ein Männchen sitzt vorm Hause. Mb Z št. 224, 11. VIII. 1944.

¹⁴² Auer H., »Den Türckhen führe ich im Schild...« Mb Z št. 71, 12. III. 1945.

9. NARODOPISJE.

¹⁴³ Straka M., Steiermark, deutscher Grenzgau im Südosten. Ponatis iz: Geographischer Anzeiger 1945, 8°, 12 str.

¹⁴⁴ Heimatliches Bauen im Ostalpenraum. Graz 1941. 8°. 192 str. + CCXXXIII prilog.

¹⁴⁵ Volksbrauchtum in Unterland. Mb Z št. 141, 20. VI. 1941.

¹⁴⁶ Geramb V., »Unter-Stejern ein wahrhaft Paradies«. Mb Z št. 171/172, 20. VI. 1942.

¹⁴⁷ Koschitz Otto, Barbara von Cilli auf der Bärenburg. Mb Z št. 106/107, 15. IV. 1944.

¹⁴⁸ Schlosser P., Kranz der Flurnamen um Wurmberg. Mb Z št. 258, 26. VIII. 1942.

¹⁴⁹ Seidl J. G., Die feindlichen Brüder von Reichenburg. Mb Z št. 211/212, 29. VII. 1944.

¹⁵⁰ Seidl J. G., Der Schutzgeist. Mb Z št. 204/205, 22. VII. 1944.

¹⁵¹ Seidl J. G., Der Geier am Kosiak. Mb Z št. 197/198, 15. VII. 1944. — Der Gamsjäger. Mb Z št. 176/177, 24. VI. 1944.

¹⁵² M (išič) Fr., Der grüne Georg. Mb Z št. 113, 23. IV. 1942.

¹⁵³ M (išič) Fr., Der 4. Mai im untersteirischen Brauchtum. Mb Z št. 124, 4. V. 1942.

¹⁵⁴ Paidasch E., Der Wasserturm von Felberndorf. Tp št. 253, 24. VIII. 1945. Mb Z št. 240/241, 28./29. VIII. 1945.

¹⁵⁵ M (išič) Fr., Wenn Donnerkugeln vom Himmel fallen... Mb Z št. 212, 31. VII. 1942.

¹⁵⁶ Untersteirisches Brauchtum in der Weihnachtszeit. Mb Z št. 353/354, 19. XII. 1942.

¹⁵⁷ Osterbräuche in den untersteirischen Büheln. Mb Z št. 114/116, 24. IV. 1945.

¹⁵⁸ Keller P. A., Die weissen Frauen am Bachern. Mb Z št. 8/9, 8. I. 1944.

¹⁵⁹ Gerschak A., Der Täublinger Lentanz. Mb Z št. 99/101, 8. IV. 1944.

¹⁶⁰ Werdisch J., Die Hexe von der Drauinsel. Mb Z št. 269/270, 26. IX. 1942. — Die Hexe von der Drauinsel. Untersteirischer Kalender. II, za leto 1945, 135—135.

¹⁶¹ Schlosser P., Das Bacherngold in der Sage. Mb Z št. 158, 17. VI. 1941.

¹⁶² Schlosser P., Der Kindesraub auf Schloss Statenberg. Mb Z št. 289/290, 16./17. X. 1945.

¹⁶³ Paidasch E., Ein untersteirischer Volksliedersammler. Mb Z št. 53, 22. II. 1944.

¹⁶⁴ Gerschak Anton, Die Laafeldder Gulden. Mb Z št. 239/240, 24./26. XII. 1941.

¹⁶⁵ Paidasch E., Das Töpferdorf bei Anderburg. Tp št. 57, 26. II. 1945. Mb Z št. 60, 1. III. 1945.

¹⁶⁶ Stühler G., Mit wenig Lëhm und viel Verstand... Mb Z št. 155/156, 15. V. 1945.

- ¹⁶⁷ Auer H., Reges Hausgewerbe in Untersteier. Mb Z št. 150, 9. V. 1944.
- ¹⁶⁸ Auer H., Bäume wandern vom Bachern. Mb Z št. 505/504, 50. X. 1943.
- ¹⁶⁹ Auer H., Von der Tierhaut zum Leder. Mb Z št. 159, 7. VI. 1944.
- ¹⁷⁰ M (išič) Fr., Der Holzschuh in der Untersteiermark. Mb Z št. 3/4, 5./4. I. 1942.
- ¹⁷¹ Auer H., Alte Pressen und Obstquetschen im Unterland. Mb Z št. 318/319, 14. XI. 1942.
- ¹⁷² Auer H., Marburg und sein Hafenleben. Mb Z št. 204/205, 22. VII. 1944.
- ¹⁷³ Ingolič Anton, Die Draufflösser. Aus dem Slowenischen übersetzt von Dr. Franz Hille und Dr. Stane Hafner. Wien 1945. 8°. 443 str. (Pri nas prepovedano.)
- ¹⁷⁴ Miglitsch E., Von der Sprache untersteirischer Bauern. Mb Z št. 343, 9. XII. 1943.
- ¹⁷⁵ Das untersteirische Bauernhaus. Mb Z št. 325/326, 21. XI. 1942.

X. KRAJEVNA ZGODOVINA.

- ¹⁷⁶ Carstanjen H., Die Ortsnamen der Untersteiermark. I. Okraj Maribor-mesto, II. Okraj Ljutomer. Mb Z št. 181, 50. VI. 1943. — III. Okraj Ptuj. Mb Z št. 191/192, 10. VII. 1943. — IV. Okraj Maribor-dežela. Mb Z št. 240/241, 28./29. VIII. 1943. — V. Okraj Celje. Mb Z št. 261/262, 18. IX. 1943. — VI. Posavje. Mb Z št. 289/290, 16./17. X. 1943. — Deutsche Ortsnamen in der Untersteiermark. Untersteirischer Kalender. III. Maribor 1944, 114—139.
- ¹⁷⁷ Keller P. A., Wisell. Mb Z št. 296/297, 23. X. 1943.
- ¹⁷⁸ Keller P. A., Ankenstein, Burg an der Grenze. Mb Z št. 233/234, 21. VIII. 1943. — Untersteirischer Kalender. III, za leto 1944, 88—90.
- ¹⁷⁹ Pirchegger H., Auf alten Burgen und ritterlichen Höfen. Mb Z št. 558/561, 24. XII. 1942.
- ¹⁸⁰ Saria B., Die Pforte von Rann. Mb Z 311/312, 6./7. XII. 1941. — Kreis und Stadt Rann. Mb Z št. 290/291, 17. X. 1942.
- ¹⁸¹ Pirchegger H., Zwölf Jahrhunderte deutsch. Mb Z št. 290/291, 17. X. 1942.
- ¹⁸² Pirchegger H., Das kampferprobte Rann. Mb Z št. 148/150, 27. V. 1944.
- ¹⁸³ Pirchegger H., Der Bezirk Rann vor 150 Jahren. Mb Z št. 37/38, 6. II. 1943.
- ¹⁸⁴ Paidasch E., Rann — altes deutsches Bollwerk im Süden. Mb Z št. 43/44, 12. II. 1944.
- ¹⁸⁵ Paidasch E., Geschichte des Deutschen Turnvereins Rann. Mb Z št. 148/150, 27. V. 1944.
- ¹⁸⁶ Paidasch E., Erdbeben vor 25. Jahren. Tp št. 10, 10. I. 1942.
- ¹⁸⁷ Erster Kreistag in Rann. Maribor 1942. 8°. 16 strani.
- ¹⁸⁸ May G., Cilli. Celje 1943. 8°. 28 str. + načrt mesta.
- ¹⁸⁹ May G., Der Bildersaal in der Cillier Grafen. Mb Z št. 15, 15. I. 1943.
- ¹⁹⁰ Steinberger-Ulberth L., »Heut Grafen von Cilly und nimmermehr«. Tp št. 302, 1. XI. 1942.
- ¹⁹¹ Pirchegger H., Gräfin Veronika von Cilli. Mb Z št. 48, 17. II. 1943.
- ¹⁹² Paidasch E., Die Bäcker — einst nicht auf Rosen gebettet. Mb Z št. 134/135, 15. V. 1944.
- ¹⁹³ Paidasch E., Graz hilft Cilli. Mb Z št. 225, 10. IX. 1941.
- ¹⁹⁴ Paidasch E., »Es ist eine kleine, hübsche Stadt...« Iz potopisa E. M. Arndta leta 1798. Tp št. 193, 17. VII. 1942.
- ¹⁹⁵ Paidasch E., Wechselvolles Schicksal einer Brücke. Tp št. 261, 20. IX. 1941.

- ¹⁹⁶ Paidasch E., Cilli und sein Kampf um die Wasserleitung. Mb Z št. 22/23, 22. I. 1944.
- ¹⁹⁷ May G., Johann Gabriel Seidl in Cilli. Mb Z št. 29/30, 29. I. 1944.
- ¹⁹⁸ Paidasch E., Dr. Josef Pommer. Mb Z št. 303, 28. XI. 1941. — Cilli bringt mir die ganze Monarchie durcheinander. Mb Z št. 51, 20. II. 1942. — Cillis grösster Bürgermeister. J. Neckermann. Mb Z št. 105, 14. IV. 1944.
- ¹⁹⁹ Paidasch F., Cillier Musikleben. Fritz Zangger. Mb Z št. 297/298, 22./23. XI. 1941.
- ²⁰⁰ Kern A., Kriegerüstung sichert den Frieden. Tp št. 1, 1. I. 1944.
- ²⁰¹ Keller P. A., Die Türkenmauer bei Fall. Mb Z št. 71/72, 11. IV. 1944.
- ²⁰² Auer H., Bad Neuhaus — der stille Kurort. Mb Z št. 140, 20. V. 1945.
- ²⁰³ M(išič) Fr., »Das Wildpadt an der Töplitz«. Mb Z št. 203, 22. VII. 1944.
- ²⁰⁴ Pirchegger H., Luziaberg und Mömpelgard. Mb Z št. 274/275, 30. IX. 1944.
- ²⁰⁵ Hrovat S., Rund um die Ruine Tattenbach. Mb Z št. 202, 21. VII. 1942.
- ²⁰⁶ Pirchegger H., Geschichtliche Wanderungen in der untersteirischen Heimat. Konjice. Mb Z št. 142/143, 22. V. 1945. — Mb Z št. 149/150, 29. V. 1945. — Mb Z št. 170/171, 19. VI. 1945. — Mb Z št. 177/178, 25. VI. 1945.
- ²⁰⁷ M(išič) Fr., Bad Tüffer und seine Geschichte. Mb Z št. 197, 15. VIII. 1941.
- ²⁰⁸ M(išič) Fr., Alte Kunst in der Untersteiermark. Mb Z št. 84, 25. III. 1942.
- ²⁰⁹ Paidasch E., Drei goldene Lilien im schwarzen Feld. Tp št. 208, 30. VII. 1942.
- ²¹⁰ Paidasch E., Ein dunkler Tag in Tüffers Vergangenheit. Mb Z št. 195, 14. VII. 1942.
- ²¹¹ Auer H., Lembach b. Marburg. Mb Z št. 190/191, 8. VII. 1944.
- ²¹² Pirchegger H., Die Herrschaft Lembach bei Marburg. Mb Z št. 327, 24. XI. 1944.
- ²¹³ Ordelt D., Aus der Besiedelungsgeschichte der Untersteiermark. Mb Z št. 87/88, 28. III. 1942.
- ²¹⁴ Keller P. A., Luttenberg im 17. Jahrhundert. Mb Z št. 204/205, 22. VII. 1944.
- ²¹⁵ Marburg. 8°. Graz 1941. 64 str.
- ²¹⁶ Zum ersten Kreistag des steirischen Heimatbundes in Marburg an der Drau. Maribor 1941. 8°. 16 str.
- ²¹⁷ Patz Hellfried, Sonniges Marburg. Z lesorezi Jos. Petelna. Der getreue Eckart. 1942. XIX. letnik, 4 zv., 109—117.
- ^{217a} Keller P. A. Schicksal und Antlitz einer Stadt. Mb Z 15/16, 15. I. 1944. — Mb Z št. 29/30, 29. I. 1944. — Mb Z št. 36/37, 5. II. 1944. — Mb Z št. 45/44, 12. II. 1944. — Mb Z št. 106/107, 15. IV. 1944.
- ²¹⁸ Baravalle R., Altes wehrhaftes Marburg. Mb Z št. 227/228, 15. VIII. 1942.
- ²¹⁹ Pirchegger H., Kaufmannssorgen vor 400 Jahren. Mb Z št. 15/16, 15. I. 1944.
- ²²⁰ Pirchegger H., Marburg Anno dazumal. Mb Z št. 358/360, 24. XII. 1945.
- ²²¹ Pirchegger H., So wuchs Marburg im Laufe der Jahrhunderte. Mb Z št. 198, 17. VII. 1942.
- ²²² Krauth H., Als Marburg noch eine Festung war. Tp št. 146, 28. V. 1944.
- ²²³ Krauth H., Im Alt-Marburger Judenviertel. Mb Z št. 172/173, 19/20. VII. 1941.

- ²²⁴ Koschitz O., Brandkatastrophen in Marburg. Mb Z št. 120, 30. IV. 1943.
- ²²⁵ Krauth H., Hexenprozesse im alten Marburg. Mb Z št. 165/166, 12./13. VII. 1941. — Baravalle R., Das Menschenhaar im Hagelkorn. Mb Z št. 94/96, 4. IV. 1942.
- ²²⁶ Ordelt D., Von der Marburger Burg. Mb Z št. 313, 8. XII. 1941.
- ²²⁷ Gerschak A., Der Glockenguss zu Marburg. Mb Z št. 183/184, 1. VII. 1944. — Altsteirische Urkunden erzählen. Mb Z št. 255/256, 12. IX. 1942.
- ²²⁸ Zur Geschichte der Stadt Marburg. Mb Z št. 303/304, 30. X. 1943.
- ²²⁹ Marburg Stadtrecht und Freiheitsbuch. Mb Z št. 100/101, 10. IV. 1943.
- ²³⁰ Auer H., Die Säule wider den »schwarzen Tod«. Mb Z št. 99/101, 8. IV. 1944.
- ²³¹ Auer H., Zauber um Alt-Marburger Höfe. Mb Z št. 91, 1. IV. 1943.
- ²³² Zollneritsch S., Alte Marburger Haustore. Mb Z št. 67, 7. III. 1944.
- ²³³ Matzl G., Rudolf Puff, der Chronist der Stadt Marburg. Mb Z št. 198/199, 17. VII. 1943.
- ²³⁴ Koschitz O., Rudolf Gustav Puff. Mb Z št. 190/191, 8. VII. 1944.
- ²³⁵ Paidasch E., Von der »Damenbibliothek« bis zur »Marburger Zeitung«. Mb Z št. 197, 16. VII. 1942.
- ²³⁶ Körber R., Eine antisemitische Vorkämpferin. Jos Jurik. Mb Z št. 161, 10. VI. 1943.
- ²³⁷ Auer H., »Kilometerfresser« auf dem Hochrad. Mb Z št. 247/248, 4./5. IX. 1943.
- ²³⁸ Auer H., Windenauer Schlosszauber vor Marburgs Toren. Mb Z št. 43/44, 12. II. 1944.
- ²³⁹ Keller P. A., Negau, die Burgwacht gegen Osten. Mb Z št. 155/156, 3. VI. 1944.
- ²⁴⁰ Baravalle R., Der Einfall der Kuruzzen in Untersteier. Mb Z št. 269/270, 26. IX. 1942.
- ²⁴¹ Kraker R., Friedau — deutsches Bollwerk seit 700 Jahren. Tp št. 86, 27. III. 1942.
- ²⁴² Keller P. A., Dittmannsberg. Mb Z št. 85/86, 25. III. 1944. — Mb Z št. 92/93, 2. IV. 1944.
- ²⁴³ Saria Balduin, Pettau. Ptuj 1942. 8°. 45 str.
- ²⁴⁴ Matzak K. H., Waldmüller unterbricht seine Reise. Graz 1944.
- ²⁴⁵ Saria B., Pettau im frühen Mittelalter. Mb Z št. 216, 1. IX. 1941.
- ²⁴⁶ Saria B., Pettau und sein Stadtrecht. Mb Z št. 226/227, 14./15. VIII. 1943. — Kraker R., 1000 Jahre deutsches Recht in Untersteier. Mb Z št. 296, 21. XI. 1941.
- ²⁴⁷ Pirchegger H., Das Gericht der Stadt Pettau. Mb Z št. 246/247, 2. IX. 1944.
- ²⁴⁸ Saria B., Vom Pettauer Wappen. Mb Z št. 12, 12. I. 1942.
- ²⁴⁹ Saria B., Pettau und die Türkengefahr 1664. Mb Z št. 100/101, 10. IV. 1943.
- ²⁵⁰ Saria B., Pettau — Hüterin an des Reiches Südostgrenze. Mb Z št. 255/256, 12. IX. 1942. Tp št. 253, 13. IX. 1942.
- ²⁵¹ Saria B., Aus dem Pettauer Bürgerbuch. Mb Z št. 253, 10. IX. 1942.
- ²⁵² Saria B., Herrscherbesuche in Pettau. Mb Z št. 358/360, 24. XII. 1943.
- ²⁵³ Saria B., Geschichte um die Garnison, die »nie ausmarschiert«. Mb Z št. 73/74, 14. III. 1942.
- ²⁵⁴ Saria B., Von alten Gassen und 'Plätzen in Pettau. Mb Z št. 115/116, 25. IV. 1942.
- ²⁵⁵ Saria B., Die Michaelskapelle bei der Stadtpfarrkirche in Pettau. Mb Z št. 240, 25. IX. 1941.

- ²⁵⁶ Pirchegger H., Pettauer Freihäuser. Mb Z št. 260/261, 16. IX. 1944.
- ²⁵⁷ Auer H., Der Speckwächter von Pettau. Tp št. 224, 15. VIII. 1944.
- ²⁵⁸ Saria B., Der Pfisterhof zu Pettau. Mb Z št. 331/332, 27. XI. 1943.
- ²⁵⁹ Berghold E., Der Schneeweishof bei Pettau. Mb Z št. 262/263, 19. IX. 1942.
- ²⁶⁰ Saria B., Der schiefe Turm von Pettau. Mb št. 232/233, 19. VIII. 1944.
- ²⁶¹ Saria B., Die Hochzeit der Jungfer Kordula. Mb Z št. 85/86, 25. III. 1944.
- ²⁶² Pirich M., War Romulus Augustus ein Pettauer? Mb Z št. 36/37, 5. II. 1944.
- ²⁶³ Bienenstein K., Maria in der Wüste. Mb Z št. 254/255, 11./12. IX. 1943.
- ²⁶⁴ Gerschak A., Überschwemmung in Radkersburg vor 40 Jahren. Tp št. 274, 13. X. 1944.
- ²⁶⁵ Paidasch E., Reichenburg — uralte Siedlung der Untersteiermark. Mb Z št. 274, 1. X. 1942.
- ²⁶⁶ Miglitsch E., Nur ein Dorf am Bachern. Mb Z št. 293, 18. XI. 1941.
- ²⁶⁷ Paidasch E., Berühmte Heilquellen der Untersteiermark. Tp št. 265, 24. IX. 1941.
- ²⁶⁸ Patz H., »Gern möcht' ich Rohitsch besingen«. Mb Z št. 21, 21. I. 1942.
- ²⁶⁹ M (išič) Fr., Das heilsame Wasser aus Rohitsch. Mb Z št. 195, 14. VII. 1942.
- ²⁷⁰ Paidasch E., Tausend Jahre Lichtenwald. Mb Z št. 262/263, 19. IX. 1942.
- ²⁷¹ Schlosser P., Das hölzerne Gschloss am Bachern. Mb Z št. 352/353, 18. XII. 1943.
- ²⁷² Auer H., Besuche in Hugo Wolfs Heimat. Mb Z št. 274, 1. X. 1942. — Das Hugo Wolf-Museum und die Hugo Wolf-Musikschule. Mb Z št. 268/269, 25./26. IX. 1943.
- ²⁷³ Pirchegger H., Windischgraz und der Protestantismus. Mb Z št. 127/128, 6. V. 1944.
- ²⁷⁴ Gerschak A., Ein starkes Bollwerk gegen slawische Verhetzung. Mb Z št. 258, 15. IX. 1943.
- ²⁷⁵ Auer H., »Wo die Gesetze unzureichend sind...« Mb Z št. 324/325, 20. XI. 1943. — Tp št. 326, 25. XI. 1943.
- ²⁷⁶ Keller P. A., Markt in den Büheln. Mb Z št. 134/135, 13. V. 1944. — Mb Z št. 141/142, 20. V. 1944.
- ²⁷⁷ Winkelmann R., Kampferprobe Untersteiermark. Mb Z št. 148/150, 27. V. 1944.
- ²⁷⁸ Auer H., In den Katakomben von St. Peter. Mb Z št. 279, 6. X. 1942.
- ²⁷⁹ Pirchegger H., Ein Schlössl wird zum Bauernhof. Mb Z št. 77, 17. III. 1944.
- ²⁸⁰ Paidasch E., Die unzufriedenen Schönsteiner. Mb Z št. 216, 4. VIII. 1945.
- ²⁸¹ Paidasch E., Die »Säligen Frauen« von Schönstein. Untersteirischer Kalender III. Maribor 1944, 90—92.
- ²⁸² Paidasch E., Zwei goldene Sterne im blauen Feld. Mb Z št. 261/263, 18. IX. 1943.
- ²⁸³ Kraker R., Deutsche Ordensritter schützen untersteirisches Land. Mb Z št. 190, 9. VII. 1942.
- ²⁸⁴ Schlosser P., Wurmberg — des Unterlandes Götterburg. M. Z št. 249/250, 5./6. X. 1941.
- ²⁸⁵ Saria B., Wurmberg in der Türkenzeit. Mb Z št. 332/333, 28. XI. 1942.

- ²⁸⁶ Wurmberg. Maribor 1943. 8°. 24 strani.
- ²⁸⁷ M(išič) Fr., *Alte Kunst im Drautal*. Mb Z št. 205, 24. VII. 1942.
- ²⁸⁸ Pirchegger H., *Geschichtliche Wanderungen in der untersteirischen Heimat*. Mb Z št. 240/241; 28./29. VIII. 1943.
- ²⁸⁹ Auer H., *Fruchtbares Land um altes Schloss*. Mb Z št. 183/184, 1. VII. 1944.
- ²⁹⁰ Eisenberger S., *Brauträuber in Karthäuserkloster*. Tp št. 332, 30. XI. 1941.
- ²⁹¹ Gubo A., *Der letzte Karthäuser von Seitz*. Mb Z št. 233/234, 21. VIII. 1943.
- ²⁹² Keller P. A., *Seitz, Märchen des Unterlandes*. Untersteirischer Kalender III. Maribor 1944, 97—102.

11. KRONIKA OKUPACIJE.

- ²⁹³ Uiberreither S., *Ein Jahr Aufbau im Unterland*. Tp št. 101, 12. IV. 1942. — Wittschieben, *Deutsche Ordnung — deutscher Aufbau*. Mb Z št. 101/102, 11. IV. 1942.
- ²⁹⁴ Uiberreither S., *Zwei Jahre nach der Heimkehr*. Tp št. 105, 13. IV. 1943. — Müller—Haccius, *Zwei Jahre deutsche Verwaltung*. Mb Z št. 100/101, 10. IV. 1943.
- ²⁹⁵ Ordelt D., *Neue Heimat kommender Geschlechter*. Mb Z št. 101/102, 11. IV. 1942. — *Auf dem Wege zum Grenzwall artbewussten Volkstums*. Mb Z št. 353/354, 19. XII. 1942. — Seftschanig E., *Zwei Jahre später*. Mb Z št. 100/101, 10. IV. 1943.

12. Dodatek.

O prazgodovinskem proučevanju Slov. Štajerskega v predaprilski Jugoslaviji je obsežno poročal W. Schmid v študiji *Die Fortschritte der vorgeschichtlichen Forschung in der Untersteiermark zwischen den beiden Weltkriegen* (ZhVSt XXXVI, Graz 1943, str. 134—151 + 18 tabel), študiji o steklarnah na Pohorju in o historični topografiji Maribora pa sta izšli v slovenje-štajerski izdaji tednika *Steierland* (I, 1944).

Franjo Baš

Popravek

Na strani 77, vrsta 23, je po besedah »mazziniani (nekaki italijanski nacionalni socialisti)« dostaviti opombo ^{21a}, ki se glasi: oznaka nacionalni socialisti je tu pojmovana v tedanjem, predfašističnem pomenu besede, kakor n. pr. za češke nacionalne socialiste (klofácvce) i. dr.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1947

941/949

119470250

COBISS •